

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Regina MIKŠTAITĖ – ČIČIURKIENĖ

**PIEMENAVIMO KULTŪRA LIETUVOJE
XX AMŽIUJE – XXI AMŽIAUS PRADŽIOJE**

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, etnologija (07h)

Kaunas, 2014

UDK 398.3(474.5)
Mi-105

Disertacija buvo rengiama 2009-2013 metais Vytauto Didžiojo universitete

Mokslinis vadovas

Doc. Dr. Arūnas Vaicekuskas (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai,
etnologija 07 H)

ISBN 978-609-467-023-7

TURINYS

IVADAS.....	4
I. BENDRUOMENINIO GYVULIŲ GANYMO KAITĄ SĄLYGOJANTYS VEIKSNIAI. 30	
I. 1. XX a. 1-asis – 4-asis dešimtmečiai.....	30
I. 2. XX a. 5-asis – 9-asis dešimtmečiai.....	35
I. 3. XX a. 10-ojo - XXI a. 2-ojo dešimtmečio pradžia.....	39
II. KATEGORIJOS <i>PIEMUO</i> SOCIALINIS KULTŪRINIS	
KLACIFIKACIJOS PRINCIPAS.....	50
II. 1. <i>Kategorijos piemuo</i> daugiaprasmiškumas.....	50
II. 2. <i>Piemens</i> , kaip darbinės kategorijos, amžiaus kriterijus.....	52
II. 3. <i>Tikras piemuo</i> – gebėjimas gerai atlikti savo darbą.....	54
II. 4. Piemenavimas - vargingo darbo metafora.....	59
II. 5. <i>Piemens kategorija</i> , kultūriniai tapatumai ir rinkodaros politika.....	62
III. APEIGOS, SUSIJUSIOS SU GYVULIŲ GANYMU.....	65
III. 1. Pirmojo gyvulių išginimo dienos apeigos semantika.....	68
III. 1. 1. Šv. Jurgis pirmojo gyvulių išginimo dienos apeigos kontekste.....	71
III. 1. 2. Verbos panaudojimas aprūkant, plakant ar išgenant gyvulius.....	80
III. 1. 3. Kiaušinių, kaip similitinės magijos elemento, panaudojimas.....	84
III. 1. 4. Duona pirmojo gyvulių išginimo apeigose.....	87
III. 1. 5. Apeigos su vandeniu.....	89
III. 2. Sekminių apeigos ir <i>piemenavimo kultūra</i>	94
III. 2. 1. Sekminių dienos apeigų struktūra.....	97
III. 2. 2. Gyvulių vainikavimas.....	102
III. 2. 3. Vaišės Sekminių dienos apeigose.....	109
III. 3. Žiemos šaukimo apeiga.....	114
III. 3. 1. Žiemos šaukimo apeigos kilmė ir prasmė.....	115
III. 3. 2. Bendrieji žiemos šaukimo apeigos bruožai.....	120
III. 3. 2. 1. Apeigoje dalyvaujančių asmenų vieta ir funkcijos.....	122
III. 3. 2. 2. Atliktos apeigos laukiamų rezultatų įžvalgos.....	126
IŠVADOS.....	130
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA.....	133
PRIEDAI.....	150
Priedas Nr. 1. Klausimynas „ <i>Piemenavimo kultūra Lietuvoje</i> “.....	151
Priedas Nr. 2. Piemenų kasdienybė.....	156
Priedas Nr. 3. Piemenų šventės sovietmečiu.....	162
Priedas Nr. 4. Darbinės kategorijos <i>piemuo</i> simbolinė išraiška pramoniniame kontekste 2013 m.....	166
Priedas Nr. 5. Piemenavimo tradicijos simbolika socialiniame „Facebook“ tinkle.....	168

IVADAS

Piemenavimo kultūra Lietuvių etnologinėje literatūroje yra palyginti naujas terminas, vartotinas nagrinėjant gyvulių ganymo tradiciją ir su ja susijusius ritualus. Europos, ypač germaniškoje etnologinėje literatūroje terminas „Die Hirtenkultur“ vartotas XX a. pradžioje ir dar anksčiau. Tačiau, vienas pirmųjų užsienio autorių, kuriuos domino Lietuvos *piemenavimo kultūra*, yra Gerhard Bauer¹. Lietuvos etnologiniuose tyrimuose įprasta atskirti materialiosios ir dvasinės kultūros formas. Sąvoka *piemenavimo kultūra* - istoriškai kintantis fenomenas ir yra natūrali visuminio tradicinio kaimo kultūros paveikslo dalis, kur kaimo kasdienybė yra tampriai persipynusi su šventine kaimo tradicija. Ji į vieną visumą apjungia tiek esminius kasdienės ūkinės veiklos aspektus, tiek su ganymu susijusius šventinius papročius ir apeigas. Tuo pačiu piemenavimo kultūra yra integrali platesnės kaimo kultūros dalis.

Nagrinėti atskirą ūkio sritį ar atskiros šventės apeigas būtų paprasčiau bei patogiau. Tačiau tradicinio kaimo gyvenimo modelyje šventės bei kasdienybė yra susipynę į vientisą ir nedalomą visumą, kurios paskirtis – maksimaliai optimizuoti bendruomenės santykius su supančia aplinka, pačiu efektyviausiu būdu užtikrinant fizinę bendruomenės egzistenciją. Šventinio kalendoriaus datos ne tik garantavo dvasinių visuomenės susitelkimą ar poilsį, bet pirmiausia buvo tam tikrais atskaitos taškais gyvybiškai svarbiai ūkinei veiklai. Svarbiausiems ūkinės veiklos momentams žemdirbių bendrija suteikdavo ritualinės svarbos – būdavo ritualizuojama darbų pradžia ir pabaiga. Tokiu būdu šventinės apeigos tapdavo savitu kaimo gyvenimo modelio pastovumo garantu. Dar daugiau, visų amžiaus grupių kaimo gyventojų dalyvavimas vienoje ar kitoje apeigoje, betarpiškai stebint kultūrinę tradiciją, vaidino bene svarbiausią vaidmenį bendruomenės narių inkultūracijos, socialinės adaptacijos, taigi ir žinių apie kertinius kaimo bendruomenės gyvenimo pamatus perdavimo procesuose.

Dar XIX šimtmečio pabaigoje Lietuvoje gyvavęs piemenavimo kultūros modelis greičiausiai susiformavo XVI a. bendruomeniniame kaime, kai perėjus prie trilaukės žemdirbystės susiklostė bendro gyvulių ganymo tradicijos. XX a. pr. gyvulių ganymas mažai tepakito, kurį laiką bendruomeniniam kaimui būdingi piemenavimo būdai keitėsi nežymiai. Situacija pasikeitė kai Lietuvoje labiau paplito nauja gyvenviečių forma – vienkiemiai.

¹ XIX a. aprašant Alpių kraštų piemenavimą pavartojamas terminas *piemenavimo kultūra*. Tyrinėjant Europos gyvulių ganymo tradiciją, ypač germaniškoje etnologinėje literatūroje, terminas „Die Hirtenkultur“ vartotas XX a. pradžioje (*Friedrich Cornelius*. Geistesgeschichte Der Frühzeit. t. 1. Leiden: Brill, 1960.). XX a. viduryje (*László Foldes*. Viehwirtschaft und Hirtenkultur; ethnographische Studien. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969.). Analizuodamas Lietuvos piemens kasdienybės aspektus, pirmą kartą sąvoką *Piemenavimo kultūra* pavartojo Manfred Klein. *Manfred Klein, Gerhard Bauer ir kiti*. Hirten – Herden – Hütungsbrauch: Hirtenkultur in Litauen, Münster: Monsenstein und Vannerdat, 2005, p. 7-10.

Atskiruose Lietuvos regionuose kaimus į vienkiemius pradėta skirstyti nuo XIX a. pradžios. Lemiami pokyčiai prasidėjo po 1922 m. paskelbto žemės reformos įstatymo, kuomet iš esmės pasikeitus gyvensenos ir ūkininkavimo modeliui, pakito ir ganymo būdai. Vienkieminiuose ūkiuose ganomi tik savo ūkio gyvuliai. XX šimtmečiu bendruomeninio gyvulių ganymo tradicija iš esmės išliko tik Pietryčių Lietuvoje, kur kaimai nebuvo išskirstyti į vienkiemius. 1920 metais Lenkijai užėmus Vilniaus kraštą, šį regioną aplenkė 1922 m. Lietuvoje vykdyta žemės ūkio reforma, todėl čia išliko daug neišskirstytų gatvinių kaimų. Situacija su gyvulių ganymu dar kartą pasikeitė po Antrojo pasaulinio karo. Sovietmetis atnešė į Lietuvą naujus socialinius santykius bei kolektyvizaciją. Šalyje prievarta sukurta kolūkinė sistema dalinai paveikė tradicinį ganymo būdą, įvedė ūkininkavimo naujoves. Susiformavo naujas, su ganymu susijęs institutas – oficialiai samdomi piemenys – šėrikai, kolūkyje dirbantys ištisus metus. Socialinius pokyčius lydėjo žemės ir dalies gyvulių nacionalizavimas. Kaimo gyventojai privalėjo taikytis prie kolūkinės sistemos diktuojamų sąlygų. Jiems buvo paskirtos bendros kolūkinės ganyklos, o gyvuliai pradėti ganyti aptvaruose. Kolūkinės gyvulių bandos atsiradimas ganymui vėl suteikė kolektyvinį pavidalą. Prie ganymo tradicijos kaitos prisidėjo ir sovietmečiu plačiai vykdyti melioracijos darbai, kai ištisi gatviniai kaimai ir vienkiemiai buvo perkelti į kolūkinės gyvenvietes.

Bendruomenines šaknis išsaugojęs kolūkinis bei rytiniuose Lietuvos regionuose išlikęs kaimo gyvulių ganymas ima kisti po 1990 m., Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Dėl spartėjančių globalizacijos procesų ir dėl masinės jaunimo migracijos į miestus ar užsienį, kaimui pradėjus sparčiai senti, mažėjant gyvulių skaičiui, tradicinės gyvulininkystės ūkio formos buvo iš esmės palaužtos. Palaipsniui nustojama ganyti bendrai ir vis dažniau praktikuojamas pasyvus gyvulių ganymo būdas – raišiojimas.

Galutinis smūgis tradiciniam ganymo būdai buvo suduotas Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą, kai pritaikius įvairias struktūrinių ES fondų teikiamas galimybes, daugelis kaimo žmonių iš viso nustojo laikyti gyvulius. Kita vertus, šiuo laikotarpiu pradėjo kurtis naujieji ūkiai, kuriuose piemenų funkcijas atlieka patys ūkininkai arba jų šeimos nariai. Šiandieną visoje Lietuvoje praktikuojami ganymo būdai dažniausiai yra sankcionuoti ES gyvulininkystės veiklą reglamentuojančių įstatymų, o bendruomeninio gyvulių ganymo tradicijos fiksuojamos tik kaip pavienis regioninis reiškinys.

Keičiantis tradicinei kaimo gyvensenai ir gamybiniam ūkiui, keitėsi ir su ganymu susijusi šventinė tradicija. XX a. pradžioje dėl vykdomos žemės reformos pakitusi žemėvaldos ir žemėnaudos sistema su ganymu susijusius šventinius papročius pakeitė palyginti nežymiai. Pirmojo gyvulių išginimo (Jurginių) ir Sekminių dienų papročiai turėtų svarbą išlaikė ir individualaus ūkininkavimo sąlygomis. Kita vertus, su ganymu susiję papročiai daugiau išliko

rytinėje Lietuvos dalyje, kur ilgiau nei kitur išsilaikė bendruomeninio gyvulių ganymo tradicija. Kur kas ženklesnių paprotinės tradicijos pokyčių atsirado sovietmečiu. Ateistiškai orientuotos sovietų valstybės ideologai su religiniu kalendoriumi susietas žemdirbių tradicijas traktavo kaip liaudies tamsumo išraišką. Socialistine dvasia auklėjami jaunesnės kartos atstovai gan greit nutolo nuo šventinių papročių, jų tęstinumą palaikė beveik vien tik vyresnioji karta. Papročiai, seniau egzistavę kaip bendruomeninio kaimo kultūros dalis, tapo iš bendro kultūrinio – socialinio fono iškrentančia pavienių individų savastimi. Netgi pačių kaimo gyventojų istorinėje atmintyje tradicinio kaimo paprotinės kultūros vertybes ilgainiui užgožė kaimo varguolių darbštumą aukštinančios ideologinės propagandos įdiegti vaizdiniai, pasakojantys apie vargingą piemenėlių praeitį ir šviesias kolūkinio gyvulių ūkio perspektyvas. XXI šimtmečio pradžioje industrializacijos ir kultūrinės globalizacijos procesų poveikyje gyvosios šventinės tradicijos kaime, galima sakyti, nebeliko. Neliko nei tradicinio kaimo, nei bendruomeninio gyvulių ganymo tradicijos. Tačiau piemenavimo, kaip tradicinio gyvulių ganymo būdo, suvokimas iš istorinės visuomenės sąmonės neišnyko. Kartu su kitais žemdirbiškos kultūros simboliniais vaizdiniais *piemenavimo kultūros* elementai naudojami formuojant šiuolaikinius socialinius, kultūrinius ar ekonominius identitetus. *Piemens / piemenavimo* sąvokinė kategorija šiandien sutinkama naujųjų ūkininkų veiklos plotmėje, šventinių folkloro renginių akcentų vaidmenyje, sėkmingai naudojama prekybos rinkodaros politikoje.

Šiame darbe atliekamo tyrimo **objektas** – tradicinės kaimo kultūros elementai, susiję su *piemens* ir *gyvulių ganymo* sąvokomis ir įvardijami *piemenavimo kultūros* terminu. *Piemenavimo kultūros* istoriškumas sąlygojo ir šio darbo problemos bei tikslo pasirinkimą.

Darbo problema – *piemenavimo kultūros* tęstinumas bei kaita kintančios ir globalėjančios šiuolaikinės kaimo gyvenamos sąlygomis.

Darbo tikslas – atskleisti piemenavimo kultūros ypatumus XX a. – XXI a. pr. ir parodyti jų kaitą tiek kaimo kasdienybės, tiek ir šventinės tradicijos kontekstuose.

Darbo uždaviniai:

1. Išanalizuoti istorinės, socialinės, ekonominės Lietuvos kaimo raidos sąlygotą tradicinių ganymo formų kaitą XX a. pirmoje pusėje – XXI šimtmečio pradžioje, šios kaitos spartą ir poveikį šventinei ganymo tradicijai.
2. Atskleisti ir aptarti sąvokų *piemenavimo kultūra* ir *piemuo* aktualumą, analizuojant bendruomeninį gyvulių ganyimą kaip dalinį visuminio tradicinio kaimo kultūros paveikslo atspindį.
3. Nagrinėjant ganymo formų bei su ganymu susijusios šventinės tradicijos kaitos dinamiką, parodyti bendruomeniniam kaimui būdingos piemenavimo kultūros likimą industrinės XX a. antrosios pusės ir XXI a. pradžios kultūros sąlygomis.

Ginamieji teiginiai:

1. *Piemenavimo kultūra* yra natūrali visuminio tradicinio kaimo kultūros paveikslas dalis, kuriame kaimo kasdienybė yra tampriai persipynusi su šventine kaimo tradicija.
2. *Piemenavimo kultūros* ir jos suvokimo istoriškumas sąlygoja *piemens* sąvokos daugiareikšmiškumą tiek tradicinėje, tiek šiuolaikinėje miesto visuomenėje.
3. *Piemenavimo kultūros* bei su ganymu susijusios šventinės tradicijos kaitos dinamika yra glaudžiai susijusi su kintančiomis geopolitinių, socialinių, kultūrinių faktorių sąlygotomis kaimo gyvenamos formų transformacijomis. Kiekvienam konkrečiam etnografiniam regionui unikali ekonominių, socialinių, kultūrinių sąlygų visuma suformuoja ir šias sąlygas atitinkančias gyvulių ganymo formas.
4. Keičiantis gamybinio ūkio formoms, plečiantis žemės ūkio industrializacijai, veikiant kultūros globalizacijai, tradiciniam kaimui būdingos ganymo formos ir su jomis susijusios šventinės apeigos laipsniškai sunyksta, tačiau paskiri *piemenavimo kultūros* elementai išlieka individualiam tapatumui svarbiuose istorinės atminties funkcionavimo mechanizmuose ir sėkmingai panaudojami tiek palaikant šventines tradicijas, tiek prekybos rinkodaroje.

Temos naujumas ir aktualumas. *Piemenavimo kultūra* nėra pilnai ištirta, ypač trūksta tyrimų pradedant XX a. viduriu, o XXI a. laikotarpis iš esmės yra netirtas. Šis darbas yra vienas pirmųjų tyrimų, atskleidžiančių tradicinės piemenavimo kultūros elementų likimą sparčiai modernėjančioje Lietuvos visuomenėje, iš vienos pusės, parodant fenomenalias, iki nūdienos išlikusias Lietuvos kaimo tradicijas, iš kitos – industrinės visuomenės bei kultūrinės globalizacijos poveikį XX a. pab. – XXI a. pr. tradicinės kultūros raidai. Darbas pasižymi plačia tiriamų reiškinių skale – nuo tradicinių ganymo būdų ir su jais susijusių apeigų iki šiuolaikinei miesto kultūrai būdingų reiškinių - piemenavimo tradicijų pritaikymo kultūros vartotojų poreikių tenkinimui bei gamintojų pelno didinimui.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, trys skyriai, kurie suskirstyti į poskyrius, išvados bei priedai. Įvade pristatomas temos naujumas ir aktualumas, objektas, tikslas, uždaviniai bei metodika ir metodologija, publikuota rašytinė medžiaga ir archyviniai šaltiniai bei tyrinėjimai, susiję su *piemenavimo kultūros* tradicija.

Pirmame skyriuje „*Bendruomeninio gyvulių ganyimo kaitą sąlygojantys veiksniai*“ chronologine seka analizuojama tradicinio ganymo formų kaita nuo XX a. pr. iki XXI a. pr.

Antrame skyriuje „*Kategorijos piemuo socialinis kultūrinis klasifikacijos principas*“ analizuojamos įvairios *piemens* socialinės kategorijos reikšmės, atsiskleidžiančios skirtingose piemenavimo kultūros raiškose, kurios aptinkamos tradiciniame kaime, sovietmečio

visuomenėje ir šiaurinėje kultūroje. Į *piemens kategoriją* žvelgiama kaip į kultūrinį ženklą, atspindintį tiek kasdienės, tiek ir šventinės kaimo žmogaus gyvenimo aspektus.

Trečiame skyriuje „*Apeigos, susijusios su gyvulių ganymu*“ nagrinėjami svarbiausi su ūkininkavimu susijusios šventinės tradicijos momentai – pirmojo gyvulių išginimo apeigos (Jurginės), Sekminių šventė ir vėlyvą rudenį piemenų atliekamos Žiemos šaukimo apeigos. Su ganymu susijusių švenčių apeigos analizuojamos tiek chronologiškai, tiek regioniniu aspektu, pagrindinį dėmesį skiriant Pietryčių Lietuvos regionui, kuriame ilgiausiai išsilaikė tiek bendruomeninio ganymo tradicija, tiek su ja susiję šventiniai papročiai. Tradiciniam kaimui būdingos pirmojo išginimo dienos apeigos, atliekamos dabartinių ūkininkų, traktuojamos kaip šiai dienai fenomenalus² senosios ganymo tradicijos reiškinys. Toliau parodoma Sekminių dienos apeigų transformacija nuo tradiciniam kaimui būdingos piemenų šventės iki šiuolaikinio folklorinio renginio, dažniausiai atliekamo tik dėl pasilinksminimo. Aukštaitijoje atliekamos piemenų žiemos šaukimo apeigos atskleidžiamos, parodant galimą musulmonų kultūros poveikį krikščioniškąsias konfesijas išpažįstančių Lietuvos gyventojų kultūrai.

Darbo pabaigoje pateikiamas naudotos literatūros bei šaltinių sąrašas.

Prieduose pateikiami klausimynai bei vizualinė medžiaga, papildanti darbo tekstą.

Metodai. Sukaupiti empiriniai duomenys – etnografinė medžiaga - analizuojami vadovaujantis *etnografiniu metodu*. Šio metodo pasirinkimą įtakojo jo tikslas – pateikti išsamų, sistemšką, turtingą faktine medžiaga tekstą, kad būtų suprantama analizės esmė. Taikant šį metodą atskleidžiami svarbiausi tiriamojo reiškinio aspektai, jo socialinis bei kultūrinis kontekstai, *piemenavimo kultūros* istorinė raida nuo XX a. iki XXI a. pr.

Taikant *analitinį metodą*, siekiama nustatyti etnografiniu tyrimu atskleistų ganymo kultūros pokyčių priežastis, kuriomis remiantis būtų galima prognozuoti galimus ateities pokyčius.

Istorinis – lyginamasis metodas taikomas siekiant parodyti ganymo papročio transformacijas istorinės kaitos kontekste. Šio metodo taikymas padeda didelį kiekį duomenų sudėti į detalių ir nuoseklių, logiškai suderintą analitinį tekstą, kuris išryškina esmines tiriamos aplinkos charakteristikas ar temas.

Indukcinės analizės metodas metodas atsiskleidžia per teksto makrostruktūrą, kuomet loginė teksto vienovė kuriama nuosekliai pereinant nuo vienos mikrostruktūrinės dalies prie kitos, o teksto mikrostruktūrą sudaro atskirų dalių bei paragrafų turinys. Jo taikymas padeda suformuluoti teorinius teiginius, kurie gali būti patikrinami kokybiniais klausimais.

² Šiame darbe terminu *fenomenas* įvardijamas iki šių dienų gyvuojantis ganymo tradicijų tęstinumas, iš kartos į kartą perduodamas kaip gyvoji tradicija.

Pagalbiniais metodais pasirinkti *kartografavimo metodas*, atskleidžiantis atlikto tyrimo geografinę erdvę, bei *teksto vizualizacija*, kuomet nuotraukomis, paimtomis iš asmeninių pateikėjų albumų ar autorės padarytose lauko tyrimų metu, atspindimos tradicinio piemenavimo akimirkos bei dabartinio modernaus ganymo vaizdai.

Chronologinės ribos ir esminiai piemenavimo kultūros kaitos etapai. Visos kultūros formos yra istorinės. Keičiantis pamatiniams žmogaus socialinio gyvenimo faktoriams – geopolitikai, ekonomikai, ideologijai – keičiasi ir kultūros formos. Nesudaro išimties ir ganymo kultūra. Skirtingų laikmečių piemenavimo tradicijos atspindėjo tuo metu Lietuvoje gyvenančių asmenų etnokultūrinį tapatumą bei jų kuriamas kultūrines/ dvasines vertybes. Todėl būtų tikslinga, pasirinktą darbo temą aptarti, išskaidant ją į tris chronologinius etapus, atspindinčius skirtingus Lietuvos kaimo raidos etapus.

I. XX a. 1-asis – 4-asis dešimtmečiai. XX a. šimtmečio pradžioje Lietuvos, ypač Aukštaitijos ir Dzūkijos, kaimo gyventojai vis dar buvo išlaikę bendruomeninės gyvensenos modelį. Tačiau XX a. pradžioje didesnėje Lietuvos dalyje kaimo ekonominė, socialinė bei kultūrinė situacija pasikeitė. 1922 metais pradėta vykdyti žemės reforma pakirto bendruomeninės gyvensenos pamatus. Bendruomeninio gyvulių ganyimo tradicijos ir su jomis susijusios apeigos ima nykti, kinta ir pats piemenavimo būdas bei požiūris į jį. Tačiau Vilniaus kašte, valdant lenkams, reforma nebuvo įgyvendinama. Todėl čia išlieka bendruomeniniam kaimui būdingas žemėvaldos modelis. Būtent todėl pietrytinėje Aukštaitijos dalyje matomas tradicinio gyvulių ganyimo tęstinumas. Čia gyvulių banda ganoma bendrai kaimo ar kelių kaimų, rečiau savo šeimos narių jėgomis, dažniausiai tam samdomi piemenys. Daugelyje Pietryčių Lietuvos vietovių gyvuliams ganyti maždaug iki XX a. pabaigos samdytas kerdžius. Kitur Lietuvoje šiuo laikotarpiu gyvuliai ganomi individualiai ir palaiptisui imamas praktikuoti gyvulių rišimas.

II. XX a. 5-asis – 9-asis dešimtmečiai. Sovietmečiu Lietuvos kaimo žmonėms sukurama nauja kolūkinė žemės ūkio sistema. Susiformuoja naujos ganyimo tradicijos: didelių kolūkinių bandų ganymas aptvaruose, technikos naujovių įdiegimas, panaudojant elektrinį piemenį. Lygiagrečiai egzistuoja ir kaimo bendruomeninis gyvulių ganyimo būdas. Šiuo laikotarpiu tiriant asmenis, dalyvavusius gyvulių ūkinėje veikloje kolūkiuose bei tarybiniuose ūkiuose, iškilo būtinybė atskleisti, kaip individas sugeba puoselėti gyvulių ganyimo tradicijas sisteminiame kolūkių režime. Taip pat svarbu atskleisti, kas naujo, lyginant su tradicinėmis gyvulių ganyimo formomis, atsiranda kolūkinėje santvarkoje, ir kas iš kolūkinės santvarkos perimta bendruomeniniame gyvulių ganyme.

III. XX a. 10-asis dešimtmetis - XXI a. 2-ojo dešimtmečio pradžia. Šiuo laikotarpiu svarbiausi veiksniai, įtakoję gyvulių ganyimo tradicijų kaitą, tai Lietuvos nepriklausomybės

atkūrimas ir įstojimas į ES. Šiuo laikotarpiu reiškinį įtakančiu svarbiu aspektu tapo naujų ūkių kūrimasis. Pasikeitus politinėms ir ekonominėms visuomenės gyvenimo sąlygoms, susikuria kitokia ūkinė sistema, įsivyrėja naujos ūkininkavimo formos. Pirmiausia sugriaunama kolūkinė sistema, o buvusios bendros ganyklos (po 3 ha) išdalinamos kaimo gyventojams bei sugražinama seniau turėta žemės nuosavybė. Vystosi naujo tipo ūkininkavimo sistema, kuomet gyvulių priežiūros ir ganymo būdai pritaikomi prie ES keliamų reikalavimų. Be to, dauguma ūkininkų ima ūkininkavimo pavyzdžius iš kitų šalių ūkininkų. Daugelis iš žemės ūkio gyvenančių žmonių, pasinaudoję ES vienokio ar kitokio pobūdžio parama, ima plėsti gyvulių bandas arba, priešingai, jas naikina. Šiuo metu piemenavimo tradicijai suduodamas bene skaudžiausias smūgis. XXI a. pr. bendrai gyvuliai ganomi tik pavieniuose pietryčių Aukštaitijos kaimuose.

Lauko tyrimų metodika. Etnografinis tyrimas apėmė tiek medžiagos rinkimą, tiek ir sisteminių jos sutvarkymą. Pagrindinis etnografinių duomenų masyvas surinktas atlikus lauko tyrimus visuose Lietuvos etnografiniuose regionuose. Etnografinės ekspedicijos vykdytos 2007 - 2012 m. Tyrimo metu sukaupti duomenys, reikalingi atskleisti kultūros reiškinius ir juos įvertinti. Remiantis *emic* ir *etic* požiūriais, buvo tiriama, kaip įvairių laikmečių *piemenys*, kaip darbinės kategorijos nariai, formuoja savo kultūrinį tapatumą bei kultūrinę aplinką: papročius, ritualus, bendravimą, gyvenimo būdą ir elgesio normas. Be to, metodas pasirinktas, atsižvelgiant ir į jo esminius kriterijus: tai tyrimui būtinų etnografinių duomenų sukauptimą, galimybę juos lyginti ir kontekstualizuoti. Pasirinktas lauko tyrimo metodas svarbus, nes jo metu buvo surinkti empiriniai duomenys, pagrįsti faktais, kaip antai: įvairios kultūros elementais, žmogaus gyvenamąja aplinka, požiūriu į egzistuojančius reiškinius. Atsižvelgiant į pasirinktos darbo temos aktualumą ir etnografinių duomenų nebuvimą, daugiausia taikytas kokybinio tyrimo metodas. Aprašomojo pobūdžio duomenys sukaupti stebėjimo metu natūralioje tiriamojo reiškinio, taip pat dokumentų, žiniasklaidos (turinio (content)) analizės būdu. Tokį pasirinkimą įtakojo darbe iškeltas tikslas, kuris reikalavo tiriamąjį reiškinį atskleisti iš vidaus.

Vykdytiems lauko tyrimams empiriniai duomenys kaupiti pasirinkus *emic*, o duomenims analizuoti *etic* požiūriai ir išskirti du prioritetiniai, iki šiol etnologų beveik netyrinėti laikotarpiai, susiję su ženkliais tradicinės piemenavimo kultūros pokyčiais, - sovietmetis ir laikotarpis po Lietuvos nepriklausomybės atstatymo bei jos įstojimo į Europos Sąjungą. Apie šį laikotarpį empiriniai duomenys buvo kaupiami pokalbio ir interviu būdu. Taip apklausiant pateikėjus, galima užduoti spontaniškai iškylančius, anksčiau nenumatytus klausimus, susijusius su tiriamuoju reiškiniu. Panaudojant šiuos metodus, buvo surinkta daug informacijos apie dar negvildentas su piemenavimo tradicijomis susijusias problemas. Tokiu būdu surinkti pateikėjų pasakojimai sudarė esminę tyrimo dalį. Lauko tyrimų metu panaudotas ir grupės interviu.

Dažniausiai jis buvo pritaikytas bendraujant su vyresnio amžiaus pateikėjais, teigiančiais, jog nieko nebeatsimena, ir su tais pateikėjais, kurie nenoriai atsakinėjo į pateiktus klausimus. Bendravimo su grupe metu sukaupta daug vertingos informacijos. Su jaunesnės kartos atstovais bendrauta pasitelkus atvirų klausimų metodą: žmonės tiesiog dalindavosi išgyventais įspūdžiais, uždavus atitinkamą klausimą, kai pokalbis buvo kreipiamas reikiama linkme.

Atsižvelgiant į suformuluotą darbo problemą bei uždavinius, buvo parengtas klausimynas „*Piemenavimo kultūra Lietuvoje*“. Klausimyną sudaro bendri klausimai apie piemenavimą ir su juo susijusias šventines apeigas; pirmoji gyvulių išginimo diena – Jurginės; didžioji piemenų šventė – Sekminės arba Šeštinės, Devintinės; Visi Šventieji – ganymo užbaigimas. Klausimynas sudarytas derinant atvirus ir uždarus klausimus. Atsižvelgiant į socialinius, ekonominius, kultūrinius ir politinius aspektus ir siekiant išanalizuoti etninės kultūros, jos tradicijų perimamumą ir perdavimą istoriniame kontekste, pateikėjams buvo pateikiami klausimai, orientuoti į istorinius lyginamuosius tyrimus (žr. priedas Nr. 1, p. 158).

Etnografinės ekspedicijos atliktos penkiuose Lietuvos etnografiniuose regionuose. Maršrutinių ekspedicijų metu vyкта beveik tolygiai (keliolika ar keliasdešimt kilometrų) į viena nuo kito nutolusius Lietuvos kaimus ir miestelius. Vietovės atrinktos taip, kad galėtų atspindėti tiriamojo reiškinių esmę: kiekviename rajone bandyti apklausti du stambūs, du vidutinio stambumo ir du smulkūs ūkininkai bei esamų bendrovių ir žemės ūkio kooperatyvų atstovai.

Tyrimo metu taikytas dar vienas kokybinių lauko tyrimų empirinės medžiagos kaupimo metodas – stebėjimo dalyvaujant metodas, kuomet tikslinės atrankos būdu lauko (vietos) viduje buvo atrinkti pateikėjai³. Atranka vykdyta tikintis gauti išsamius, su tiriamuoju objektu susietus rezultatus. Pasirinkti įvairaus amžiaus⁴, lyties, kilmės, išsilavinimo, socialinės padėties pateikėjai. Svarbiausias dėmesys kreiptas į pagrindinių informatorių paiešką. Todėl taikytas atrankos kriterijus, atsižvelgiant į tai, ar pateikėjas turėjo/ turi sąsajų su tiriamuoju objektu, t. y. ar patys ganę, ar dabartiniu metu savo ūkiuose gano gyvulius.

Svarbią reikšmę turėjo audiovizualinės technikos panaudojimas lauko tyrimuose: garso įrašai, fotografavimas, filmavimas, užrašai. Sukaupta gausi vizualinė medžiaga papildė etnografinio aprašo žinias bei pateikė realų vaizdą apie tiriamąjį reiškinį.

Lauko tyrimų metu kaupti duomenys, kaip leidyba, pramonininkai bei prekybininkai, geba senąsias tradicijas pritaikyti šiuolaikinės ekonomikos rinkos poreikiams tenkinti. Kaupia

³ Merkienė R. Šiokiadienių ir šventadienių etnografija. Etnografinių duomenų rinkimo pagrindai. Vilnius, 2007, p. 18, 25.

⁴ Pateikėjų amžiaus didelės reikšmės neturi, tačiau įvertinant tai, kad šiuo metu Lietuvos kaimuose ir miesteliuose gyvena vis mažiau jaunų žmonių, pateikėjai yra vyresnio amžiaus. Čia galima remtis Petro Kalniaus nuomone, kad „priklausomai nuo tyrimo objekto specifikos, pagrįstai galime nekreipti dėmesio į kai kurias minėtas charakteristikas“. Kalnius. P. Statistikos taikymas etnologijoje. Metodologinė priemonė. Kaunas, 1999, p. 65.

įvairi vizualinė medžiaga apie piemenavimo tradicijų pritaikymą šiuolaikinėje rinkoje vartotojų poreikių tenkinimui bei pelno siekimui. Rinkti su ganymo tradicijų tęstinumu susiję įvairūs spaudiniai: kalendoriai, atvirlaiškiai, reklaminiai bukletėliai bei tautodailininkų darbai. „Norfos“ prekybos centruose fotografuota pieno produktų serija „Piemenėlio“ ir pirkėjams užduotas klausimas, kodėl jie perka šią produkciją.

Kaupiant empirinius duomenis, atlikta žiniasklaidos turinio analizė. Tai formalizuotas metodas, siejamas su žiniasklaidos tyrinėjimais (spaudos straipsnių, radijo, TV laidų turinio analizė). Tai suteikia galimybę analizuoti spaudoje pateikiamus požiūrius į kultūros ir visuomenės reiškinius; kokia formuojama skaitytojų nuomonė į spaudos publikacijas apie gyvulių ūkinę veiklą, tam skiriamų tekstų apimtys. Iš to matyti, kaip žiniasklaida atspindi realią situaciją tiek Lietuvoje, tiek ES. Atrinkta informacija, susijusi su *piemenavimo kultūros* kaita globaliame, nuolat kintančiame pasaulyje. Ypatingas dėmesys atkreiptas į ES diktuojamas įvairias direktyvas ūkininkams, besiverčiantiems gyvulininkyste.

Lauko tyrimų metu sukaupti empiriniai duomenys susisteminti į temas, atspindinčias darbo objektą, tikslą ir uždavinius. Pirmiausia įvykdyta sukauptų duomenų redukcija, kurios metu atrinkti reikalingi duomenys suvesti į siauresnes apimtis ir panaudoti tekstinėje analizėje. Duomenys tipologizuoti, išskiriamos temos ir atrinkti vienas kitą papildantys tekstai. Susistemintus empirinius duomenis, vykdyta jų analizė. Suklasifikavus duomenis, rezultatai pateikiami atspindint realų tiriamojo reiškinio vaizdą ir su juo susijusias problemas.

Atliekant lauko tyrimus, visuomet buvo laikomasi etikos normų ir taip išlaikytos pateikėjų autorinės teisės ir teisės į jų privatumą. Vardai pateikėjų, jiems pageidaujant, pakeisti ar parašoma „anonimas“.

Metodologija. Disertacijoje remiamasi socialinės ir kultūrinės antropologijos bei etnologijos teorijomis, padedančiomis atskleisti pasirinktą tyrimo objektą. Darbe naudojama etnologijos moksle naujai traktuojama sąvoka *piemenavimo kultūra*.

Tyrinėjant su piemenavimu susijusią kultūrą, esminis dėmesys skiriamas piemens asmenybės bruožams, išskiriant juos kaimo bendruomenės socializacijos procese. Gilinantis į piemenavimo kultūrą, svarbiu teoriniu aspektu tampa XX a. funkcionalistinės krypties atstovų teoriniai teiginiai. Šios krypties atstovo Bronislavo Malinovskio teigimu, analizuojant „kaip funkcionuoja tas konkretus paprotys, galima atsakyti į klausimus apie pačią kultūrą – kaip ji išlaiko savo stabilumą, kaip ji išmokstama, perduodama iš kartos į kartą, kaip ji keičiasi.“⁵ Darbe remiamasi B. Malinovskio teorija, jog kultūra egzistuojanti kaip integruota sistema ir veikianti tarsi funkcinė visuma, kuri neišsivaizduojama be bendravimo ir bendradarbiavimo,

⁵ Antrinis citavimas iš Malinowski B. *A Scientific Theory of Culture and Other Essays*. 1944. Cituota iš Čiubrinskas V. Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos. Kaunas: VDU, 2007, p. 78.

pasireiškiančio per bendruomeninę tradiciją, paklusti tarpusavio elgesio taisyklėms.⁶ Analizuojant reiškinių kaip stereotipų funkcionavimą, svarbios yra Thomaso K. Schipperso teorinės išvalgos apie kasdienybėje egzistuojančių daiktų ženkliškumą.⁷ Svarbiu akcentu tampa kasdienybės išskyrimas iš bendro reiškinių konteksto. Orvaro Lőfgreno teigimu, „kasdienybės studijos – tai strategijos, įgalinančios vengti „išgrįsto kelio“ ir sugebančios naudotis „užpakalinėmis durimis“; dėmesys veiksloms, kurios tik atrodo triviosios, bei idėjoms, įkūnijančioms viešo bendravimo vietose; nuolat atnaujinamas dėmesys kasdienybės daiktiškumui“⁸. Metodologiniu teoriniu požiūriu disertacijoje svarbūs ne tik užsienio antropologų, bet ir lietuvių etnologų darbai. Irenos Reginos Merkienės materialinės kultūros raidos koncepcija⁹, kurios pagrindas yra kultūros perimamumo reiškinys, susidedantis iš dviejų dalių: kultūros skleidimo ir jos perėmimo, padeda atskleisti piemenavimo kultūros istorinės raidos koncepciją. Reikšmingos Petro Kalniaus teorinės išvalgos apie etnografinius grupių stereotipus, stereotipinių vaizdinių funkcionavimą, jų identifikavimą¹⁰, asmenų saviidentifikaciją jų gyvenamojoje aplinkoje¹¹.

Tyrinėjant sąvokos *piemuo* daugiareikšmiškumą, svarų vaidmenį suteikia tapatybių kontekstai, atskirų kultūros reiškinių ženkliškumo ir stereotipinio funkcionavimo analizės. Išskiriant piemens kaip darbinės kategorijos, egzistuojančios kaimo kultūroje, ženkliškumą ir simbolines struktūras, simbolinius aspektus bei amžiaus ir lytiškumo klausimus, svarbūs Auksuolės Čepaitienės teoriniai pastebėjimai. Atskleidžiant piemens tapatumą per socialinės kultūrinės klasifikacijos prizmę, teoriniu pagrindu remiamasi Auksuolės Čepaitienės išvalgomis. Analizuodama situacijas, sureikšminančias tapatumo kategorijas bei jos žymenis, mokslininkė esminiais akcentais išskiria individualius bei institucinius tapatinimosi aspektus, simbolių struktūrų gyvybingumą bei jų kultūrinį metaforiškumą, gimtosios vietos vaidmenį bei lokalinio tapatumo ryšį.¹² Nagrinėdama etninį tapatumą, aptardama jo požiūriu reikšmingas situacijas ir prasmes, ji atskleidžia simbolių struktūrų kultūrinį metaforiškumą.¹³ Šios teorijos suteikia galimybę išanalizuoti *samdomo piemens* ir kaimo bendruomenės santykį svetimoje

⁶ Čiubrinckas V. Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos. Kaunas: VDU, 2007, p. 82.

⁷ Schippers T. K. Nuo daiktų prie ženklų: keičiant materialinės kultūros tyrinėjimo perspektyvas Europoje. *Lietuvos etnologija*. t. 6(15). Vilnius: LII, 2006, p. 31-44.

⁸ Lőfgren O. Past and Present in European Ethnology: A Swedish Perspective. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studija*. t. 1(10)., Vilnius: LII, 2001, p. 97.

⁹ Merkienė, I. R. *Gyvulių ūkis XVI a. – XX a. pirmoje pusėje: etninės patirties ištakos*. Vilnius. 1989, p. 6.

¹⁰ Kalnius P. „Kitokie“ tarp „savų“: Lietuvos etnografinių grupių stereotipai. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studija*. t. 2(11). Vilnius: LII, 2002, p. 23-52.

¹¹ Kalnius P. Aukštaitijos ir Žemaitijos paribio vietinių gyventojų savimonė. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studija*. t. 6(15). Vilnius: LII, 2006, p. 95-121.

¹² Čepaitienė A. Atgaivinant etninį tapatumą: individas, simbolis, vieta. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studija*. t. 1(10). Vilnius: LII, 2001, p. 168.

¹³ Ten pat, p. 167-198.

gyvenamojoje erdvėje bei suformuoti naują požiūrį į šį santykį šiuolaikinėje visuomenėje, kur išskiriamas kategorijos *piemuo* daugiareikšmiškumas.

Šaltiniai ir tyrinėjimai. Rašant darbą, panaudota įvairių institucijų rankraštynuose bei archyvuose saugoma medžiaga. Taip pat remtasi publikuotais šaltiniais, lokalinio aprašomojo ir apibendrinamojo pobūdžio darbais bei paskelbtais tiriamaisiais darbais. Išanalizuota Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštyno bei Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto archyvo medžiaga, susijusi su nagrinėjama tema. Svarbios reikšmės turėjo etnografiniai duomenys kaupti rajonų etnografiniuose muziejuose, mokyklų ir bibliotekų esamuose fonduose. Įdomios informacijos suteikė pateikėjų asmeninių archyvų medžiaga. Tikslinius duomenis apie esamą gyvulininkystės padėtį Lietuvoje, apie vykdytą Lietuvos Respublikos 2003 m. ir 2010 m. visuotinio žemės ūkio surašymą, pateikė Lietuvos statistikos departamentas.

Tyrimui panaudota ir institucijų, vykdančių veiklą, susijusią su gyvulininkyste saugoma medžiaga. Tai Lietuvos sveikatos mokslų universiteto Gyvulininkystės instituto (Baisiogala), Sirvėtos regioninio parko direkcijos (Švenčionys); Lietuvos mėšinių galvijų augintojų ir gerintojų ir Galvijų augintojų bei Lietuvos galvijų veisėjų asociacijos (Kaunas); Lietuvos žemės ūkio konsultavimo tarnybos (Rokiškis, Švenčionys).

Peržvelgta naujausia ir aktualiausia informacija, esanti respublikinės ir rajoninės spaudos publikacijose. Svarbios informacijos pateikė specializuoti leidiniai ir televizijos laidos, skirtos žemės ūkiui. Analizuota informacija, esanti internetinėje erdvėje, kultūriniai renginiai bei įvairių sričių prekybininkų siūloma produkcija, susijusi su tiriamuoju objektu.

Platūs nagrinėjamos temos chronologiniai rėmai, apimantys laikotarpį nuo XX a. pr. iki XXI a. pr., ir gvildenama darbo problema suteikė galimybę naudotis įvairiais šaltiniais. Pastarieji skirstomi į archyvinius, publikuotus etnografinius, statistinius, ikonografinius, muziejų eksponatus bei prekybininkų siūlomos produkcijos pavyzdžius.

Archyviniai šaltiniai. Rašant darbą, daugiausia naudotasi įvairių institucijų sukauptais archyviniais šaltiniais. Apie gyvulių ganyimo tradiciją didelė dalis duomenų saugoma Istorijos instituto Bibliotekos rankraštine (LII BR). Ši medžiaga leidžia tirti gyvulių ūkyje atliekamas apeigas, materialinės kultūros perimamumo tendencijas ir jų tąsą nuo XX a. pradžios, kai vyko esminiai socialiniai ir ekonominiai Lietuvos kaimo pertvarkymai, lėmę ganyimo tradicijų kaitą iki maždaug XX a. 5 – ojo dešimtmečio. Rankraštyne peržiūrėtos 101 byla, kuriose pateikti etnografiniai duomenys, tiesiogiai ir netiesiogiai susiję su gyvulių ganymu, piemenimis, piemenų samdymu, piemenų kasdienybe bei pirmuoju gyvulių išginimu- Jurginėmis, Sekminėmis ar ganiavos pabaigos apeigomis.

Duomenų apie gyvulių ūkyje atliekamas apeigas iki XX a. vidurio surandame Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, kur tarp daugelio pasakojamosios tautosakos užrašymų

randame aprašų, susijusių su darbe nagrinėjama piemenavimo kultūros tema. Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto rankraštyne peržiūrėtos 1, 2, ir 3 registracijos knygos.

Pasinaudota Švenčionių Nalšios muziejaus Etninės veiklos skyriaus moksliniame fonde saugoma etnografinių lauko tyrimų medžiaga. Gausiai medžiagos surinkta 2003 – 2004 metais vykdytos etnografinės ekspedicijos „*Filantropijos plėtra Mėžionių gatviniame kaime*“¹⁴ (2003 m.), „*Etninės kultūros tradicijų tęstinumas Švenčionių r. Modžiūnų gatviniame kaime*“ ir „*Švenčionių rajono Švenčionių seniūnijos Kvėderiškės, Kretuonių gatviniai kaimai*“¹⁵ (2003 m.) metu. Medžiagoje nemažai duomenų apie apeigas, atliekamas gyvulių ūkyje. Išanalizuoti Nalšios muziejaus archyve saugomi Antano Bielinio atsiminimų rankraščiai (Bylos Nr. 1, Bylos Nr. 2). Šios bylos analogai saugomi LII BR byla 1051). Darbui svarbi Kupiškio etnografinio muziejaus struktūrinio padalinio archyve saugoma etnografinė medžiaga. Viena iš vertingiausių savo esamais duomenimis medžiaga „*Virbališkių kolūkio senųjų žmonių atsiminimai apie ganymą*“, sukaupta Kupiškio rajono Virbališkių aštuonmetės mokyklos jaunųjų kraštotyrininkų būrelio (vadovė Aldona Čiurlytė 1979 m). Kita šio būrelio medžiaga „*Iš liaudies veterinarijos*“ kaupta 1984 – 1985 m. (vadovė A. Čiurlytė). Joje nemažai vietos skirta pirmosios gyvulių išginimo dienos atliekamoms apeigoms aprašyti. Kupiškio muziejuje saugoma surinkta medžiaga pagal R. I. Merkienės klausimyną „*Gyvulių ganymas*“ (Byla 122). Ji sukaupta Kupiškio r. Palėvenėlės apylinkėse Virbališkių kolūkyje (1979 m., vadovė A. Čiurlytė). Taip pat susipažinta su Virbališkių bibliotekos - muziejaus asmeniniu Irenos Dluckienės, gyv. Viktoriškių k., Kupiškio r., archyvu¹⁶. Etnografinė medžiaga „*Buvusių piemenėlių pasakojimai*“ rinkta 2008 – 2009 m. Byloje yra 17 aprašų (55 l.), tačiau byla neturi numerio. Medžiagoje gausu aprašytų istorinių, socialinių, ekonominių pokyčių, lėmusių gyvulių ganymo tradicijų kaitą. Detaliai pateikiami pirmojo išginimo, Sekminių, ganymo pabaigos apeigų aprašymai.

Pagrindinis etnografinių duomenų masyvas surinktas atlikus lauko tyrimus visuose Lietuvos etnografiniuose regionuose. Etnografinės ekspedicijos vykdytos nuo 2007 iki 2012 m. Etnografinių ekspedicijų metu surinkta informacija kurios chronologinės ribos - XX a. 4-asis dešimtmetis - XXI a. 2-asis dešimtmetis.

2007 m. etnografinė ekspedicija „*Piemenavimo tradicijos Švenčionių rajone*“ vykdyta Švenčionių rajone. Sukaupta medžiaga saugoma Nalšios muziejaus Etninės veiklos skyriaus moksliniame fonde (ŠvKM E MF, B, 39).

¹⁴ ŠvKM. E. MF. b, 27. 50 l.

¹⁵ ŠvKM. E. MF. b, 31. 107 l.

¹⁶ Jis priklauso Kupiškio etnografinio muziejaus struktūrinio padalinio Veronikos Šleivytytės paveikslų galerijai.

2007 m. etnografinė ekspedicija „Gyvulių apsaugos būdai“ vykdyta Švenčionių r. Ji suteikia informacijos apie Rytų Aukštaitijos apeigas, atliekamas gyvulių ūkyje per didžiąsias šventes. Surinkta medžiaga svarbi dėl joje fiksuojamų tradicijų tęstinumo, siekiančio XXI a. pr.

2009 m. etnografinė ekspedicija „Ritualai gyvulių ūkyje: kalendorinis ciklas“ vykdyta Švenčionių, Ignalinos, Zarasų bei Daugpilio r. (Latvijos respublika). Jos tikslas - sukaupti kuo daugiau informacijos nuo XX a. vidurio iki XXI a. pr. apie gyvulių ūkyje gyvuojančias apeigas per kalendorines šventes. Sukaupta lauko tyrimų medžiaga saugoma Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštyne (LII BR, byla 2337).

2009 m. etnografinė ekspedicija „Baltojo ožio ceremonijos Švenčionių rajone“ vykdyta Švenčionių, Ignalinos, Zarasų rajonuose. Tikslas - užfiksuoti rudenį atliekamą piemenų žiemos šaukimo ritualą – balto ožio vedimą aplink beržą. Ekspedicijos metu apklausti pateikėjai, patys dalyvavę šioje apeigoje. Sukaupta labai vertinga medžiaga apie detalų piemenų pasirengimą apeigai, gyvulio parinkimą bei puošimą. Pavyko aprašyti tikslų apeigos vyksmą bei piemenų emocijas. Sukaupta lauko tyrimų medžiaga saugoma Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštyne (LII BR, 2336).

2007- 2012 m. VYKDYTŲ ETNOGRAFINIŲ EKSPEDICIJŲ VIETOVĖS LIETUVOJE

Etnografiniai regionai	Rajonai	Vietovės
Žemaitija, Mažoji Lietuva	Joniškio, Akmenės, Šiaulių, Plungės, Mažeikių, Šilutės, Klaipėdos, Pagėgių, Kelmės, Skuodo. Iš viso: 10	Žagarė, Papilė, Alguonas, Drąsučiai, Grūzdžiai, Piktuižiai, Mažeikiai, Židikai, Seda, Plateliai, Plungė, Pakalniškiai, Šerkšniai, Jogaudai, Alsėdžiai, Mižuikiai, Pooūšniai, Ramučiai, Šilutė, Jakai, Mantvydai, Berniškės, Pagėgiai, Lumpėnai, Stankiškės, Skogalis, Šaukiliai. Iš viso 27.
Suvalkija	Šakių, Vilkaviškio, Marijampolės, Prienų. Iš viso: 4	Sangrūda, Kudirkos Naumiestis, Plokščiai, Giedraičiai, Naujališkės, Vaiguliškės, Jotiškės, Gelgaudiškis, Kubiliai, Gudeliai, Igliauka, Vėžionys, Giedriai, Griškabūdis. Iš viso: 15.
Dzūkija	Lazdijų, Druskininkų, Varėnos, Šalčininkų, Alytaus. Iš viso: 5	Marcinkonys, Nevaršiai, Kapčiamiestis, Seirijai, Žiūrai, Kriviliai, Strižiūnai, Panoičai, Ožkiniai, Lynežeris, Zervynai, Dieveniškės, Šalčininkai, Baušiai, Ostampas, Pievos, Melekonyš. Iš viso: 17.
Aukštaitija	Pakruojo, Pasvalio, Rokiškio, Utenos, Zarasų, Švenčionių, Ignalinos, Biržų, Anykščių, Radviliškio, Kėdainių, Panevėžio, Zarasų, Molėtų, Kupiškio. Iš viso: 15.	Pašvitinys, Krinčinas, Juodupė, Užpaliai, Smalva, Adutiškis, Pabradė, Pabiržė, Naujasalis, Rimšė, Papiškis, Kuktiškės, Stanislavavas, Šutai, Pelegrinda, Senoji Pašaminė, Gailioniai, Vėriškės, Baisiogala, Krakai, Pavardyčiai, Žinėnai, Šiaulėnai, Tankūnų viensėdis, Naujamiestis, Degionys, Genetiniai, Činčikos, Ligūnai, Jaluvkos, Plavėjai, Kaltanėnai, Švenčionys, Zadvarninkai, Trečiūnai, Bačkininkai, Milkuškos, Antaviešės vienkiemis, Mildomis, Kukliai, Paužuolės vienkiemis,

		Zarasai, Gerkonys, Didžiasalis (Sala), Juodeliškės, Lazdynų, Šalitinių vienkiemis, Starčiūnai, Švenčionėliai, Matukai, Medišionys, Strūnaitis, Trakai (k.), Gaspariškės, Čebešpolis, Skirlėnai, Prienai, Baraiškūnai, Andrikėnai, Magūnai, Klačiūnai, Pabradė, Padubingė, Meironys II, Purviniškės, Jankūniškės, Kabakėlis, Arnionys I., Skardžiai, Pavandenė, Ažupravaliai, Meškerinė, Mažalotė, Jaunadvaris, Pažeimenė, Baliuliai, Bubiniai, Papiliai, Pyšiai, Aukštupėnai. Iš viso: 82.
Iš viso: 5	Iš viso: 34	Žemaitijoje – 27, Suvalkijoje – 15, Dzūkijoje – 17, Aukštaitijoje – 82. Iš viso: 141

ETNOGRAFINIŲ EKSPEDICIJŲ BENDRIEJI DUOMENYS

Pateikėjų skaičius	Užpildytų anketų skaičius	Giluminių interviu skaičius	Ranka rašyti pokalbiai	Nuotraukų kiekis
250	16	211	23	1022

Publikuoti etnografiniai šaltiniai. Analizuojant piemenavimo kultūros ypatumus, detalių duomenų apie gyvulių ūkyje atliekamas apeigas aptinkama jau XVI a. Vienu svarbiausių šaltinių laikytinas Jono Maleckio – Sandeckio laiškas Jurijui Sabiniui. Jame 1551 metais rašoma apie Jurgio dieną atliekamą aukojimo apeigą, skirtą *Pergrubiu*¹⁷ Pirmojo gyvulių išginimo apeigą XVI a. mini ir Motiejus Strijkovskis. Jis rašo pirmosios gyvulių išginimo dienos apeigą ir aukojimą. Šaltinyje kalbama, kad dievaičiui Ganykliui aukojo išguldytų arklių, jaučių, ožių, kitų gyvūnų kiaušinius, degindami juos ant didelių akmenų. O tuo metu buvo sakomi similinės magijos reikšmingi žodžiai: „Kaip šis akmuo kietas, nebylus ir nepajudinamas, taip, o dieve Ganykli, vilkai ir visi plėšrieji žvėrys tegul nepasijudina, kad mūsų galvijams, tau pavestiems, kenkti negalėtų“¹⁸. Prie ankstyvųjų šaltinių galima priskirti ir XVIII a. parašytą keturių dalių poemą „*Metai*“¹⁹. Jos autorius poetas Kristijonas Donelaitis užsimena apie piemenų apavą bei daromą žalą bandai, puldinėjant vilkams. Jis ragina piemenis būti atidesnius.

Domėjimasis piemenavimu suaktyvėjo XX a. pradžioje. Nuo XX a. 3 – ojo dešimtmečio spaudoje publikuotas ne vienas etnografinio pobūdžio darbas, rašantis apie piemenų kasdienybę, jų atliekamas apeigas bei papročius. Daugiausia darbų paskelbta periodiniuose leidiniuose: „*Mūsų tautosaka*“, „*Naujoji romuva*“, „*Gimtasis kraštas*“ ir „*Ateitis*“. Apie bendruomeninio gyvulių ganymo tradiciją bei su ganymu susijusius papročius rašė Balys

¹⁷ Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai XVI amžius. / Sudarė N. Vėlius. t. II, V., 2001, p. 208.

¹⁸ Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. / Sudarė N. Vėlius. t. III, V., 2003, p. 289.

¹⁹ *Donelaitis K. Metai. V., Žaltvykslė. 2004, p. 110.*

Buračas straipsnyje „Gyvulių išginimo apeigos: Senovės kaimo papročiai“²⁰, Pelikšas Bugailiškis straipsnyje „Galvijų ganymas ir piemenų būklė“²¹. Kitas šio autoriaus straipsnis buvo skirtas aptarti tikėjimams gyvulių ūkyje „Prietarai senovės gyvulių ūkyje“²². Prisiminimus apie piemenavimą Liubertų kaime (Panevėžio r.) spaudoje paskelbė M. Dovydaite straipsnyje „Piemenystės atsiminimai“²³. Apie piemenis ir gyvulių ganyimą straipsnį publikavo K. Ščesnulevičius „Kaimo piemenys ir ganymas Vlakininkų apylinkėse (Vilniaus krašte)“²⁴. Vienas išsamiausių publikuotų šaltinių yra Jurgio Elisono straipsnis, skirtas piemenų atliekamai apeigai iššaukti žiemą. Straipsnyje „Ožio ceremonijos“²⁵ autorius pirmasis rašė apie ožio vedimo apeigą ir ją pavadino *ceremonija*. Šiai apeigai skirti ir Balio Buračo straipsniai „Ožys dievų sniego išprašo“²⁶ ir „Piemenėliai šaukia žiemą“²⁷. Apie piemenų atliekamą žiemos šaukimo apeigą rašė Antanas Mažiulis straipsnyje „Rudeninė ožio šventė“²⁸. Sovietmečiu apie tai rašė V. Milius knygoje „Lietuvių etnologijos bruožai“, skyriuje „Žiemos šaukimo ceremonijos“²⁹.

XX a. antrojoje pusėje pradėtos publikuoti lokalinio pobūdžio monografijos. Jose nemažai vietos skiriama ir piemenavimui. Monografijoje „Kupiškėnų senovė“³⁰ Elvyra Dulaitienė-Glemžaitė nemažai vietos skiria prisiminimams apie piemenavimą. Iš lokalių darbų išskirtinas M. Katkaus baudžiavinio Krakių valsčiaus Ažytėnų kaimo piemenavimo aprašymas garsioje „Balanos gadynėje“³¹.

Po XX a. 7 – ojo dešimtmečio pasirodo daugiau darbų, skirtų bendruomeninio gyvulių ganyimo tradicijoms atskleisti. Serijiniame kraštotyros leidinyje „Kraštotyra“ apie gyvulių ganyimo būdą ir piemenis Amelija Urbienė publikuoja straipsnį „Gyvulių ganymas ir priežiūra Veikšnių apyl. Zaventės kaime“³².

Kupiškėnų autobiografiniame pasakojimų rinkinyje „Pasakoja kupiškėnai“³³ paskelbti piemenavusių asmenų prisiminimai. Juose daug informacijos apie piemenų buitį, mitybą, elgesio

²⁰ Buračas B. Gyvulių išginimo apeigos: Senovės kaimo papročiai // *Gimtasai kraštas*. Nr. 2, 1934, p. 99-102.

²¹ Bugailiškis P. Galvijų ganymas ir piemenų būklė. // *Gimtasai kraštas*. Nr. 2, 1935, p. 266-273.

²² Bugailiškis P. Prietarai senovės gyvulių ūkyje. // *Gimtasai kraštas*. Nr. 2/3, 1939, p. 634-639.

²³ Dovydaite M. Piemenystės atsiminimai. // *Gimtasai kraštas*. Nr. 1(21), 1939, p. 534-538.

²⁴ Ščesnulevičius K. Kaimo piemenys ir ganymas Vlakininkų apylinkėse (Vilniaus krašte). // *Gimtasai kraštas*. Nr. 1-2 (17-18), 1938, p. 229-236.

²⁵ Elisonas J. Ožio ceremonijos. // *Mūsų tautosaka*. t. 2, 1930, p. 177 – 126.

²⁶ Buračas B. Ožys sniego išprašo. // *Naujoji romuva*. Nr. 155, 1933, p. 1023.

²⁷ Buračas B. Piemenėliai šaukia žiemą. // *Ateitis*. Nr. 292, 1943, p. 4.

²⁸ Mažiulis. A. Rudeninė ožio šventė. // *Ateitis*. Nr. 4, 1938, p. 225 – 226.

²⁹ Milius V. Žiemos šaukimo ceremonijos. *Lietuvių etnologijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. 1964, p. 104–105

³⁰ Dulaitienė – Glemžaitė E. Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka. V., 1958.

³¹ Katkus M. Raštai. V., 1965.

³² Urbienė A. Gyvulių ganymas ir priežiūra Veikšnių apyl. Zaventės kaime. // *Kraštotyra*. 1975, p. 195-197.

³³ Pasakoja kupiškėnai. V., Vaga. 1980.

normas bei papročius. Juozo Šliavo apybraižoje „*Žeimelio apylinkės*“³⁴ užsimenama apie gyvulių ganymą, karvių vainikavimą bei balto ožio vedimą apie beržą. Jonas Balys publikuoja etnografinę medžiagą knygoje „*Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai: lietuvių liaudies tradicijos*“³⁵, kur pateikiami duomenys iš bene visų Lietuvos etnografinių regionų. Čia yra ir su gyvulių ganymu, ganymo papročiais bei tikėjimais susijusios informacijos.

1990 metais Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, atsigręžiama ir į tradicinę kultūrą. Šiuo laikotarpiu pagausėja straipsnių ir knygų apie gyvulių ganymą. Periodiniame leidinyje „*Kraštotyra*“ Rapolas Stankūnas publikuoja straipsnį „*Kolektyvinis gyvulių ganymas Lietuvos kaime XX a. pradžioje*“³⁶, kuriame pateikiama daug vertingos informacijos apie Griežionių kaimo (Ukmergės r.) bendruomeninį gyvulių ganymą, piemenų kasdienybę bei apeigas, egzistavusias pirmosios vokiečių okupacijos metais. Straipsnyje autorius rašo apie gyvulių išginimą, apeigas, atliekamas tam, kad būtų apsaugoti gyvuliai. Pateikdamas duomenis apie gyvulių ganimą, atkreipia dėmesį į svarbius ganymo dienos momentus: piemenų paskirstymą bei ginymą per *čverteles*³⁷. Rašo ir apie gyvulių badymąsi, kiaulių ganymo sudėtingumą. Pasakoja apie piemenų maitinimosi režimą bei aptaria piemenų aprangą, nupasakoja buvusias jų pramogas. Šiame leidinyje savo straipsnį „*Žadžiūnų kaimo piemenys*“³⁸ publikavo Paškūnaitė Leokadija, rašiusi apie Žadžiūnų kaimo (Šiaulių r.) piemenų gyvenimą. Apie pirmąją gyvulių išginimo dieną Jurginės bei su ja susijusius papročius gausiai duomenų pateikia Juozas Kudirka leidinyje „*Jurginės*“³⁹.

Prisiminimų apie atliekamas piemenų apeigas aptinkama Onos Tuskenytės etnografinio pobūdžio straipsnyje „*Ožkos vedimas aplink beržą*“⁴⁰. Prie lokalinio pobūdžio darbų priskiriama Vlado Statkevičiaus knyga „*Šilališkiai: darbai ir papročiai*“⁴¹. Skyriuje „*Gyvulių ganymas*“ autorius pateikia daug svarbios informacijos apie ganymo būdą, piemenų dienotvarkę, mitybą, pirmos išginimo dienos apeigą bei karvių vainikavimą per Devintines.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, perleidžiami kai kurių tarpukario laikų darbai. Balio Buračo svarbiausi tarpukario spaudoje spausdinti straipsniai spausdinami knygoje „*Lietuvos*

³⁴ Šliavas J. Žeimelio apylinkės. Kaunas: Šviesa. 1985, p. 85–86.

³⁵ Balys J. Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai: lietuvių liaudies tradicijos. USA. Lietuvių tautosakos leidykla. 1986.

³⁶ Stankūnas R. Kolektyvinis gyvulių ganymas Lietuvos kaime XX a. Pradžioje. // *Kraštotyra*. Nr. 24, V., 1990, p. 58-70.

³⁷ Kaimas gindavo *čvertėlėmis* – skersiniais visų kaimo ūkininkų sklypeliais, apaugusiais krūmais ir esančiais kaimo lauko pakraštyje, prie dvaro miško.

³⁸ Paškūnaitė L. Žadžiūnų kaimo piemenys. // *Kraštotyra*. Nr. 24, 1990, p. 71-74.

³⁹ Kudirka J. Jurginės. V., 1990.

⁴⁰ Tuskenytė O. Ožkos vedimas aplink beržą. // *Anykščiai*. Nr. 3, 1992, p. 39.

⁴¹ Statkevičius V. Gyvulių ganymas. Šilališkiai: darbai ir papročiai. Vilnius: Mokslas. 1992, p. 35-42.

*kaimo papročiai*⁴². Čia daug medžiagos apie gyvulių ganymą ir detalai nusakomi pirmosios gyvulių išginimo dienos apeigos bei burtai. Knygos skyriuje „*Kai aš mažas buvau, šile ožius ganiau: ganimo papročiai Aukštaičiuose*“⁴³ autorius kalba apie ganymo papročius Aukštaitijoje, pirmosios gyvulių išginimo dienos apeigas. Skyriuje „*Pirmą dieną ganykloje*“ pateikiami duomenys apie paprotį piemenims pirmąją išginimo dieną įduoti kiaušinius, minima apie gyvulių aprūkymą bei piemenų ateities spėjimus. Etnografiniu požiūriu vertingas skyrius „*Rytagonės*“. Jame autorius rašo apie Sekminių rytą, XX a. pradžioje buvusių rytagonių papročių, taipogi pateikia nemažai folkloro, susijusio su šia diena. Skyriuje „*Piemenėliai žiemą šaukia*“⁴⁴ kalbama apie piemenų atliekamą žiemos šaukimo apeigą. Vertinga Jono Balio surinkta tautosakinė medžiaga ir aiškinimai, publikuoti leidinyje „*Lietuvių kalendorinės šventės*“⁴⁵. Autoriaus pateikta medžiaga vertinga konkrečia informacija apie gyvulių ganymo tradiciją, papročius bei apeigas. Jis pateikia fiksuotą tikslų etnografinį aprašymą, neredaguoja pateikėjų kalbos bei tiksliai nurodo papročio egzistavimo vietą. Apie piemenavimo ypatumus etnografinių duomenų suteikia Jurgio Burdulio tęstiniai straipsniai „*Parduoti metai*“⁴⁶. Periodiniame leidinyje „*Mūsų kraštas*“ Kazimieras Varašinskas straipsnyje „*Piemenėlio darbai ir vargai*“⁴⁷ detalai pasakoja apie sunkią piemenų kasdienybę ir su piemenavimu susijusius darbus.

Iš įvairių etnografinių regionų publikuojama daug etnografinio pobūdžio straipsnių periodiniame žurnale „*Liaudies kultūra*“. Ignas Jablonskis rašo apie piemenų buitį, su ganymu susijusius papročius bei piemenų žaidimus straipsnyje „*Piemenėliai Šiaurės Žemaitijoje XX a. pradžioje*“⁴⁸. Apie Aukštaičių ganymo papročius rašo Aušra Jarašiūnaitė „*Ralio, karvute, ralio...*“⁴⁹.

Iš lokalaus pobūdžio serijinių knygų, skirtų gyvulių ganymui, minėtinas Rasos Senkutės – Kašėtienės straipsnis „*Gyvulių ganymas*“⁵⁰, kuriame duomenų apie bendruomeninį ganymą pateikta iš Šakių rajono. Aldona Čiurlytė rašo apie Kupiškio krašto gyvulių ganymo papročius knygoje „*Kupiškio kraštas*“⁵¹, skyriuje „*Virbališkiečių darbai. Gyvulių ganymas*“. Knygoje „*Obeliai*“⁵² Rasa Senkutė - Kašėtienė publikuoja straipsnį „*Gyvulių ganymas, šėrimas ir priežiūra*“, kur rašo apie bendruomeninio gyvulių ganymo tradiciją. Kitame tokio pobūdžio

⁴² Buračas B. Lietuvos kaimo papročiai. V., 1993.

⁴³ Buračas B. Kai aš mažas buvau, šile ožius ganiau: ganimo papročiai Aukštaičiuose. BLKP. V., 1993.

⁴⁴ Buračas B. Piemenėliai žiemą šaukia. BLKP. V., 1993.

⁴⁵ Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993

⁴⁶ Burdulis J. Parduoti metai. // *Aušra*. Nr. 4, p. 11-13; Nr. 5, p. 16; Nr. 6, p. 21-22, 1993.

⁴⁷ Varašinskas K. Piemenėlio darbai ir vargai. // *Mūsų kraštas*. Nr. 2, 1994, p. 92-96.

⁴⁸ Jablonskis I. Piemenėliai Šiaurės Žemaitijoje XX a. pradžioje. // *Liaudies kultūra*. Nr. 3, 1993, p. 17-19.

⁴⁹ Jarašiūnaitė A. Ralio, karvute, ralio. // *Liaudies kultūra*. Nr. 3, 1993, p. 15-16.

⁵⁰ Kašėtienė- Senkutė R. Gyvulių ganymas. Sintautai. Žvirgždžiai. V., 1996, p. 132-134.

⁵¹ Čiurlytė A. Virbališkiečių darbai. Kupiškio kraštas. V., 1997, p. 286-301.

⁵² Kašėtienė- Senkutė R. Gyvulių ganymas, šėrimas ir priežiūra. Obeliai, Kriaunos. V., 1998, p. 325-331.

leidinyje „Plateliai“⁵³ publikuojamas Bredelio Kęstučio straipsnis „*Piemenys ir ganymo papročiai*“.

XX a. pr. serijiniame leidinyje „*Mūsų kraštas*“ publikuojamas Reginos Karaliūnienės straipsnis „*Ganymas Jonavos krašte XIX a. pab. – XX a. pr.*“⁵⁴. Vladas Trinkas serijiniame leidinyje „*Lygumai, Stačiūnai*“ pateikia detalų piemenavimo aprašymą straipsnyje „*Piemenavimas Ramonaičiuose*“⁵⁵. Jis pasakoja apie Pakruojo rajono egzistavusį bendruomeninį gyvulių ganymą. Metraštyje „*Etnografija*“⁵⁶ paskelbtas Marijos Alseikaitės rankraštis saugomas Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno skyriuje. Jame autorė pateikia duomenų apie XX a. pirmos pusės piemenų ir skerdžiaus samdymą, gyvulių išginimo papročius, patį ganymą bei piemenų žaidimus.

Lietuvos liaudies kultūros centro leidžiamos serijinės knygos, paremtos rankraštyne bei ekspedicijų metu sukaupia etnografinė medžiaga. Jose išdėstyti lauko tyrimuose sukaupiti šaltiniai, atskleidžiantys Lietuvos etnografinių regionų skirtumus. „*Velykų rytą lelija pražydo*“ aptinkami pirmojo gyvulių išginimo dienos apeigos aprašymai.⁵⁷ Kitoje knygoje „*Kupolė rožė. Sekminių – Joninių papročiai ir tautosaka*“⁵⁸ daug medžiagos apie piemenų švėstas Sekmines. Reikšmingi yra autoriniai, prisiminimų pagrindu publikuoti leidiniai. Minėtina Juozo Mickevičiaus knyga „*Tėvų ir protėvių žemė*“⁵⁹, kurios skyriuje „*Gyvulių ganymas Žemaitijoje*“ pateikta detalus pasakojimas apie kelių kaimų gyvulių ganymo ypatumus, piemenų kasdienybę, atlygį bei teises. Etnografinio pobūdžio duomenys tarmiškai pateikti knygoje „*Levūnų kaimo papročiai*“⁶⁰, kurios skyriuje „*Piemenavimas*“ rašoma apie Levūnų kaimo (Varėnos r.) samdomų piemenų sunkią dalį.

Publikuotuose šaltiniuose didžiausias dėmesys skirtas ganymo būdai ir piemenų buičiai atskleisti. Daug informacijos pateikiama pavienėse publikacijose periodiniuose leidiniuose. Jose daugiausia akcentuojamos apeigos, susijusios su gyvulių ganymu. Daugiausia vietos skiriama pirmajam gyvulių išginimui, t.y. Jurginių dienos aptarimui ir Sekminėms aprašyti. Paminėtina, jog daug rašoma apie piemenų žiemos šaukimo apeigą. Nemažai dėmesio skiriama ir tikėjimams bei burtams, norint apsaugoti gyvulius nuo visokio blogio. Tačiau pakankamai mažai publikacijų

⁵³ Bredelis K. Piemenys ir ganymo papročiai. Plateliai, V., 1999, p. 322-324.

⁵⁴ Karaliūnienės R. Ganymas Jonavos krašte XIX a. pab. – XX a. Pr. // *Mūsų kraštas*. Nr. 13, 2001, p. 144-145.

⁵⁵ Trinkas V. Piemenavimas Ramonaičiuose. Lygumai, Stačiūnai. V., 2001. p. 536-538.

⁵⁶ Etnografija. Nr. 11. V., 2001.

⁵⁷ Velykų rytą lelija pražydo. / Parengė N. Marcinkevičienė, L. Sungailienė, A. Vakariniene. V., 2006.

⁵⁸ Kupolė rožė: Sekminių – Joninių papročiai ir tautosaka / Parengė Nijolė Marinkevičienė, Loretta Mukaitė. V., 2003.

⁵⁹ Mickevičius J. Gyvulių ganymas Žemaitijoje. *Tėvų ir protėvių žemė*. 2008. Vilnius: UAB Petro ofsetas, p. 169-185.

⁶⁰ *Levūnų kaimo papročiai*. / Sudarė Nijolė Marcinkevičienė. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2008.

piemenų kasdienybės ypatumams aprašyti. Nedažnai rašoma apie piemenų tarpusavio santykius, piemenų hierarchiją ar higieną. Publikuoti šaltiniai yra labai vertinga medžiaga piemenavimo kultūros tyrinėjimams XXI a. pradžioje, padedanti daryti istorinę lyginamąją ganymo tradicijos analizę.

Statistiniai rašytiniai šaltiniai. Prie XXI a. pradžios publikuotų informacinių šaltinių priskiriami Lietuvos statistikos departamento atliktų visuotinių žemės ūkio surašymų Lietuvoje duomenys.⁶¹ Vertingos statistinės informacijos suteikė Lietuvos statistikos departamento leidinys „Lietuvos statistinis atlasas 2010“⁶² ir „Lietuvos statistikos metraštis (2011 m. katalogas)“⁶³. Juose pateikta duomenų apie ūkių skaičių, vidutinių jų dydį, gyvulininkystės produkciją bei gyvulių skaičių Lietuvoje 2010 metais. Kitas Lietuvos statistikos departamento leidinys - „Lietuvos apskritys 2010“⁶⁴ pateikia procentine ir kartografinė išraiška vertingos informacijos apie gyvulių skaičių, gyvulininkystės produkcijos gamybą visuose ūkiuose 2011 m. Šią informaciją gretinant su atliktais lauko tyrimo duomenimis, matome gana realų vaizdą, iš kurio galima spręsti apie kintančią gyvulių ūkio auginimo tendenciją skirtinguose Lietuvos etnografiniuose regionuose. Kitas Lietuvos statistikos departamento leidinys „Lietuvos ekonominė ir socialinė raida“⁶⁵ pateikia statistinių duomenų apie gyvulių ūkio ir jų produkcijos kaitą ir padeda daryti išvadas, kad nepaisant ES struktūrinių fondų suteikiamos finansinės paramos ir įdiegiamų gyvulininkystės ūkyje technikos naujovių, smulkių gyvulių ūkių skaičius mažėja. Esminė šio mažėjimo priežastis – mėsos ir pieno kainų nestabilumas rinkoje. Tai patvirtino ir dirbantys ūkiuose pateikėjai, apklausti 2009-2012 m., atliekant lauko tyrimus visuose Lietuvos etnografiniuose regionuose. Leidinyje „Lietuva skaičiais 2011“⁶⁶ pateikti statistiniai duomenys apie 2003 ir 2010 metų ūkių skaičių Lietuvoje. Lietuvos agrarinės ekonomikos instituto leidžiamame serijiniame leidinyje „Ūkių veiklos rezultatai“⁶⁷ pateikiami statistiniai ūkininkų ūkių duomenys, suteikiantys galimybę palyginti lauko tyrimo metu surinktus duomenis iš pagrindinių informatorių su institucijos pateiktais statistiniais rodikliais.

Papildomos informacijos suteikė pagalbiniai informaciniai specializuoti šaltiniai: informacinis leidinys „Artojas“⁶⁸, žurnalai „Žemės ūkis“ ir „Mano ūkis“⁶⁹, „Baltic deal –

⁶¹ Žemės ūkio surašymai. Lietuvos statistikos departamentas. <http://stat.gov.lt>.

⁶² Lietuvos statistinis atlasas 2011. V., 2010.

⁶³ Lietuvos statistikos metraštis (2011 m. katalogas) Lietuvos statistikos departamentas. V., 2011.

⁶⁴ Lietuvos apskritys 2010. Lietuvos statistikos departamentas. V., 2011.

⁶⁵ Lietuvos ekonominė ir socialinė raida. Lietuvos statistikos departamentas. V., Nr. 1-12, 2011.

⁶⁶ Lietuva skaičiais 2011. Statistikos departamentas. V., 2011.

⁶⁷ Ūkių veiklos rezultatai 2011. V., Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, 2012.

⁶⁸ Artojas. Nacionalinės mokėjimo agentūros (NMA). Nr. 2. (79), V., 2012.

⁶⁹ Mano ūkis ir Žemės ūkis. Kaunas. Juos 1995 m. įsteigė Lietuvos žemės ūkio konsultavimo tarnyba. Vyriausioji redaktorė Danguolė Skarbalienė.

geriausia žemės ūkio praktika aplink Baltijos jūrą 2012“⁷⁰. Informacijos apie ES struktūrinių fondų paramą ir jos reikalavimus ūkininkams suteikia Žemės ūkio ministerijos leidžiamas informacinis leidinys „Kompleksinės paramos reikalavimai“⁷¹, įvairūs informaciniai lankstinukai tarnybų, teikiančių konsultavimo paslaugas ūkininkams.

Ikonografiniai, muziejų ekspozicijos ir prekybininkų siūlomoms produkcijos pavyzdžiai ir kiti šaltiniai. Viena iš vertingiausių vizualinių medžiagų saugoma Šakių rajono Plokščių mokyklos muziejuje, Plokščių istorijos ekspozicijoje. Metraštyje *Akimirkos iš gyvulininkystės darbuotojų šventės „Piemenėlio dienos“* (1989 m.) pateikta 19 nuotraukų su aprašais iš renginio. Jose užfiksuotos kolūkyje vykusio pirmojo gyvulių išginimo dienai skirtos akimirkos. Jo pagrindiniai iniciatoriai buvo kolūkio administracija. Ypatingas dėmesys skirtas piemenims pagerbti ir paskatinti. Muziejuje saugomame metraštyje užfiksuoti momentai iš rajoninio mechanizuoto melžimo konkurso Antkalniškių komplekse (1987 m.), yra 18 nuotraukų kuriose, - kolūkio piemenys darbo vietoje. Kultūrinių renginių dienoraščiai saugomi Marijampolės laisvalaikio ir užimtumo centro Šunskų kaimo laisvalaikio salės archyve. Byloje „Piemenų diena“ (1981-05-14) įdėtas renginio detalus scenarijus, nurodyta pravedimo vieta (Šunskų kultūrinės ganyklos) bei nuotraukose (30) užfiksuoti renginio momentai su išsamia metrika. Ši medžiaga vertinga analizuojant su piemenavimu susijusias tradicijas kolūkinėje sistemoje, padeda atskleisti išlikusių tradicijų pritaikymą naujame kultūriniame laike.

Dar vieną šaltinių grupę sudaro muziejuose įrengtos piemenavimui skirtos ekspozicijos bei fonduose saugomi ekspoziciniai. Kupiškio etnografijos muziejuje (Kupiškio r.), Nalšios muziejuje (Švenčionių r.) ir Alytaus kraštotyros muziejuose veikia nuolatinės ekspozicijos, skirtos piemenavimui. Jose eksponuojami piemenų muzikos instrumentai, apranga bei darbo įrankiai.

Pateikėjų asmeninių archyvų nuotraukos suteikia papildomos informacijos apie XX a. pradžios ganymo būdą, piemenų kasdienybę ir pramogas. Vizuali medžiaga, sukaupta dalyvaujant kultūros centrų organizuojamuose masiniuose Jurginių ir Sekminių renginiuose, darbe padeda atskleisti piemenavimo tradicijų rekonstravimo būdus, suteikia galimybę susipažinti ar prisiminti seniau gyvavusias ganymo tradicijas, taip puoselėjant ir išsaugant lietuviškąjį identitetą dabartiniame sparčios globalizacijos procese.

Sukauptos prekybininkų gaminių nuotraukos: pieno produkcijos linija „*Piemenėlio*“, Maksimoje gaminamos salotos „*Piemenų*“, Jiesios gamintojo produkcijos pavyzdžiai, kalendorius „*Piemenų kalendorius*“ - siejasi su ganymo tradicija, darbe padeda atskleisti, kaip

⁷⁰ Baltic deal – geriausia žemės ūkio praktika aplink Baltijos jūrą 2012. Lietuvos žemės ūkio konsultavimo tarnyba. V., 2012, p. 23.

⁷¹ *Kompleksinės paramos reikalavimai*. Žemės ūkio ministerija. V., 2008.

piemenavimo tradicijos pritaikomos šiuolaikinėje ekonominėje rinkoje, tenkinant vartotojų poreikius, siekiant pelno.

Prie papildomų informacinių šaltinių priskiriami tarnybų, institucijų ir institutų, klubų, asociacijų internetiniai puslapiai, suteikiantys vertingų žinių apie naujausias galimybes ir modernizavimą gyvulių ūkiuose. Išskirtinos šios tarnybos: Lietuvos žemės ūkio konsultavimo tarnyba (Agroakademija.lt), Nacionalinė mokėjimo agentūra (NMA), Lietuvos juodmargių galvijų gerintojų asociacija, Lietuvos galvijų veisėjų asociacija, Lietuvos žaliųjų galvijų augintojų asociacija, Lietuvos mėšinių galvijų augintojų ir gerintojų asociacija bei klubas (ukioklubas.lt).

Tyrinėjimų apžvalga. Lietuvių istoriografijoje etnologų darbų apie gyvulių ganymo tradiciją nėra daug. Trūksta tyrinėjimų nuo XX a. antros pusės iki XXI a. pradžios. Daugumos autorių darbų chronologinės ribos apima XX a. pirmąją pusę. XXI a. pradžioje ganymo tradicija, piemenų kasdienybė ir gyvulių ūkyje atliekamos apeigos beveik netyrinėtos.

Apie ankstyviausius gyvulininkystės ūkio pradmenis duomenis pateikia archeologiniai tyrinėjimai. Algirdas Girininkas moksliniame darbe „*Pamarių kultūros bendruomenių ūkininkavimo ypatumai*“⁷², tyrinėdamas Nidos, Šventosios, Pibrėžos, Krylovo, Ušakovo (Kaliningrado sritis), Žucevo, Suchačo, Tolkmicko, Penežno, Svienty-Kamen, Rėvos (Lenkija) ir kitų Pamarių kultūros gyvenviečių vėlyvąjį neolito ūkį, suteikia duomenų apie gyvulininkystę Pamarių kultūros bendruomenėse. Lietuvoje pirmieji tiriamieji darbai publikuojami XX a. 7 – ojo dešimtmečio pradžioje. Regina Irena Merkienė, sako, jog „etnografinio gyvulininkystės tyrinėjimo Europoje pradžia iš esmės siejosi su XIX a. II. pusėje kilusiu dideliu susidomėjimu įvairių tautų kultūra, ūkiu ir ekonomika.“⁷³ Paminėtini V. Milius tyrinėjimai apie ganymą bei jo papročius. Apie pirmosios gyvulių išginimo dienos papročius Vacys Milius rašo straipsnyje „*Pirmosios gyvulių išginimo dienos papročiai*“⁷⁴. Autorius daug dėmesio skiria gyvulių ūkyje egzistavusioms apeigoms bei burtams. Grupės mokslininkų parengtoje monografijoje „*Lietuvių etnologijos bruožai*“⁷⁵ detalai analizuojami gyvulių ganymo būdai, piemenų veikla ir jų darbo įrankiai bei pirmo gyvulių išginimo, Sekminių ir žiemos šaukimo apeigos. Vienas nuodugniausių tyrinėjimų, atskleidžiančių samdinių kasdienybės ypatumus, yra Vitalio Morkūno publikuota monografija „*Nuo tamsos iki tamsos*“⁷⁶. Autorius, analizuodamas tarpukario žemės ūkio darbininkų buitį, pateikia duomenų apie kasdieninį piemenų gyvenimą, buitį ir atlygį.

⁷² Girininkas A. Pamarių kultūros bendruomenių ūkininkavimo ypatumai. Istorija. V., 2004, p. 3-9.

⁷³ Merkienė E. I. Gyvulių ūkis XVI a. – XX a. pirmoje pusėje. V., 1989, p. 25.

⁷⁴ Milius V. Pirmosios gyvulių išginimo dienos papročiai. // MADA. t. 1, 1962, p. 197 – 208.

⁷⁵ Milius V. Gyvulininkystė. Lietuvių etnograjos bruožai. V., 1964, p. 90-108.

⁷⁶ Morkūnas V. Nuo tamsos iki tamsos. V., 1977.

Sukaupta medžiaga (apklausti 602 pateikėjai) leidžia pastebėti regioninius Lietuvos savitumus. Sovietmečiu paskelbtame tekste pagrindinis dėmesys skiriamas varganai kaimo buičiai atskleisti.

XX a. 8 – 9 dešimtmečiais pasirodo daugiau specializuotų tiriamojo pobūdžio darbų. Apie gyvulių ganymo tradiciją ir piemenų buitį tyrinėjimus paskelbė Pranė Dundulienė monografijos „*Lietuvių etnografija*“⁷⁷ skyriuje „Gyvulininkystė“. Bene plačiausius tyrimus gyvulių ūkio raidos srityje atliko Regina Merkienė. Straipsnyje „*Išginimo ritualų analogijos bei arealai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje: (XIX a. antroji – XX a. pirmoji pusė)*“⁷⁸. Ši mokslininkė išanalizuoja dviejų paribio regionų išginimo ritualus, išskirdama gyvulių išginimo dienos modelius.⁷⁹ Straipsnio autorė atkreipė dėmesį į su gyvulių ūkiu susijusių ritualų bendrumus visoje Europoje ir ypač tarp pietinių slavų tautų. Tos pačios autorės monografijoje „*Gyvulių ūkis XVI – XX a. pirmoje pusėje*“⁸⁰ apie gyvulių ūkyje atliekamas apeigas nėra daug rašoma, tačiau pateikiamas išsamus gyvulių ūkio raidos vaizdas.

Apie kerdžiaus ir piemenų muzikos instrumentus išsamius tyrinėjimus paskelbė Romualdas Apanavičius straipsnyje „*Kerdžiaus „triūba“ ir kerdžiaus stereotipas Šiaurės Aukštaitijoje*“ ir kituose savo darbuose⁸¹. Autorius išsamiai aptaria visoje Lietuvoje piemenavimo papročiuose naudotus muzikos instrumentus, parodo jų regioninį paplitimą, palygina jų vartosenos ypatumus. Tyrėjas akcentuoja į tai, jog mediniai trimitai, kaip ir rago instrumentai, Lietuvoje atliko tik utilitarinę paskirtį. Tyrime pabrėžia ganymo signalų archajiškumą Rytų, ypač Pietryčių Lietuvoje. Kerdžiaus įvaizdis nagrinėjamas ir kitame R. Apanavičiaus straipsnyje „*Pirmykštės bendruomenės išrinktasis? Kerdžius ir jo įvaizdis Šiaurės Europoje*“⁸². Autorius iškelia ir pagrindžia hipotezę, jog skirtingi kerdžiaus įvaizdžiai Šiaurės Europoje galėjo atsirasti ir susidaryti pirmykštėje visuomenėje ir siekti laikus, kai kerdžiui būdavo suteikiamos antgamtinės savybės. Apie Lydos krašto lietuvių piemenavimą ir piemenų muzikos instrumentus R. Apanavičius rašo straipsnyje „*Gyvulių ganymas ir piemenų muzikos instrumentai*“⁸³. Alfonsas Motuzas straipsnyje „*Kerdžiaus triūba. Piemenavimo tradicijos*

⁷⁷ Dundulienė P. Lietuvių etnografija. V., Mokslas. 1982.

⁷⁸ Merkienė R. Išginimo ritualų analogijos bei arealai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje: (XIX a. antroji – XX a. pirmoji pusė). // Iš lietuvių etnogenezės. V., 1981, p. 100 – 111

⁷⁹ Ten pat, p. 102.

⁸⁰ Merkienė R. Gyvulių ūkis XVI a. – XX a. pirmoje pusėje. V., 1989.

⁸¹ Apanavičius R. Kerdžiaus „triūba“ ir kerdžiaus stereotipas Šiaurės Aukštaitijoje. // Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje. 1988, 1989, 1990, p. 114-122. Šio autoriaus paskelbti tyrinėjimai leidinyje „*Lietuvių liaudies papročiai*“ publikuotoje mokslinės praktinės konferencijos medžiagoje „*Tradiciniai muzikos instrumentai Lietuvių ganymo papročiuose*“⁸¹.

⁸² Apanavičiaus R. Pirmykštės bendruomenės išrinktasis? Kerdžius ir jo įvaizdis Šiaurės Europoje // Darbai ir dienos. Nr. 11 (20), 1999, p. 17-25.

⁸³ Apanavičius R. Gyvulių ganymas ir piemenų muzikos instrumentai. Lydos krašto lietuviai. t. 1, K., 2002, p. 309-315.

*Dzūkijos pietryčiuose*⁸⁴ aprašo piemenų instrumentų gamybos technologiją, daug dėmesio skiria muzikavimo papročiams ir jų sąsajoms su senaisiais ritualais. Tyrimas svarbus atskleidžiant trimitavimo paskirtį, jį naudojusią asmenų savybes bei jų ryšį su kaimo bendruomene. Apie vyresnįjį piemenį Kupiškio apylinkėse straipsnyje „*Ustovas*“ rašė Arvydas Kirda⁸⁵.

XX a. 9-ojo dešimtmečio pradžioje pakartotinai publikuojama Pranės Dundulienės monografija „*Lietuvių etnologija*“⁸⁶. Skyriuje „*Gyvulininkystė*“ (skirsnyje „*Ganymas*“) rašoma apie piemenavimą, akcentuojant svarbiausius jo momentus bei atliekamas apeigas. Kitoje autorės monografijoje „*Senieji lietuvių šeimos papročiai*“⁸⁷ daugiau dėmesio skirta piemenavimo tradicijoms. Skyriuje „*Didžioji piemenų šventė*“ analizuojami Sekminių dienos papročiai bei pateikiamas išsamus jos aprašymas, akcentuojamos visoje Lietuvoje gerai žinomos *pautienių* vaisės. Keliais žodžiais užsimenama apie ganymo sezono užbaigimą, detaliau aprašant ožio varymo aplink beržą ceremoniją. Ganymo sezono užbaigimas paminėtas ir P. Dundulienės knygoje „*Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*“⁸⁸.

XXI a. pradžioje publikuoti Reginos Mikštaitės-Čičiurkienės piemenavimo kultūros tyrinėjimai. Knyga „*Piemenavimas Švenčionių krašte XX a.*“⁸⁹ skirta lokaliniam tradicinės piemenavimo kultūros tyrinėjimui. Joje analizuojama XX a. piemenavimo tradicijų kaita Švenčionių krašte ir ją įtakoję veiksniai. Aptartos gyvulių ganymo tradicijos, ganiusių asmenų funkcijų kaita, ganymo sąlygos ir veikla, nesusijusi su ganymu. Jono Mardosos mokslinės monografijos „*Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos verbos*“⁹⁰ skyriuje „*Gyvulių išginimas verba*“ išsamiai išanalizuota kontaktinis verbų panaudojimas pirmojo gyvulių išginimo metu. Tai naujas paribio kultūrų lyginamasis tyrimas, atskleidžiantis XX a. antrosios pusės iki pat XXI a. pradžios tradicijų tęstinumą. Šio darbo autorės straipsnyje „*Kai kurie piemenų kasdienybės bruožai XIX a. pabaigos - XX a. Aukštaitijoje*“⁹¹ analizuota Aukštaitijos regiono piemenų kasdienybė, atskleisti kai kurie piemenų ir piemenavimo aspektai: tarpusavio santykiai, ganymo sąlygos, sanitarijos ir higienos būklė. Straipsnis „*Kategorija pienuo socialinės kultūrinės*

⁸⁴ Motuza A. Kerdžiaus triūba. Piemenavimo tradicijos Dzūkijos pietryčiuose. // *Liaudies kūryba*. V., 1992, p. 57-64.

⁸⁵ Kirda A. Ustovas. // *Liaudies kultūra*. Nr. 3, 1993, p. 16-17.

⁸⁶ Dundulienė P. Lietuvių etnologija. V., 1991.

⁸⁷ Dundulienė P. Senieji lietuvių šeimos papročiai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. 2005.

⁸⁸ Dundulienė P. Lietuvių šventės, tradicijos, papročiai, apeigos. V., 2005.

⁸⁹ Mikštaitė-Čičiurkienė R. Piemenavimas Švenčionių krašte XX a. Švenčionys: UAB „Firdas“. 2007.

⁹⁰ Mardosa J. Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos verbos: liaudiško pamaldumo raiška XX a. atroje pusėje – XXI a. radžioje. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla. 2009.

⁹¹ Mikštaitė-Čičiurkienė R. Kai kurie piemenų kasdienybės bruožai XIX a. pabaigos - XX a. Aukštaitijoje. // *Liaudies kultūra*. Nr. 3, 2009, p. 28-36.

*klasifikacijos principas*⁹² skirtas piemenavimo kultūros tyrimui. Autorė aptaria piemens kategorijos šiandienės ir tradicinės prasmės ženkliskumą. Straipsnyje taipogi nagrinėjamos *piemens kategorijos* prasmės skirtinguose kontekstuose ir siekiama parodyti, kad piemu funkcioja kaip darbo jėga ir kaip atskiras individas. Reikšmingas tyrimo aspektas – *piemenavimo kultūros* vieta kaimo bendruomenės kultūrinėje terpėje. Straipsnyje „*Žiemos šaukimo ritualas*“⁹³ analizuotas piemenų atliekamas žiemos šaukimo ritualas. Pateikta nuodugni piemenų atliekama sniego šaukimo analizė.

Apie gyvulių ganymą duomenų aptinkame ir kitų mokslo sričių mokslininkų tyrimuose. Lietuvos gyvulininkystės instituto mokslinio darbuotojo Stanislovo Marčiausko straipsnyje „*Šunažolinio žolyno naudojimo bei priežiūros poveikis ganyklai*“⁹⁴ suteikia galimybę gilintis į gyvulių augintojų kasdienybės ypatumus, išskiriant rūpesčius, susijusius su gyvulių ganymu. Instituto leidžiamame periodiniame leidinyje „*Galvijų ūkis*“ gyvulininkystės specialisto P. Bendikto straipsnyje „*Galvijų ganymas įvairaus dydžio ūkiuose*“⁹⁵ pateikiami rekomendaciniai duomenys gyvulių ganymui dabartiniuose ūkiuose, galvijų ganymo būdai ir ganiavos tvarkymas.

Gyvulių ganymo tradicijai skirtų Lietuvos tyrėjų darbų chronologinės ribos siekia maždaug XX a. vidurį. Daugiausia juose nagrinėtos šventinės apeigos, susijusios su pirmąją gyvulių išginimo diena bei Sekminėmis. Pakankamai nuodugniai ištirti piemenų muzikavimo papročiai bei su tuo susiję muzikiniai instrumentai. Tyrinėjant darbininkų kategoriją, nemažai vietos skirta ir piemens, kaip darbinės kategorijos atskleidimui.

Lyginamųjų duomenų suteikia užsienio autorių darbai. Manfred Klein knygos „*Hirten – Herden – Hütungsbrauch: Hirtenkultur in Litauen*“⁹⁶ įvadinėje dalyje aprašydamas piemenavimą ir piemenų kasdienybės aspektus, pirminis pavartojo terminą *piemenavimo kultūra*. Tačiau šis terminas nebuvo apibūdintas, o tik įvardintas. Autorius ypatingai daug dėmesio skyrė piemenų kasdienybei, nuošalyje nepalikta ir jų buitis bei tarpusavio santykiai.

Vienas įdomiausių ir nuodugniausių darbų, skirtų *piemenavimo kultūrai*, yra *Emanuel le Roy Ladurie* tyrimas, publikuotas knygoje „Montaju: gyvenimo būdas ir gyvenimo samprata: nuo gestų iki mitų“⁹⁷. Joje autorius detaliai nagrinėja piemenų, kaip samdomų darbininkų,

⁹² *Mikštaitė-Čičiurkienė R.* Kategorija piemu socialinės kultūrinės klasifikacijos principas. *Metraštinis XXXIII 2010*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija. 2010, p. 133-154.

⁹³ *Mikštaitė-Čičiurkienė R.* Žiemos šaukimo ritualas. *Žiemgala*. Nr. 1, 2010, p. 28-33.

⁹⁴ *Marčiauskas S.* Šunažolinio žolyno naudojimo bei priežiūros poveikis ganyklai. *Gyvulininkystė. Mokslo darbai*. 1998, p. 70-82.

⁹⁵ *Benediktas P., Bliznikas S., ir kt.* Galvijų ganymas įvairaus dydžio ūkiuose. // *Gyvulių ūkis*. Kaunas: Aušra. 2001, p. 38-41.

⁹⁶ *Manfred Klein, Gerhard Bauer (Hg).* Hirten – Herden – Hütungsbrauch: Hirtenkultur in Litauen, Münster: Monsenstein und Vannerdat. 2005.

⁹⁷ *Emanuel le Roy Ladurie.* Montaju: gyvenimo būdas ir gyvenimo samprata: nuo gestų iki mitų. II dalis. V., 2005, p. 97-175.

kategoriją, neatsiejama nuo jų gyvenimo būdo. Autorius išskyrė piemenis į dvi kategorijas: *laikinius* piemenis, kritusius iš aukštesnio socialinio sluoksnio žemiau ir ganančius iš būtinybės, ir *nuolatinius* piemenis iš pašaukimo, kurių ganymas yra jų gyvenimo būdas. Taip pat piemenis analizavo per *tikro piemens* įvaizdį. Knygoje išsamiai aptarti piemenų buities aspektai, atskleista nemažai piemenų asmeninio gyvenimo momentų. Daug kalbama apie piemenų tarpusavio bendravimą, nevenigiant įvairių su tam tikromis ganymo ypatybėmis susijusių bendravimo peripetijų atskleidimo. Kotrybutiak Zygmunt-Jan straipsnyje „*Hodowala zwieżąt domowych i pasterstwo w wileńskim i nowogródzkiem*“⁹⁸ aprašo regionines gyvulių ganymo ypatybes. Ulašil N. N. publikacijoje „*Gyvulininkystė Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje (1811-1861m.)*“⁹⁹ aptarė gyvulininkystę, ganamą bei su ganymu susijusius papročius dviejų respublikų paribiuose. Šis darbas yra vienas pirmųjų tarprespublikinių lyginamųjų darbų, skirtų piemenavimo kultūrai atskleisti. Tokių darbų yra ir daugiau. Kaip antai, Šarovalova G. G. straipsnyje „Slavų tautų Jurginių ciklas pavasariniuose kalendoriniuose papročiuose ir su juo susijęs folkloras“¹⁰⁰ lyginamuoju aspektu aptarė pirmojo gyvulių išginimo dienos papročius ir su ja susijusius apeiginius momentus. Rusijos mokslų akademijos daugiatomio leidinio „*Vakarų Europos šalių kalendoriniai papročiai ir apeigos*“¹⁰¹ tome, skirtame pavasario šventėms, taip pat galima rasti nemažai duomenų apie apeigas, susijusias su gyvulių ganymu. Ypatingai didelis dėmesys skirtas pirmojo gyvulių išginimo dienos apeigoms. Čia rasime nemažai informacijos apie maginius veiksmus, susijusius su gyvulių apsauga, taip pat piemenų veiksmus, užtikrinančius gyvulių saugumą ganykloje. Ypatingai vertingas yra Sokolovas V. K. straipsnis „*Pavasario-vasaros kalendoriniai rusų, ukrainiečių ir baltarusų papročiai*“¹⁰². Jame pateikti aprašymai užkalbėjimų, atliekamų gyvulių šeimininkų ir piemenų pirmojo gyvulių išginimo dieną. Maginius žodžius, išsakomus pirmąją išginimo dieną, aprašo ir Rebov V. straipsnyje „*Malda gyvuliams*“¹⁰³. Apeigų aprašymų atrandame Durasov G. P. straipsnyje „*Apeigos, susijusios su gyvulių priežiūra Kargopolės kaimo bendruomenėje XIX a. pradžioje - XX a.*“¹⁰⁴,

⁹⁸ Kotrybutiak Z. J. *Hodowala zwieżąt domowych i pasterstwo w wileńskim i nowogródzkiem*. Wilno. 1936, p. 32.

⁹⁹ Улашил Н. Н. Скотоводство в Литве и Западной Белоруссии (1811-1861гг.) // Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР. Т.4, М., 1960, с. 139-172.

¹⁰⁰ Шаровалова Г. Г. Егорьевский цикл весенних календарных обрядов у славянских народов и связанный с ними фольклор. // *Фольклор и этнография: Обряды и обрядовый фольклор*. Ленинград. 1974, с.130-131.

¹⁰¹ Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. / *Весенние праздники*. Москва: Издательство Наука. 1977, с. 96.

¹⁰² Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды русских украинцев и белорусов. Москва: Издательство Наука. 1979, с. 155-184.

¹⁰³ Ребов В. Молитва скоту. // Олонецкий сборник. Петрозавотск. Вып. 2, 1986, с. 49-53.

¹⁰⁴ Дурасов Г. П. Обряды, связанные с обиходом скота в сельской общине Каргополья в XIX – начале XX в. Русский семейный и общественный быт. Москва: Наука. 1989, с. 336.

publikuotame knygoje „Rusų šeimos ir bendruomenės buitis“. Zelenin D. K knygoje „*Rytų slavų etnografija*“¹⁰⁵. yra vienas išsamiausių straipsnių, skirtų ganymo tradicijai nagrinėti. Autorius daug dėmesio skiria apeigoms, susijusiomis su pirmąja gyvulių išginimo diena. Detaliai analizuoja bene kiekvieną maginį veiksma, atliekamą šeimininkų, norint apsaugoti gyvulius per visą ganymo sezoną. Šis straipsnis vertingas, lyginant slavų papročius su Lietuvoje gyvavusiais pirmojo gyvulių išginimo papročiais. Medžiagos, susijusios su ganymu, aptinkame knygos „*Tradicinės kultūros aprašymai*“ skyriuje „*Rytų slavų etnografija*“¹⁰⁶. Apie Šv. Jurgio dieną ir su ja susijusius papročius duomenų surandame knygoje publikuojamame kalendoriuje „*Metų ratas. Žemdirbiškas rusų kalendorius*“.¹⁰⁷ Užsienio autorių darbuose daug dėmesio skiriama piemenų kasdienybei analizuoti bei pirmojo gyvulių išginimo dienos apeigoms atskleisti, ypatingai akcentuojami gyvulių apsaugos būdai, atliekami tiek gyvulių savininkų, tiek piemenų.

Tyrinėjant gyvulių ganymo tradiciją iki XXI a. antrojo dešimtmečio, reikšmingi anksčiau sukaupiti ir paskelbti šaltiniai bei tyrinėjimai. Jie vertingi gausia medžiaga, siekiančia XX a. vidurį, kuomet dar daugumoje Lietuvos vietovių egzistavo mažai tepakitusi gyvulių ganymo tradicija. Daugumoje jų pateikiami autentiški atsiminimai asmenų, ganiusių gyvulius. Tai labai vertinga medžiaga, suteikianti galimybę gyvulių ganymo tradiciją istoriniu lyginamuoju būdu išanalizuoti iki šių dienų. Tiriamieji darbai daugiausia skirti XX a. pradžios ganymo situacijai apibūdinti. Tyrinėjant gyvulių ganymo papročius, daugiausia dėmesio skiriama apeigoms susijusiomis su pirmuoju gyvulių išginimu bei Sekminėmis ar piemenų muzikavimui. Tačiau menkai tirta piemenų atliekama žiemos šaukimo apeiga.

Darbų, skirtų piemenų kasdienybei analizuoti, taip pat nėra daug. Etnologijos moksle ypatingai trūksta tyrinėjimų, apimančių laikotarpį po XX a. vidurio. Beveik nėra tyrinėjimų apie laikotarpį, kuomet susikuria kolūkinė sistema, o ganymo tradicijoje įvedamas naujovė – elektrinis piemu. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę ir įstojus į ES, kuriasi naujoji ūkininkų karta. Šio laikotarpio gyvulių ganymo tradicija etnologų visai netyrinėta.

¹⁰⁵ Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография. Москва. 1991.

¹⁰⁶ Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры. Москва: Наука. 1987, с. 387.

¹⁰⁷ Круглый год. Русский земледельческий календарь. Москва: Правда. 1991, с. 168-176.

I. BENDRUOMENINIO GYVULIŲ GANYMO KAITĄ SĄLYGOJANTYS VEIKSNIAI

Atliekant *piemenavimo kultūros* istorinės raidos analizę, svarbu atskleisti, kaip ekonominiai bei politiniai faktoriai keitė kaimo gyvenimą, su ja susijusius ganymo būdus ir kaip su minėtais faktoriais siejasi *piemens kategorijos* suvokimo kaita modernėjančioje kaimo kultūroje. Todėl chronologiškai išskiriami trys esminiai istoriniai laikotarpiai.

I.1. XX a. 1-asis – 4-asis dešimtmečiai

B. Povilaitis mini, jog seniau gyvulininkystė negalėjo būti didelio masto, nes nebuvo plačių ganyklų¹⁰⁸, ir gyventojai laikė nedideles bandas, pastarąsias ganydavo arti sodybų.¹⁰⁹ Tačiau 1557 m. balandžio 1 d. Žygimantui Augustui paskelbus Lietuvos valakų žemės reformą, kaimo laukai buvo suskirstyti į tris dalis bei išdalinti rėžiais, paliekant bendras ganyklas. Kaimo gyventojai taip pat buvo sukelti į vieną vietą, kiekvienam ūkiui paskiriant siaurą žemės rėžį abipus kelio. Tokiu būdu XVI a. Lietuvoje atsirado seniausio tipo gatviniai kaimai, vadinami gatviniais rėžiniais. Izidoriaus Butkevičiaus teigimu, gatviniai rėžiniai kaimai XVI a. II pusėje paplito visoje Lietuvoje ir iki XIX a. pabaigos sudarė gyvenviečių daugumą.¹¹⁰ Bendro gyvulių ganymo tradicijos, kaip ir kitos bendruomeninės gyvenimo formos Lietuvoje, greičiausiai turėjo susiklostyti XVI a., susiformavus kaime bendruomeniškumo nuostatoms. Pasak Reginos Merkienės, „Valakų reforma kaimo gyventojams nustatė kolektyvines prievoles, <...> taip buvo įteisintos kaimynų talkos <...>, jos ilgainiui tapo kaimo gyvenimo būdu ir elgesio norma kasdieninėje buityje, ypač kai reikėdavo nuimti derlių, prasidėdavo linaminis, gyvulių bendruomeninis ganymas, kai prirėkdavo visokeriopos paramos padegėliams, elgetoms išlaikyti.“¹¹¹

XVI a. pabaigos ir vėlesni Lietuvos istorijos įvykiai sąlygojo politinius bei socialinius pokyčius, kurie įtakoją bendruomeninę kaimo gyvenimą. Po 1569 m. sudarytos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės unijos su Lenkija, pasunkėjo valstiečių padėtis. Dėl nuolat XVII a. vykusių karų su Maskva ir Švedija dauguma Lietuvos kaimų buvo sudeginti, susilpnėjo ūkis. Pastebėtina, jog nors 1861 m. vasario 19 d. carinės Rusijos manifestas paskelbė baudžiamos

¹⁰⁸ Povilaitis B. Lietuvos žemės ūkis 1918-1940. V., Tėvynės sargas. 1997, p. 24.

¹⁰⁹ Ten pat, p. 24.

¹¹⁰ Butkevičius I. Gyvenvietės ir sodybos. Lietuvių etnologijos bruožai. V., Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. 1964, p. 170-210

¹¹¹ Merkienė I. R. Lokalinė kultūra istorijos ir geografijos kontekste. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studija*. t. 7(16), Vilnius: LII, 2007, p. 49.

panaikinimą, tačiau, tai iš esmės nepakeitė XVI a. Lietuvoje susiklosčiusių žemėvaldos bei žemėnaudos principų. Tad ir gyvulių ganymo tradicija išliko menkai tepakitusi. 1861 m. vasario 19 d. valstiečių reformos įstatymas paskelbė baudžios panaikinimą, valstiečiams buvo suteikta asmens laisvė. Po 1863 m. sukilimo valstiečiams gražinta žemė, dvarininkų atimta po 1857 m. Netekusiems žemės iki 1857 m. išdalinta po 3 dešimtines. Po baudžios panaikinimo XIX a. viduryje, skirstant dvarų žemę, Lietuvoje formuojasi dar viena gatvinių kaimų grupė – palaidi gatviniai kaimai. Pastarųjų pagausėjo XX a. pradžioje, kai po žemės reformos dalis gatvinių kaimų ūkių išsikėlė į vienkiemius. Šio tipo kaimų yra visoje Lietuvos teritorijoje, jų ypač gausu vidurio ir rytų Lietuvoje.¹¹² Tačiau ir toliau galiojo valstiečių servitutinės teisės ganyti gyvulius dvarininkų naudmenose, nes panaikinti servitutines gyvulių ganymo teises buvo nenaudinga dėl valstiečių nepajėgumo išlaikyti gyvulius ir dar mokėti mokesčius.¹¹³ Todėl, nepaisant vykusios reformos, bendruomeninis gyvulių ganymas išlieka būdinga kaimo gyvensenos modelio dalimi.

XIX a. Lietuvos kaime dar vyravusi agrarinė kultūra XX a. pr. palaipsniui perauga į industrinę. Šiuo laikotarpiu įvyksta ženklūs gyvulių ūkio bei su juo susijusio gyvulių ganymo tradicijų pokyčiai. Esminės įtakos bendruomeninio gyvulių ganymo kaitai turėjo gatvinių kaimų skirstymas į vienkiemius. Vakarų Europoje jau XVI a. ima kurtis nauja vienkieminių gyvenviečių forma. Lietuvoje šio tipo gyvenviečių pradeda daugėti nuo XIX a. pirmos pusės. Užnemunėje šis procesas prasidėjo 1820 m. XIX a. antroje pusėje kaimų skirstymas į vienkieminius ūkius nebuvo itin spartus, nes dažniausiai jis buvo vykdomas pačių valstiečių iniciatyva. Užnemunėje kaimų skirstymas į vienkiemius buvo baigtas 1939 m. Kituose Lietuvos etnografiniuose regionuose – Aukštaitijoje ir Žemaitijoje – valstiečiai daugiausia gyveno kupetiniuose arba valakų reformos metu susikūrusiuose gatviniuose kaimuose. Bendrame fone išsiskiria Žemaitija, kur nuo seno gyvavo dvi gyvenviečių formos: kaimai ir vienkiemiai. Čia vienkieminis ūkis žinotas nuo seniausių laikų ir nemažai jų atsirado XIX a. pradžioje¹¹⁴. Kaip teigia I. Butkevičius, „statistiniai duomenys rodo, kad kaimų skirstymas vienkiemiais XIX a. antrosios pusės Lietuvoje (be Užnemunės) nebuvo masiškas.“¹¹⁵ Šis procesas labiau išsiplėtojo 1906–1914 metais. 1906 m. lapkričio 9 d. buvo išleistas caro įsakas leidžiantis valstiečiams išsiskirti iš kaimo bendruomenės į vienkiemius.¹¹⁶ Ši reforma įgavo P. Stolypino agrarinės

¹¹² *Butkevičius I.* Gyvenvietės ir sodybos. Lietuvių etnologijos bruožai. V., Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. 1964, p. 180.

¹¹³ *Vansevičius S.* Lietuvos valstiečių teisinė padėtis po 1861 m. reformos įvykdymo. Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. 1957, p. 215

¹¹⁴ *Butkevičius I.* Gyvenvietės ir sodybos. Lietuvių etnologijos bruožai. V., Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. 1964, p. 184.

¹¹⁵ *Butkevičius I.* Gyvenvietės ir sodybos. Lietuvių etnologijos bruožai. V., Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. 1964, p. 184.

¹¹⁶ 1906 m. lapkričio 9 d. buvo išleistas caro įsakas leidžiantis valstiečiams išsiskirti iš kaimo bendruomenės į vienkiemius.

reformos vardą, tačiau Pirmasis pasaulinis karas jos vykdymo procesą sutrikdė. Kitas kaimų skirstymo į vienkiemius etapas Lietuvoje prasidėjo XX a. 2-ame dešimtmetyje. 1920 m. rugpjūčio 11 d. Steigiamasis Seimas priėmė įstatymą¹¹⁷, kurio pagrindinis tikslas buvo aprūpinti žeme bežemius ir mažažemius. Didesnėje Lietuvos dalyje įstatymas buvo intensyviai įgyvendinamas 1922–1939 m.¹¹⁸ Po reformos Lietuvoje pievų ir nuolatinų ganyklų plotai, sujungiant abi grupes kartu, per penkmetį sumažėjo apie 2,6 %, o tai sudarė truputį daugiau nei 10 procentų žemės ūkiui naudojamų žemės ploto¹¹⁹. Kaip teigia Bronius Povilaitis, „čia daugiau ar mažiau turėjo reikšmės žemės naudojimo pasikeitimai, pvz., tam tikrą pievos plotą išariant ir taip perkeliant jį į ariamos žemės kategoriją, <...> ganyklose gerokai suaugus krūmams, jos plotas iš ganyklų kategorijos perkeliamas į mišką.“¹²⁰ Ganykloms buvo naudojami ir kiti ūkio plotai – nušienautos pievos, dirvonai, pūdymai, ražienos, miškai. Todėl apskritai ganyklų plotai išliko nepakitę.

Įgyvendinant žemės reformą, kaimai palaipsniui išskirstomi į vienkiemius. Pasikeitus žemėvaldai ir žemėnaudai, pradeda keistis ir bendruomeninio gyvulių ganymo tradicija. Didesnėje Lietuvos dalyje (išskyrus Vilniaus kraštą, kuris 1920 m. buvo prijungtas prie Lenkijos) žemės ūkio reforma vykdyta be nukrypimų. Vakarinėje Lietuvos dalyje galima išskirti du ganymo tipus: individualų ir bendruomeninį. Pirmajam skirtinas vienkieminiuose ūkiuose dominavęs individualus gyvulių ganymas, kai ganoma vieno šeimininko gyvuliai. Ganydavo samdomas svetimas piemuo arba šį darbą atlikdavo savi vaikai. Jei tokių nebūdavo arba jie būdavo per maži, pasisamdydavo svetimus. Piemenys čia dažnai sugindavo kelių atskirų šeimininkų ganomus gyvulius į bendrą krūvą ir ganydavo juos kartu. Tokiomis sąlygomis vyriausio piemens (kerdžiaus) vaidmuo smarkiai sumenksta. Arčiau į vidurio ir šiaurinę Lietuvos dalį XX a. pradžioje kurį laiką dar išlieka bendruomeninis kaimo gyvulių ganymo būdas. Čia dar samdomas vyresnis piemuo ir jam talkininkaujantys savi ar svetimi piemenys. Visgi ir čia ilgainiui nustojama ganyti bendrai ir dažnas šeimininkas gyvulius ima ganyti savo jėgomis. Pradedamas praktikuoti gyvulių rišimas¹²¹. Minėtų procesų pasekmėje minėtuose Lietuvos regionuose nustojama bendrai ganyti gyvulius, todėl nebelieka samdomų piemenų

¹¹⁷ „Žemės reformos įvedamasis įstatymas miškams, pelkėms, vandenims ir privilegijuotai įgytomis žemėms nusavinti“. *Povilaitis B.* Lietuvos žemės ūkis 1918-1940. Vilnius: Tėvynės sargas. 1997, p. 43.

¹¹⁸ *Butkevičius I.* Gyvenvietės ir sodybos. Lietuvių etnologijos bruožai. V., Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. 1964, p. 185.

¹¹⁹ Naudojamų žemės ūkio reikalams plotų paskirstymas pagal 1935 metų surašymą (procentai nuo naudojamų žemės ūkiui žemės. (Nuolatinės ganyklos – 1930 m 11. 50 % ir 1935 m. 10, 30 %) *Povilaitis B.* Lietuvos žemės ūkis 1918-1940. Vilnius: Tėvynės sargas. 1997, p. 72.

¹²⁰ Ten pat, p. 72.

¹²¹ Dar pateikėjų įvardijamas kaip raišiojimas.

instituto. Dėl šių pokyčių šioje Lietuvos dalyje, su gyvulių ganymu susiję papročiai - pirmasis išginimas, Sekminės ir ganiavos pabaiga, sparčiai sunyksta ir ilgainiui nustoja gyvavę.

Kiek kitokia padėtis susiklostė Pietryčių Lietuvoje, kurią 1920 m. spalio 9 d. užgrobė gen. Želigovskio vadovaujama lenkų kariuomenė. Atplėšus Vilniaus kraštą nuo Lietuvos, čia nebuvo vykdoma žemės reforma. Dauguma kaimų liko nesuskirstyti į vienkiemius ir todėl čia ilgainiui išliko bendruomeninio ganyimo tradicijos. Skirtingai nei Žemaitijoje, pietrytinėje Lietuvos dalyje poreikis samdyti piemenis išliko ilgiau, nes kaimas bendrai gyvulius ganydavo jam priklausiusiose bendrose ganyklose. Pakankamai didelei kaimo bandai prižiūrėti, čia, kaip ir seniau, samdydavo piemenis - kerdžių ir jo pagalbininkus. Atskiruose Švenčionių ir Molėtų rajonų kaimuose piemu buvo samdomas iki pat XX a. pabaigos¹²².

Bendruomeninio gyvulių ganyimo kasdienybė susiformuoja po XVI a. vykdytos Valakų reformos, kai visas kaimas turėjo bendras ganyklas. Šios aplinkybės verčiami kaimo gyventojai turėjo nusistatyti bendrą gyvulių ganyimo tvarką. Visoje Lietuvoje ganyimo sezonas prasidėdavo šiltuoju metų laiku. Nuo pavasario iki Sekminių banda buvo ganoma arčiau kaimo laukuose, po vasarą ir pūdymus. Kartais ganyklos buvo net kelių kilometrų atstumu nuo sodybų ir buvo naudojamos ilgesniam laikui. Tose Lietuvos teritorijos dalyse, kur XIX a. buvo daug kaimų išskirstytų į vienkiemius, ūkininkai savo gyvulius ganė nuosavos žemės ganyklose. Lietuvos pietrytinėje dalyje, besiribojančioje su Baltarusijos Respublika, dėl slavų kultūros įtakos aptinkamas vienkiemių įvardijimas kaip *zascienkas*. Be bendruomeninio ganyimo būdo ir individualiai ganomų savo ūkio gyvulių, Lietuvoje fiksuojamas dar vienas ganyimo būdas. Jo paplitimas apima pietrytinę Lietuvos regiono dalį. Dažniausiai toks ganyimo būdas buvo praktikuojamas siauruose nuosavos žemės rėžiuose. Apie XX a. 5 dešimtmetį savi gyvuliai buvo ganomi su grandinėmis. Pateikėja pastarąjį ganyimo būdą įvardija – „пасли на ланцугах Dieveniškėse (Šalčininkų r.)“¹²³ (ganymas pririšus grandinėmis), kuomet ganoma viena ar kelios karvės pririšamos grandine arba virve. Gyvulys čia paleidžiamas vaikščioti laisvai, čia vėl pririšamas. Toks ganyimo būdas užfiksuotas Dieveniškėse, Šalčininkų r., Magūnuose¹²⁴ ir Švenčionyse, Švenčionių r.¹²⁵

Kaimo bendruomenė privalėjo ne tik nuspręsti, kada ganyimo pradžia ir pabaiga, bet ir nusišamdyti vyresnį piemenį bei paskirti jam piemenų skaičių. Pastarasis priklausė nuo bandos dydžio. Bendruomeniniame kaime piemenų samdos reikalus tvarkydavo vyresnio amžiaus

¹²² Mikštaitė-Čičiurkienė R. Piemenavimas Švenčionių krašte XX a. Švenčionys: UAB „Firidas“. 2007, p. 70.

¹²³ LII BR, b. 2348. Piemenavimo kultūra Lietuvoje: tradicinis ganymas, sovietmečio ir Nepriklausomų laikų ganymas (toliau LII ES 2348) (ap. RMC-0001) Pateikėja g. 1932 m., Dieveniškės, Šalčininkų r. Užr. 2011 m.

¹²⁴ LII BR, b. 2348. (ap.RMC -0226). Pateikėjas g. 1930 m., Magūnai., Švenčionių r. Užr. 2012 m.

¹²⁵ LII BR, b. 2348. (ap. RMC -0250). Pateikėjas g. 1959 m., Švenčionys, Švenčionių r. Užr. 2013 m.

kaimo vyrai kaimo sueigoje (*skode*) visam ganymo sezonui. Piemeniui mokėjo pagal abipusį susitarimą. Dažniausiai mokestis buvo natūra, kaip antai, pūdas rugių, du pūdai bulvių nuo gyvulio. Nuo samdomo vyresniojo piemens sumanumo ir gebėjimo diplomatiškai save pateikti buvo reali galimybė išsiderėti didesnę atlygį bei išlaikymo sąlygas. Po Antrojo pasaulinio karo atlygis dažniau mokamas pinigais, pridodant žemės ūkio produktų. Vyravo tradicija, jog samdomas vyresnysis piemu eidavo pakiemiui pavalgyti. Jei būdavo ne iš savo kaimo, tai nakvodavo pas tuos šeimininkus, kurių eilę ganė. Kitokia situacija vienkieminiuose ūkiuose. Individualaus ūkio reikalus tvarkydavo šeimos galva, nuo kurio ir priklausė asmeninių gyvulių ganymo tvarka.

Iki pat XXI a. pirmojo dešimtmečio Rytų Lietuvoje ganydavo vadinamą *kaleiką* (eilę), kuri eidavo nuo vieno kaimo galo iki kito. Žemaitijoje, sakoma, ganyta pakiemiui¹²⁶. Atganius savo eilę, reikėdavo kelias dienas laukti, kol atganys kiti ūkininkai. Tvarka nesikeisdavo iki rudens, kuomet baigdavosi ganymas. Kitą ganymo sezoną eilė buvo skaičiuojama toliau, nuo to, kas baigė ganyti rudenį. Ganymo dienas skaičiavo už gyvulio galvą, o už telyčią kas antrą eilę. Karvių ganymas, sudarant eilę pagal galvų skaičių, išliko iki pat XXI a. pirmojo dešimtmečio.

Ganymo diena prasidėdavo saulei tekant (5–6 val.) ir trukdavo iki jai nusileidžiant (20–21 val.). Vidurvasario karščių metu, vidurdienį, gyvuliai būdavo atgenami į namus. Varėnos r. Kermošijos k. tokį gyvulių parginimą vadino „rytagonėmis“: „*Vos tik pradeda aušti, jau varo gyvulius į ganyklą. Ten pagano ligi 11 valandos ir gena namo, kur palaiko uždarą ligi 15 – 16 valandos. Tada vėl išgena. Toks išginimas vadinasi rytagonės.*“ (Kermošijos k., Varėnos r.)¹²⁷ Lietuvos paribio zonoje vyraujant dvikalbystei, Andrikėnų k., Švenčionių r., pateikėjas ši vidurdieninį (nuo 12 iki 16 val.) gyvulių parginimą vadina *seredniovka*.¹²⁸ Kituose Lietuvos etnografiniuose regionuose fiksuojamas toks gyvulių parginimo būdas, gyvavęs iki buvo sukurta kolūkinė sistema.

Seniau kartu su karvėmis ganė ir bulius bei avis. Tačiau pateikėjų duomenimis, po Antrojo pasaulinio karo nustota avis ganyti kartu su raguočių banda. Viena pagrindinių priežasčių buvo vilkų populiacijos pagausėjimas. Atsižvelgiant į įvairias sąlygas bei aplinkybes, gyvulių ganymas buvo pakankamai sudėtingas. Sunkiausia būdavo ganyti prie miško, javų lauko, netoli šlapynės, siauruose rėžiuose. Tam reikėjo sumanumo ir mokėjimo valdyti padėtį, o šitai galėjo padaryti tik patyręs piemu. Ganymą lėmė ir oro sąlygos: karštą vasarą trūko žolės, o rudenį sumažėdavo ganyklų plotai, nes pūdymai būdavo užariami. Tokia gyvulių ganymo tvarka, nusistovėjusi po XVI a. Valakų reformos, beveik nepakitusi gyvavo iki susiformuojant

¹²⁶ LII BR, b. 2348. (ap.RMC -0160). Pateikėjas g. 1939 m., Plateliai. Plungės r. Užr. 2012 m.

¹²⁷ LII BR, b. 62., l. 54.

¹²⁸ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0224). Pateikėjas g. 1936 m., Andrikėnai k., Švenčionių r. Už. 2012 m.

kolūkinei sistemai. Po XX a. 5-ojo dešimtmečio politinių, ekonominių bei socialinių pokyčių į ganymo būdą įdiegiamos naujovės. Ima kisti paprotinis bendruomeninio kaimo gyvenimo būdas, tuo pačiu kinta ir gyvulių ganymo tradicija.

I .2. XX a. 5-asis – 9-asis dešimtmečiai

Lietuvai tapus Tarybų Sąjungos sudedamąja dalimi, įvyko daug pokyčių visose gyvenimo srityse. Naujos valdžios reformos turėjo nemažą įtaką ir gyvulių ganymo tradicijai. Ypač skausmingą smūgį bendruomeniniam gyvulių ganymo būdui sudavė 1941 metais prasidėjusi sovietizacija, kuomet vyko spartus žemės nacionalizavimas. Dar didesnės įtakos turėjo XX a. antroje pusėje pradėta įgyvendinti žemės ūkio kolektyvizacija. Pasak I. R. Merkienės, „Sovietinė žemės reforma 1948-1952 m. nacionalizavo žemę ir iš esmės sugriovė Lietuvos Respublikoje dėtus modernaus kaimo kultūros pagrindus.“¹²⁹ Kolektyvizacijos metu Lietuvoje buvo nacionalizuotas ne tik nekilnojamas ir kilnojamas turtas, bet ir gyvuliai, o kaimo gyventojai suvaryti į *kolchozus*. Tokiu būdu buvo bandoma žemdirbius priverstinai pripratinti gyventi pagal suformuotus sovietinės ideologijos bendruomeninius principus, maksimaliai ribojant jų asmeninę nuosavybę ir kontroliuojant privatų gyvenimą.¹³⁰ Kuriant kolchozus, didžioji gyvulių bandos dalis buvo nacionalizuota, valstiečiai priversti eiti dirbti į kolūkius. Sovietmečiu buvo suformuotos ir ganomos didelės gyvulių bandos, priklausančios kolūkiui. Tačiau kaimuose greta kolūkinio vis dar gyvuoja individualus ūkis su tradiciniu gyvulių ganymo būdu, naujoje sistemoje palapsniui kintantis. Pirmiausia sovietmečiu kolūkio vadovybė kontroliavo savarankišką ūkio veiklą, ribodama laikomų melžiamų karvių skaičių. Šeima galėjo laikyti tik po vieną karvę. Griežtai buvo stebimas darbinių arklių skaičius bei pasėlių plotai. Gyvulių ganymui išskirti menkaverčiai ganyklų plotai, ribojamos šienaujamos teritorijos. Visa tai sąlygojo gyvulių ūkio mažėjimą. Už gaunamą papildomai pasišienauti pievos plotą, vadinamą *procentą*, buvo privaloma prižiūrėti kolūkio auginamų pašarinių runkelių plotus nuo sėjos iki derliaus nuėmimo.

Bendruomeniniam gyvulių ganymo būdui įtakos turėjo naujų kolūkinių gyvenviečių kūrimasis. Iki XX a. 4-ojo deš. pabaigos Lietuvoje egzistavo du gyvenviečių tipai: kaimai ir vienkiemiai. Kuriantis kolūkinei santvarkai, formuojamos naujo tipo kolūkinės gyvenvietės. Jų kūrimosi pradžia laikoma 1951 m. Jose buvo įkurta kolūkio valdybos administracija, kultūros

¹²⁹ Merkienė I. R. Lokalinė kultūra istorijos ir geografijos kontekste. Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studija. t. 7 (16). Vilnius: LII. 2007, p. 51.

¹³⁰ Tininis V. Antroji kolektyvizacija: vienkiemų naikinimas. / Lietuva 1940 – 1990. V., 2005, p. 439.

namai, mokykla, darželis, parduotuvės¹³¹. Į tokio tipo gyvenvietes palaiptams imti keldinti kaimų ir vienkiamų gyventojai. Nuo XX a. 8 dešimtmečio pradžios, kuomet pradeda vykdyti masinė melioracija, sunaikinama daugelis vienkiamų ir atokesnių kaimelių, gyventojai priverstinai sukelti į kolūkinės gyvenvietes. Tokios politikos esmė buvo dirbamų žemių plotų didinimas bei kaimiško gyvenimo būdo priartinimas prie miestietiškojo.

Melioracijos nepalietuose, daugiausia didesniuose ir netoli kolūkinės gyvenvietės esamuose gatviniuose kaimuose, dar gyvavo bendruomeninio gyvulių ganymo būdas. Tačiau ir jis buvo palietas tuometinių reformų įgyvendinimo procesų. Nusausinus nenaudingus plotus ir pavertus juo dirbama žeme, sumažėjo ganyklų plotai. Aplinkui ganyklas buvo sėjami laukai, dėl to ganymo sąlygos tapo dar sudėtingesnės. O vykdoma melioracija ir vadinama „kukurūzomanija“¹³² žymiai sumažino buvusius ganyklų plotus. Kaimus ir gyvenvietes iš visų pusių supo pasėtas vasarojus, kukurūzų plantacijos, kolūkio šienaujamos pievos. Daugelyje kaimų bendrų ganyklų liko po vieną, geriausiu atveju - po dvi. Ganymo sąlygos ypatingai pablogėjo, nes reikėjo ganyti mažame plote. Dar buvo įmanoma ganyti kai kur likusiose palaukėse, grioviuose, paupiuose ir pamiškėse. Taip pat buvo ganoma molingose vietovėse, krūmynuose, kur negalėjo įvažiuoti kolūkio traktoriai.

Susikūrus kolūkinei sistemai, sparčiau ima vystytis pienininkystės ūkis, todėl plečiama auginamų pieninių galvijų banda. Pradinėje kolūkių kūrimosi stadijoje kolūkio fermos banda ganoma laisvai, dideliuose ganyklų plotuose. Skirtinguose Lietuvos regionuose kolūkio bandos ganymo būdas įvairavo. Nors daugiausia kolūkio bandos ganymo ypatybės prilygo tradiciniam bendruomeniniam gyvulių ganymo būdai. Žemaitijoje maždaug iki 1960 m. kolūkio melžiamas karves ganė rišamas ant grandinių, vadinamų *lancūgais*. Vėliau imta ganyti elektrinio piemens pagalba (Alguonos k., Akmenės r.).¹³³ Kitose vietovėse kolūkio banda ganėsi palaida, o ją prižiūrėjo etatinis piemu, į pagalbą pasitelkęs šunį (Drąsučiai, Šaulių r.).¹³⁴ Šiaurės Aukštaitijoje kolūkio karvės buvo ganomos rištos garduose, o tik vėliau su elektriniu piemeniu (Karklų k., Biržų r.).¹³⁵ Suvalkijoje kolūkio bandos *kerdžius*, kerdžiavęs nuo 1960 iki 1992 metų, prisimena, kad kolūkio bandos gyvuliai pradžioje buvo ganomi ne aptvaruose, o palaidi po karklynus. Tik vėliau, nuo 1970 m., gyvuliai ganomi aptvaruose ir imtas taikyti elektrinis

¹³¹ Butkevičius I. Gyvenvietės ir sodybos. Lietuvių etnologijos bruožai. V., Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. 1964, p. 187.

¹³² Nikitos Chruščiovo nurodymu, maksimaliai įmanomi apsėti laukai buvo sėjami kukurūzais, kaip žaliuoju (silosas) pašaru gyvuliams. Tokio įsakymo pasekmė - labai sumažėję ganyklų plotai kaimuose. Tai paskatino gyvulių bandos mažėjimą ir pasyvų gyvulių ganymo būdą - raišiojimą.

¹³³ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0082). Pateikėjas g. 1932 m., Alguonos k., Akmenės r. Už. 2010 m.

¹³⁴ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0085). Pateikėjas g. 1956 m., Drąsučiai, Šaulių r. Už. 2010 m.

¹³⁵ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0087). Pateikėjas g. 1929 m., Pabiržė, Biržų r. Už. 2010 m.

piemuo (Plokščiai, Šakių r.).¹³⁶ Kai kuriose vietovėse elektrinis piemuo buvo naudojamas kaip apsauga nuo pravažiuojamo kelio, o karvės buvo ganomos palaidos (Giedraičių k., Vilkaviškio r.).¹³⁷ Rytų Aukštaitijoje, kaip ir Žemaitijoje, tik susikūrus kolūkiams, karvės nebuvo ganomos, jas ganyklose rišo (Andrikėnų k., Švenčionių r.).¹³⁸ Tose Lietuvos vietovėse, kur kaimo bendruomeninis gyvulių ganymas anksčiau nunyko ar daugiausia buvo ganomi pavienių ūkių savi gyvuliai, susikūrus kolūkinei sistemai, kolūkio banda dažnai buvo ganoma taikant mišrius rišimo ir palaido ganyimo būdus (Vakarų ir Šiaurės, Pietvakarių Lietuva). Toje Lietuvos teritorijoje (Rytų ir Pietryčių Lietuvoje), kur bendruomeninis gyvulių ganyimo būdas gyvavo, kolūkinėje sistemoje dažnai taikomas gyvulių rišimas, gyvuliai anksčiau imti ganyti aptvaruose¹³⁹. Todėl keltina prielaida, jog tose vietovėse, kur maždaug nuo XX a. pradžios nebeegzistavo bendruomeninis gyvulių ganymas, kolūkio piemenys ilgainiui naudojo tradicinį gyvulių ganyimo būdą. Analizuoti Pietų Lietuvos dalies kolūkio gyvulių ganyimą beveik neįmanoma, nes miškingose vietovėse sovietmečiu kūrėsi miškų ūkiai. Čia nesikūrė kolūkiai, besiverčiantys gyvulininkyste.

Didelėms gyvulių bandoms, ganomoms kolūkio laukuose, prižiūrėti buvo reikalingi piemenys (žr. priedas Nr. 2, pav. 3, p. 170). Kolūkio fermos bandai ganyti buvo samdomi etatiniai piemenys - šėrikai. Šakių rajone jie tradiciškai vadinami *kerdžiais* (žr. priedas Nr. 2, pav. 5, p. 166). Jų darbo laikas buvo ne sezoninis, kaip tradicinių samdomų vyresniųjų piemenų, o nuolatinis etatinis darbas. Vasarą toks asmuo ganydavo gyvulius, o žiemos metą juos prižiūrėdavo ir šerdavo fermose. Toks piemuo turėjo socialines garantijas, t.y. buvo įdarbintas oficialiai su teise gauti pensiją. Sovietmečiu susiformuoja darbinė kategorija etatiniai piemenys – šėrikai (žr. priedas Nr. 2, pav. 4, p. 165). Tokio asmens darbą daugelis kaimo gyventojų ar kolūkio darbininkų vertino kaip neprestižinį ir menkavertį. Žinomi atvejai kai kolūkio fermos gyvulius ganydavo prasikalte kolūkiečiai. Dažnam ganyti bandą paskirdavo kaip nuobaudą dėl girtuokliavimo, netekus teisės vairuoti. Politinė sovietinė propaganda žmogui mėgino įteigti idealios socialistinės santvarkos viziją. Sovietmečio spaudoje galima aptikti nemažai tokio mąstymo pavyzdžių. Kaip antai, 1957 metų Malenkovo vardo kolūkio piemens B. Vileitos pasakojimas apie kolūkio piemens darbo specifiką bei kasdienybę:

„Jau treji metai aš dirbu kolūkio piemeniu. Nuo to laiko, kai atėjau į fermą, daug kas joje pasikeitė. Pastatyta nauja karvidė, mechanizuoti pašarų paruošimo ir galvijų šėrimo darbai. Karvių produktyvumas pakilo daugiau kaip du kartus.

Šių metų pavasarį kolūkio gyvulių augintojai prisiėmė didelius išpareigojimus – pagaminti kiekvienam 100 ha žemės naudmenų po 160 cent pieno, primelžti jo iš kiekvienos karvės po 2600 kg. Šių išpareigojimų įvykdymas didele dalimi priklauso ir nuo mūsų, piemenų darbo.

¹³⁶ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0098). Pateikėjas g. 1965 m., Plokščiai, Šakių r. Už. 2010 m.

¹³⁷ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0100). Pateikėjas g. 1930 m., Giedraičiai k., Vilkaviškio r. Už. 2010 m.

¹³⁸ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0224). Pateikėjas g. 1936 m., Andrikėnai k., Švenčionių r. Už. 2012 m.

¹³⁹ Pietryčių Aukštaitijoje dar įvardijamomis kaip *zagaratkomis*.

Kartu su Semėnu Kaziu aš prižiūriu karves, kurios rišamos motiejukų-dobilų mišinyje. Tokių karvių yra 56. Tai- produktyvūs gyvuliai, ir jiems reikalinga itin gera priežiūra. Kolūkio valdyba šiam tikslui išskyrė 23 ha motiejukų-dobilų mišinio. Čia, ganykloje, karves laikome ištisą parą. Tiesa, dienos metu, kuomet būna dideli karščiai, jas pervarome į karvides. Mes įsitikinome, kad risti karves labai naudinga. Pirma, nereikia galvijus papildomai šerti žaliaisiais pašarais, kurių paruošimas ir pristatymas reikalauja papildomų lėšų. Antra, rišamos karvės geriau priėda, nepavargsta. Taigi, nauda didelė, bet reikalingas ir geras darbas. Užtenka tik neprižiūrėti karves, laiku jų neperkelti į kitą vietą, ir išmilžiai tuoj sumažėja. Todėl mes stengiamės gerai prižiūrėti galvijus. Karves perkeliame per dieną 6-7 ir net daugiau kartų su tokiu išskaičiavimu, kad karvė siektų žolę per vieną-pusantro metro nuo pirmykštės vietos. Tokiu būdu gerai išnaudojama ganykla, be reikalo nemindžiojama žolė. Produktyvesnes karves rišame vešliau augančiuose dobituose.

Mes rūpinamės, kad karvės būtų visuomet pagirdytos. Nepagirdysi-žiūrėk, jau jos ir nebeėda, stoviniuoją, dairosi į šalis. Vandenių į ganyklų vežiojame iš upės. Ganyklose iš vagonėlių pašarams vežioti ir iš katilų pašarams šutinti įrengėme lovius vandeniui laikyti. Perkeldami karves, perkeliame ir „lovius“. Tokiu būdu, karvės gali atsigeriti bet kuriuo laiku.

Tokia karvių priežiūra ganykliniu laikotarpiu įgalino pasiekti aukštus išmilžius. Mūsų prižiūrimos karvės duoda į parą vidutiniškai po 14-15, o kai kurios-net po 22-22 litrus pieno.

Kartu su melžėjomis kovodami už produktyvumo pakėlimą, mes ir toliau stengsimės gerinti karvių priežiūrą ganykliniu laikotarpiu. Kai nugalysime paskutinius ganyklos hektarus, tose vietose, kur karves rišėme anksčiau, jau ataugės atolas. Tiesa, žolė jau bus menkesnė. Bet mes numatėme ją sūdyti, padidinant papildomą davinį. Tvirtai tikiu, kad mes kartu su melžėjomis garbingai įvykdysime prisūmtus išpareigojimus. (B. Vileita Malenkovo vardo kolūkio piemuos).“¹⁴⁰.

Maždaug nuo XX a. 6-ojo dešimtmečio vidurio, spartėjant ekonominiam progresui, Lietuvoje ganyklų plotai didesniais imami tvirti spygliuota viela, padalinant į aptvarus. Tuomet ganymas tiek kolūkio, tiek kaimo bandos tampa pasyvesnis bei lengvesnis, lyginant su buvusiu iki XX a. vidurio. Pradėjus vykdyti gyvenviečių plėtrą, kuri ypatingai paspartėjo 8-ojo dešimtmečio viduryje, daugumoje šių gyvenviečių banda ganyta spygliuota tvora aptvertuose aptvaruose. Daugelyje didesnių kaimų karves taip pat imta ganyti juose. Į jas vanduo atvežamas talpykla ir paliekamas ganykloje. Visas ganyklos plotas aptvertas tvora, todėl karvių nuolatos ganyti nereikėjo, o tik rečiau patikrinti aptvarus ir vandenį.

Technikos naujovės, įdiegtos ganant kolūkio bandą, palaipsniui pereinama ir į individualų ūkį. Maždaug nuo 7-ojo dešimtmečio pradžios atsiranda vadinamas *elektrinis piemuos*. Kaimo žmonių požiūriu, pakinta pats gyvulių ganymo būdas, kaip darbinės veiklos traktavimas, įvardijamas kaip gyvulių priežiūra. Pakinta gyvulių ganymo būdas, nes pagal eilę prižiūrintis gyvulius asmuo ateidavo į lauką kelis kartus per dieną tik patikrinti, ar aptvare viskas tvarkoje. Jei rasdavo nutrauktus „*elektrinio piemens*“ laidus, reikėjo juos sujungti, jei nusilpdavo akumulatorius – jį pakeisdavo kitu¹⁴¹. Tokį ganymo būdą dažnas pateikėjas įvardija ne kaip ganyimą, o pačių gyvulių ganyimąsi.

Dar iki 8-ojo dešimtmečio vidurio rytinėje Lietuvos dalyje, gyvuojant bendruomeniniam gyvulių ganymui, fiksuojami piemenų samdymo atvejai. Vėliau kaimo bendruomenėje ima nykti gyvulius ganiusių samdomų piemenų kategorija. Formuojasi naujas ganymo būdo suvokimas, seniau traktuotas „gyvulius gano“, dabar interpretuojamas – „gyvuliai

¹⁴⁰ Karvių produktyvumas priklauso ir nuo piemenų darbo. // *Žvaigždė*. Nr. 51 (618), 1957, p. 8.

¹⁴¹ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0225). Pateikėja g. 1955 m., Magūnai., Švenčionių r. Už. 2012 m.

ganosi“. Žmogaus *piemens* funkcijas ilgainiui „perima“ vadinamasis *elektrinis piemuo*¹⁴². Beveik nebelieka poreikio samdyti piemenų. Pavieniais atvejais, kuomet kaimo gyventojai yra senyvo amžiaus, dar nusamdomas piemuo, vadinamas *padciensku* (Švenčionių r.)¹⁴³. Kaimo bendruomenėje taip piemuo vadinamas dėl darbo pobūdžio Jo socialinis statusas išlieka kaip samdomo asmens. Taip vadinamas dėl susiformavusių naujų darbo santykių su kaimo visuomene. Toks piemuo buvo samdomas ganyti esant poreikiui, tik su asmenimis suderėtomis dienomis, t.y. padieniui. Pastebėtinas dar vienas bendruomeninio gyvulių ganymo atvejis, kai ganymas traktuojamas tik kaip pagalba kaime gyvenusiems artimiesiems. Dažnas pateikėjas teigia, kad važiuavęs į kaimą seneliams padėti paganyti karves. Pramogai pasikviečiami ir vaikai iš miesto – tuomet „jiems ganymas egzotika tapo“¹⁴⁴. Gyvulių ganymas pagal atliekamo darbo funkciją traktuojamas kaip *paganymas*, kai asmenys nebeganydavo gyvulių visą sezoną ar dieną, o tik pasirinktinai jiems tinkamu laiku. Kaimo bendruomenės nariai į tokius piemenis kreipdavosi su humoru - *piemuo*.

Kolūkio klestėjimo laikais, vykstant ekonominiais, politiniams bei socialiniams pokyčiams, kaimo žmonių sąmonėje gimsta tradiciniam kaimui nebūdingas ganymo, kaip darbinės veiklos, suvokimas. Maždaug iki XX a. 6-ojo dešimtmečio žodžio *ganyti* reikšmė asmenų buvo suvokiama kaip svarbi darbinė veikla. Tai nuolatinė gyvulių priežiūra/ aktyvus ganymas atvirose ganyklose per visą ganymo sezoną. Čia kaip svarbus asmuo figūruoja gyvulius ganantis *piemuo*. Po 6-ojo dešimtmečio atsiranda visiškai nauja ganymo sąvokos konotacija – gyvuliai ne ganomi, bet patys *ganosi*. Tai jau ne visai kaimo bendruomenei svarbi darbinės veiklos forma, o tarsi „pačių“ gyvulių ganymasis uždaroje ganykloje, minimaliai funkcionuojant *piemeniui*. Daugumos pateikėjų teigimu, gyvulių nereikia ganyti, jie ganosi patys. Toks gyvulių ganymo interpretavimas akivaizdus ir vėlesniais laikais, formuojantis naujoms ūkininkavimo formoms.

I. 3. XX a. 10-asis – XXI a. 2-ojo dešimtmečio pradžia

Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas atnešė kelis dešimtmečius formuotos sovietinės santvarkos griūtį. XX a. paskutinis dešimtmetis – tai kolūkinės sistemos irimo ir naujai kuriamų bendrovių, kooperatyvų ir individualių ūkių formavimosi pradžia, turėjusi naują požiūrį ne tik į *piemenį* kaip darbinę kategoriją, bet ir į auginamą gyvulį. Palaipsniui dar gyvas tradicinis gyvulių ganymo būdas rytų, pietryčių Lietuvos regionuose nunyksta. Šį procesą paspartino

¹⁴² Mikškaitė-Čičurkienė R. Piemenavimas Švenčionių krašte XX a. Švenčionys: Firidas. 2007, p. 28.

¹⁴³ Ten pat, p. 34.

¹⁴⁴ Ten pat, p. 85.

ekonominės, politinės bei socialinės aplinkybės. Pirmiausia, reorganizuojant kolūkinę sistemą, kolūkio laikais kaimams paskirtos bendros ganyklos, išdalintos kaimo gyventojams. Kiekvienam ūkio savininkui individualiai skirta po 3 ha. Individualiomis tapusių ganyklų savininkai nepanoro suvienyti turimų valdų į bendrą ganyklos plotą. Tam įtakos neturėjo net ganyklų plotų vieta. Daugumai kaimo gyventojų išdalintos ganyklos buvo gretimos viename lauke. Kaimo visuomenėje individualizmo jausmas nugalėjo bendruomeniškumo principą. Tokiam individui elgesiu nemenkos įtakos galėjo turėti sovietinės sistemos per jėgą peršamos „kolektyvizmo“ idėjos. Prievarta įdiegta kolektyvinio ūkininkavimo sistema, itin vargingos pokario kaimo žmogaus gyvenimo sąlygos išugdė supratimą: „*jei bendra, reiškia, niekieno*“, „*jei kolūkio, tai ne mano*“. Todėl vos tik perėmus nuosavybės bendras ganyklas, asmenys, laikydamiesi hipertrofuoto asmeniškumo „*kas mano, tas niekieno kito*“, nepanoro dalintis naujai gauta nuosavybe su kaimynais. Po tokių permainų netgi Rytų Lietuvoje palaipsniui pereinama prie pasyvaus gyvulių ganymo būdo - individualaus gyvulių rišimo. Tačiau čia dar XXI a. pr. išlieka keli kaimai, turėję bendras ganyklas ir bendruomeninį gyvulių ganyimą. Pavyzdžiui, Arnionyse (Molėtų r.) bendrai gyvuliai ganyti iki 2003 metų¹⁴⁵, o Karklinės k. Adučiškyje (Švenčionių r.) iki 2004 m.¹⁴⁶ Ši reiškinį galima būtų traktuoti kaip iki XXI a. pirmojo dešimtmečio vidurio išlikusį bendruomeninio gyvulių ganymo tradicijos fenomeną.

XXI a. pradžia Lietuvos istorijoje siejama su įstojimu į Europos Sąjungos sudėtį (2004 m.). Tai naujų politinių, ekonominių, sociokultūrinių permainų metas. Pakinta ir gyvulių ūkio formos, kurių kaitai didelės įtakos turėjo ES diktuojama žemės ūkio plėtros politika. Į Lietuvą ateina ES struktūrinių fondų parama. Sugriežtėja gyvulių priežiūros ir pieno supirkimo kontrolė. Kaimo gyventojams pradamos mokėti išmokos už atsisakymą laikyti melžiamas karves. Šios paramos esminis tikslas paremtas ketinimu išstumti smulkius pienininkystės ūkio savininkus iš ekonominės rinkos. Dauguma vyresnio amžiaus kaimo gyventojų pasinaudojo minėta parama, atsisakydami auginti melžiamas karves. Po kelių metų pastebima šios programos pasekmė, pasireiškusį staigiu melžiamų karvių skaičiaus sumažėjimu. Daugelyje Lietuvos kaimų teliko vos po kelias laikomas melžiamas karves.

Nuo 1992 m.¹⁴⁷ visoje Lietuvoje ima kurtis naujų ūkininkų ūkiai, pradėję vystyti pieninę, o vėliau ir mėsinę gyvulininkystę. Daugumos apklaustų ūkininkų teigimu, jie pradėjo ūkį plėsti nuo 4 karvių. Tačiau 2003 m. ES buvo pradėta reformuoti bendroji žemės ūkio politika, ypatingą dėmesį skiriant augalininkystės sektoriui. Kintantys ES politikos sprendimai

¹⁴⁵ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0235). Pateikėjas g. 1949 m., Arnionys I, Molėtų r. Už. 2012 m.

¹⁴⁶ ŠvKM. E. MF – MF. b. 39. ap. 01. Pateikėjas g. 1989 m., Švenčionys, Švenčionių r. Už. 2007 m.

¹⁴⁷ Lauko tyrimų duomenimis pieno ūkiai ima kurtis apie 1992 metus. Nuo asmeniniame ūkyje laikytų 2-4 karvių palaipsniui ima vystytis pienininkystės ūkiai. Tam buvo palankios pieno supirkimo kainos, paskatinusios greitą pieno ūkio plėtrą Lietuvoje. LII BR, b. 2348.

gerokai pakoregavo ir Lietuvos ūkininkų veiklą. ES struktūrinių fondų finansinė parama¹⁴⁸, reglamentuota griežtų biurokratinių reikalavimų, į ūkininkų kasdienybę įneša naujas gyvulių priežiūros taisykles, pieno supirkimo reikalavimus, kurių pagrindą sudarė skiriamos pieno kvotos. 2007–2013 m. Lietuvos žemės ūkio srityje pradėta vykdyti ES struktūrinių fondų skiriama kompleksinė parama. Kiekvienas paramos etapas sugriežtina reikalavimus ūkininkams, pasinaudojusiems skiriamomis lėšomis. Gyvulių augintojams reikėjo prisitaikyti prie naujų griežtų reikalavimų, dažnai kardinaliai besiskiriančių nuo egzistavusių sovietinėje sistemoje ir kaimo bendruomenėje. Vyraujantys Lietuvos nestabilios ekonomikos rinkos pokyčiai tampa išbandymu naujai susikūrusiems ūkiams. Nepastovios pieno ir galvijų supirkimo kainos ne vienam iš susikūrusių ūkių atnešė bankrotą ar didelius išsiskolinimus bankams. Asmenys tiesiog nepajėgė prisitaikyti prie naujų ūkininkavimo formų ir pieno rinkoje nebeišsilaikė. Tai galima įvardinti kaip vieną iš priežasčių, įtakojusių smulkaus pieno ūkio nykimą. Tačiau tai paskatino stambių bei vidutinių pieno ūkių augimą. Apie 2005 m. Lietuvoje ima ryškėti stambių pieno ūkių ir kooperatyvų plėtros tendencija. Vidutiniai pieno ūkiai dar pakankamai tvirtai laikosi rinkoje, turėdami prisitaikyti prie jiems keliamų griežtų reikalavimų, norint pasinaudoti struktūrinių fondų parama. Lietuvos mastu pasitaiko vidutinio ūkio ūkininkų, svarstančių naikinti ūkį, motyvuojant finansiniais sunkumais bei jaunos kartos nenoru perimti tėvų ūkį¹⁴⁹.

Iš ES ateinančios programos, griežtai reglamentuojančios ūkinę veiklą, smarkiai pakoregavo ūkininkų veiklą. Lietuvos ūkininkai, norintys būti konkurencingais pieno rinkoje, privalo investuoti į ūkio modernizavimą. Tam jiems suteikiama ES struktūrinių fondų parama. Taikant bendrus griežtus reikalavimus visiems pienininkystės ūkiams, vidutiniams ir smulkiems pieno ūkiams sunku konkuruoti pieno rinkoje. Lietuvoje nuo 2009 m. buvo vykdoma viena iš ES programų, turinčių griežtai reglamentuotą išmokų sistemą. Reforma buvo siekiama patobulinti išmokų sistemą, o svarbiu jos reikalavimu tapo laikymasis geros agrarinės ir aplinkosaugos būklės bei aplinkosaugos, veterinarijos, maisto saugos, ūkinių gyvūnų sveikatos ir gerovės reikalavimų. Ši naujoji sistema buvo pavadinta kompleksinė parama¹⁵⁰.

Statistikos departamento teigimu, Lietuvoje 2013 m. buvo du tūkstančiai pieno ūkių. Daugiausia pieno ūkių yra Vakarų ir Vidurio Lietuvoje. Čia vyrauja stambūs ir vidutiniai pieno

¹⁴⁸ Dauguma ūkininkų pasinaudojo Lietuvos kaimo plėtros 2007 – 2013 m. programos skirtomis lėšomis. I krypties „Jaunųjų ūkininkų išsikūrimas“ skirta 8,6 % programos lėšų; „Ankstvyvas pasitraukimas iš prekinės žemės ūkio gamybos“ skirta 13, 6 % programos lėšų. „Žemės ūkio ir miškininkystės plėtra ir pritaikymo infrastruktūra“ 11 % programos lėšų; „Pusiau natūralinis ūkininkavimas 2, 9 % programos lėšų Programos priemonių I krypties įgyvendinimui iki 2011 m. gruodžio 1 d. buvo skirta 3, 44 mlrd. Lt. Europos Sąjungos paramos žemės ūkiui ir kaimo plėtrai struktūrinių lėšų. (Plačiau: www.zum.lt; www.paramakaimui.lt; www.nma.lt; www.kaimotinklas.lt);

¹⁴⁹ Vidutinio stambumo ūkis. Laikoma ir ganoma 20 melžiamų karvių. LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0042). Pateikėja g. 1968 m., Plavėjai k., Ignalinos r. Už. 2011 m.

¹⁵⁰ Kompleksinės paramos reikalavimai. Žemės ūkio ministerija. Vilnius. 2008.

ūkiai, o rytinėje dalyje daugiausia – vidutiniai ir smulkūs. Gausiausiai stambūs ir vidutiniai pieno ūkiai yra išikūrę netoli esančių pieno perdirbimo fabrikų ar įmonių. Pieno gamintojai suinteresuoti gauti kokybišką žaliavą, tad suteikia ūkininkams paramą. Kiekvienas norintis modernizuoti ūkį iš pramonininko turi galimybę gauti ilgalaikius kreditus. Siūloma ūkininkams lengvata, kuomet už kreditą atsiskaitoma natūra – pieno žaliava. Tokią teiktiną paramą ūkininkai traktuoja dvejopai. Vieni labai patenkinti ir sėkmingai modernizavo ūkį bei laiku grąžino paramą pieno perdirbėjams¹⁵¹. Tačiau susiduriama ir su gana skeptiška nuomone, kuomet pieno perdirbėjai vadinami apgavikais, nes paramos gavėjui jie reguliuoja supirkimo kainas. Traktuojama, jog ūkininkui, pasinaudojusiam tokia pramonininkų parama, kyla realus bankroto pavojus.

Sėkmingiausiai vystomas yra pieno ūkis tų ūkininkų, kurie iki ūkininkavimo pradžios buvo įgiję reikiamų kompetencijų – praktiškai dirbę kolūkiuose ar bendrovėse ir tik tuomet pasukę prie individualaus ūkininkavimo. Asmenys, baigusieji žemės ūkio akademią ar kitas specializuotas žemės ūkio mokyklas ir įgiję specialybę, yra rimta atsvara ūkininkaujant. Tokie specialistai geba koordinuoti savo veiksmus, ekonomiškai dirbti, apskaičiuoti visus galimus nuostolius ir pelną. Tinkamai pasinaudojus ES struktūrinių fondų skiriama parama, sėkmingai vystomas pienininkystės ūkis ir neketinama jo naikinti.¹⁵² Todėl sėkmingam ūkio vystymui nemenką įtaką daro, ne tik turima specialybė, bet daug kas priklauso ir nuo asmeninių charakterio savybių: darbštumo, kruopštumo, sąžiningumo bei motyvacijos.

Pieno ūkių kūrimui ir vystymuisi įtakos turi vietos valdžios politika, orientuota į kaimo gerbūvio gerinimą bei gyventojų užimtumo skatinimą. Stambūs ūkiai sėkmingai funkcionuoja ir plečiasi savo pajėgumų dėka, kitokia situacija su vidutiniais ir smulkiais ūkiais. Tuose rajonuose, kur vietos valdžia aktyviai dirba koordinuodama konsultavimo specialistų pagalbą ūkininkams, įsisavinant ES struktūrinių fondų paramą, susikūrė nemažai smulkių ir vidutinio stambumo pieno ūkių. Rytų Lietuvoje fiksuojami rajonai, kuriuose menkai išvystyta pienininkystė šaka. Prasčiausia padėtis yra Švenčionių rajone. Nors šio rajono geografinis landšaftas bei žemės derlingumo balo rodmenys palankūs pienininkystės ūkiui vystyti, tačiau čia vyrauja žemdirbystės ūkiai. Minėtame rajone sėkmingai dirbančių pienininkystės ūkyje tėra tik du stambūs bei vienas vidutinis ūkininkai. Gretimuose Ignalinos ir Zarasų rajonuose pieninės gyvulininkystės šaka taip pat menkai vystoma.

Paskirose Lietuvos vietovėse yra išlikusių Žemės ūkio bendrovių ir kooperatyvų, kurių veiklos pobūdis analogiškas buvusiai kolūkinei sistemai. Tarp jų yra daug bendrovių,

¹⁵¹ Savo ūkį įvardija kaip vidutinio dydžio. Ūkininkauja nuo 1993 m. Priklauso 70 ha. Žemės. Turi 40 melžiamų, viso 80 galvų. LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0092). Pateikėjas g. 1973 m., Naujališkis k., Šakių r. Už. 2010 m.

¹⁵² LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0038). Pateikėjas g. 1952 m., Ligūnai k., Ignalinos r. Už. 2011 m.

egzistuojančių ant bankroto ribos. Ne vienoje apgailėtina fermos pastatų būklė ir pasenusi vidaus įranga. Fiksuojamas ir žiaurus elgesys su gyvūnais¹⁵³. Pasitaiko nemažai dirbančių nekvalifikuotų darbininkų¹⁵⁴. Bendrovėse gyvulių bandos ganomos dideliuose aptvaruose, aptvertuose „elektriniu piemeniu“¹⁵⁵. Banda po rytino melžimo apie 6 val. iš fermos išgenama į ganyklas ir pargenama vakariniam melžimui 18 val. Gyvuliai naktį paliekami fermose, papildomai pašeriami. Bandai prižiūrėti samdomas etatinis darbuotojas – piemuo/ šerikas, dažniausiai pristatomas kaip gyvulių prižiūrėtojas ar tiesiog šerikas. Dažnas į įvardijimą *piemuo* žiūri pakankamai skeptiškai, kartais net ir įžeidžiamai. Pavyzdžiui, Šalčininkų r. bendrovės direktorius kategoriškai teigė, jog „mes neturime piemenų, pas mus dirba šerikai“¹⁵⁶ (žr. priedas Nr. 2, pav. 9, 10, p. 168). Šakių r. Plokčių bendrovėje dirbantys darbuotojai save įvardijo *kerdžiais* ir savo darbo pobūdį vadina kerdžiaivimu¹⁵⁷ (žr. priedas Nr. 2, pav. 7, 8, p. 167). Tačiau tokia pozicija asmenų, atliekančių piemens funkciją, retai fiksuojama. Dažniausiai minima apie tokį darbą kaip laikiną dėl didelės bedarbystės kaimo vietovėje.

Kalbant apie gyvulių ganymą šiandien, akivaizdžiai matoma beauganti tendencija, kuomet gyvulius apskritai atsisakoma ganyti. Daugumoje modernių bendrovių stambūs ūkininkai praktikuoja gyvulių laikymą vadinamose šaltose fermose. Šaltojo tipo fermos nekūrenamos, jose gyvuliai vaikšto palaidi. Gyvulius prižiūrinčių asmenų teigimu, jos tarsi imituoja natūralią klimatinę aplinką. Žemės ūkio bendrovėje (ŽŪB) banda iki apsiveršavimo yra ganoma lauke, o „po *teliaus visam laikui sugenama į fermas ir saulės daugiau nebematys iki gyvenimo pabaigos*“, teigia Vėriškių ŽŪB fermos kerdžius, kerdžiauti pradėjęs nuo 2001 m.¹⁵⁸ Pastebėta, jog vis dažniau stambūs ūkininkai ir bendrovės palaipsniui ima atsisakyti aktyvaus gyvulių ganymo būdo. Todėl keltina prielaida, jog tendencingai stambėjant ūkiams, palaipsniui bus atsisakyta ganyti. Esminė motyvacija paremta laiko ir priežiūros sąnaudų ekonomija, didesnio pelno gavimu.

¹⁵³ Gyvuliai laikomi siaubingomis sąlygomis, stovi ir ėda purve. Savininko įsakymu nieko svetimo negalima leisti į teritoriją, sakė gyvulius prižiūrintis darbininkas. Vėžionių k. Prienų r. LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0046). Pateikėjas g. 1972 m., Vėžionys k., Prienų r. Už. 2011 m., Pateikėjas prašė išsaugoti anonimiškumą.

¹⁵⁴ Tokių ūkių darbuotojai dažnai atsisako kalbėti, net slepiasi, teigdami kad jiems uždrausta teikti informaciją. Informaciją teikti atsisako ir ne vienos tokios organizacijos vadovas ar atsakingi asmenys.

¹⁵⁵ Daugelyje ūkių naudojamas *elektrinis piemuo* maitinamas akumuliatoriumi. Paminėtinas vienas jo trūkumas: nuolat reikia jį įkrauti ir saugoti nuo papuolančios drėgmės. Jis daugiausiai naudojamas ganyklose, esančiose toli nuo fermų. Lauko tyrimų metu aptikta tik viena bendrovė, naudojanti saulės baterija maitinamą *elektrinį piemenį*. (LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0148). Pateikėjas, g. 1956 m., Strižūnai k., Varėnos r. Už. 2010 m.) Daugelio ūkininkų teigimu, saulės baterija maitinamas elektrinis piemuo yra per brangus ūkininkams. Vidutinio ūkio ūkiuose paplitęs *elektrinis piemuo* maitinamas elektros energija. Jis patogus naudoti, kuomet ganyklos yra arti fermų.

¹⁵⁶ Žemės ūkio bendrovės „Baušiai“ direktorius.(Paškonų k., Šalčininkų r.) LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0004). Pateikėjas g. 1962 m., Alytus, Alytaus. Už. 2011 m.

¹⁵⁷ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0094). Pateikėjas g. 1954 m., Plokščiai, Šakių r. Už. 2010 m.

¹⁵⁸ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0023). Pateikėjas g. 1971 m., gyv. Skėmiai k., Radviliškio r. Už. 2011 m.

Šiuolaikiniame sparčiai modernėjančiame laikmetyje keičiasi požiūris ir į patį auginamą gyvulį. Tradicinėje kultūroje auginamas gyvulys buvo ne tik pragyvenimo, bet ir išgyvenimo šaltinis. Todėl jam buvo sudaromos kaip įmanoma palankesnės priežiūros sąlygos. Tradicinėje bendruomeninio kaimo kultūroje išugdyta pagarba gyvuliui, kur jis traktuojamas kaip neatsiejama ūkio gyvenimo dalis. Dabartinių ūkininkų požiūriu, gyvulys yra ekonominės naudos davėjas, t.y. pelno siekiamybės taškas. Jo priežiūra priklauso nuo didesnio produktyvumo užtikrinimo kuo mažesnėmis sąnaudomis. Todėl dauguma stambiųjų ūkių ūkininkų atsisako ganyti gyvulius, nors ir suvokia, jog saulė ir grynas oras yra gyvybiškai būtini bei svarbūs gyvuliui. Tačiau uždarai laikomi gyvuliai mažiau reikalauja laiko sąnaudų, skirtų jų priežiūrai, nors jų sveikatos užtikrinimui reikalingos nemenkos išlaidos bei trumpėja produktyvaus našumo laikas. Tačiau visa pavertus pinigine išraiška – akivaizdu, jog gyvulys yra reikalingas tik siekti pelno. Švenčionių r. Pašaminės k. stambus ūkininkas gyvulius kiekvieną dieną išgena bent kelioms valandoms į ganyklas. Toks paganymas ūkininkui yra nuostolingas, tačiau motyvuojamas gyvulio prigimtimi būti gryname ore. Kupiškio r. stambi ūkininkė jau nuo 2001 m. nebegano gyvulių, tačiau tradiciškai juos kelioms valandoms išleidžia į lauką – kojoms pamiklinti. Pasak jos, gyvuliui reikia gryno oro, nes jam sveikiau.¹⁵⁹

Vidutinio stambumo ir smulkūs ūkininkai vis dar praktikuoja aktyvų ganymo būdą – ganyką ganyklose *elektrinio piemens* (žr. priedas Nr. 2, pav. 11, 12, 13, 14, p. 169). pagalba aptvertuose aptvaruose/ garduose¹⁶⁰. Aptinkama aiškinimų, kad elektra jungiama tik kuriam laikui, kol gyvuliai iš pavasario apsibranta būti ganykloje. Vėliau elektros tiekimas išjungiamas, gyvuliai instinktyviai ganosi aptvaruose patys.¹⁶¹ Pasitaikė skeptiško požiūrio į *elektrinio piemens* naudojimą. Smulkus ūkininkas, turintis 15 melžiamų karvių, kategoriškai atsisako *elektrinio piemens*, motyvuodamas jo nepraktiškumą, ir karves riša ganyklose.¹⁶² Gyvuliams ganyti tveriamas tam tikras plotas, priklausomai nuo gyvulių skaičiaus, įžėlusios žolės ir perkeliamas kas kelios dienos. Ūkininkai gyvulius gano per visą šiltąjį metų sezoną, skirtingai nuo stambiųjų ūkininkų, palieka juos ganyklose nakčiai. Gyvuliai melžiami kilnojamos melžimo aikštelėse, ganykloje. Karvės veršiuojasi natūraliai, t.y. ganykloje, skirtingai nei bendrovių ar stambiųjų ūkininkų. Pastarųjų veršinga, dar vadinama užtrūkusi karvė prieš pat veršiavimąsi atskiriama nuo bandos ir ganoma prie pat fermos atskiruose aptvaruose¹⁶³

¹⁵⁹ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0249). Pateikėja g. 1947 m., Aukštupėnai k., Kupiškio r. Už. 2012 m.

¹⁶⁰ Žemaitijoje ūkininkų vadinama *aplauka*. Nuo 1988 - 2007 m. pateikėja pati ūkininkavo. Smulkaus pieno ūkio -10 melžiamų karvių savininkė. LII ES, b. 2348 (ap. RMC- 0156). Pateikėja g. 1979 m., Jogaudai k., Plungės r. Už. 2010 m.

¹⁶¹ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0037). Pateikėjas g. 1944 m., Činčikai k., Švenčionių r. Už. 2011 m.

¹⁶² LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0021). Pateikėjas g. 1961 m., Gailionys k., Pasvalio r. Už. 2011 m.

¹⁶³ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0094). Pateikėjas g. 1954 m., Plokščiai k., Šakių r. Už. 2010 m.; (ap. RMC- 0078). Pateikėjas g. 1979 m. Ramučiai k., Akmenės r. Už. 2010 m

Dabartinių ūkininkų gyvulių sėklinimo ciklas užfiksuotas gyvulio pase ir stebimas juos prižiūrinčių asmenų, dažniausiai tai melžėjų pareiga. Jų pareiga pasirūpinti ir tik gimusiu prieaugliu. Vidutinių ir smulkiųjų ūkių ūkininkai patalpas gyvuliams laikyti vadina tvartais, kaip tradicinėje kultūroje įprasta vadinti kaime. Tvartuose gyvuliai laikomi tik šaltąjį metų periodą. Nuo šių pastatų iki ganyklos veda gyvulių ginimo takas, aptvertas *elektriniu piemeniu* vadinamas *varykla*.¹⁶⁴

Dažniausiai ganyklos yra ūkininkų nuosavoje žemėje arba nuomojamos iš valstybės ar aplinkinių kaimų gyventojų. Pasitaiko ūkininkų, kurie dėl ganyklų išdėstymo susiduria su nemenkomis problemomis. Privačių žemių savininkai neketina išnuomoti pievų ūkininkams, nors patys jų neprižiūri. Dažnai neleidžia ūkininkams ginti pro jų esamas pievas, o tai vienintelis kelias iki ūkininko ganyklų¹⁶⁵. Prie pat Klaipėdos miesto stambaus ūkio ūkininkė išdėstė savo sunkumus. Jos ūkis išsikūręs tarp miesto ir priemiesčio. Kuomet kūrėsi ūkis, Klaipėdos miesto riba buvo pakankamai toli, tačiau sparčiai plečiantis individualių namų kvartalams, miesto ribos pasiekė ūkį. Dabar aplinkui kuriasi gyvenamųjų namų kvartalai. Jos gyvulių ginimo takas yra ir gyventojų susisiekimo su miestu kelias. Tarp ūkininkės ir gyventojų vyksta dažni konfliktai, nes gyvulių ginimas sutampa su laiku, kuomet reikia važiuoti į darbą. Todėl buvo priimtas bendras sprendimas ir nustatytas gyvulių ginimo laikas, paženklintas kelių eismo ženklų su nurodytu laiku. Aplinkui ūkį besikuriančios įmonės – dar viena problema. Stambiagabaritinių mašinų variklio garsai dažnai sukelia bandoje paniką, ir gyvuliai išsisklaido po teritoriją. Kol pastarieji suvaromi į ferma, padaro nemenkus nuostolius, pavyzdžiui, nugriauna tvoras. Tuomet ūkininkai turi nuostolius kompensuoti. Tai labai riboja ūkininkės veiklą. Todėl gana sėkmingai egzistuojančio ūkio savininkė svarsto galimybę nutraukti ūkinę veiklą ir išparduoti ūkį¹⁶⁶. Kaimynai kenkia ne vienam Lietuvos ūkininkui. Pasitaiko atvejų, kai specialiai nukerpami *elektrinio piemens* laidai ir gyvuliai paleidžiami. Arba svetimos karvės nutraukia laidus.¹⁶⁷ Taip padaroma žala, už kurią reikia atlyginti. Didelį pavojų tokie chuliganiški kaimynų veiksmai kelia, kuomet ganyklos yra prie pat automagistralių ar kito pobūdžio kelių. Dėl gyvulio kaltės sukeltas eismo įvykis labai brangiai atsiena ūkininkui¹⁶⁸. Susiduriama ir su kaimynų neprižiūrimais dideliais šunimis, kurie patekę į aptvarą, sukelia paniką puldami gyvulius, juos išleidžia¹⁶⁹. Kita ūkininkus varginanti problema yra laukiniai gyvūnai. Jų kenkimas fiksuojamas

¹⁶⁴ Ūkininkauja nuo 1993 m. Turi nuosavos 70 ha. žemės. Bandą sudaro 40 melžiamų karvių, viso 80 galvų. LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0092). Pateikėja g. 1973 m., Naujališkis k., Šakių r. Už. 2010 m.

¹⁶⁵ Smulkus ūkininkas. LII ES, b. 2348 (ap. RMC- 0162). Pateikėjas g. 1959 m. Kuktiškės miestelis, Utenos r. Už. 2010 m.

¹⁶⁶ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0018). Pateikėja g. 1950 m., Jakai k., Klapėdos r. Už. 2011 m.

¹⁶⁷ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0039). Pateikėjas g. 1968 m., Jaluvka k., Zarasų r. Už. 2011 m.

¹⁶⁸ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0043). Pateikėja g. 1964 m., Gudeliai k., Marijampolės r. Už. 2011 m.

¹⁶⁹ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0042). Pateikėja g. 1948 m., Ostampas k., Alytaus r. Už. 2011 m.

visoje Lietuvoje. Klaipėdos krašte ūkinę veiklą apsunkina nuolat briedžių nutraukiami *elektrinio piemens* laidai. Į aptvarą patekęs briedis sukelia chaosą tarp gyvulių, kurie išsibėgioja po apylinkes. Taip padaromi nemenki nuostoliai. Kiti laukiniai gyvūnai, keliantys problemas, yra stirnos, taip pat nutraukiančios laidus ir išleidžiančios gyvulius. Kaip ir tradicinėje kultūroje, dabartiniai ūkininkai taipogi privalo padengti nuostolius. Tik šie nuostoliai labiau slegia pečius, nes dažnai didelė banda pridaro nemenkų nuostolių aplinkiniams gyventojams. Sudėtinga gyvulius ganyti tuose rajonuose, kur yra įsikūrę nacionaliniai ir regioniniai parkai. Šių teritorijų apsaugos reglamentuoti teisiniai įstatymai labai apsunkina ūkininkų kasdienybę. Tai labai sumažina ganyklų plotus, ypač ūkiui esant netoli gyvenvietės. Labai apriboti ganyklų plotai neleidžia plėsti ūkio¹⁷⁰.

Ypatingai sudėtinga gyvulius ganyti ganyklose, esančiose netoli vandens telkinių. Aplinkosauginiai įstatymai griežtai draudžia ganyti gyvulius arti vandens. Nors jie yra apaugę menkaverčiais krūmynais, ilgametėmis piktžolėmis, krantai užpelkėję ir nėra prieinami, ūkininkui šiose teritorijose ganyti griežtai draudžiama. Atsakingų institucijų taikomos griežtos baudos dažnai sunkiai pakeliamos vidutinio ir smulkaus ūkio ūkininkams. Egzistavus bendruomeniniam gyvulių ganymo būdai, buvo laisvai ganoma miškuose, paežerėse, paupiuose ir pabaliuose. Galvijai nuėsdavo menkaverčius krūmynus, sąžalynus, viksvas ir taip neleidavo apaugti paežerėms, stabdydavo pakrantės pelkėjimo procesą. Dabar šios vietos tampa ekosisteminė problema. Baigia užpelkėti paežerės ir paupiai, o miškai vis labiau tampa nepraeinami nuo užaugusios menkavertės tankmės. Pavyzdžiui, su Lietuva besiribojančios Baltarusijos Respublikos Astravo apskrities Gervėčių rajonas, kur po šiai dienai egzistuoja kaimo bendruomeninis gyvulių ganymas. Gervėčių apylinkėse tai dar kasdienis reiškinys. Šios tradicijos funkcionalumą įtakojo kelios priežastys. Viena pagrindinių – kolūkinės sistemos egzistavimas (dabar pervardintas į Žemės ūkio kooperatyvus). Kaimui ganyklų plotai nustatyti kolūkio vadovybės, ir jie nekintantys. Kolūkio vadovybė palaiko tokį ganymo būdą, suteikdama darbuotojui laisvą nuo darbo dieną atganyti eilę už savo gyvulį. Šiame regione po šiai dienai gyvuliai ganomi pamiškėse, paupiuose ir nederlinguose bei dirbimui netinkamuose žemės plotuose. Bendruomeninis gyvulių ganymas yra svarbus natūralios gamtos landšafto formavimui. Ganyklų plotuose krūmynais ir šabakštynais neužželia paupiai ir pamiškės, čia natūralioje aplinkoje peri pievų paukščiai. Bendruomeninis gyvulių ganymas palaiko natūralų gamtos ekosistemos balansą, kas nūdieną Lietuvoje tampa pakankamai aktualia problema¹⁷¹.

¹⁷⁰ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0030). Pateikėja g. 1962 m., Skogalis k., Kelmės r. Už. 2011 m. Tytuvėnų regioninis parkas.

¹⁷¹ 2010 m. rugpjūčio mėnesio 9 – 20 dienomis vykdyta etnografinė ekspedicija Baltarusijos Respublikos Astravo apskrityje, Gervėčių rajone. Lauko tyrimus organizavo Vilniaus universitetas pagal Lietuvos Mokslo tarybos (LMA) laimėtą projektą „*Gervėčiai: istorinė atmintis ir kultūrinis tapatumas*“ (Nr. VAT 46

Lietuvoje keliamas pavojus dėl nykstančių pievų paukščių rūšių, skiriamos ES struktūrinių fondų lėšos jų populiacijai išsaugoti. Ūkininkai skatinami išsaugoti daugiametes pievas, už jų priežiūrą gauna pinigines išmokas. Pelkėjantys ežerai tampa nepatrauklus poilsiautojams ir tai riboja turizmo vystymąsi, ypatingai nuo didmiesčių atokiuose rajonuose, vyraujant dideliame nedarbo lygiui. Tankmėmis užžėlusiose pamiškėse ir miškeliuose kaupiasi nelegalūs šiukšlynai, kas kelia ekologinės katastrofos pavojų Lietuvoje. Gal ateityje numatant regionų plėtros programą, derėtų gerai pasvarstyti galimybę ir leisti smulkiems ūkininkams gyvulius tradiciškai ganyti draudžiamosiose teritorijose, taip išsaugant natūralų gamtos balansą. Kartu tokiu būdu bus suteikta galimybė probleminiuose rajonuose skatinti vystytis smulkiai pieninei gyvulininkystei.

Ūkininkai išskiria vieną iš pakankamai keblių situacijų, ribojančių jų veiklą, tai įvairių žinybų inspekcijų nuolatines patikras¹⁷². Minima, jog dėl to ne vienas nori atsisakyti ūkininkavimo dažnas ūkininkas jų patikras vadina katastrofa ir trukdymu dirbti savo tiesioginį darbą. Ūkininkų teigimu, seniau nebuvo tiek tikrintojų, kiek Lietuvai įstojus į ES. Kartais sudėtinga suvokti, ką nori tikrinti. Anot ūkininkų, ypatingai sudėtinga bendrauti su jaunais specialistais/ tikrintojais, besivadovaujančiais tik popieriniais raštais ir nesuvokiančiais kaimo žmogaus kasdienės gyvensenos būdo, kuris daug priklauso nuo gamtinių ir klimato sąlygų.

Ūkininkų įvardijama ir darbo jėgos stygiaus problema¹⁷³. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, sukurta šalpos sistema, kuomet skiriamos ilgalaikės pašalpos socialiai remtinoms šeimoms skatina asmenis nedirbti. Gaunantys pašalpas tiek įprato nedirbti ir turėti pragyvenimo šaltinį, jog labai sunku tokį asmenį prisikalbinti į darbą. Bijomasi prarasti pašalpas. Apie darbuotojus ūkininkai kalba nenoriai, nes ūkiuose dirba ir nelegalūs darbininkai, ūkininkas rizikuoja būti nubaustas. Tačiau net ir žinodamas, jog už samdytą nelegalų darbininką ūkininkas privalės sumokėti baudą valstybei, jis vis tiek tokį samdys. Ūkininkų pečius slegia darbininkų polinkis vartoti alkoholį. Pasitaiko, kad bendrovėse ir ūkiuose dirba nemenka dalis asmenų, turinčių žalingų įpročių. Sunkumų kelia pasamdyti nesąžiningi darbuotojai. Visų pirma,

– 10063). Projektą teikė ir jam vadovavo dr. Saulė Matulevičienė, VU Filologijos fakultetas, Lietuvių literatūros katedra. Projektu siekta atlikti išsamius sinchroninius ir diachroninius Gervėčių krašto istorijos, materialiojo ir nematerialiojo paveldo bei dabarties kultūrinės bei socialinės situacijos tyrimus.

¹⁷² LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0018). Pateikėja . 1950 m., Jakai k., Klaipėdos r. Už. 2011 m LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0018). Pateikėja g. 1950 m., Jakai k., Klaipėdos r. Už. 2011 m (VšĮ „Ekoagros“ veikla - ekologinės gamybos ir išskirtinės kokybės žemės ūkio ir maisto produktų sertifikavimas bei kontrolė. <http://www.ekoagros.lt>); Valstybinė maisto ir veterinarijos tarnybos veikla: maisto sauga, valstybinė maisto kontrolė, maisto produktai, maisto ženklinimas, maisto priedai, genetiškai modifikuotas maistas. <http://vmvt.lt/lt/maisto.sauga.ir.kokybe/>. Nacionalinė mokėjimo agentūras (NMA) <http://www.nma.lt>. Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą (toliau - ES), Nacionalinė mokėjimo agentūra prie Žemės ūkio ministerijos (NMA), kaip vienintelė akredituota institucija, administruoja paramą žemės ūkiui, kaimo plėtrai ir žuvininkystei.

¹⁷³ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0028). Pateikėja g. 1968 m., Žinėnai k., Radviliškio r. Už. 2011 m.

aplaidžiai vykdomas darbas, pasitaiko ir vagysčių. Ūkininkai mini, kad dabar labai sunku surasti darbštų ir sąžiningą darbininką¹⁷⁴. Tačiau ūkininkai ne visada turi pasirinkimo galimybę ir renkasi iš blogiausio varianto geriausią. Aptinkami ūkiai, kur kvalifikuoti darbuotojai atvykę iš kito rajono ir dirba visa šeima. Norėdami išsaugoti kvalifikuotus ir gerus darbininkus, ūkininkai skiria jiems nemokamą gyvenamąjį plotą¹⁷⁵. Darbuotojų stygiaus problema slepia ir bendroves bei Žemės ūkio kooperatyvų vadovų pečius. Auginant dideles gyvulių bandas, atitinkamai joms prižiūrėti reikalingas tam tikras darbuotojų skaičius. Vidutinių ir smulkių ūkių ūkininkai stengiasi tvarkytis savo pačių šeimos jėgomis, tokiu būdu neekvojamos papildomos lėšos, kurios panaudojamos kitose pieno ūkio srityse. Vieni sunkesnių darbų, kai reikalinga talka, yra pirmasis gyvulių išginimas ir uždarymas į tvartus žiemojimui¹⁷⁶. Todėl kartais į pagalbą pasikviečiami kaimynai ar giminės. Tokius ūkius galima įvardinti šeimos ūkais. Visi šeimos nariai ūkyje turi savo pareigas. Dažniausiai jam vadovauja, t. y. koordinuoja visus ūkio tvarkymo veiksmus ir dirba su žemės ūkio technika šeimos galva - vyras. Žmonos funkcija - rūpintis gyvulių priežiūra: melžimu, pieno žaliavos sutvarkymu, apsėklinimu, veršiamumai bei priaugliu. Šeimoje esančių vaikų atliekamas darbas prilygsta pagalbinių darbininkų funkcijai. Dažniausiai šeimos atžalos vykdo suaugusiųjų nurodymus. Daugiausia darbo būna šiltuoju metų laiku, kuomet ganomi gyvuliai. Mat dažnas vidutinio ir bene visuomet smulkaus ūkio ūkininkas gyvulius gano savo jėgomis. Neekvojamos papildomos lėšos, nesamdomi svetimi asmenys. Esant nedideliame gyvulių skaičiui, šeimos nariams užtenka pajėgumo tvarkytis ūkyje. Tokiame ūkyje nėra samdomas atskiras piemuo, jo funkcijas perima šeimos nariai. Iš kasdienės apyvartos laipsniškai iškrenta *piemens* kaip darbinės kategorijos reikšmė.

Tačiau nė vienas apklaustas jaunos kartos atstovas neketina perimti tėvų ūkio. Jie renkasi studijuoti kitas specialybes, dirba, ieško darbo kitur ar tiesiog emigruoja. Šeimos atžalos nebenori dirbti taip, kaip dirba jų tėvai. Tokią problemą kelia ir ūkininkaujantys tėvai. Yra tikimybė, kad po tam tikro laiko Lietuvoje gali sumažėti vidutinių ir smulkių pienininkystės ūkių. Viena iš priežasčių, tai nenoras perimti ir tęsti ūkininkavimo tradicijas¹⁷⁷. Išlieka didelė tikimybė ateityje Lietuvoje visiškai nunykti smulkiems pieno ūkiams. ES žemės ūkio politikos perspektyvoje patvirtinta nauja 2014–2020 metų programa, skirta skatinti smulkaus ūkininkavimo būdą. Piniginės lėšos bus skiriamos šeimos ūkio modernizavimui ir plėtrai.

Nuo XX a. pabaigos Lietuvos žemės ūkyje vyko pakankamai didelių pokyčių. Pirmiausia sovietinės kolūkinės sistemos griovimas bei naujų ūkininkavimo formų atsiradimas įstojus į ES suformavo naujų ūkininkų kartą. Palaipsniui nuyksta dar XVI a. susiformavusios

¹⁷⁴ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0035). Pateikėja g. 1962 m., Genetiniai k., Panevėžio r. Už. 2011 m.

¹⁷⁵ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0161). Pateikėja g. 1966 m., Pooušniai k., Plungės r. Už. 2010 m.

¹⁷⁶ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0248). Pateikėja g. 1960 m., Pyšiai k., Kupiškio r. Už. 2012 m.

¹⁷⁷ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0037). Pateikėjas g. 1944 m., Činčikai k., Švenčionių r. Už. 2011 m.

bendruomeninio gyvulių ganymo tradicijos. Tačiau gyvulių ganymo būdas, kaip darbinė veikla, kol kas dar gyvuoja. Smulkiuose ir vidutiniuose ūkiuose samdomų vyresniųjų piemenų funkcijas atlieka patys gyvulių savininkai, o stambiuose ūkiuose ir žemės ūkio kooperatyvuose ar bendrovėse dar samdomi etatiniai darbuotojai šerikai, atliekantys ir piemenų funkciją. XXI a. pradžioje atsiranda naujas *piemenavimo kultūros* interpretacijos būdas, perkeltas į kultūrinę erdvę panaudojant *piemens* įvaizdžio simbolį.

Apžvelgus XX a. – XXI a. pradžios politinius, istorinius, ekonominius ir socialinius pokyčius, išryškėja tendencinga¹⁷⁸ bendruomeninio gyvulių ganymo tradicijos kaita. Kadangi tradicija, kaip ir pats gyvenimas, yra ne statiška, o dinamiška, nuolat besikeičianti laike ir erdvėje, ji taip pat kito. Tačiau politinių sprendimų eigoje bei ekonomikos kilimo pasekmėje nebeišliko bendruomeninio gyvulių ganymo būdo. Pasikeitė ir pats darbo veiklos būdas ir pobūdis. Jau nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžios požiūris į darbinę veiklą *ganyti* kinta ir interpretuojamas kaip *ganosi*. Ūkininkavimo naujovių įdiegimas įtakojo asmens požiūrio į tam tikrą darbinę veiklą kitimą.

¹⁷⁸ Darbe sąvoka *tendencija* suvokiama kaip kryptinga gyvulių ganymo tradicijos kaita, įtakota politinių, ekonominių, istorinių ir socialinių procesų.

II. KATEGORIJOS *PIEMUO* SOCIALINIS KULTŪRINIS KLASIFIKACIJOS PRINCIPAS

Tyrinėjant ganymo papročius, išsiskiria kategorija *piemuo*, vartojama tradicinėje kaimo bendruomenėje ir šiandienėje visuomenėje bei išryškėja šios sąvokos dvejopa reikšmė. Pirmąją žodžio *piemuo* reikšmę paprastai nusakomas amžiaus tarpsnis¹⁷⁹, kuriuo vaikas, iš dalies jau gebėdamas užsidirbti pragyvenimui, galėjo atlikti paprasčiausius, didelės kvalifikacijos ir patyrimo nereikalaujančius darbus.¹⁸⁰ Antroji žodžio *piemuo* reikšmė tapatinama su tam tikra specifine asmens veikla, kuri žemdirbiškoje visuomenėje nebuvo prestižinė, bet reikalavo nemažų fizinių ir emocinių gebėjimų, buityje ji dažnai turi neigiamą prasmę. Šiandien žodžiu *piemuo* norime pabrėžti asmens nesubrendimą. Skirtinguose kontekstuose, - tradicinėje kaimo bendruomenėje ir šiandienėje visuomenėje - kategorija *piemuo* išryškėja kaip vertybinė metafora bei simbolinės sąvokos ženkliskumas. Virginijaus Savukyno teigimu, „šiuolaikinis pasaulis yra ženkliškas: jei nori jame egzistuoti, privalai ką nors reikšti, kitaip tariant, turėti įvaizdį“.¹⁸¹ Tyrinėjant piemenavimo kultūrą ir joje veikiančių atskirų asmenų *piemenų* kategoriją, labai svarbu išsiaiškinti, ar tradiciniame pasaulyje taip pat aptinkama ženkliskumo funkcija. Taigi būtina peržvelgti visuomenės diferenciaciją pagal amžių, taip pat priklausomus socialinio statuso aspektus.

II. 1. Kategorijos *piemuo* prasių daugiaprasmiškumas

Emanuel le Roy Ladurie, rašydamas apie Oksitanijos kaimą Montaju (Prancūzija) 1294 - 1324 m., daug dėmesio skyręs piemenų kasdienybei, suskirstė piemenis į dvi kategorijas: „laikinuosius“ piemenis, kritusius iš aukštesnio socialinio sluoksnio žemiau ir ganančius iš būtinybės bei „nuolatinus“ piemenis iš pašaukimo, kuriems ganymas yra jų gyvenimo būdas.¹⁸² Lietuvoje, analizuojant bendruomeninį gyvulių ganymą klasifikaciniu požiūriu, galima išskirti dvi piemenų grupes: *samdomi* (svetimi) ir *savi* (savos šeimos) piemenys. *Samdomi* piemenys pagal skiriamo darbo atsakingumą skirstomi į dvi darbinės kategorijas: vyresnįjį ir

¹⁷⁹ XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje ikivedybinis žmogaus amžius buvo skirstomas į vaiko, piemens (piemenės), pusbernio (pusmergės), berno (mergos): *Vyšniauskaitė A.* Šeimos butis ir papročiai. *Lietuvių etnografijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. 1964, p. 461.

¹⁸⁰ *Saknys Ž.* Kalendoriniai ir darbo papročiai XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje. Jaunimo vakarėliai. Vilnius: Diemedis. 2001, p. 12.

¹⁸¹ *Savukynas V.* „Maištininko“ figūros susiformavimo prielaidos postkomunistinėje erdvėje: Lietuvos atvejis, in: Dabartinės Lietuvos kultūros raidos tendencijos. Vertybiniai virsmai. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas. 2007, p. 130.

¹⁸² *Emanuel le Roy Ladurie.* Montaju: gyvenimo būdas ir gyvenimo samprata: nuo gestų iki mitų. II dalis. V., 2005, p. 100.

pagalbininkus. Vyresnysis piemuo *kerdžius*¹⁸³ dažniausiai būdavo senyvo amžiaus ir kitam darbui netinkamas¹⁸⁴. Jo socialinė padėtis kaimo bendruomenėje buvo kitokia nei piemenų pagalbininkų. Vyresnio piemens pagalbininkai ganyti pradėdavo nuo 6-7 – erių metų (žr. priedas Nr. 2, pav. 1, 2, p. 164). Visuose Lietuvos regionuose nepalankiausia buvo samdinio piemens padėtis, dar blogiau, jei jis tarnavo ne savo kaime – toli nuo tėvų ar pirmuosius metus. Romano Vasiliausko teigimu, piemenavimas buvo socialinė būtinybė. Gyvulių ganymas piemenims asocijavosi ir su daugeliu nemalonių aplinkybių: ankstyvu kėlimusi, darbo monotoniškumu, ypač ganant vienam, atšiauriomis gamtos sąlygomis, su užduotimis, kurios ne visada atitikdavo vaiko amžių¹⁸⁵. Daugelis ganiusiųjų gyvulius, piemenavimą apibūdina kaip sunkiausią savo gyvenimo tarpsnį¹⁸⁶. Priimtina etnologės Pranės Dundulienės išvada, kad gyvulių ganymas buvo nelengvas darbas, grūdinantis vaikus sunkiam valstiečio gyvenimui¹⁸⁷. Irena Regina Merkienė pastebi, kad samdomo piemens gyvenimo sąlygos siejamos su sunkesne nei kitų piemenų padėtimi¹⁸⁸. Daugelio samdomų piemenų gyvenimo aplinkybės dažniausiai priklausydavo nuo šeiminių savybių: *Šeimininkai buvę pikti, žiaurūs, prastai valgydinę, miegot neduodavę. Dar gaidžiams negiedojus prikeldavę bulvių skusti. Visą dieną kur nors sumigę, o vakarais pristatydavę balanomis žibinti. Žibini, žibini ir užsnūsti, balana užgęsta...Tai kad jau suriks ant tavęs, tai net visos blusos iš išgąščio apmiršta. Tu pašoki, šeimininkas kad patemps tave už ausies, tai net kraujas pasirodo... Paskum dar priskaičiuoja –tu tinginy, miegaliau, dykai duoną ėdi, dar ir algos norėsi, kad mokėčiau.*¹⁸⁹Vien tas faktas, jog reikėjo gyventi ir tarnauti svetimoje šeimoje, samdytam piemeniui buvo išgyvenimo būtinybė. Kitokia padėtis buvusi *savų* šeimos piemenų, dažniausiai dirbdavusių lengvesnius darbus. Jie buvo geriau maitinami ir rengiami. *Savas piemuo* gyveno savoje kaimo bendruomenėje ir jį auginančioje šeimoje, čia galėjo tikėtis šeimos narių palaikymo ir pan. To neturėjo samdomas *svetimas piemuo*.

¹⁸³ Skirtinguose Lietuvos regionuose vadinamas kitaip: „Pietų Lietuvoje- Dzūkijoje ir Suvalkijoje vartotas vardas (s)kerdžius (jis pasitaiko ir Žemaičių aukštumose), Vakarų ir Vidurio Lietuvoje – Žemaitijoje, Vakarų Aukštaitijoje ir Rytų Aukštaitijos vakarinėje dalyje – viršininkas, rytų ir šiaurės rytų Aukštaitijoje – ustovas, rytų aukštaičių švenčioniškių ir pietų dzūkų pietryčių plote – pastyrius.“*Apanavičius R.* Pirmykštės bendruomenės išrinktasis? Kerdžius ir jo įvaizdis Šiaurės Europoje. // *Darbai ir dienos*. Nr. 11 (20), 1999, p. 84.

¹⁸⁴ *Bugailiškis P.* Galvijų ganymas ir piemenų būklė. // *Gimtasai kraštas*. Nr. 2, 1935, p. 276.

¹⁸⁵ *Vasiliauskas R.* Piemenavimas. Vaiko branda. Šiaurės Lietuvos kultūros paveldas. Papročiai. T. 1, Kaunas. 2007, p. 155.

¹⁸⁶ *Šaknys Ž.* Kalendoriniai ir darbo papročiai XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje. Jaunimo vakarėliai. Vilnius: Diemedis. 2001, p. 11.

¹⁸⁷ *Dundulienė P.* Senieji lietuvių šeimos papročiai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 1999, p. 101.

¹⁸⁸ *Merkienė I. R.* Gyvulių ūkis. Lokalinės kultūros universalumas ir savitumas. Lietuvos valsčiai. Muilninkai. Kernavė. Čiobiškis. Vilnius: Versmė. 2005, p. 873.

¹⁸⁹ LII BR, b. 118, l. 378.

II. 2. *Piemens, kaip darbinės kategorijos, amžiaus kriterijus*

Daugumoje ikiindustrinių visuomenių socialinis statusas įgyjamas su patirtimi¹⁹⁰. Istoriko Reinhardo Siederio teigimu, Vidurio Europoje valstiečių vaikystė XVIII–XIX a. iš esmės skyrėsi nuo kitų socialinių sluoksnių žmonių vaikystės¹⁹¹. Panašiai ir XIX–XX a. sandūros Lietuvos kaime: žemdirbių kultūrinėje bendruomenėje ypatingu suaugusiųjų dėmesiu vaikas nebuvo lepinamas, jau nuo mažens jis būdavo pristatomas prie ūkio ir kitų darbų. Tokio požiūrio į vaikus motyvacija glūdi tradicinėje liaudies pedagogikoje, pagrįstoje principu: „suformuluoti vaikų fizines ir psichines savybes svarbiausiam gyvenimo tikslui – dirbti, pratęsti šeimą ir sugyventi su supančia aplinka“¹⁹². Vitalis Morkūnas žemės ūkio darbininkus suskirsto į tam tikras kategorijas pagal amžių, lytį bei atliekamą darbą: bernai ir pusberniai, mergos ir pusmergės, piemenys, kumečiai¹⁹³. Bernai ir pusberniai atlikdavo visus vyriškus ūkio darbus, o mergos ir pusmergės – namų ruošos, gyvulių priežiūros. Bendruomeniniu požiūriu žemiausia ir labiausiai menkinama buvo piemenų kategorija. Piemens darbas – ne tik gyvulius ganyti, bet jam tekdavo ir kitokio pobūdžio papildomi ūkio darbai, kartais trukdavę ir vieną, du mėnesius, kaip antai kūlimas su talkomis¹⁹⁴. Samdomi mažesni piemenys privalėjo savo šeimnininkams prirauti kiaulėms žolės, nuskusti bulvių, net prižiūrėti mažus vaikus.

Piemuo tradicinėje kultūroje siejamas su pirmąja gyvenimo mokykla, varganos, sunkios vaikystės pradžia. XIX a. pabaigoje vaikai piemenauti pradėdavo jau nuo 6–7 metų, o ganyti baigdavo kartais net 20–21 metų sulaukę vyrai¹⁹⁵. Kaip pastebi Irena Stankuvienė, „įvairios istorinės, socialinės, individualios šeimos sąlygos, kaimo bendruomenės specifika, vaiko lytis, amžius darė ir daro įtaką ugdymui“¹⁹⁶. Nors piemens amžiaus vaikai galėjo turėti ir kitų užduočių (pavyzdžiui, mergaitės – prižiūrėti vaiką, abiejų lyčių piemenukai – padėti namų ruošoje, atlikti kitus tėvų ar šeimnininkų nurodymus), tačiau pagrindinis šio amžiaus vaikų užsiėmimas buvo ganyti gyvulius. Pelikso Bugailišio duomenimis, vaikai piemenauti pradėdavo nuo Kalėdų, Trijų Karalių ar Jurginių ir ganė iki Visų Šventųjų dienos¹⁹⁷.

¹⁹⁰ *Thomas Hylland Eriksen*. Small Places, Large Issues. An Introduction to Cultural and Social Anthropology, London, Sterling, Virginia: Pluto Press. 2001, p. 134–135.

¹⁹¹ *Рейнгард Зидер*. Социальная история семьи в Западной и Центральной Европе (конец XVIII–XX в.), Москва: Владос. 1997, с. 37.

¹⁹² *Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukšytė-Šaknienė R.* Lietuvių šeima ir papročiai. Vilnius: Mintis. 2008, p. 142.

¹⁹³ *Morkūnas V.* Nuo tamsos ligi tamsos. Vilnius: Mokslas. 1977, p. 47.

¹⁹⁴ Ten pat, p. 45.

¹⁹⁵ Pelikso Bugailiškis vėlyvą amžių sieja su pavojumi sutikti vilką. *Bugailiškis P.* Galvijų ganymas ir piemenų būklė. // *Gimtasai kraštas*. Nr. 2(6), 1935, p. 268.

¹⁹⁶ *Stankuvienė I.* Tradicinė Lietuvos kaimo dorovinė kultūra bei tradicinis ugdymas: idealusis ir realusis aspektai. Tiltai. Priedas. Edukologija: problemos ir perspektyvos. Nr. 11, 2002, p. 149.

¹⁹⁷ *Bugailiškis P.* Galvijų ganymas ir piemenų būklė. *Gimtasai kraštas*. Nr. 2(6), 1935, p. 268.

Analogiškus duomenis pateikė ir prieškarį nagrinėjęs Vitalis Morkūnas. Jo duomenimis, visoje Lietuvoje piemenų samdos laikas, išreiškiant procentais, prasidėdavo nuo Jurginių (61,5) ir trukdavo iki Kalėdų (48,3) arba Visų Šventųjų (47,3)¹⁹⁸. Vitalio Morkūno duomenimis, piemenimis tarnauti pradėdavo 5–15 metų berniukai (dauguma 6–9 metų) ir 5–14 metų mergaitės (dauguma 7–10 metų). 11–18 metų vaikai ir paaugliai (dauguma 13–15 metų) jau dirbdavo pusbernio, 9–21 metų (dauguma 12–15 metų) mergaitės ir merginos– pusmergės darbus¹⁹⁹. Todėl piemenavimas prasideda gana ankstyvoje vaiko raidos stadijoje. Remiantis psichologų išskiriamais vaiko amžiaus tarpsniais, piemenauti pradėdavo pirmoje (berniukai ir mergaitės 4–7 metų) ir antroje (berniukai 8–12, mergaitės 8–11 metų) vaikystės stadijoje, o baigdavo paauglystės (berniukai 13–16, mergaitės 12–15 metų) tarpsnyje²⁰⁰. Pasak Žilvyčio Šaknio, XIX a. pabaigoje jaunystės pradžia buvo siejama su piemenavimo pabaiga. Į jaunimo būrį piemuo negalėjo patekti, nors juridškai pagal amžių galėjo net tuoktis²⁰¹. Piemenavimas prasidėdavęs anksti, samda trukdavusi labai ilgai ir tai reišė gilų socializacijos atotrūkį nuo savo šeimos ir kaimo bendruomenės. Amžiaus skirtumas piemenų bendravime buvo svarbus ir dažniausiai pasireiškėdavo hierarchiniu principu. Piemenų lyderis dažniausiai būdavo samdomas piemuo – vyresnis, stipresnis, kai kada mokytesnis bei gudresnis. Jaunesnių piemenų padėtis buvo kitokia, o sunkiausia – pirmus metus ganančio piemens. Pirmus metus ganantis piemuo būdavo įvesdinamas į piemenų grupę. Vyresni piemenys tikrindavo jo vikrumą, sumanumą ir pan. Silpnasis vaikas neretai būdavo užgauliojamas, tapdavo patyčių objektu. Tačiau daugeliu atvejų piemens padėtis bendruomenėje bei piemenų grupėje priklausė nuo jo asmeninių charakterio savybių. Asmuo, gebantis atsisipirti patyčioms, buvo vertinamas labiau: *Apžiūrėjo ir mano maišelį (terbele) su pietumis. Kai vienas panoro paimti mano sūrį, gavo botagu per blauzdas. Taip buvo mane pamokęs gaspadorius. Sakė: „Jeigu užsileisi iš pradžių, tai per visą vasarą visi tave jodinės“*²⁰². Amžiaus skirtumas dažnai būdavo piemens privalumas, pastebimas jų atliekamose apeigose. Per rudenį atliekamą žiemos iššaukimo apeigą vyresnis piemuo jaunesnį, dažnai pirmus metus ganantį arba silpną kaip asmenybę vaiką versdavo kasti ožiui į uodegą (tikėta, kad kai jis pradės tuštintis, tada pasnigs ir pasibaigs ganiava), o kerdžius *kartu juokiasi ir net patarinėja, kas reikia daryti*²⁰³.

¹⁹⁸ Morkūnas V. Nuo tamsos iki tamsos. Vilnius: Mokslas. 1977, p. 46.

¹⁹⁹ Ten pat, p. 22–23.

²⁰⁰ Gučas A.. Vaiko psichologija. Kaunas: Šviesa. 1981, p. 14.

²⁰¹ Šaknys Ž. Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje. Vilnius: Pradai. 1996, p. 39.

²⁰² Varašinskas K. Piemenėlio darbai ir vargai. // *Mūsų kraštas*. Nr. 2 (5), 1994, p. 93.

²⁰³ Glemžaitė-Dulaitienė E. Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla. 1958, p. 202.

II. 3. Tikras piemuo – gebėjimas gerai atlikti savo darbą

Dar XX a. pradžioje, ganant gyvulius, ryškaus skirtumo tarp samdomų piemenų ir ūkininko vaikų nebuvo. Jie drauge vykdavo kerdžiaus nurodymus, vieni kitiems padėdavo bėdoje, kartu žaisdavo. Dažnai paskutinius metus ganantis piemuo jau laikytas vyriausiu, sumaniausiu, daugiausia patyrusiu ir galinčiu tinkamai atlikti darbą. Jis buvo geriau priimamas bendruomenėje, taip pat labiau toleruojamas kerdžiaus. Tokiam piemeniui kerdžius skirdavo sudėtingus darbus, patikėdavo karves ganyti krūmynuose ar miške. Nuo XX a. ketvirto dešimtmečio, kai daugelyje Lietuvos vietovių nustojama bendrai ganyti bandą, kerdžius nebesamdomas, o jo funkcijas perima sumanesnis piemuo. Dažnai tokiu piemeniu tapdavo ganantysis paskutinius metus. Tačiau gilinantis į piemenų individualias savybes, akivaizdžiai išsiskiria samdomų, o ne savo šeimos piemenų gebėjimai tinkamai atlikti piemens darbą. Todėl dažniausiai kaip *geras piemuo* identifikuojamas samdomas piemuo. *Samdyti piemenys*, lyginant su ūkininkų vaikais, būdavo labiau gyvenimo užgrūdinti, kiek gudresni, sąmojingesni, tik jie turėjo mažiau laisvo laiko pramogoms, kadangi privalėjo padėti šeimnininkams nudirbti įvairius ūkio darbus²⁰⁴. *Samdomas piemuo* – sumanesnis, komunikabilusis ir vikresnis. Šios ypatybės įgyjamos kartu su gebėjimu tinkamai prisitaikyti svetimoje aplinkoje. Savų šeimų vaikams būtinybės prisitaikyti prie aplinkos nėra, nes jie gyvena savo kaimo bendruomenėje.

Tikro piemens įvaizdis nusakomas ne tik per gebėjimą tinkamai atlikti savo darbą, bet ir per vyriškumą patvirtinančių reikmenų komplektą. Patys reikšmingiausi, be kurių piemuo nebuvo laikomas tikru, buvo botagas (svarbiausias), peilis ir *terbelė* (maišelis). Botagas ir jo valdymas – pagrindinis piemens vyriškumo simbolis ir *tikro piemens* įvaizdžio pagrindas. Piemenims botagas padarydavo kerdžius, padaryti tinkamą reikėjo praktinių įgūdžių. Vyresni piemenys dažnai mėgdžiodavo kerdžių, norėdami įrodyti savo subrendimą ar vyriškumą prieš jaunesnius piemenis, todėl stengdavosi nusivyti botagą, panašų į kerdžiaus, gyvulius gąsdindami pliaukštelėjimais, *kad tie jų klausytų taip, kaip klausydavo kerdžiaus*²⁰⁵. *Tikras piemuo* geba gerai valdyti botagą, kai pliaukštelėjimas ir šūkstelėjimas gyvuliui bei pastarojo paklusimas įrodydavo ganančiojo meistriškumą bei gebėjimą suvaldyti bandą. Dažnai pradedantysis ar jau kelerius metus bandą paganęs piemuo, norėdamas įrodyti esąs tikras vyras, pamėgdžiodavo vyresnius, imdavo iš jų pavyzdį. Peilio valdymas irgi susijęs su vyriškumo įrodymu ir *gero piemens* įvaizdžiu. Piemuo visada su savimi turėdavo peilį, o tai dažnai būdavo vyriškumo įrodymas prieš silpnosios lyties atstoves. Ganiusios mergaitės dažniausiai neturėdavo botago ir

²⁰⁴ Stankūnas R. Kolektyvinis gyvulių ganymas Lietuvos kaime XX a. pradžioje. // *Kraštotyra*. Nr. 24. V., 1990, p. 69–70.

²⁰⁵ ŠvKM, b. 2, l. 64.

peilio, nes tik vyrai mokėjo juos pasigaminti bei gerai valdyti. Liaudyje dažnai vartotas posakis – „piemuo be peilio – kaip artojas be arklo ar šuo be uodegos“²⁰⁶. Šių atributų turėjimas pabrėžiamas iki pat XX a. pabaigos, kai gandydami vyresni piemenys visada su savimi turėję peilius: *Jais duoną raikydavo, lašinius pasipjaustydavo, drožinėdavo botkotį ar žaisdavo*²⁰⁷.

Piemuo, žinantis kaimo bendruomenės papročius, turi didesnę galimybę būti nuolat ir brangiau samdomas. Piemuo privalėjo žinoti apeigų, atliekamų gyvulių ūkinėje veikloje, svarbą ir eigą kaimo gyvenime. Gyvulių ganymo sezonu svarbiausios pirmojo išginimo ir Sekminių dienos apeigos. Romanas Vasiliauskas pirmosios gyvulių ganymo dienos apeigose išskiria kelis, piemens veiklą reglamentuojančius draudimus, pirmiausia „reglamentuojančius elgesį su magiškomis priemonėmis“²⁰⁸. Tai draudimas naudoti aštirus daiktus: *kad gyvulių vilkas neneštų, tai piemeniui ligi Šv. Jurginių neduoda peilio ir ugnies kurti (Šakališkių k. Švenčionių r.)*²⁰⁹. Ekologiniai draudimai²¹⁰: negalima laužyti medžių šakų, draskyti paukščių lizdų, teršti vandens. *Per Šv. Jurgį piemenėliai saugodavo, kad šakelės nenulaužtų*.²¹¹ Svarbūs draudimai, susiję su kaimynų nuosavybės saugojimu²¹²: negalima leisti paukščių, gyvulių į kito valstiečio žemę. Egzistavo draudimai ir dėl elgesio: *neleisdavo švilpauti, kad nebaidytų gyvulių, kad gyvuliai žinotų tokius, su kuriais eina į ganyklą*²¹³. Vienas griežčiausių draudimų buvo mušti gyvulius, nes tikėta, kad tai galėtų labai pakenkti. Karvė galėjusi neapsivaisinti, užtrūkti, melžtis su krauju ir pan. Minėtame kontekste tikro piemens asociacija siejama su draudimų žinojimu ir laikymusi. Per kitą svarbią šventę – Sekmines - piemuo privalėjo elgtis pagal gyvuojančias tradicijas: apeigose dalyvaudavo kaimo bendruomenė ir piemenų bendrija, abiems grupėms sąveikaujant. Tačiau šios dienos apeigų pagrindiniai iniciatoriai buvo piemenys. Sekminių apeigoms būdingas išskirtinis šeiminių dėmesys piemenims. Moterys Sekminių rytą gerus piemenis aprengia naujais (ar persiūtais) rūbais, skaniau pamaitina, pamalonina meiliu žodžiu. Toks elgesys piemenų atžvilgiu susijęs su kaimo bendruomenėje egzistavusiomis tradicinėmis etikos normomis. Tradicijų išmanymas bei bendruomenės viešosios nuomonės paaiskinimas šeimines skatino prisidėti prie apeigų organizavimo. Tai pasireiškėdavo per *melstuvių rinkimą*, kai nė

²⁰⁶ Stankūnas R. Kolektyvinis gyvulių ganymas Lietuvos kaime XX a. pradžioje. // *Kraštotyra*. Nr. 24. V., 1990, p. 64.

²⁰⁷ ŠvKM. E. MF. b, 39. ap. 5.

²⁰⁸ Vasiliauskas R. Lietuvių liaudies pedagogika – jaunosios kartos socializacijos fenomenas. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas. 2006, p. 148.

²⁰⁹ LII BR, b. 2237, ap. 115.

²¹⁰ Sąvoką „ekologiniai draudimai“, kalbėdamas apie piemenų draudimus, pirmasis pavartojo Vasiliauskas R. *Vasiliauskas R. Lietuvių liaudies pedagogika – jaunosios kartos socializacijos fenomenas*. V., 2006, p. 148.

²¹¹ *Balyš J. Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis. 1993, p. 165.

²¹² *Vasiliauskas R. Piemenavimas. Vaiko branda*. in: Šiaurės Lietuvos kultūros paveldas. Papročiai. t. 1, Kaunas. 2007, p. 148.

²¹³ LII BR, b. 118, l. 132.

viena neatsakydavo piemenims įdėti maisto produktų, o *piemenų baliaus* rengimas buvo kiekvienos šeiminkės garbės reikalas. Ganiusiems tai buvusi nepaprasta diena, nes tik šią dieną jie sulaukdavę ypatingo dėmesio iš savo šeiminkų: svarbiausia, kad „iki pietų leisdavo nubėgti pas tėvus, bet daugiausiai patys tėvai ateidavo“²¹⁴. Todėl Sekminių diena suteikė ir galimybę pabendrauti su savo šeima, o tai svarbu jauno asmens socializacijai. Sekminių apeigų išskirtinis momentas – apvainikuotų karvių parginimas į namus, o kulminacija – *piemenų balius*, *piemenų paucienė*. Tradicinė piemenų *paucienė* (kiaušinienė) – vienas pagrindinių piemenų puotos valgių – žinoma visoje Lietuvoje, rengta, priklausomai nuo regiono šeiminkų, kieme ar ganykloje. Analizuojant *piemenų baliaus* momentus, matyti, kad jame nedalyvauja kitų kategorijų samdiniai ir pačiose apeigose beveik nefigūruoja suaugę vyrai. Sekminių apeigų metu atsiskleidžia kai kurie kultūriniai stereotipiniai elementai. Sekminės asocijuojasi su žodžiu „*spirgutis*“, „*miegalius*“. Piemenys griežtai laikėsi tradicijos Sekminių rytą kuo anksčiau atsikelti. Nevalia pramiegoti, toks piemuo užsitraukia gėdą visam ganymo sezonui. Jį pramindavo „*spirgučiu*“²¹⁵, žemindavo, pajuokdavo ir vadindavo *paskutiniu*²¹⁶, *apmėtydavo eglių ar alksnių šakomis*²¹⁷. Sekminių diena piemenims buvusi taip pat svarbi ir dėl perėjimo į kitą samdinių kategoriją. Piemenavę asmenys prisiminimuose pabrėžia šios šventės svarbą savo kaip piemenų kategorijoje: *Sekminių popietyje vyresnio amžiaus nesamdyti piemenys, pretenduoja į pusbernius, jau būdavo atleidžiami nuo ganymo, o juos pakeisdavo jaunesni jų broliukai*²¹⁸. Išėjimas iš žemiausios samdinių kategorijos – kiekvieno paaugusio piemens didžiausia svajonė, pasireiškianti noru kuo greičiau baigti ganyti ir tapti tikru bernu. Pirmiausia, perėjęs į pusbernius, piemuo atsikrato žeminančio statuso kaimo bendruomenėje ir taip pereina į kitą socializacijos etapą – įsijungia į kaimo jaunuomenę. Tai, pavyzdžiui, atveria galimybę dalyvauti kaimo vakaruškose, nes su piemeniu nė viena kaimo mergina neidavusi šokti. Svarbiu socialinės brandos ritualu būdavo piemens iššventinimas į bernus. Tverėčiau apylinkėse (Ignalinos r.) per gegužines bernai piemenį iššventindavę į bernus. Etnografinėje medžiagoje gana smulkiai aprašomos tokio iššventinimo apeigos, kai piemeniui „nurišamas“ pantis ar jis įrašomas į bernų knygą, kai apeigų kulminacijoje sesuo perriša liemenį savo austa juosta, kuri reiškusi, kad nuo šios akimirkos jis – pilnateisis bernas²¹⁹. Kita vertus, aukštesnis statusas kaimo bendruomenėje pasireikšdavo ir didesniu darbo užmokesčiu.

²¹⁴ LII BR, b. 1105, l. 27.

²¹⁵ *Buračas B.* Lietuvos kaimo papročiai. Vilnius: Mintis. 1993, p. 246.

²¹⁶ LII BR, b. 681, l. 6.

²¹⁷ ŠvKM. E. MF. b. 39, ap. 08.

²¹⁸ LII BR, b. 892, l. 144.

²¹⁹ LII BR, b. 1077, l. 229.

Piemenavimas daugiausia siejamas su vyriškąja lytimi, nes ganymas laikytas vyrišku darbu. Vacio Miliaus teigimu, Lietuvoje dar XIX a. antroje pusėje ir XX a. pradžioje „buvo tokių žemės darbų, kuriuose kartu dalyvavo vyrai, moterys ir vaikai, tačiau buvo pasiskirstymas pagal lytį ir amžių“²²⁰. Tam tikros aplinkybės lemdavo, kad bandą kartu su berniukais ganydavo ir mergaitės, ypač jei šeimoje nebūdavo piemens amžiaus berniukų. Tačiau čia galime išvelgti ir gilesnę prasmę. Marvin Harris teigimu, „daugelyje kultūrų vyrai tiki esą dvasiškai pranašesni už moteris ir kad moterys esančios pavojingos ir suteršiančios, silpnos ir nevertos pasitikėjimo“²²¹. Piemenavimo metu santykiai tarp abiejų lyčių būdavę saviti, pasireiškiantys vyriškumo dominavimu, mergaičių diskriminavimo aspektais. Dažniausiai berniukai, kad ir kokio amžiaus būtų, save laikė tikrais vyrais, galinčiais geriau už mergaites atlikti savo darbą – ganyti bandą. Todėl piemenaičių padėtis tarp piemenų asocijuojasi su dažnu pasityčiojimu, netgi fiksuojami kerdžiaus ar piemenų seksualinio priekabiavimo atvejai: *Teko ganyti prie kerdžiaus Bolesio, kuris mėgdavo sučiupti mergaites per krūtinę. Mes bėgdavome nuo jo*²²². Ganymo metu vyresni piemenys iš mergaičių dažnai pasityčiodavo – „ypač nukentėdavo piemenaitės, tos, kurios jau buvo paaugę, nuolat patirdavo prievartą ir pažeminimus“²²³. Piemenavusių mergaičių atsiminimuose aptinkami tokie pasakojimai: *Lauke užmigus, didesni piemenys nuaudavo mano vyželes ir paslėpdavo. O kur jas atrasi: gal po akmeniu, gal aukštai medyje pakabintos? Parbėgu namo, prisipažįstu tetukui, išbučiuoju abi rankas, jis ir nupina naujas vyželes*²²⁴. Mergaičių atkaklumas, noras pritapti piemenų bendruomenėje dažnai versdavo priešintis patyčioms. Pateikėja prisiminė, kad vieną mergaitę piemenę mušdavę berniukai, bet ji jiems niekada nenusileisdavusi. Net ant medžių žievės kaime buvo išrašyta peiliu: *Gink nuo bado, karo i nuo vainos, i nuo Levono Aldonos*²²⁵. Nesutarimus, peštynes, kivirčius tarp piemenų, nepriklausomai nuo lyties, išsprėsdavo kerdžius: *Susikabinus perjuosdavo botagu per blauzdas*²²⁶, „kai piemenys imdavo peštis, užtvodavo botagu“²²⁷.

Su mergaičių žeminimu siejamas ir vienas žiemos iššaukimo apeigos momentas. Svarbiausia figūra būdavo labiau patyręs, vikresnis bei iškalbingesnis, dažniausiai jau ne pirmus

²²⁰ Miliaus V. Kasdienybės darbų paskirstymas Lietuvos kaime XIX a. antroje pusėje – XX a. pirmoje pusėje. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studija*. t. 5(14), Vilnius: LII. 2005, p. 28.

²²¹ Marvin H. Kultūrinė antropologija. Vilnius: Tvermė. 1998, p. 123.

²²² *Pasakoja kupiškėnai*. Vilnius. 1980, p. 81.

²²³ Bauer G. Hütung und Hirtenleben – Ökonomische und Sociale Aspekte, in: Manfred Klein. Gerhard Bauer. 2005, p. 57.

²²⁴ *Pasakoja kupiškėnai*. Vilnius: Vaga. 1980, p. 242.

²²⁵ *Mikštaitė-Čičiurkienė R. Piemenavimas Švenčionių krašte XX a. Švenčionys, UAB „Firidas“*. 2007, p. 94.

²²⁶ ŠvKM. E. MF. b. 39, ap. 03.

²²⁷ Jarašiūnaitė A. „Raliu, karvutė, raliu...Aukštaičių ganymo papročiai“. // *Liaudies kultūra*. Nr. 3, 1993. p. 15.

metus ganęs vyresnio amžiaus piemu, būtinai berniukas. Pati negarbingiausia - įsikąsti gyvuliui į uodegą apeigos dalyvio pozicija atitekdavo jauniausiam, pirmus metus ganančiam piemeniui, tam, iš kurio dažniausiai tyčiotasi, ar kartu ganiusiai mergaitei: *kita mergaitė užpakaly šliaužė keliaklūpsta, įsikandus dantimis į jo uodegą* (Zarasų r.)²²⁸, *mergaitė aviną stūmė už užpakali*²²⁹. Balto ožio ar avino vedantieji būdavo stipresni piemenys, o jaunesnis piemu ar mergaitė pasodinami ant nugaros, tarsi imituoja jojimą: *tai jau aš kap lengvesnė kai buvau, paci mažą buvau, lingvesnie tai mani būdavą į daugiu stumdzydavą*²³⁰.

Kasdienėje piemenų veikloje pastebimas vyriškosios lyties asmenų polinkis nurodyti moteriškosios lyties atstovių nesugebėjimą pasigaminti elementariausių piemenavimo atributų, ženklinančių jas kaip piemenis. Piemenavusiųjų teigimu, mergaitėms pats *kerdžius* dūdeles sukdavęs, nes jos nemokėjusios. Analizuojant ganiusiųjų mergaičių atsiminimus, nepastebime lytinės diskriminacijos sureikšminimo. Tai traktuojami kaip faktai, tarsi atspindintys natūraliai kaimo bendruomenėje susiklosčiusius santykius tarp abiejų lyčių atstovų. Šį teiginį patvirtina Y. Bronfenbrenner teiginys, kad „mergaičių per stipri „socializacija“ – siekimas, kad jos būtų paklusnios – įprastas reiškiny“²³¹.

Tikras piemu asocijuojasi ir su dainavimu bei muzikavimu. Kaimo bendruomenėje gražiai mokantis giedoti piemu mieliau buvo kviečiamas ganyti ūkininkų gyvulių ir net gaudavo didesnę atlygį negu nemokantis giedoti. Piemenims grojimas ir dainavimas buvo ne tik pramoga, galimybė bendrauti bei būdas bent iš dalies užmiršti kasdienybės negandas, bet ir vienas profesinės specifikos elementų. Mat piemenys bandą tvarkydavo šūksniais – signalais. Vieni jų ramina karves: *tpruka tpruka žaloji, tpruka tpruka*, kitais siekiama, kad karvės nustotų vaikščioti ir atsigultų arba sustotų: *gula galva, drimba koja*²³². Dar kitokie – genant karves namo: *šiuo nama* ar panašūs, kurie skamba kaip raginamai. Piemenys, ypač mergaitės, gandydami daug raliudavo, tarsi kalbėdavo su karvėmis. Dūdelės vaizdinys neatsiejamas nuo *piemens*. Pagrindiniai instrumentai buvo aerofonai²³³: švilpukai, birbynės, molinukai. Muzikiniai instrumentai būdavo ne tik bendravimo priemonė, bet atlikdavo ir utilitarinę funkciją – buvo nepakeičiamas darbo įrankis, juo piemenys mokėdavo valdyti bandą. Mokėjimas patiems pasigaminti muzikos instrumentą – *tikro piemens* savybė. Piemenavę pateikėjai pabrėžia: *mes*,

²²⁸ Lietuvos tautosakos ir literatūros institutas. Lietuvos tautosakos rankraštynas. b. 1722. Zarasų, Utenos apskritys, medžiaga gauta iš Alekso Urbono. ap. 109.

²²⁹ LII BR, b. 2337, l. 9.

²³⁰ LII BR, b. 2337, l. 5.

²³¹ Nathaniel Lees, David C. Berliner. Pedagoginė psichologija. Vilnius: Alma litera. 1994, p. 154.

²³² ŠvKM, b. 2, l. 1.

²³³ Apanavičius A. Tradiciniai muzikos instrumentai lietuvių ganyto papročiuose. Lietuvių liaudies papročiai. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras. 1991, p. 201.

piemenys, visi mokėdavome patys pasidaryti dūdeles ir visi mokėdavome ant jų dūduoti.²³⁴ Nemokėjimas pasigaminti muzikos instrumento laikoma žioplumo išraiška. *Jeį koks žioplesnis piemuo nemokėdavo pats pasidaryti dūdelės, tai jam pastyrius padėdavo pasidaryti, su kuria tas net pasididžiudamas kelias dienas be perstojo dūduodavo.*²³⁵ Todėl piemeniui muzikiniai gebėjimai būdavę gana svarbūs socializacijos procese.

II. 4. Piemenavimas - vargingo darbo metafora

Samdyto piemens gyvenimas kaimo gyventojų prisiminimuose traktuojamas kaip vienas sudėtingiausių tarp visų samdinių: jaunas amžius samdos pradžioje, gyvenimas svetimoje šeimoje, kartais ir toli nuo namų, negalėjimas pačiam apsiginti ir pan. XIX–XX a. sandūros pateikėjų duomenimis, gyvenimo sąlygos dažnai tapatinamos su smurtu ir patyčiomis: *piemenėlius skriaudžia šeimnininkas, skriaudžia šeimnininkė, skriaudžia bernas, merga, pusmergė ir visi šeimnininko vaikai*²³⁶. Todėl *samdomo piemens* gyvenimas svetimoje šeimoje siejamas su jo asmens diskriminacija, kuri pirmiausia pasireiškia fizinėmis bausmėmis. Ypač jos buvo taikytos jaunesniems, mažiau patyrusiems piemenims, dažniausiai dėl gyvulių praganymo, jų susižeidimo ar pasėlių nuniokojimo. Gerharo Bauerio teigimu, bausmės vykdymas būdavęs negailestingas, vesdavęs prie tyčinių įžeidinėjimų ir pasityčiojimų. Vienintelė galimybė išvengti tokio žiauraus gyvenimo buvo pabėgimas²³⁷: *Vakare mane šeimnininkas „pamylėjo“ kareivišku diržu. Tris dienas jie karves ganė patys, nes aš gulėjau kruvinas tvarte ir negalėjau paeiti*²³⁸. Tačiau ne visais atvejais piemenį išgelbėdavo pabėgimas. Dažnas piemuo atsimenta patyręs fizinį smurtą ne tik nuo šeimnininkų, vyresnių samdinių ar šeimnininkų vaikų, bet ir nuo savo tėvų. Bausmės buvo taikomos ne tik svetimiems samdytiems piemenims, bet ir saviems. Ekspedicijos metu užfiksuotas atvejis, kai nebuvo pasigailėta savo vaiko kurčnebylio: *Suprantat, ten jau kurios karvės iš kolūkiečių nupirktos, jos nenori prie tos bandos, nepripranta. Jos bėga namo, kad jos nu, kad jos nepabėgtų, tai pririšdavo skambutį an kaklo, bet aš gi negirdžiu, man tas nepadedą, nežinai kur ta karvė yr. Reikdavo tiesiog ir 100 karvių, ir žiūrėk kur ta karvė yra. Ten daug jų būdavo. Ir 4, 5 ir 7 būdavo nupirktos, va šviežiai nu va ir jos bėga namo, aš gi negirdžiu. Tėvelis, bara. [...] Tėvelis ir bara, ir mūša mane, ir viską. Nu ką, aš kuo aš kalta, kad aš negirdžiu [pravirko] nu kur ta karvė. Taip akim vat man žiūrėt, nežinot kaip žmogus negirdi,*

²³⁴ ŠvKM, b. 2, l. 73.

²³⁵ ŠvKM, b. 2, l. 73.

²³⁶ LII BR, b. 118, l. 312.

²³⁷ Bauer G. Hütung und Hirtenleben – Ökonomische und Sociale Aspekte, in: Manfred Klein. Gerhard Bauer. 2005, p. 56.

²³⁸ Varašinskas K. Piemenėlio darbai ir vargai. // *Mūsų kraštas*. Nr. 2 (5), 1994, p. 94.

jo klausa yra akys ir širdis. Nu ir nepasakysi, kaip sakoma, kad ir savam [pravirksta] (Zarasų r.)²³⁹. Dažnos patyčios, pažeminimai piemenis lydėjo visur ir visada. Vyresnieji kaimo bendruomenės ir šeimos nariai tokį vaiką, užuot kreipėsi į jį vardu, tiesiog šaukdavo *piemeniu*, negailėdavo kandžių žodžių ir užgauliojimų. Todėl dažniausiai piemens padėtis ji nusamdžiusioje šeimoje versdavo būti pakančiu bei paklusniu. Išankstinis žinojimas, kad nebeturės kam pasiguosti, ugdė tvirtą, gyvenimo užgrūdintą asmenį. Pavieniai prisiminimai apie piemenavimo laikus kartais parodo *samdomo piemens* padėties prošvaistes: *parginus bandą, pirmasis primilžto pieno puodelis – jam išgerti*²⁴⁰. Ne tik elgesys su *piemeniu* kaimo bendruomenėje, bet ir jo kasdienybė – sunki, kartais nepakeliama. Tyrimų duomenimis, *samdomo piemens* buitis identifikuojama kaip viena prasčiausių, ypač rytinėje Lietuvos dalyje. Morkūno teigimu, piemenys dažnai miegodavę ant krosnies, suolų bei gultų, retai kuriam tekdavo miegoti lovoje, pasiklojus senus drabužius, o apsiklojus tiesiog sermėgomis²⁴¹: *Dažniausiai piemenėlis miegodavo kamaros lovoje, kur vietoj čiužinio būdavo įmesta šiaudų ir užtiesta marška. Apsiklodavo jie savo drapanėlėmis arba gūnia. Mažesni piemenėliai bijodavo kur atskirai miegoti, tai miegodavo gryčioje ant suolo, po šonu pasitiedami savo drapanėles; kai jau būdavo labai šalta, užlipdavo miegoti ant krosnies. Kartais, kai piemenėlis būdavo labai išvargęs, sukniubdavo bet kur ir išmiegodavo iki ryto nenusivilkęs.*²⁴² Dar apie XX a. vidurį samdytų piemenų gyvenimo sąlygos svetimoje šeimoje buvo prastesnės nei savoje. Juos prasčiau maitindavo, blogiau rengdavo, duodavo daugiau papildomo darbo, tekdavo mažiau miegoti. Jie valgydavo ant suolo, palangės, nes dauguma samdinių šalia savęs prie stalo piemenų matyti nenorėdavo²⁴³. Skurdi buvo ir piemenų apranga. Tai sąlygojo kelios aplinkybės: piemuo tarnavo svetimoje šeimoje, kur užimdavo žemiausią socialinę padėtį; ūkinės naudos sumetimais; kuo mažesnės piemens išlaikymo sąnaudos. Drabužius piemenims dažniausiai persiūdavo iš sudėvėtų suaugusiųjų drabužių, dažnai tekdavo nešioti ir nepersiūtus, per didelius. Ūkininkai, kurie turėdavo piemenų amžiaus vaikų, piemenims duodavo savo vaikų sunešiotus drabužius²⁴⁴. Piemenys avėjo dažnai kojų dydžio neatitinkantį apavą: vyžas, nagines, vėliau *medziokus* (medpadžius), o dažniausiai iki pat vėlyvo rudens ganė basi: *visas tų laikų mūsų piemenų, apsirengimas buvo ir ne iš labai šiltųjų*²⁴⁵.

Dažniausiai dėl to kategorija *piemuo* siejama su skurdžia padėtimi, t. y. su apiplyšusiu, skarmaluotu, nešvariu asmeniu, iš kurio šaipydavosi ne tik šeimnininkai, jų vaikai, bet ir kiti

²³⁹ LII BR, b. 2336, ap. 31.

²⁴⁰ *Trinka V.* Piemenavimas Ramonaičiuose. *Lygumai. Stačiūnai*. Vilnius: Versmė. 2001, p. 538.

²⁴¹ *Morkūnas V.* Nuo tamsos iki tamsos. V., Mokslas. 1977, p. 109.

²⁴² *Dulaitienė – Glemžaitė E.* Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka. V., 1958, p. 177–178.

²⁴³ *Morkūnas V.* Nuo tamsos iki tamsos. V., Mokslas. 1977, p. 109.

²⁴⁴ Ten pat, p. 136.

²⁴⁵ ŠvKM. E. MF, b. 2, l. 96.

samdiniai. Savų piemenavusių vaikų padėtis šeimoje buvo geresnė, priklausė nuo šeimos finansinės padėties. Piemens sunkią padėtį lėmė pirmiausia ganymo trukmė, dažnai sunkiai pakeliama mažam vaikui. Morkūno teigimu, pagal amžių ir fizines jėgas piemenų darbo diena būdavusi nepaprastai ilga ir sunki: tokia pati, kaip ir suaugusių darbininkų, o kartais net ilgesnė. Ganymo dienos trukmė, lyginant su kitų samdinių darbu, buvo ilgiausia: prasidėdavo labai anksti ryte ir baigdavosi saulei leidžiantis. Tai sąlygojo miego stoka: *Vargau visą liepos ir pusę rugpjūčio mėnesio. Labai sublogau. Man trūko poilsio. Miegoti tekdavo tik 5–6 valandas per parą. Maniau, kad neišlaikysiu, bet jie nekreipė dėmesio.*²⁴⁶ Piemenų padėtis išskirtinė ir dėl laisvų dienų nebuvimo – ganyti reikėjo ir šventadieniais: *Man tekdavo labai retai kokia dienele tų išėiginių nuo ganymo dienų, o visos kitos, ir sekmadieniai, ir šeštadieniai, ir didesni, ir mažesni kermošiai bei atlaidai vis ganyt ir ganyt, per visą vasarą, per visą gyvulių ganymo laiką.*²⁴⁷

Skurdi apranga ir darbo vieta gamtoje (už sodybos ribų) piemenims sukeldavo problemų: fizinių negalavimų, prasidedančių nuo ganymo sezono pradžios ir trunkančių iki pat pabaigos. Žodis *piemuo* dažnai asocijuojasi su nuolat sužeistomis, skaudančiomis kojomis. Frazeologizmas *gaideliai pragydo* žinomas visoje Lietuvoje: *kai kraujas bėga, sako „gaidžiai gieda“ arba „skiautė raudona“*²⁴⁸. Ši piemenis varginusi problema atsirasdavo dėl gamtinių sąlygų bei pagal amžių netinkamos aprangos nešiojimo. Ji vienodai kamavo abiejų lyčių atstovus. Ankstyvą pavasarį bei lietingą vasarą suskeldėjusios blauzdos, lūpos ir nosys, lietingą vasarą iššutusios kojos, iki kraujo aštrių rugieniojų subadytos papadės, grumstų ir akmenų nugramdyti pirštai, stiklų supjaustytos kojos – tik keli esminiai piemens padėties elementai per visą ganymo sezoną. Nepakeliama žvarba rudens darganotomis dienomis, ankstyvos šalnos piemenims dažnai buvo be galo sunkūs išmėginimai. Atšalus orams, piemenys ilgai kojų nesiaudavo, nes dažniausiai neturėdavo kuo: *Gaspadorius buvo piktas ir jam nieko nedavė apsiauti. Tad sušalęs alkanas vaikas pabėgo į namus. Čia tėvas gerai atlupo diržu ir liepė grįžti toliau likusį laiką ganyti. Stipriai peršalus jį apstojo votys, o randai nuo jų ir dabar matosi ant veido ir kūno.*²⁴⁹ Dažnas ganęs asmuo žino, kokią reikšmę turėjo karvės mėšlas - tai vienas iš šilumos šaltinių. Sustirusias nuo šalčio kojas piemenys, kerdžiaus ar vyresniųjų pamokyti, trumpam susišildydavo įkišę į šiltą karvės mėšlą ar šlapimą: *rytą stengdavausi atsistoti į šiltą karvės mėšlą. O saulei pakilus nusiplauidavau kojas ir sėdėdavau ant žemės, susukęs jas į švarko skvernus. Nešiojaisi ir šieno saują pasidėti po kojomis, vyniojau jas į skudurus. Apsiauti nieko*

²⁴⁶ Vараšinskas K. Piemenėlio darbai ir vargai. // *Mūsų kraštas*. Nr. 2 (5), 1994, p. 93.

²⁴⁷ LII BR, b. 1051, l. 17.

²⁴⁸ LII BR, b. 933, l. 11.

²⁴⁹ ŠvKM. E. MF. b. 39, ap. 08.

*nedavė; aš savo nugarą šildydavau si atsirėmęs į šiltą jaučio nugarą.*²⁵⁰ Vaikystėje patirti sunkumai, gebėjimas įveikti įvairias problemas traktuojamas kaip vienas jauno asmens socializacijos etapų.

Dar XX a. pirmoje pusėje kaimo bendruomenės aplinka turėjo didelės įtakos individo kaip asmenybės formavimuisi. Stankuvienės teigimu, „vaikams etninės kultūros vertybės ir dorovinės normos būdavo perduodamos jų pernelyg neakcentuojant, tarsi savaime, dalyvaujant šeimos ir bendruomenės gyvenime“²⁵¹. Tačiau analizuojant *sandomų piemenų* padėtį, pastebima kitokia tendencija – jis dažniausiai savarankiškai ugdosi, prisitaikydamas prie svetimos kaimo kultūrinės aplinkos, dažniausiai iš šalies stebėdamas suaugusių elgesį bei jų atliekamus ūkiu darbus. Viena esminių jo ypatybių - gebėjimas susiliesti su kaimo bendruomene. Šiame kontekste pasireiškia piemenų individualūs bei grupiniai gebėjimai, atsiskleidžiantys per mokėjimą komunikuoti.

II. 5. Piemens kategorija, kultūriniai tapatumai ir rinkodaros politika

Lietuvos vyriausybei vykdant kultūros politiką²⁵², didelis dėmesys sutelkiamas etninės kultūros propagavimui. Skiriamos nemenkos lėšos senųjų lietuviškų tradicijų puoselėjimui. Finansuojama daug projektų, skirtų tradicijų atkūrimui. Į šio suaktyvėjimo akiratį pateko ir piemenavimo tradicija. Tačiau, patekusi į kultūros orbitą, ji suvokiama ne kaip darbinė veikla, t.y. seniau egzistavęs bendruomeninis ganymo būdas, bet kaip aktualus kultūrinis paveldas. Ši visiškai niekuo nesusijusi su seniau egzistavusiu bendruomeniniu gyvulių ganymo būdu. Piemens kasdienybė perkeliama į kultūrinę erdvę ir dabar traktuojama kaip kultūrinis šou. Kultūros darbuotojai, pedagogai, ikimokyklinio ugdymo įstaigos, vaikų globos namai bei naujai susibūrusios kaimo bendruomenės organizuoja kultūrinius renginius, susijusius su pirmojo gyvulių išginimo diena Jurginėmis, piemenėlių šventes su Sekminių apeigomis. Piemenavimo tradicija perkeliama į kitą erdvinį kontekstą, ji skirta masiniam žiūrovui. Tačiau tai tik kultūrinis renginys, niekuo nesusijęs su darbine veikla – ganymu. Kaip antai, atskiri piemenavimo momentai panaudoti 2009 m. vykusioje Lietuvos tūkstantmečio dainų šventėje. Į šventinį programos scenarijų Lietuvių liaudies centro darbuotojai įtraukė ir piemenavimo tradicijos elementus, kuomet renginio metu demonstruotos akimirks iš Sekminių dienos apeigų.

²⁵⁰ *Varašinskas K.* Piemenėlio darbai ir vargai. // Mūsų kraštas. Nr. 2 (5), 1994, p. 93, 95.

²⁵¹ *Stankuvienė I.* Tradicinė Lietuvos kaimo dorovinė kultūra bei tradicinis ugdymas: idealusis ir realusis aspektai“. Tiltai. Priedas: Edukologija: problemos ir perspektyvos. Nr. 11, 2002, p. 146–152.

²⁵² Etninės kultūros plėtros valstybinė 2010 – 2014 metų programa. Plačiau: Lietuvos Respublikos Seimas (<http://www3.lrs.lt>.)

Stebėdami tokią valstybės politikos pakraipą ir atsižvelgdami į vartotojų poreikius, pramoninkai taip pat sureagoja ir viešajai Lietuvos gyventojų sąmonei aktualias tradicijas taiko marketinge. Esminis tokio elgesio tikslas – komercijos būdu didinti pelną. Todėl ir piemenavimo tradicija neliko nepastebėta ir buvo pritaikyta šiuolaikinėje ekonominėje rinkoje vartotojų poreikių tenkinimui bei didesnio pelno siekimui. Tai viena iš naujausių piemenavimo kultūros kardinalių transformacijų XXI a. pirmame dešimtmetyje. Prekybinėje rinkoje yra leidybos, pieno pramonininkų, amatininkų ir prekybininkų grupių gaminių. Jie greitai susiorientavo vartotojų poreikiuose ir senąsias tradicijas prisitaikė šiuolaikinėje ekonominėje rinkoje. Todėl galima traktuoti, jog pramonininkai įgyvendina laikmečio padiktuotą mados tendenciją, kryptančią į seniau kaimo kultūroje egzistavusio natūraliojo, dabar traktuojamo kaip ekologiško ūkio produkto gamybą, panaudojant piemenavimo tradicijos elementų įvaizdį ir simboliką. Naudojantis žodžio „*piemuo*“ reikšme, kuriamos ištisos maisto ar kanceliarijos produktų linijos²⁵³. Prekybos tinkluose „Norfa“ galima įsigyti „Piemenėlio“ serijos pieno produktų. Jų asortimentas pakankamai platus, apimantis visą liniją pieno žaliavos gaminių (žr. priedas Nr. 4, p. 174). Pakuotėje pavaizduota besiganančios karvutės, stovintis vaikas (*piemuo*) šalia ir toliau esanti kaimo troba. Piešinys pieštas tarsi vaiko ranka. Tačiau gamintojų lūkesčiai ne visada pasiteisina. Šios serijos gaminius vartotojai perka, nebūtinai atsižvelgdami į seniau gyvavusią pačią gamymo tradiciją²⁵⁴. Daugelis teigia, kad šios serijos pieno produktai pagal esamą kainą yra pigesni ir kokybiški, lyginant su kitų gamintojų produkcija. Jų nuomone, prekės pavadinimas „Piemenėlio“ nekelia jokių emocijų apie piemenavimą ir neskatina įsigyti dėl seniau gyvavusios gamymo tradicijos. Tai traktuojama tik kaip kokybiška ir pigesnė maisto prekė. Prekybos centrai „Maxima“ gamina šviežias daržovių salotas pavadinimu „Piemenėlio“. Pastarosios visai neturi atitiktis seniau vartotų piemenų mitybos racione buvusių valgių. Salotos gaminamos, atsižvelgiant į laikmečio diktuojamą tradicijų puoselėjimo tendenciją. Prekyboje pateikiami įvairių gamintojų arbatų rinkiniai (žr. priedas Nr. 4, p. 175). Leidykla „Žara“ 2004 m. išleido kalendorių „Piemenėlių kalendorius“, kuriame vaizdžiai išreklamuota tarpukario Lietuvos vaikų ir jaunimo rašytojo Stepono Zabarsko knyga „Ganyklų vaikai“. Keramikos gamintoja „Jiesia“ gamina porcelianinę lėkštutę su mergaitės piemenaitės atvaizdu ir užrašu „piemenaitė“ (žr. priedas Nr. 4, p. 175).

Piemenavimo tradicijos atspindys pastebimas ir vitrinų ekspozicijų įrengime prekybos centruose. Kaip antai, prekybos centre „Europa“ 2012 m. tiek lauke, tiek viduje „ganėsi“ įvairiaspalvės karvės. Viena stambiausių automobilių gamintojų BMW savo prekės ženklą reklamuoja ant gatvėje „besiganančios“ karvės kaktos. Pastaruoju metu socialiniuose tinkluose

²⁵³ UAB „Rivona“. Putinų g. 33, LT- 62175, Alytus, Lietuva.

²⁵⁴ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0085). Pateikėja g. 1956 m. Drąsučiai k., Šiaulių r. Už. 2010 m.

(Facebook) dalinamasi senomis nuotraukomis viešoje erdvėje skirsnyje „*Lietuva senojoje fotografijoje*“, kur viešinamos ir su ganymo tradicija susijusios nuotraukos. Talpinamos senų albumų nuotraukos, vaizduojančios tradicinį ganymą, ar nuotraukos iš kelionių po pasaulio šalis, kur atvaizduoti besiganantys gyvuliai (žr. priedas Nr. 5, p. 176, 177.). *Piemenavimo kultūros*, kaip simbolinės prasmės išraišką, galima aptikti ir įvairiuose žurnaluose, kaip antai, apibūdinant madą, merginos aprangos stilius pavadinamas „Piemenaitės“. Viena populiariausių jaunimo muzikinių grupių „*Liūdni slibinai*“ aranžavo piemenavimo dainą „Ralio karvytės ralio“ ir vizualiniam fonui pajavairinti sumodeliavo lauke besiganančių karvių šiuolaikinių šokių. Dainos klipas susilaukė daug dėmesio jaunimo tarpo.

Tradicinio kaimo kultūroje *piemens* įvaizdis atsiskleidžia per kaimo bendruomenėje gyvuojančias sociokultūrinės reikšmes: *tikro piemens* vaizdinį, vyriškumo ženklus, gebėjimą gerai atlikti savo darbą. Šių reikšmių interpretacija tiesiogiai sietina su specifinio darbo atlikimu - gyvulių ganymu. Šiuolaikinės visuomenės požiūris į kultūrinį ženklą ar jo prasmes fiksuoja stereotipinius vaizdinius: *svetimas* ir *savas* piemuo, vargo metafora – *gaideliai pragydo*, jaunas amžius, lytis. Todėl ne tik tradicinėje kultūroje esama kultūros reiškinių ženkliškumo, bet ir šiuolaikinis pasaulis yra ženkliškas. Taip pat kinta ir požiūris į *piemenį*, kaip darbinės kategorijos interpretaciją. XXI a. pradžioje darbinė kategorija *piemuo* transformuojasi ir įgauna visai naują, tradicinėje kultūroje neegzistavusią formą. Viena naujausių kategorijos *piemuo* suvokimo reikšmių siejama ne su asmeniu, o su jo kultūrinės simbolinės interpretacijos prasme.

III. APEIGOS, SUSIJUSIOS SU GYVULIŲ GANYMU

Bendruomeninio gyvulių ganymo tradicijoje pagrindinis vaidmuo tenka piemenims. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad piemenys tiesiog atlieka vieną iš didelės daugybės specializuotų darbų, kuriuos galima sutikti kasdieniame žemdirbio gyvenime. Tačiau pažvelgus atidžiau, piemenys atsiskleidžia kaip atskira socialinė grupė, integraliai egzistuojanti platesnėje žemdirbių bendrijoje ir turinti savas, tik jiems būdingas funkcijas bei kultūrinės vertybes. Piemenavimas - tai ne tik specifinė gamybinė veikla, bet ir amžiaus tarpsnis, ir specifinis kultūrinis kontekstas, kuriame gyvenama, kuris perimamas, išsaugomas ir perduodamas naujiems nariams. Todėl ir į piemenų dalyvavimą su gyvulių ganymu susijusioje šventinėje tradicijoje galima žvelgti dvejopai. Iš vienos pusės - piemenys dalyvaudavo šventinėse apeigose, nes kaimo bendruomenės gyvenamosios modelyje darbinė veikla buvo neatsiejama nuo paprotinės elgsenos. Kita vertus, viena svarbiausių šventinio ritualo funkcijų buvo individo inkultūracija – laipsniškas supažindinimas su bendruomenės socialinėmis, kultūrinėmis bei pasaulėžiūrinėmis vertybėmis.

Piemenavimo kultūra egzistavo kaip integrali platesnės kaimo bendruomenės ar apskritai žemdirbių kultūros dalis. Tačiau būdamas specifinės socialinės grupės atstovu *piemuo* gebėjo veikti ir kaip atskiras individas. Todėl jo prisitaikymas prie jau egzistuojančios kaimo kultūros buvo svarbus tolesniam jo, kaip darbinės kategorijos egzistavimui. Piemenauti pradėjęs būdamas vaiku, privalo išmokti elgesio taisyklių bei tinkamai suvokti tiesioginio darbo specifiką. Pirmus metus ganančio piemens sugebėjimai, susiję su ganymu visai menki, yra teorinio pažinimo lygmenyje arba jų iš viso nėra. Gali būti atsinešti iš savo gyvenamosios kultūrinės aplinkos – šeimos. Tačiau praktiškai įgyjami, pradėjus piemenauti. Šio gebėjimo jauni piemenys išmoksta iš vyresnių asmenų, t.y. kerdžiaus arba iš savo tėvų. Samdomo piemens piemenavimo pradžia siejama su pirmaisiais auklėjamaisiais žingsniais, formuojant jo tolesnę asmenybę, todėl svarbų vaidmenį vaidina jo augimas ir auklėjimas tam tikroje sociokultūrinėje aplinkoje - kaimo bendruomenėje. Čia svarbiomis tampa kiekvieno atskiro individo charakterio bei elgesio savybės. Todėl vyresnių amžiumi ar jau patyrusių piemenų įtakoje pirmus metus ganantis piemuo yra integruojamas/ įvedamas į esamą kultūrinę erdvę. Tam yra skirti išbandymai sumanumui, miklumui ir išsvermei.²⁵⁵

Samdomo piemens tapatumas siejamas su jo egzistencija dviejose kultūrinėse erdvėse: kaimo bendruomenėje ir piemenų grupėje. Samdomas svetimas piemuo veikia dviejose bendruomenėse, o savas piemuo (šeimos narys) - gyvena ir piemenauja toje pačioje

²⁵⁵ Mikštaitė-Čičiurkienė R. Piemenavimas Švenčionių krašte XX a. Švenčionys: UAB „Firidas“. 2007, p. 94.

bendruomenėje. Samdomas piemuo laikinai (pakiemiui) arba nuolat gyvena kaimo bendruomenėje ar jį pasamdžiusioje individualioje šeimoje. Ši gyvenamoji aplinka nėra pastovi, kintanti laiko ir erdvės dimensijose, samdos laiko perspektyvoje. Todėl piemeniui egzistencinė būtinybė yra samdos metu prisitaikyti prie esamos kultūrinės/ socialinės gyvenamosios aplinkos. Vyresnysis piemuo *kerdžius* ir piemenys pagalbininkai dažniausiai būna iš kitos aplinkos – svetimo kaimo ir samdomi vienam ganymo sezonui, kartais būna ir keliems sezonams. Pasibaigus samdos laikui, didelė tikimybė, kad tęs ganyką jau kitoje vietovėje. Čia individas, turėdamas suformuotus kultūrinius įpročius, privalo prisitaikyti prie naujos kultūrinės aplinkos. Bronislav Malinovski teigia, kad kultūra egzistuoja kaip integruota sistema ir veikia tarsi funkcinė visuma. Kiekvienos visuomenės kultūrą sudaro tarpusavyje susijusių jos dalių visuma, o kiekviena dalis atlieka konkrečią funkciją. Funkcija reiškia vieno elemento poveikį kitam, elementų tarpusavio sąveika sąlygoja visos sistemos pastovumą²⁵⁶. Analizuojant kaimo bendruomenės ir piemenų kultūrinius socialinius santykius, akivaizdžiai išryškėja dviejų kultūrų, kaimo bendruomenės ir piemenavimo, funkcionavimas vienoje plotmėje. Tai atskleidžia kaimo bendruomenės narių ir piemenų sąveiką tiek per materialinį, tiek per paprotinį egzistavimą. Kaimo bendruomenėje ir pačių piemenų tarpe vyriausio piemens *kerdžiaus*, kaip atskiro individo, asmenybės tapatybės bruožai tampa svarbūs kaimo bendruomeniniame kultūriniame gyvenime. Ypatingai tai atsiskleidžia per apeigas, susijusias su gyvulių ganymu.

Todėl piemenavimo kultūra, egzistuojanti kaimo bendruomenėje kaip integrali visuma, neatsiejama nuo paprotinės bendruomeninės kaimo kultūros. Tradicinėje kaimo bendruomeninio gyvenimo būdo ir su juo susiformavusios kultūros plotmėje piemens vaidmuo aptinkamas bene visuose kalendoriniuose papročiuose. Vienuose - kaip tam tikrą veiklą reglamentuojantys draudimai: kaip antai, piemenims vyravo draudimas griebti iš krosnies ištrauktus kūčiukus, „nes vasarą gyvulių nesuganys – gyvuliai taip pat godžiai puldinės į javus“ (Kauno apylinkės)²⁵⁷. Tikėta, kad tuomet piemeniui bus vasarą sunku ganyti (Akmenės r.)²⁵⁸. Rašytinių šaltinių duomenimis, XX a. pr. ant šieno po stalu nakvodavo piemenėlis, vėliau nakvodavo ir maži šeiminkų vaikai (Rokiškio r.)²⁵⁹ Lietuvoje plačiai paplitęs paprotys likusį šieną ryte išdalyti gyvuliams. Todėl etnografinių ekspedicijų metu užfiksuota, kad „nuo Kūčių stalo likęs šienas su kašele būdavo sudedamas pastalėn“ (Kaltanėnų apyl., Švenčionių r.)²⁶⁰ Greičiausiai paprotys nakčiai guldyti piemenį po stalu yra tam tikras maginis veiksmas. Tautosakoje yra užfiksuota,

²⁵⁶ Čiubrinskas V. Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos. Kaunas: VDU., 2007, p. 82.

²⁵⁷ Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Lietuvos tautosakos rankraštynas. b. 485, ap. 15.

²⁵⁸ Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Lietuvos tautosakos rankraštynas. b. 1432, ap. 99.

²⁵⁹ Kudirka J. Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos. V., 1993, p. 61.

²⁶⁰ LII BR, b. 2336, l. 55.

kad lauke palikto miegančio ant šieno ar rugių pėdo neliesdavo laumės. Galimai tikėta, kad pamačiusios piemenėlių, jos neapkerės šieno, kuris ryte nešamas gyvuliams

Gyvulių ganymo tradicijoje egzistuoja neatsiejama piemens ir bendruomenės asmenų puoselėjama paprotinė dalis. Tradicinėje kultūroje egzistuoja bene svarbiausios apeigos, susijusios su gyvulių ganymo tradicija - pirmojo gyvulių išginimo ir Sekminių, kuriose dalyvauja šeiminkai ir piemenys. Iki XX a. vidurio kaimo bendruomenėje piemens vaidmuo buvo neatsiejamas nuo egzistavusių pirmojo gyvulių išginimo apeigų. Jos buvo skirtos užtikrinti gyvulių gerovei per visą ganyimo sezoną ir ūkinei sėkmei atnešti. Todėl apeigos susijusios su asmeninės naudos siekimu, buvo ilgainiui puoselėjamos ir kai kurie jų elementai fiksuojami iki XXI a. pr.

Ekonominio klestėjimo ir kaimo bendruomenės irimo stadijoje ima keistis apeigų, atliekamų ūkyje, pobūdis bei svarba. Sovietmečiu asmenų požiūris į pirmojo gyvulių išginimo apeigas tampa skeptiškas. Jis imamas traktuoti kaip tamsumo ar neišprusimo išraiška. Kaimo žmonių ekonominis stabilumas įtakojo atliekamos apeigos sumenkinamą reikšmę individo sąmonėje. Toks požiūris palaipsniui išstumia iš bendruomeninio kultūrinio gyvenimo apeigų atlikimo būtinumą. Nebetenka prasmės atlikti tam tikrus apeigos elementus, užtikrinančius gyvulio gerovę. Požiūrio, jog gyvulys yra šeimos gyvasties garantas, kitimas lėmė pirmojo gyvulių išginimo dienos apeigų palaipsninę nykimo tendenciją. Kitas faktas, jog šiandien pakankamai pieno produkcijos parduotuvėse, o asmuo yra pajėgus ją išigyti, taip rūpindamasis šeimos gerbūviu. Šiandien individui tampa privalu būti komunikabiliam, nes gyvulių auginimas jį „pririša“ prie nuolatinės vietos. Asmuo negali laisvai disponuoti savo laiku, juolab laisvalaikiu, nes gyvuliams reikalinga nuolatinė priežiūra. Jaunos kartos atstovams tai tampa tarsi jų laisvės ribojimu. Todėl, daugumos jaunos kartos pateikėjų nuomone, turėjimas gyvulio nėra gyvybinė būtinybė, o tik laiko sąnaudų švaistymas veltui.

Kintant požiūriui į gyvulį, kaip vieną iš būtinų pragyvenimo šaltinių, tradicinėje kultūroje apeigos seniau turėjusios *sakrum* reikšmę ir atliekamos tikint pasisekimu, t.y. apeigai suteikiant neeilinį šventumo pavidalą, laipsniškai ima nykti. Vėliau apeigų atlikimas įgauna *profanum* reikšmę. Apeiga atliekama neteikiant jau šventumo, o tik dėl to, kad seniau taip darė vyresnės kartos šeimos nariai. XXI a. pradžioje apeigų atlikimas, kaip gyvosios tradicijos tęstinumas, fiksuojamas vienetiniaisi atvejais ir įvardijamas kaip fenomenalus reiškinys Lietuvos etnokultūrinio gyvenimo ir tautinio identiteto išlikimo prasme.

III. 1. Pirmojo gyvulių išginimo dienos apeigos semantika

Maždaug iki XX a. vidurio pirmojo gyvulių išginimo apeigos buvo neatsiejamas nuo kaimo bendruomenės kasdieninės gyvenamos būdo. Pagrindinių apeigų veiksmą atlikdavo gyvulių savininkai, o piemuose dalyvavo antraeiliam plane. Nustojus egzistuoti samdomų piemenų darbinei kategorijai, apeigas atlikdavo tik gyvulių savininkai. Nuodugniau analizuojant pirmojo gyvulių išginimo apeigas, pastebimas apeigos erdvės ir laiko dvilypumas. Tradiciškai apeiga prasidėdavo pirmoje dienos pusėje – ryte. Dažniausiai ji buvo atliekama vidinėje tvarto erdvėje, saugioje gyvuliui. Šeiminkui atlikus tam tikrus gyvulio apsaugos veiksmus, perkeliama į kitą, gyvuliui nesaugią erdvę – kiemą, o po to į ganyklą. Kiemas ir varteliai ar slenkstis, pro kuriuos genami gyvuliai, veikė kaip tarpinė erdvė tarp saugios ir nesaugios gyvuliui erdvės. Norint apsaugoti gyvulį nuo įvairių pavojų, ties kiekviena erdve buvo atliekamos apeigos. 2007 – 2012 m. atliktų ekspedicijų duomenimis, iki pat XXI a. pr. apeigos, susijusios su gyvulių saugia erdve (tvartu), vykdytoja būdavo moteris - šeiminkė. Tvarde atliekamų apeigų metu nedalyvavo joks kitas asmuo - nei šeiminkas, nei piemuose. Tarpinėje erdvėje (kieme) apeigas atlikdavo šeiminkė, tačiau čia galėjo būti įtraukti ir kiti asmenys.

XVII Matas Pretorijus šaltiniuose „Prūsijos įdomybės arba Prūsijos regykla“ rašo, kaip šeiminkas, išvaręs iš tvartų gyvulius, apeidavo juos tris kartus, meldėsi, kad dievas saugotų juos, dėkojo, kad iki šiol laikė sveikus. Prašo Šv. Jurgi, kad savo kurtams, t. y. lokiams, vilkams ir lapėms, neleistų gyvuliams kenkti. Po pamaldos šeiminkas pakviečia piemenuką gyvulius išvaryti. Tą dieną visiškai nevalgo nei pats šeiminkas, nei kiti. Pasninkauja, kol pargenami gyvuliai. Kai gyvuliai suvaromi į tvartus, tuomet duodama valgyti. Pradžioje šeiminkas, stovėdamas su kaušu rankoje, meldžiasi, Dievo prašydamas gero oro, lietaus, žolės ir sveikatos gyvuliams. Taip pat prašo, kad vilkai žalos nepadarytų. Kreipiasi į Šv. Jurgi prašydamas, kad jis su savo medžiokliais nepadarytų žalos. Prašoma, kad burtininkai ar pikti žmonės gyvuliams nepakenktų. Po maldos iš kaušo visi geria ratu. Sugiedoję giesmę, linksminasi. Juo linksmiau tai daro, tuo geriau dėl to, kad gyvuliai šitaip šokinėtų. Linksmybes baigia šeiminkas, visiems užgėrus iš kaušo.²⁶¹ Pranė Dundulienė teigia, kad rytinėje Lietuvos dalyje dar XX a. pradžioje išlikęs paprotys išginti gyvulius, susirinkus visai šeimai. Apeigoje dalyvavo šeiminkas, rankoje nešinas lėkšte apklotą drobule, ant kurios padėti du kiaušiniai ir prilipdyta žvakė. Jam iš paskos ėjo šeiminkė, nešinas smilkalais ir piemuose, nešinas kadagio šakele. Tokiu būdu gyvuliai būdavo apeinami tris kartus.²⁶²

²⁶¹ Pretorijus M. Prūsijos įdomybės arba Prūsijos regykla. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. t. III, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 2003, p. 289 - 290.

²⁶² Dundulienė P. Lietuvių šventės: Tradicijos, papročiai, apeigos. V., 2005, p. 152.

Kuomet šeiminkai atlikdavo visas būtinas apeigas, gyvulį perduodavo piemenims. Pastarieji gyvuliais rūpintis per visą šiltąjį periodą. Egzistuojant bendruomeniniam gyvulių ganymo būdai, piemenavimo kultūroje susiformavo savitos, tik piemenims būdingos apeigos, atliekamos pirmąją gyvulių ganymo dieną, norint užtikrinti gyvulio saugumą ganymo sezonu. Jose dalyvaudavo asmenys, tiesiogiai susiję su gyvulių ganymu – piemenys. Šios apeigos atliekamos gyvuliui nesaugioje erdvėje - ganyklose. Laikui bėgant, įtakoiant įvairiems istoriniams, politiniams ir socialiniams veiksniams, kaimui nustojus samdyti piemenis, išnyksta ir piemenų atliekamos apeigos. Todėl detaliau analizuojant apeigas, atliekamas per pirmąją gyvulių išginimą, privalu tai daryti kontekste dviejų asmenų grupių - savininkų ir piemenų. Nykstant samdomų piemenų kategorijai, jų vietą užima gyvulių šeiminkai, jie patys ima ganyti. Todėl bendruomeninio gyvulių ganymo tradicijos tęsiamos ir sovietmečio laikais bei dar po Nepriklausomybės paskelbimo. Tačiau šių apeigų suvokimas palaiapsniui įgauna kitokią interpretavimą.

Sovietmečiu kaimo kultūroje egzistuoja bendruomeninio ganymo tradicijos. Todėl apeigas, susijusias su pirmojo gyvulių išginimo diena, atlieka tik gyvulių savininkai. Tačiau dažnai pateikėjai negali nurodyti, dėl ko atliekama tokio pobūdžio apeiga. Ją atlieka, nes seniau matė, kaip tai darė motina. Apie pačių piemenų atliekamas apeigas ganykloje, nepateikiama jokių duomenų. Tačiau kaip bebūtų, pirmojo gyvulių išginimo apeigos, lyginant su Sekminių ar ganiavos užbaigimo, dar yra labiausiai gyvybingos ir XXI a. pradžioje. Sovietiniais laikais į tradicijas buvo žiūrima kaip į atgyveną ir tamsumo išraišką. Todėl ilgainiui žmonių sąmonėje susiformavo kitas apeigos suvokimas. Apeiga suvokiama *profanum* kontekste. Ji atliekama, remiantis matytais vyresnės kartos vaizdiniais. Šiuo laikmečiu kaimo bendruomenėje samdomo piemens, kaip darbinės kategorijos, beveik nelieka. Asmenys gyvulius gano patys.

Po XX a. 5 – ojo dešimtmečio vidurio į kaimo bendruomenės kasdienybę įsilieja naujos kultūrinės tradicijos, susijusios su pirmąją gyvulių išginimo diena. Tačiau su apeigine prasme, užtikrinančia gyvulių gerovę ganymo sezono metu, neturinčios nieko bendro. Sovietmečiu kolūkiuose samdomas etatinis kolūkio bandos *piemuo* – *šerikas*, gyvulius prižiūrintis visus kalendorinius metus. Etatinis kolūkio bandos *piemuo* pirmojo gyvulių išginimo dieną asmeniškai apeigų ganykloje, kad užtikrintų bandos gerovę, neatlikdavo. Tačiau bene kiekviename Lietuvos regione teko aptikti kolūkio vadovybės organizuojamą pirmojo gyvulių išginimo kultūrinį renginį. Šakių rajone kelių kolūkių brigadininkų buvo organizuojama šventė „*Piemenėlio diena*“²⁶³ (žr. priedas Nr. 3). Šios šventės metu buvo pagerbiami nusipelnę piemenys, perduodant jiems pereinamąjį botagą. Šiuo metu dar kerdžiaujantis Algimantas

²⁶³ Plokščių kolūkyje buvo organizuojama „Piemenėlių šventė“. LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0093), Pateikėjas g. 1939 m., Naujališkis k. Šakių r. Užr: 2010 m.

Matulis prisimena: „Kolūkyje apie balandžio 28 d., maždaug po savaitės išginimo buvo organizuojama „Piemenėlio šventė“. Bendrai rengdavo Kubilių, Plokščių, Voniškių kolūkių brigadininkai. Joje dalyvavau ir aš. Buvo pagerbiami ir apdovanojami geriausi kerdžiai. Buvo vaisės“²⁶⁴. Apie piemenavimą Plokščių kolūkyje nuo 1960 – 1992 metais kerdžiumi dirbęs Anicentas Orentas prisimena, kad „vasarą (liepą) buvo organizuojama „Piemenų šventė“. Apdovanodavo geriausią kerdžių ilgu botagu. Pereidavo kiekvienais metais pas kitą geriausią“²⁶⁵. Alytaus rajone fiksuojama buvusi panaši šventė, pateikėjos nusakoma kaip „Piemenų šventė“. Apie ją prisimena buvusi melžėja: „švėsdavo „Piemenų šventę“ melžėjos, piemenys. Šventė kartu su vaikais. Pats kolūkio vadovas šventei skirdavo pinigų“²⁶⁶. Kupiškio rajone 1984 m. Juotpenų kolūkyje gegužės 9 dieną švenčiama piemenų „Ganiavos pradžios“ šventė²⁶⁷. Panašaus pobūdžio kultūrinis renginys buvo švenčiamas ir Klaipėdos rajone²⁶⁸. Apie seniau organizuotą „Piemenėlio šventę“ girdėjo ir pateikėjas, dirbantis pas stambų ūkininką (Ramučių k., Akmenės r.)²⁶⁹. Tačiau šios šventės apeiginiu kontekstu nėra tapačios su kaimo bendruomenėje egzistavusiomis pirmojo gyvulių išginimo dienos apeigomis. Sovietmečiu organizuojamuose kultūrinuose renginiuose propaguojama sovietinė ideologija, ugdoma ir skatinama socialistinio pirmavimo propaganda. Pastaroji ugdoma jau nuo pirmųjų kolūkių susikūrimo laikų.

Kolūkiniai sistemai suirus, nepriklausomybės laikais susikūrusiuose vidutinio stambumo ir smulkiuose ūkiuose retai kur fiksuojamos pirmojo gyvulių išginimo apeigos, susijusios su gyvulių ūkio gerovės užtikrinimu. Jos tik vienetinais atvejais vis dar puoselėjamos smulkių ir vidutinių ūkininkų ūkiuose. Jas atlieka moteris – šeimininkė. XX a. pr. išlikę ir po šiai dienai gyvybingi esminiai apeigų atlikimo elementai – gyvulio išginimas su Verba ir šlakstymas šventintu vandeniu bei žegnojimas. Dabartinių ūkininkų atliekamos pirmojo gyvulių išginimo apeigos fiksuojamos Dzūkijoje, Aukštaitijoje²⁷⁰. Vidutinio ūkio ūkininkas teigia, kad kiekvienais metais „pirmą kartą išgenant gyvulius į ganyklas, gyvuliai šventinami švęstu vandeniu su verba. Tai daro žmona, kuri yra zootechnikė. To nesigėdina, tai sena šio krašto

²⁶⁴ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0094). Pateikėjas, g. 1954 m., Plokščiai, Šakių r. Nuo 1977 m. kerdžiauju, tai daro ir dabar. Plokščių ŽŪB. Užr: 2010 m.

²⁶⁵ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0102). Pateikėjas g. 1965 m., Plokščiai, Šakių r. Užr: 2010 m.

²⁶⁶ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0042). Pateikėja, g. 1948 m., Ostampo k. Alytaus r. Užr: 2011 m.

²⁶⁷ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0161). Pateikėja g. 1966 m., Kupiškis. Užr: Poošnių k. Plungės r. 2010 m.

²⁶⁸ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0018). Pateikėja g. 1950 m., Jakai k. Klaipėda, nurodė, kad Žemės ūkio technikume buvo švenčiama pirmojo gyvulių išginimo šventė. Užr.: 2011 m.

²⁶⁹ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0078). Pateikėjas g. 1979 m., Ramučiai k., Akmenės r. Užr: 2010 m.

²⁷⁰ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0008). Pateikėja g. 1951 m., Pelegrinda k., Ignalinos r. Už. 2011 m. LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0010). Pateikėjas g. 1962 m., Sena Pašaminė k., Švenčionių r. Už. 2011 m.;

*tradicija.*²⁷¹ Tai atvejai, kuomet tęsiamas gyvosios tradicijos perdavimas iš kartos į kartą, nes pateikėjas žino, dėl ko ši apeiga buvo atliekama. XXI a. pradžioje daugumai ūkininkų pirmojo gyvulių išginimo diena susijusi tik su didele šios dienos rutina.

III. 1. 1. Šv. Jurgis pirmojo gyvulių išginimo dienos apeigos kontekste

Senajoje baltų pasaulėžiūroje dievų, globojančių gyvulius, fiksuojamas ne vienas: *Sutvaras* (visokių galvijų), *Ganiklis* (girinis piemenų), *Valgina* (maistui auginamų gyvulių), *Baubis*, *Jaučbaubis*, *jaučių Baubis* (naminių gyvulių, galvijų), *Gota* (dauginimosi, naminių gyvulių), *Kurvaitis*, *Ėraitis* (ėriukų), *Gardunytis* (ėriukų), *Pesseias* (tik ką atvesto prieauglio)²⁷². Pirmą kartą Ganiklis paminėtas J. Strijkovskio 1582 metų kronikoje. Ankstyvieji duomenys apie Jurginių dienos papročius mus pasiekia jau nuo XVI a. Jonas Maleckis – Sandreckis laiške Jurijui Sabiniui 1551 metais rašo apie Jurgio dieną skirtus aukojimus *Pergrubiui* (*Pergrubio*)²⁷³. Simonas Grunau prūsų mitologijoje mini Viršaitį (Vurkštaitį, sudieviną žynį), globojantį gyvulius.²⁷⁴ XVII a. šaltiniuose Mato Pretorijaus aprašomos pirmosios gyvulių išginimo dienos apeigos bei Šv. Jurgio, gyvulių globėjo, kultas²⁷⁵. Vilhelmas Marinijus apie 1618 – 1670ar 1671 m. pateikia duomenų apie gyvulių globėjus Baubą (Baubį) – galvijų saugotoją, piemenų globėją: Žemėpatį – žemės, galvijų ir viso ūkio globėją.²⁷⁶ Apie kažkada buvusį ganyklos dievą mini ir vėlesnių laikų tyrinėtojai: S. Stanevičius, I. J. Januš, H. Uzeneris, P. Dundulienė ir kiti²⁷⁷. Juozas Kudirka pateikia duomenų iš XIX a. pirmos pusės apie aukojimo būdus: *Kunigai tų bažnyčių, kur švenčiamos Jurginės, liepia dirbti iš vaško naminių gyvulių figūrėles, tai arklių, karvių, avių, ožkų, kiaulių ir t.t. Tam tikrą kiekį jų nulieję, sudeda atskirai rūšimis į rėčius ar kitokius indus ir su tokiomis prekėmis sodina prie bažnyčios špitolės senius ar bobas pardavinėti norintiems. Kiemionys, nusipirkę kelių rūšių figūrėlių, neša jas aplink bažnyčią, meldžiasi, pagaliau deda ant altoriaus tiek tuos gyvulėlių atvaizdus, tiek tam tikrą kiekį pinigų*²⁷⁸. Pasak Rimanto Balsio, „palyginę XVI a. Ganikliui skirtus aukojimus su XVIII – XX a. pradžios

²⁷¹ Vidutinis ūkis įkurtas 1981 m. Dabar laiko 50 melžiamų karvių, su prieaugliu 80 galvų. LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0003). Pateikėjas, g. 1972 m., Šalčininkai, Šalčininkų r. Už. 2011 m.

²⁷² Balsys R. Lietuvių naminių gyvulių ir paukščių dievybės: nuo apeigos iki prietaro. // *Liaudies kultūra*. Nr. 5., 2005, p. 17.

²⁷³ Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai XVI amžius. / Sudarė N. Vėlius. t. II, V., 2001, p. 208.

²⁷⁴ Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. / Sudarė N. Vėlius. t. III, V., 2003, p. 46.

²⁷⁵ Ten pat, p. 289.

²⁷⁶ Ten pat, p. 64.

²⁷⁷ Balsys R. Lietuvių naminių gyvulių ir paukščių dievybės: nuo apeigos iki prietaro. // *Liaudies kultūra*. Nr. 5, 2005, p. 18.

²⁷⁸ Kudirka J. Jurginės. V., 1997, p. 24.

*Jurginių papročiais matome, kad tiek ikirikščioniškajam Ganikliui, tiek krikščioniškajam Jurgiui skirtos apeigos (auka, aukos paskirtis, vieta) beveik visiškai sutampa.*²⁷⁹

Lietuvoje Šv. Jurgio dienų apeigos siejamos su pirmąja gyvulių išginimo diena nėra vienietinis reiškinys. Daugelyje Europos šalių daugiausia apeigų, susijusių su pirmojo gyvulių išginimo diena, atliekama Šv. Jurgio dieną. Europos tautose Šv. Jurgis laikomas gyvulių globėju, ir ši diena siejama su pirmosios gyvulių išginimo dienos apeigomis. Kaip antai, Italijoje Šv. Jurgio (*San – Džiordžio*) diena buvo laikoma piemenų švente, tai pirmojo gyvulių išginimo diena.²⁸⁰ Skandinavijoje pirmą kartą iš tvartų gyvuliai išgenami į pievas, kaip ir daugelyje Europos šalių, Šv. Jurgio dieną (*Georgijaus*).²⁸¹ Suomijoje senosios vasaros dienos²⁸² sutampa su Šv. Jurgio diena, o šių dienų svarbiausiu įvykiu laikomas pirmasis gyvulių išginimas. Vokietijoje Šv. Jurgis taip pat buvo laikomas arklių ir smulkių gyvulių globėju. Austrijoje šią dieną šventinami gyvuliai ir rengiamos žirgų lenktynės. Žemutinėje Austrijoje Karintijoje ir Berchne pirmą kartą išgenami gyvuliai į laukus. Daugelyje regionų tikintieji į bažnyčią atnešdavo geležinius *votus* – gyvulių figūrėles, pasagas, karvių ragus, kaip liudijimą ankstesnių aukojimų.²⁸³ Analogijos fiksuojamos Lietuvoje, kur Šv. Jurgio dieną į bažnyčią nešdavo panašias gyvūnų atvaizdų figūrėles ir padedavo jas prie Šventojo altoriaus. Šveicarijoje šią dieną anksti ryte gyvulius sugindavo į aikštę priešais bažnyčią, kur visi meldėsi, laimino gyvulius, juos šventino švęstu vandeniu.²⁸⁴ Daugelyje Vengrijos kaimų Šv. Jurgio dieną samdydavo piemenis, kas aktualu buvo ir Lietuvoje²⁸⁵. Lenkijoje Šv. Jurgis buvo laikomas artojų ir piemenų globėju ir švenčiamas 24 balandžio. Kaimyninėje Latvijos Respublikoje per Jurgines taip pat pirmą kartą išgindavo gyvulius²⁸⁶. Rusai, ukrainiečiai ir baltarusiai, kaip ir lenkai Jurginėse, pirmą kartą išgindavo galvijus į lauką. Gyvulių globėjais rytų slavuose laikomi *miškinis (lešij, lesnoj deduška)* ir Jurijus / Georgijus.²⁸⁷

²⁷⁹ Balsys R. Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro. Klaipėda. 2006, p. 159.

²⁸⁰ Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. / *Весенние праздники*. Москва: Издательство Наука. 1977с, 96.

²⁸¹ Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. / *Весенние праздники*. Москва: Издательство Наука. 1977. с. 118.

²⁸² Balandžio 12-14 dienos buvo vadinamos vasarinėmis naktimis, o bažnytiniame kalendoriuje Šv. Julijos, Justiano, Tiburcijaus. XVII a. įvedus Georgijaus kalendorių, vasaros dienos pasitraukė 11 dienų, į šaltesnį laikotarpį. Nuo tada vadinamos kaip senosios vasaros dienos. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. / *Весенние праздники*. Москва: Издательство Наука. 1977. с, 118.

²⁸³ Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. / *Весенние праздники*. Москва: Издательство Наука. 1977, с. 171.

²⁸⁴ Ten pat, p. 181-183.

²⁸⁵ Morkūnas V. Nuo tamsos iki tamsos. V., Leidykla „Mokslas“. 1977, p. 44.

²⁸⁶ Šmitas P. Latvių mitologija. 2004, p. 138.

²⁸⁷ Соколова В. К. Весенние-летние календарные обряды русских украинцев и белорусов. Москва: Издательство Наука. 1979, с. 155.

Lietuvoje ganymas prasidėdavo nuo Šv. Jurgio (balandžio 23 d.) ir tęsdavosi iki Visų šventųjų dienos (lapkričio 1 d.) ar kol iškrisdavo pirmasis sniegas. Kaimo bendruomenėje pirmosios gyvulių išginimo dienos apeigose svarbiausia vieta skiriama taip pat Šv. Jurgiui – gyvulių globėjui, dar vadinamam gyvulių patronu. Dar XX a. pr. „*Jurginėj prieš Šv. Jurgio abrozduš neša už gyvulius džiovintus ir šviežius sūrius, prie jo stovi net didžiausi kūgiai, Šv. Jurgis valgo šitai. Jurgis myli ir kiaušinius.* (Tverėčius, Ignalinos r.)“²⁸⁸. Šv. Jurgiui specialiai bažnyčioje skirtoje vietoje būdavo paliekamos aukos už gyvulius, paskui aukojamos mišios. Lyginant XX a. pr. su XX a. pabaigos bei XXI pr. duomenimis, ši intencija nekinta, aukoms bažnyčioje skiriama speciali vieta prie altoriaus, ten dažniausiai padedami krepšiai aukai, vadinamai *apierai*, dėti.

Daugiausia aukojamos gyvulinės kilmės aukos - tai jauno ėriuko mėsa, pieno produktai: sūris, sviestas, kiaušiniai bei pinigai. Aukojamoms aukoms dėl gyvulių šeiminkų, gyvulių gerovės užtikrinimo, kad gyvuliai nesirgtų, sektųsi²⁸⁹. Pakruojo rajone šeiminkai aukojo gyvulinės kilmės aukas, norėdami užtikrinti gyvulių gerovę, kad gyvuliai nesirgtų, sektųsi (Pašvitinio k.)²⁹⁰, o Pasvalio rajone, kad geriau augtų, aukojama mėsa (Joniškėlis)²⁹¹. Šiaulių rajone sakydavo: „*Nenunešei ir nukrito gyvulys*“ (Bitėnų k.)²⁹², Žeimelio apylinkėse nešdavo ne tik mėsa, bet ir vilną, kad gyvuliai nesirgtų²⁹³. Rokiškio r. nešdavo kiaušinius, kad žmonėms gyvuliai sektųsi²⁹⁴. Lyginant su XX a. pr. rašytiniais šaltiniais iki maždaug XX a. vidurio, aukos skirtos Šv. Jurgiui išlieka beveik nepakitusios: *Iš maisto net kas sūri, kas varškę, kas kiaušinių, kas tenai kokį mėsos gabalą tenai, rūkyta dešra*²⁹⁵. Kavelkiškės k. (Adučiškio par.), Trečiūnų k. (Švenčionių par.) pateikėjai dar atsimenta, kad „*nešė baroniuko priekinę šlaunį. Specialiai plovė tai dienai. Nešė šviežią*“²⁹⁶. Po XX a. vidurio nebefiksuojama šviežios pjauto ėriuko mėsos aukojimas. Vyresnio amžiaus asmenys dar ir dabar aukoja dešrą, sūrį, sviestą, kiaušinius²⁹⁷, bet dažniausiai pastebimas aukos perėjimas iš natūros į piniginę aukos formą. Dar XXI a. pradžioje Lietuvoje Šv. Jurgis laikomas gyvulių globėju, šventuoju, patronu²⁹⁸ ir galintis apsaugoti gyvulius visą ganymo sezoną²⁹⁹, *jis gano gyvuliukus*³⁰⁰.

²⁸⁸ *Balys J.* Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 169.

²⁸⁹ LII BR, b. 1105, l.

²⁹⁰ LII BR, b. 1105, l. 1.

²⁹¹ LII BR, b. 681, l. 41.

²⁹² LII BR, b. 681, l. 6.

²⁹³ LII BR, b. 642, l. 15.

²⁹⁴ LII BR, b. 854, l. 27.

²⁹⁵ LII BR, b. 1, 79.

²⁹⁶ LII BR, b. 2336, l. 28.

²⁹⁷ LII BR, b. 2336. (Trečiūnų k. Kavelkiškės k., Stuglių k., Šišniškių k. Švenčionių r.; Ažuraisčių k., Zarasų m., Avilių k., Raudankos, k. Zarasų r.; Salos k. Ignalinos r.)

²⁹⁸ Lauko tyrimų duomenimis LII BR b. 2237, 2348.

²⁹⁹ LII BR, b. 2336, l. 16.

Šv. Jurgis yra ne tik gyvulių globėjas, jis dar laikomas vilkų vadu. Todėl ne tik Lietuvoje, bet ir daugelyje Europos regionų Šv. Jurgis dar buvo vadinamas vilkų patronu, pastarieji traktuojami kaip šventojo šunys. Kaip antai, Suomijoje ne tik gyvulių savininkai, bet ir piemenys, pirmąją išginimo dieną imdavosi maginių veikslių savo gyvulių apsaugai. Minėtoje teritorijoje didžiausi gyvulių priešai buvo laukiniai žvėrys: meškos ir vilkai. Pietvakarių Suomijoje, Varsinai – Suomi ir Satakunta, jau Šv. Tiburcijo dieną piemenys anksti ryte ėjo ant aplinkinių kalvų viršūnių ir grodavo iš beržo tošių pagamintomis dūdomis ir ragais. Grojimas būdavo kreipiamas į visas pasaulio puses. Tai buvo vadinama vilko dantų užgrojimas.³⁰¹ Sabo apylinkėse šis užgrojimas buvo atliekamas du kartus – per Šv. Tiburcijaus ir Šv. Jurgio dienas. Kai kuriose vietovėse panašiai vilkams dantis užkalbėdavo Valpurgijevio (вальпургиев) dieną arba per Velykas, priklausomai nuo gyvulių išginimo dienos.³⁰² Su prašymu apsaugoti gyvulius, sulaikyti vilkus buvo kreipiamasi ir į Šv. Jurgį ir miškinį. Kreipdavosi tokiais žodžiais: „*Jurgi, pririšk savo šunis.*“; „*Jurgi, Jurgi, pasodink juos ant grandinės*“; Karialoje šaukė: „*Jurgi, maitintojau, pririšk savo šunis.*“³⁰³

XX a. pradžioje, Šv. Jurgio dieną išgenant gyvulius, visoje Lietuvoje, taip pat egzistavo nemažai įvairių draudimų, susijusių su galimybe apsaugoti gyvulius nuo vilkų, kadangi pastarieji buvo laikomi Šv. Jurgio šunimis. Draudimų privalėjo laikytis tiek kaimo bendruomenės nariai, tiek piemenys. Jonas Balys rašo apie anksčiau buvusį šią dieną apeigini piemenų valgymą: „*Kur piemenys Šv. Jurgio dienoj laukan nešas miltų ir verda su sviestu košele, šakaliukais valgo ir minėt reikia Jurgis, kaip visus vilkus privalgydino košelės puodelį išviręs, tai tada vilkai nekliudo karvių, avelių (Tverečius)*“³⁰⁴. Labiausiai gyvulių saugumu rūpinosi patys šeimininkai. Todėl pirmus metus ganantį piemenį mokė, kaip reikia tinkamai elgtis pirmąją gyvulių išginimo dieną, kad jų ganoma banda būtų saugi. Kaip rašo V. Milius, „piemuo, pirmą kartą išginęs, turėdavo taip pat atlikti nemažai burtų, o parginęs – atitinkamai elgtis“³⁰⁵. Romanas Vasiliauskas pirmosios gyvulių ganymo dienos apeigose išskiria piemens veiklą reglamentuojančius draudimus. Vienas tokių draudimų reglamentuoja elgesį magiškomis priemonėmis, kuomet pirmąją gyvulių išginimo dieną draudžiama naudoti aštrius daiktus, kad

³⁰⁰ LII BR, b. 2336, 1, 78.

³⁰¹ Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. / *Весенние праздники*. Москва: Издательство Наука. 1977, с. 130-131.

³⁰² Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. / *Весенние праздники*. Москва: Издательство Наука. 1977, с. 130-131.

³⁰³ Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. / *Весенние праздники*. Москва: Издательство Наука. 1977, с. 130-131.

³⁰⁴ Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 166.

³⁰⁵ Milius. V. Pirmosios gyvulių išginimo dienos papročiai. // MADA. t. 1, 1962, p. 204.

vilkai gyvulių neišpjautų³⁰⁶. Dėl šių priežasčių draudimą imti aštrius daiktus pirmąją gyvulių išginimo dieną pakankamai griežtai kontroliavo patys gyvulių savininkai. Drausdavo galąsti peilį bei vytele mušti gyvulius (Švenčionių r.)³⁰⁷. Piemeniui, galandančiam peilį pirmą ganymo dieną, šeimnininkai sakydavo: „*Kam tu galundzi peilį, vakaro atgysi ir išigalūsi. Vis tai, kad vilkas keltuvos nepjauts*“³⁰⁸. Dažniausiai, „kad gyvulių vilkas neneštų, tai piemeniui ligi Šv. Jurginių neduoda peilio ir ugnies kurti“³⁰⁹ (Utenos r.). Ne tik peilį galąsti drausdavo šeimnininkai, bet ir imti aštrius daiktus į rankas. Minėtas draudimas asocijuojasi su similine magija: aštrus peilis – aštrūs vilko dantys. Vyravo draudimas minėti plėšrūno vardą, tikėta, ką minėsi tą ir prišauksi. Pirmąją gyvulių išginimo dieną, piemeniui pusryčiaujant buvo draudžiama minėti vilko vardą, kad vilkai neišpjautų bandos. Iš karto gaudavo barti: „*Tu valgai ir (in piemeni) vilkų mini, nereikia minėc kap valgai. Vis ta, kad vilkas keltuvų nepjaut*“³¹⁰ (Adučiškio apyl). „*Kad gyvulių vilkas neneštų, tai piemeniui ligi Šv. Jurginių neduoda peilio ir ugnies kurti*“³¹¹. Piemeniui buvo draudžiama kojas autis ant krosnies, kad vilkai jo nesudraskytų (Panevėžio ir Ukmergės apylinkės)³¹². Išginęs piemuo negalėdavo sėstis ant žemės, kad vilkas avelių nenuneštų. Minėto draudimo ypatingai buvo paisoma bendruomeninio gyvulių ganymo metu. Kadangi XX a. pradžioje gyvuliai dažnai buvo ganomi miškuose ir pamiškėse, čia egzistavo realus pavojus vilkų antpuoliui. Didžiausia grėsmė buvo netekti avių, besiganančių su karvių banda. Šio draudimo gyvybingumą lėmė ir istorinės aplinkybės, kuomet po II pasaulinio karo pagausėjo vilkų populiacija ir suaktyvėjo jų antpuoliai prieš ganomus gyvulius. Todėl pirmąją gyvulių ganymo dieną piemuo atlikdavo tam tikrus veiksmus, kad visos karvės sugrįžtų į namus. „*Pirmąkart parginęs, piemuo kiša pastogėn botagą arba kasa jį po žeme, kur stovi avelės, kad jos visada pareitų namo*“ (Debeikiai, Anykščių r.)³¹³. Kad visuomet gyvuliai eitų į namus, neklaidžiotų, „piemeniui, pirmąją dieną išginus gyvulius, negalima užėiti pas kaimyną, nes per visą vasarą gyvuliai, grįždami iš lauko, klaidžios visur“³¹⁴. Šv. Jurgio dieną nebuvo galima nieko skolinti, „*nes vilkas labai pjauts gyvulius*“ (Dūkštas, Tverėčius, Ignalinos r.)³¹⁵. Maždaug nuo XX a. vidurio iki XXI a. pradžios panašūs draudimai nebefiksuojami.

³⁰⁶ Vasiliauskas R. Lietuvių liaudies pedagogika – jaunosios kartos socializacijos fenomenas. V., 2006, p. 148.

³⁰⁷ LII BR, b. 2336, 1, 48.

³⁰⁸ Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Lietuvos tautosakos rankraštynas. b. 2442, ap, 391.

³⁰⁹ Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Lietuvos tautosakos rankraštynas. b. 2237, ap, 115.

³¹⁰ Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Lietuvos tautosakos rankraštynas. B., 2442, ap, 391.

³¹¹ Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Lietuvos tautosakos rankraštynas. B., 2237, ap, 115.

³¹² Milius. V. Pirmosios gyvulių išginimo dienos papročiai. // MADA. t. 1, 1962, p. 198.

³¹³ Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 185.

³¹⁴ ŠvKM E MF, b. 39, ap. 03.

³¹⁵ Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993., p. 168.

Šv. Jurgio dieną paprotinėje kaimo bendruomenėje egzistavo kiti būtiniai draudimai. Daug draudimų, susijusių su gyvulių šeiminkėmis. Moterims Šv. Jurgio dieną dažniausiai buvo draudžiama dirbti su gyvuliais. Nepaisymas tokio draudimo galėjo atnešti nesėkmę gyvulių ūkyje. Ignalinos r. net tarpjurginių laikotarpiu, tarp lietuviškų ir slaviskų Jurginių, buvo laikomasi draudimų dirbti tam tikrus ūkio darbus. Egzistavo draudimas pradėti austi, t.y. mesti audeklus: „*Kad negalima audeklų mesti, gyvuliai neėda, kūsta ir dvesia*“³¹⁶, „*nuo katalikų Jurginės ligi ruskių nereikia audeklo mesti – gyvuliai nesiveis* (Švenčionių r.)“³¹⁷. Jurginių dieną piemenys taip pat laikėsi tam tikrų draudimų. Kaip antai, žinojo ir saugodavosi, kad žalios šakelės nenulaužtų (Tverečius)³¹⁸. Banda genama anksti, tad keltis piemenims reikėjo vos patekėjus saulei, pasak pateikėjų, „*tam, kad piemenis neimtų miegas, veidą reikia nusiprausti iš jaučio sliedo (pėdos) ar gyvulių girdzytuvės* (indo, iš kurio girdomi gyvuliai)“³¹⁹. Šis paprotys liaudies tikėjimuose reiškė gyvulių vaisingumo užtikrinimą.

Panašių pirmojo gyvulių išginimo dienos draudimų ir tikėjimų laikėsi ir kitose Europos šalyse. Balkanų šalyse piemuo pirmąją išginimo dieną stengdavosi kaip įmanydamas kuo anksčiau savo bandą atginti į ganyklą. Kai kur vyravo tikėjimas, kad jeigu Šv. Jurgio dieną gyvuliai bus sotūs, tai sotūs bus visus metus. Dėl to gyvuliai būdavo leidžiami ir į apšėtus laukus. Rusijoje Novgorido apylinkėse, po to, kai šeiminkas apeidavo bandą, ją apeidavo ir vyriausiasis piemuo. Tam tikrų daiktų nešimas aplink bandą asocijavosi su maginio rato nubrėžimu, turinčiu galios apsaugoti bandą per visą ganymo sezoną. Atlikdamas šią apeigą piemuo nešdavosi duoną ir druską, Velykų žvakę ir ikoną.³²⁰ Baltarusijoje piemuo su savimi imdavo verbą ir per pirmąją ganymo dieną privalėjo tris kartus suduoti kiekvienam gyvuliui. Tą verbą vakare parsinešdavo, sulaužęs įsmeigdavo į kiekvieną tvarto dalį. Vyresnysis piemuo lauke iškepėdavo kiaušinieneį ir ją nešinas apeidavo gyvulius.³²¹ Šiaurės rytų Lenkijoje „*ant Jurginių išvaro gyvulius su verbu, gali bŭc sniego ir dikčiai, bet išvaro, pavarinėja ir vėl parvaro* (Klevų k., Punsko r.)“³²².

Gyvuliai buvo išleidžiami tik per tam tikras šventes, pavyzdžiui, Kalėdų bei Velykų antrąją dieną, tuomet pagal elgesį buvo sprendžiama apie jų fizinę būklę. XX a. pradžioje per Jurgines būtinai turėjo būti galvijai išgenami į laukus, neatsižvelgiant į oro sąlygas. Kaimyninėje

³¹⁶ Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 167.

³¹⁷ Ten pat, p. 167.

³¹⁸ Ten pat, p. 165.

³¹⁹ ŠVKM E MF, b. 39, ap. 03.

³²⁰ Соколова В. К. Весение-летние календарные обряды русских украинцев и белоруссов. Москва: Издательство Наука. 1979, с. 158.

³²¹ Соколова В. К. Весение-летние календарные обряды русских украинцев и белоруссов. Москва: Издательство Наука. 1979, с. 162.

³²² Vaicekauskienė A. Punskiečių kalendorinės šventės ir papročiai. Punkskas. 2006, p. 195.

Latvijos Respublikoje per Jurgines taip pat pirmą kartą išgindavo gyvulius³²³. Dar XX a. pradžioje Šv. Jurgio dieną gyvuliai buvo pirmą kartą išgenami į lauką. Nykstant apeigai, maždaug po XX a. vidurio, kaimo bendruomenės nariai karves nors trumpam išleisdavo į kiemą. Todėl paprotys gyvulius išginti Šv. Jurgio dieną Lietuvoje XXI a. pr. yra visiškai nunykęs, tačiau vyresnės kartos žmonių tikėjime dar egzistuoja suvokimas, kad Šv. Jurgis gali apsaugoti gyvulius visą ganymo sezoną, nes jis yra gyvulių globėjas³²⁴, šventasis, atneša sėkmę³²⁵, padeda gyvuliams³²⁶, jis gano gyvuliukus³²⁷. Gimę po XX a. antros pusės jau nebegali pasakyti, dėl ko neša aukas Šv. Jurgiui ir tik vienas kitas dar neša aukas į bažnyčią. Dabartiniai ūkininkai nepraktikuoja aukojimo bažnyčiai, tačiau žino apie Šv. Jurgio dieną ir apie seniau jam aukojamas aukas bažnyčiose. Nebemini jie ir draudimų laikymosi šią dieną.

Pirmosios ganiavos ir žemės ūkio darbų pradžia siejama su liaudies kalendoriuje minima Jurginių diena (balandžio 23 diena), su šia diena kaimo bendruomenės paprotiniame gyvenime egzistavo nemažai apeigų, dažnas galima traktuoti kaip magiją. Regina Merkienė, tyrinédama gyvulininkystę, pastebėjo, kad, baltų genčių formavimosi laikotarpiu magija greičiausiai naudota gyvulių vaisingumui, produktyvumui didinti bei jų sveikatai apsaugoti³²⁸. Juozas Kudirka, rašydamas apie Jurginių papročius, pastebi, kad susilieja krikščioniškasis pasaulėvaizdis ir magija, o drauge ir ikikrikščioniškojo tikėjimo elementai³²⁹. Arūno Vaicekausko teigimu, „gyvulių išginimo momentą lydėjusios maginės apeigos pasižymėjo gausumu ir išplėta simbolika.“³³⁰

XX a. pirmoje pusėje, pirmąkart išvarant gyvulius į ganyklą, buvo atliekamos apeigos, tikint jų veiksmingu poveikiu užtikrinant ūkio naudos gerovę, priaugio gausėjimą, piningumą: ypatingas dėmesys buvo kreipiamas į tai, kad blogos akys nepakenktų gyvuliui. R. Merkienė apeigas, kurios atliekamos siekiant individualių ar bendruomeninių tikslų, suskirstė į aktyvias ir pasyvias. Akcentavo, jog apeigos gali būti laikomos atliktos, jeigu yra bent vienas iš šių dviejų dmenų³³¹. Autorės nuomone, aktyvioms apeigoms „priklauso tam tikri žmogaus judesiai arba jo stabili būseną, naudojant saugas – mediatoriaus reikšmę turinčius daiktus, sakramentalijas ir mintyse ar garsiai ištariamą žodines formules. Prie pasyvių apeigų priskirtinas laikymasis iš

³²³ Šmitas P. Latvii mitologija. V., 2004, p. 138.

³²⁴ LII BR, b. 2336, l. 16.

³²⁵ LII BR, b. 2336, l. 7.

³²⁶ LII BR, b. 2336, l. 64.

³²⁷ LII BR, b. 2336, l. 78.

³²⁸ Merkienė R. Išginimo ritualų analogijos bei arealai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje: (XIX a. antroji – XX a. pirmoji pusė). // Iš lietuvių etnogenezės. V., 1981, p. 100.

³²⁹ Kudirka J. Jurginės. V., 1997, p. 17.

³³⁰ <http://www.culture.lt/satenai>.

³³¹ Merkienė I. R. Atmosferos „valdymo“ būdai Lietuvoje XX a. pirmoje pusėje. Etnokultūrinio tapatumo savybės. / *Etinė raiška ir tapatumo išraiška*. V., 1999, p. 209.

anksto nustatytų draudimų, nedarant tam tikrų veiksmų plačiausia prasme, netariant tam tikrų žodžių, nenaudojant ir net neliečiant daiktų, apribojant žmogaus gyvybei palaikyti reikalingas veiklas – valgymą ir gėrimą ar bent griežtai jas reglamentuojant³³². Pirmąją gyvulių išginimo dieną buvo naudojamos tiek sakramentalijos, tiek mediatoriaus reikšmę turintys daiktai. Apeigoms atlikti naudoti virti ir žali kiaušiniai, verba, žaliuojanti šakelė, šventintos žolės, užraktas, šventintas ir paprastas vanduo, žvakė, Šv. Agotos duona ir druska, skudurai.

Anksčiau išginti gyvulius prieš Šv. Jurgio dieną nebuvo galima, nes tikėta, kad vilkai išpjaus juos³³³. Išgenant gyvulius, buvo žiūrima ir į savaitės dienas, tikint, kad gyvulius išginus tam tikromis savaitės dienomis, bus nulemta gimsiančio prieauglio lytis: pirmadienį, antradienį ar ketvirtadienį – tais metais bus vyriškos lyties prieauglis, o trečiadienį, penktadienį, šeštadienį ir sekmadienį – moteriškos³³⁴. Pirmosios gyvulių išginimo dienos apeigos ima nykti XX a. 3 – amė dešimtmetyje, kaimams skirstantis į vienkiemius, o jau po XX a. 5 – ojo deš. Jurginių dieną retai kur gindavo gyvulius į ganyklas, tik išvarydavo iš tvarto „kojoms pramiklinti“³³⁵, vėliau imta visai nepaisyti Šv. Jurgio dienos apeigų. XX a. antroje pusėje – XX a. pabaigoje daugelyje kaimų gyvuliai šią dieną visai nebuvo išvaromi iš tvartų. Išginimo laikas tampa nebesvarbus, nes ganymo sezoną daugiausia pradėdavo gegužės mėnesį, atsižvelgdami į gamtines sąlygas, o kas turėjo daugiau pašarų, ganyti pradėdavo jiems tinkamu laiku.

Senesnių kaimo gyventojų pasaulėžiūroje buvo susiformavusi tokia nuostata, jog šeimininkai yra atsakingi už gyvulių apsaugą. Ganymo pradžioje atlikdamas tam tikras apeigas, tikėjosi apsaugoti savo gyvulius nuo įvairiausių negandų, juos supančių per visą ganymo sezoną. Motyvacija gana paprasta, juk gyvulys iš savosios/ uždarosios (tvarto) erdvės patenka į svetimą/ atvirą erdvę, todėl pagrindinis šeimos galvos rūpestis - užtikrinti galvijų saugumą bei gerovę. Seniau pirmąją gyvulių išginimo dieną gyvulius gindavo piemenys kartu su šeimininkais. Dar tarpukariu „[...] pirmąją gyvulių išginimo dieną į lauką kaime, iš ryto visada išgindavo tik šeimų vyresni, arba net patys šeimininkai, ar šeimininkė. Niekada pirmąją dieną iš ryto gyvulių negydavo kas nors iš vaikų“³³⁶. Virbališkių k. (Kupiškio r.), „pirmą kartą gyvulius iš tvarto išvarydavo visi šeimos nariai, nes bijojo, kad gyvuliai nesibadytų, o jei buvo silpni, kad nenugriūtų. Tą dieną gyvulius perimdavo kerdžius ir piemenys“³³⁷. Pasak Pranės Dundulienės, „XX a. pradžioje Rytų Lietuvoje daug kur buvo išlikęs paprotys pirmą sykį išginti gyvulius,

³³² Merkienė I. R. Atmosferos „valdymo“ būdai Lietuvoje XX a. pirmoje pusėje. Etnokultūrinio tapatumo savybės. / *Etninė raiška ir tapatumo išraiška*. V., 1999, p. 210.

³³³ Milius. V. Pirmosios gyvulių išginimo dienos papročiai. // MADA. t. 1, 1962, p. 198.

³³⁴ *Ten pat*, p. 198.

³³⁵ ŠvKM, b. 3, 1, 81.

³³⁶ ŠvKM, b. 2, 1, 151.

³³⁷ LII BR, b. 887/ I, 1, 98.

susirinkus visai šeimai³³⁸. Abiejų grupių dalyvavimas apeigoje buvo labai svarbus. Tikėta, kad „laumės neatims pieno, nenukirps vilnų ir kad blogos akys gyvuliams nepakenks“³³⁹. Paprotys gyvulius išginti kartu su šeimnininkais, kaip ir XX a. pradžioje, išlieka iki XX-XXI a. sandūros. Pirmoji diena kaimo žmonių traktuojama kaip gyvulių apsiuostymo ir apsižvalgymo po laukus, tuo pačiu piemenų gebėjimų išbandymas³⁴⁰. Gyvulių šeimnininkai pirmąją ganymo dieną rinkdavosi į lauką, kad užtikrintų savo gyvulių saugumą. Buvo stebima, kad jų gyvuliai nesusižeistų lakstydami bei badydamiesi. Norėta pasižiūrėti ir kaimynų gyvulių. Pirmąją ganymo dieną banda išgenama vėliau ir paganoma trumpiau, maždaug iki pietų. Toks ganymo būdas trukdavo kelias dienas, kol gyvuliai apsiprasdavo ganykloje ir vienas prie kito. Pavieniai šeimnininkai kartais ganydavo ilgiau, dėl jų gyvulio agresyvaus elgesio bandoje. Užfiksuota atveju, kuomet besibadančią karvę rišdavo netoli ganomos bandos³⁴¹. Dabartiniai ūkininkai pirmąją gyvulių išginimo dieną ir kelias kitas stebi savo bandą, duodami laiko gyvuliams apsiprasti prie *elektrinio piemens*.

XX a. pradžioje pirmojo gyvulių išginimo Šv. Jurgio dieną bendruomeninio kaimo kultūrinėje erdvėje gyvavę draudimai ir tikėjimai funkcionavo kaip informaciniai išpėjimai, kasdienybėje reglamentuojantys elgesio normatyvus. Visoje Lietuvoje fiksuojama draudimų ir tikėjimų, norint užtikrinti ūkio sėkmę: jų laikėsi tiek gyvulių šeimnininkai, tiek gyvulius ganantys piemenys. Visi draudimai ir tikėjimai susiję su gyvulių ekonomine nauda. Dar XX a. pradžioje galiojo bendras draudimas, per Jurgines griežtai draudžiantis dirbti: arti bei akėti žemę, kalti kuolą, apskritai negalima judinti žemės. To nesilaikant tikėta, kad vasarą ledai javus išplaks, žvėrys gyvulius išpjaus. Draudimas dirbti Šv. Jurgio dieną gyvuoja ir XXI a. pr., tačiau įgijęs bažnytinio mokymo tradicijas – dirbti negalima, nes šventadienis.

Ypatingai šios dienos draudimų laikėsi gyvulių savininkai, nes jiems buvo aktualu užtikrinti gyvulių gerovę ir jų produktyvumą. Šeimnininkai, stebėdami savo gyvulius, galėjo nuspręsti ateinančių metų skalsą ūkyje. „*Jei ryte genant karves, karvė nešas už danties kyšanti šiaudą, tai šeimnininkam pavasarį užteks šieno, jei eidamos namo neša, tai šeimnininkams pirkti šieno reikės pavasarį*“³⁴² (Tverečius, Ignalinos r.). Pasitelkus liaudies meteorologijos stebėjimus, buvo sprendžiama apie vasaros sezono karvių pieningumą. Dar XX a. pr. Aukštaitijoje (Rokiškio r.) tikėta, kad „*reikia Šv. Jurgio dienoj išgyti karves, tai per visus metus duos daug pieno*“ (Pandėlys)³⁴³. Norint, kad karvės duotų daugiau pieno, reikėjo jas išginti į

³³⁸ Dundulienė P. Lietuvių etnologija. V., 1991, p. 270.

³³⁹ Milius. V. Pirmosios gyvulių išginimo dienos papročiai. // MADA. t. 1, 1962, p. 199.

³⁴⁰ ŠvKM, b. 2, 1, 84.

³⁴¹ ŠvKM E MF, b. 39, Ap 06.

³⁴² Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Lietuvos tautosakos rankraštynas. B., 399, ap, 3 (19).

³⁴³ Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 176.

ganyklą, kol žolės būna nepražydušios (Rudina, Zarasų r.), „*kuriais metais Jurginės esti penktadienį, tai tais metais bus maža pieno*“ (Dusetos)³⁴⁴. Kaimo bendruomeninėje kultūroje daugelis egzistavusių pirmojo gyvulių išginimo dienos apeigos draudimų ir tikėjimų nunyksta kartu su samdomo piemens, kaip darbinės kategorijos egzistavimu.

Esant kolūkinei santvarkai, samdomi etatiniai kolūkio piemenys kaimo bendruomenėje buvusių tikėjimų nesilaikė. Jų darbas įremitas į normatyvus, kurių privalėjo griežtai laikytis. Dabartinių ūkininkų požiūriu, daugelis seniau egzistavusių draudimų yra tik prietarai, nieko negalintys padėti. Šias laikais pasikliaujama veterinarijos specialistais, pakankamu medikamentų kiekiu ir prieinama jų kaina. Todėl šiuolaikinio ūkininko pasaulėžiūroje senieji tikėjimai - tai tik seniau gyvavusios paprotinės kaimo kultūros atspindys, dabar dažniausiai praktikuojamas kaimo „bobučių“.

III. 1. 2. Verbos panaudojimas aprūkant, plakant ar išgenant gyvulius

Ankstesnių ir dabartinių šaltinių duomenimis, aprūkymas - viena iš ilgiausiai gyvuojančių apeigų, susijusių su gyvulių išginimu. Šias apeigas atlikdavo šeimininkė tvarte ar šalia jo. Piemuo čia nedalyvavo, nes šeimininkė siekė užtikrinti gyvulio gerovę, palikdama saugią erdvę (tvartą). Tik atlikusi pirmojo gyvulių išginimo diena skirtus maginius veiksmus, ji buvo užtikrinta padariusi viską kas įmanoma dėl gyvulio saugumo svetimoje erdvėje (ganykloje). Aprūkymo apeiga, prieš genant gyvulius į ganyklas, t.y. į svetimą nesaugią erdvę, buvo atliekama netoli tvarto - savoje saugioje erdvėje. Dažniausiai rūkydavo tarpduryje arba kieme (Kupiškio r.)³⁴⁵, rūkydavo iš toli visą karvę kieme (Tverečius, Ignalinos r.)³⁴⁶. Buvo laikomasi tam tikrų atsargumo priemonių – retai kada gyvulius rūkydavo tvartuose, dažniausiai netoli jo. Tarpukariu akivaizdi šio papročio nykimo tendencija. Daugelis pateikėjų, gimusių apie 1945 – 1950 metus, prisimena, kaip jų tėvai atlikdavo aprūkymo apeigą. Prisiminimuose nėra konkretumo, t.y. dėl ko ši apeiga buvo atliekama. Pateikėjos galėjo prisiminti, kaip ji buvo atliekama, dėl ko – nežinojo.

Gyvulių savininkai verba ne tik aprūkydavo ir išplakdavo gyvulius pirmą kartą genamus iš tvarto, bet duodavo jos gyvuliams suėsti, pauostyti verbos dūmo. Gyvulių apėjimas maginiu ratu buvo derinamas su aprūkymu bažnyčioje švęstomis žolėmis, šlakstymu švęstu vandeniu, plakimu verba³⁴⁷. Pasak R. Merkienės, „augalų vegetacijos metu ruošiamos katalikiškos sakramentalijos ir su jomis ar buitinais daiktais atliekamos aktyvios apeigos,

³⁴⁴ *Balys J.* Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 176.

³⁴⁵ LII BR, b. 887/ I, 1, 88.

³⁴⁶ LII BR, b. 118, 1, 22.

³⁴⁷ <http://www.culture.lt/satenai>.

kuriomis siekiama iš anksto arba prisartinus pavojui apsaugoti savo sodybą, gyvulius³⁴⁸. Pietų Lietuvoje verba pašeriami gyvuliai: „*Nuskina truputuką šventintos verbos nuo viršūniukų ir duoda gyvuliams suėst, kai pirmą kartą juos išvaro iš tvarto. Kiaulėm ir arkliui neduoda* (Bobriškių k., Varėnos r.)“³⁴⁹.

Pirmojo gyvulių išginimo apeigoje verba atlieka bene svarbiausią vaidmenį ir naudojama iki šių dienų. Pateikėjų teigimu, apeiga atliekama kol laikomi gyvuliai. R. Merkienės teigimu, „iki XX a. penktojo dešimtmečio [...] visoje Lietuvoje tuo metu buvo žinomas išgenamų gyvulių apšventinimas ugnimi, turėjęs apsaugoti bandą (aveles arba karves) nuo vilkų, ligų, burtų ir griaustinio“³⁵⁰. Žeimelio apylinkėse „*pirmą kartą išvarant gyvulius, prie tvarto durų sukurdavo ugnį, į ją mesdavo šventų žolelių arba verbos šakelę ir pro tuos dūmus pravarydavo gyvulius, paskui paukščius, kad karvės daugiau pieno duotų, kad jaučiai būtų stiprūs*“³⁵¹. XX a. pradžioje retai kur aptinkamas gyvulių išlydėjimas į ganyklą su apeigine žvake (grabnyčine). Ši apeiga ilgiausiai išliko Švenčionių apylinkėse, kurios ribojasi su Baltarusija, o XXI a. pradžioje tai jau nebefiksuoja³⁵². Šeiminkės pirmojo gyvulių išginimo apeigai skirtas priemonės pasirodavo per didžiausias kalendorines šventes – Verbų Ssekmadienį, Velykas ir Devintines. Viena labiausiai paplitusių priemonių yra Verba, susidedanti iš kadagio, žilvičio, lazdyno, bruknienojų bei berželių šakelių.

XXI a. pradžioje fiksuojamas ilgiausiai gyvavęs gyvulių aprūkymas rytinėje Aukštaitijos dalyje. Pateikėja, gyvenanti Ažurasčio k. (Imbrado apyl. Zarasų r.), pasakoja, kad kiekvienais metais (iki 2008 m.), kol turėjo gyvulių, juos aprūkydavo. Aprūko verba, įdėjusi ją į katiliuką. Uždegusi su dūmais apeina aplinkui gyvulį vieną kartą³⁵³. Panašiai pasakoja pateikėja, pati aprūkanti savo gyvulius (Trečiūnų k., Švenčionių r.)³⁵⁴. Dažnai būdavo sudėtinis apeigos atlikimas, panaudojant net kelias priemones: aprūkimą ir pašventinimą švęstu vandeniu, gyvulio peržegnojimą. Šeiminkė aprūkydavo gyvulius, tikėdama, jog šis maginis veiksmas suteiks gyvuliams apsaugą per visą ganyimo sezoną. Gyvulius rūko nuo pakerėjimo ir blogų akių³⁵⁵, kad griaustinis jų nenutrenktų, kad nesirgtų³⁵⁶, kad neprapultų, kad žiūrėtų savo kiemo³⁵⁷. Dar

³⁴⁸ Merkienė I. R. Atmosferos „valdymo“ būdai Lietuvoje XX a. pirmoje pusėje. Etnokultūrinio tapatumo savybės. / *Etninė raiška ir tapatumo išraiška*. V., 1999, p. 211.

³⁴⁹ Velykų rytą lelija pražydo. / Parengė N. Marcinkevičienė, L. Sungailienė, A. Vakarinienė. V., 2006, p. 458.

³⁵⁰ Merkienė I. R. Išginimo ritualų analogijos bei arealai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje: (XIX a. antroji-XX a. pirmoji pusė). // *Iš lietuvių etnogenezės*. V., 1981, p. 102.

³⁵¹ LII BR, b. 642, l. 15.

³⁵² LII BR, b. 2336.

³⁵³ LII BR, b. 2336, l. 5.

³⁵⁴ LII BR, b. 2336.

³⁵⁵ LII BR, b. 2336.

³⁵⁶ LII BR, b. 1098, l. 18.

³⁵⁷ LII BR, b. 208, l. 171.

gyvuliai aprūkomi tam, kad žvėrys nepjautų, raganos iš karvių pieno neatimtų, laumės avių nekirptų. Tai turėję apsaugoti gyvulius nuo „blogos akies“ ar pavydo³⁵⁸. Pasak V. Miliaus, rūkoma, kad „*laimingai per vasarą ganytus, nesirgtų, riebesni ir sveikesni būtų, kad pieno daug duotų [...] , kad velnias neapsėstų ir nejudinėtų, raganos nepakerėtų*“³⁵⁹. Po Antrojo pasaulinio karo ši apeiga smarkiai nyko. Iki šių dienų fiksuojama rytinėje Lietuvos dalyje. Ūkininkai dažniausiai gyvulius išvaro plakadami verba iš tvarto³⁶⁰.

Aprūkimui buvo naudojama ne tik verba, bet ir ruginiai miltai (Ukmergė), uždegta *kačerga* (žarsteklis) arba pagaikštis (Obeliai, Kupiškis)³⁶¹. Aprūkoma buvo ir kitais šventintais Devintinių, Žolinių ir net Joninių žolynais. Kupiškio apylinkėse „*gyvulius parūkydavo šventomis žolėmis: jonažolėmis, diemedžiais, putiniais, šermukšniais, smidru*“³⁶². Joniškėlio apylinkėse (Pasvalio r.) dažniau gyvulius pasmilkydavo šventomis Devintinio ar Žolinės žolėmis, kartais ir verba, kad neapstotų raganos³⁶³. Pasak pateikėjų, prieš Pirmąjį pasaulinį karą aprūkymo apeigai skirta labai svarbi funkcija, nes smilkalai bei smilkymo būdas maždaug iki XX a. pradžios priklausė nuo gyvulių rūšies. Tverėčiaus apylinkėse „*kiekvieną gyvulį parūkydavo vis kiek kitaip nei kitus. Tai vis būdavo būrimas ir jis kiekvienam gyvuliui reikšdavo kitą prasmę, turėdavo nevienokią. [...] Gi karvei, tai parūkydavo daugiausiai tik papilvę, jos tešmenį ir pilvą. Tuo burdami, kad karvė gerai išnešiotų savą teliuką ir kad tešmuo pas ją išaugtų didelis, kad ji duotų daug pieno i pienas būtų labai riebus. Ožkai, kaip ir karvei, sako darydavo panašiai. [...] Avims parūkydavo pauodegius, kad jų kailių vilna gerai želtų ir mėsa būtų gera su lajumi aplipusi. Ir mažiems geriukams (avinėliams), irgi jų pauodegius parūkydavo*“³⁶⁴. Švenčionių apylinkėse (Bavainiškės k.) aprūkydavo karvės snukius³⁶⁵, Pašaminės k. gyvuliams duodavo dūmų pauostyti. Pateikėja nurodė priežastį, dėl ko buvo aprūkomas gyvulys: *karvė išvesta pavasarį labai durniuoja, tai dūmai nuo to mačyja (padeda)*³⁶⁶. Tai liudija ir racionalų gyvulių aprūkymo efektą - norima, kad gyvulys, išgenamas iš tamsaus tvarto, nesusižeistų. Per žiemą tamsiame ir pakankamai oro neturinčiame tvarte atstovėjęs gyvulys, patekęs į ryškią dienos šviesą bei gavęs daug oro, apsvaigsta. Šis apsvaigimas pasireiškia gyvulio neadekvačiu elgesiu: pradeda nevalingai šokinėti, mauroti, svyrinėti į šonus. Todėl gyvulio aprūkymo veiksmai

³⁵⁸ Mikštaitė-Čičiurkienė R. Piemenavimas Švenčionių krašte XX a. Švenčionys: UAB „Firidas“. 2007, p. 40.

³⁵⁹ Milius V. Pirmosios gyvulių išginimo dienos papročiai. // MADA. t. 1, 1962, p. 203.

³⁶⁰ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0008). Pateikėja ūkininkė g. 1951 m., Pelegrinda k., Švenčionių r. Užr: 2011 m.

³⁶¹ Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 178.

³⁶² LII BR, b. 887/ I, 1, 12.

³⁶³ LII BR, b. 642, 1, .16.

³⁶⁴ ŠvKM, b. 2, 1, 151.

³⁶⁵ LII BR, b. 2336, 1, 12.

³⁶⁶ LII BR, b. 2337, 1, 22.

parodo ypatingai svarbų atliekamos apeigos momentą, nes anksčiau nuo karvės priklausydavo šeimos gerovė. Labiausiai XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje Lietuvoje ir Baltarusijoje paplitęs ritualinis veiksmas – išginimas ir ganymas tam tikra vytele – būdingas daugeliui Vakarų ir Vidurio Europos tautų³⁶⁷. Rusijoje gyvulius į laukus išgindavo Šv. Jurgio dieną nupjauta verbos šakele, kuri pašventinama Verbų sekmadienį, o išvarydami sako žodžius, prašydami priimti gyvulius visam vasaros laikotarpiui ir saugoti juos³⁶⁸.

Analizuojant Lietuvoje gyvavusią aprūkymo apeigą, galima pastebėti, kad XX a. antroje pusėje ji sparčiai nyksta. Tuose Lietuvos regionuose ar ribinėse teritorijose, kur dominavo gluosnio vytelės, gyvulius pirmą kartą išgenant į ganyklas gyvavo paprotys juos išplakti verbomis. Pateikėjos, gimusios po Antrojo pasaulinio karo, teigia, kad pirmą kartą išgenant bandą į ganyklas, gyvulius tik išvarydavo su verba iš tvarto³⁶⁹. Dar ir šiandien, pasak pateikėjų, pirmą kartą išvesdami karves į lauką, iš tvarto jas išvaro suduodami verba (Šišniškių k., Stuglių k., Švenčionių r.)³⁷⁰. Seniau gyvavo paprotys, išvairius gyvulius su verbos šakele, ją pakišti po tvarto sija, tikint, kad gyvuliai visada grįš į namus (Kalvarijų apyl., Rokiškio r.)³⁷¹. Analogijų atrandame Baltarusijos Respublikoje (Ramškonių k., Lydos apskritis), kur išvarant visus gyvulius, muša juos verba, kad gerai išsiganytų³⁷². Daugpilio r. (Latvijos Respublika) dar XX a. paskutiniajame dešimtmetyje gyvuliai iš tvarto išgenami juos pavarant su verba³⁷³. Veikiama įvairių sociokultūrinių ir ekonominių aplinkybių, apeiga išliko tik kaip gyvulio išvaymas iš tvarto tikint, kad šis bus apsaugotas nuo negandų bei *blogų akių*. R. Merkienės teigimu, manyta, kad per dieną apeigine rykštele ganyti gyvuliai neišsiskirstys iš bandos, rudenį visi grįš namo ir bus sveiki; jų netrenks perkūnas, neįkirs gyvatė, nekandžios gyLIAI³⁷⁴. Modžiūnų kaime (Švenčionių r.) pirmą kartą iš tvarto išgenant gyvulius, apsmilkant juos ir išvarant su šventos verbos šakele, aptinkamas niekur kitur nepateikiamas karvių apsaugos būdas – pirmą kartą karves išgenant į ganyklas, ant ragų su kreida išrašyti kryželiai. Pateikėjas nurodo ritualinius žodžius, beveik neaptinkamus kituose šaltiniuose: „*Laimingai išeini – laimingai grįžk*“³⁷⁵. Ši išsakoma frazė formuluojama kaip gyvulio užkalbėjimas.

³⁶⁷ Merkienė I. R. Išginimo ritualų analogijos bei arealai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje: (XIX a. antroji-XX a. pirmoji pusė). // *Iš lietuvių etnogenezės*. V., 1981, p. 106.

³⁶⁸ Круглый гот. *Русский земледельческий календарь*. Москва: Правда. 1991, с. 169.

³⁶⁹ LII BR, b. 2336, l. 52.

³⁷⁰ LII BR, b. 2336.

³⁷¹ Kudirka J. Jurginės. V., 1997, p. 18.

³⁷² LII BR, b. 54, l. 71. Užr: 1948 m.

³⁷³ LII BR, b. 2336, Ap, 34.

³⁷⁴ Merkienė I. R. Išginimo ritualų analogijos bei arealai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje: (XIX a. antroji-XX a. pirmoji pusė). // *Iš lietuvių etnogenezės*. V., 1981, p. 107.

³⁷⁵ ŠvKm E MF, b. 27, l. 50.

Pirmojo gyvulių išginimo apeigoje fiksuojamas šeimininko ir gyvulio kontaktinis ryšys – sudavimas gyvuliui per strėnas³⁷⁶. Šis veiksmas atliekamas siekiant užtikrinanti gyvulio gerovę. Pateikėja, gimusi Zarasuose, prisimena, kad išgindama gyvulį apmuša per strėnas³⁷⁷. Rytinėje Aukštaitijos, besiribojančioje su Baltarusijos Respublika, dalyje analogiškai pirmąją gyvulių išginimo dieną apmušdavo gyvulį per strėnas³⁷⁸. Tose apylinkėse, kur paprotys aprūkyti ar išvaryti karvę su verba buvo gerokai nunykęs, išliko sudavimas gyvuliui per strėnas. Pirmojo gyvulių išginimo dienos apeigose Verbos panaudojimas yra vienas iš esminių elementų, ilgiausiai naudojamų iki pat XXI a. pradžios.

III.1. 3. Kiaušinių, kaip similitinės magijos elemento, panaudojimas

Pirmojo išginimo apeigose svarbią reikšmę turėjo vištų kiaušiniai: dažyti ir balti, kurie, išgenant gyvulius iš tvarto, buvo dedami įvairiose tvarto vietose ar duodami piemenims. Pasak V. Miliaus, jie „laikomi vaisingumo ir riebumo simboliu“³⁷⁹. Rimanto Balsio teigimu, kiaušinių panaudojimas pirmojo gyvulių išginimo apeigose (vienas kiaušinis atiduodamas piemeniui, o kitas aukojamas Šv. Jurgiui) yra senojo gyvulių pautų³⁸⁰ aukojimo ganyklos dievui Ganikliui modifikacija.³⁸¹

Pirmojo gyvulių išginimo apeigose kiaušinių panaudojimas po verbos pagal svarbą eina antroje vietoje ir išlieka iki pat XXI a. pradžios, o kaip aukojimo Šv. Jurgiui objektas - ir iki šių dienų³⁸². Kiaušinių panaudojimas pirmojo gyvulių išginimo dienos apeigose plačiausiai paplitęs rytinėje Lietuvos dalyje, ypatingai paribio zonoje su Baltarusija. Kiaušiniai skirtingose vietovėse dedami įvairiai: prie tvarto slenksčio - vienas iš vidaus, kitas iš kiemo pusės³⁸³, dviejuose tvarto slenksčio kampuose, po slenksčiu³⁸⁴ (Imbrado apyl., Zarasų r.), abiejose vartų pusėse (Kaltanėnai, Švenčionys)³⁸⁵, gyvulių ėdžiose³⁸⁶ (Trečiūnų k., Švenčionių r.). Minimas paprotys padėti po kiaušinių visuose tvarto kampuose³⁸⁷. Vosiūnų apylinkėse (Ignalinos rajone) tikima,

³⁷⁶ LII BR, b. 2105, l. 132.

³⁷⁷ LII BR, b. 2336, l. 7.

³⁷⁸ LII BR, b. 2336, l. 40.

³⁷⁹ *Milius. V.* Pirmosios gyvulių išginimo dienos papročiai. // MADA. t. 1, 1962, p. 200.

³⁸⁰ *Balsys R.* Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro. Klaipėda. 2006, p. 158.

³⁸¹ Rytų Aukštaitijoje po šiai dienai kaimo žmonės vištų kiaušinius vadina pautais, o patiekalą iš kiaušinių *pauciene* (kiaušiniene).

³⁸² LII BR, b. 2336.

³⁸³ *Dundulienė P.* Lietuvių šventės, tradicijos, papročiai, apeigos. V., 2005, p. 154.

³⁸⁴ LII BR, b. 2336, l. 16.

³⁸⁵ *Milius. V.* Pirmosios gyvulių išginimo dienos papročiai. // MADA. t. 1, 1962, p. 200.

³⁸⁶ LII BR, b. 2336, l. 16.

³⁸⁷ LII BR, b. 2337, l. 14.

kad kiaušinius padėjus dviejuose tvarto kampuose, karvės eis tik namo³⁸⁸. Tverėčiau apylinkėse prieš II pasaulinį karą „iš abiejų pusių bromos padėdavo po porą kiaušinių, kuriuos paskui nunešdavo į bažnyčią“³⁸⁹. Kiaušinių naudojimas sietinas su similinės magijos elementais: kiaušinis apvalus – karvė apvali (veršinga); kiaušinio lukštas stiprus – karvė sveika. Todėl paprotinėje kaimo bendruomenėje kiaušiniai sietini su jų galimybe užtikrinti gyvulių ūkio gerovę.

Kiaušinius, naudotus pirmąją gyvulių ganymo dieną, Švenčionių apylinkėse vadino „*pragyciniai*“. Strūnaičio apylinkėse (Švenčionių r.), pateikėjų teigimu, „*pragyciniai*“ kiaušiniai pirmąją ganymo dieną dedami po slenksčiu iki pat XXI amžiaus³⁹⁰. Apeigos metu panaudoti kiaušiniai nešami į bažnyčią kaip auka Šv. Jurgiui, duodami elgetoms, piemeniui. Tokį šeimnininkų elgesį lėmė tikėjimas, jog šie kiaušiniai turi ypatingų galių, nes užtikrina sveiką gyvulių būseną visą ganyimo laikotarpį. Tokio tikėjimo intencija kiaušinius šeimnininkai nešė į bažnyčią kaip auką ir „greičiausiai laikytini auka gyvulių globėjui, nes jie namuose nepaliekami: atiduodami piemeniui, elgetai arba aukojami bažnyčiai“³⁹¹.

Lietuvoje gyvavo paprotys Šv. Jurgio dieną į bažnyčią nešti auką – kraitelę kiaušinių, ji paliekama prie altoriaus. Buvo tikima, kad Šv. Jurgis apsaugos gyvulius nuo visokių nelaimių. Daugelis pateikėjų, gimusių 1935 – 1945 metais, nurodė draudimą - tokių kiaušinių jokių būdu negalima patiems suvalgyti – jie skirti aukai. „*Modžiūnų kaime kartu su pragyciniais kiaušiniais į bažnyčią nešdavo sūrį bei sviestą, visą tai aukos Šv. Jurgiui, kad gyvuliai būtų sveiki*“³⁹². Dar iki XX a. vidurio kiaušiniai, per kuriuos buvo perginti gyvuliai, aukojami ir elgetoms prie bažnyčios. Kiaušinis atiduodamas tikint, jog elgeta melsis, kad gyvuliai būtų sveiki ir gyvi iki pat rudens. Analogijų atrandame Baltarusijos Respublikoje (Ramaškonių k., Lydos apskritis. Už. 1948 m.): „*pirmą kartą išvarinėdami gyvulius, tvarto galuose padeda po kiaušini (,pautą“)*. Paskui vieną duoda piemeniui, kad pasisektų gerai ganyti, kitą ubagui, kad melstųsi, jog gyvuliai būtų sveiki ir gyvi iki pačiam rudenii“³⁹³.

Kiaušinių gaudavo ir piemuo, kuris, manyta, laikydamasis tos dienos draudimų, galėjo lemti gyvulių gerovę per visą ganyimo sezoną. Kai kuriose apylinkėse, kur Švenčionys ribojasi su Zarasais, Utena, išgenant gyvulius, piemeniui šeimnininkai paduodavo tvarto raktą ir du vištos kiaušinius. Tikėta, kad taip „[...] *bus užrakinti vilkams nasrai ir jie nepjaus gyvulių*“³⁹⁴. Piemuo

³⁸⁸ *Milius. V.* Pirmosios gyvulių išginimo dienos papročiai. // MADA. t. 1, 1962, p. 200.

³⁸⁹ ŠvKM, b. 2, I, 84.

³⁹⁰ ŠvKM E MF, b. 39, ap. 012.

³⁹¹ *Merkienė R.* Išginimo ritualų analogijos bei arealai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje: (XIX a. antroji – XX a. pirmoji pusė). // Iš lietuvių etnogenezės. V., 1981, p. 108.

³⁹² ŠvKM E MF, b. 27, I, 38.

³⁹³ LII BR, b. 54, I, 71.

³⁹⁴ *Dundulienė P.* Lietuvių šventės, tradicijos, papročiai, apeigos. V., 2005, p. 152.

tuos daiktus įvyniodavo į savo kailinius ir padėdavo po tvarto slenkščiu, tada varydavo per juos gyvulius. Šis paprotys fiksuojamas net iki II pasaulinio karo pabaigos. Švenčionių rajono pakraštyje, besiribojančiame su Baltarusija, šeiminkė du kiaušinius padėdavo po tvarto slenkščiu. Eidami gyvuliai jų turėdavo nesudaužyti. Pasak R. Merkienės, „*kliudžiusiuoju skubėdavo atsikratyti, nes manyta, kad jis kitų metų nesulauks – vilkas papjaus ar pats susižalos*“³⁹⁵. Mielagėnuose (Ignalinos r.) vienas kiaušinis buvo atiduodamas piemeniui, kad jam sektųsi gerai ganyti. Egzistavo paprotys iškeptą šeiminkės duonos kepalėlį su įkeptais kiaušiniais įduoti ne tik piemenims, bet ir kerdžiui. Tverečiaus apylinkėse tokios duonos *kukelės* (kepalėliai) seniau buvo duodamos kiekvienam piemeniui, ir jis, išginęs pirmąją dieną gyvulius į lauką, tą duonos *bulkutę* su kiaušiniu suvalgydavo. Piemenys lauke valgydavo šeiminkių įdėtus valgius, tai gali būti išlikęs anksčiau buvęs apeiginis valgymas pirmąją gyvulių išginimo dieną. Tikėta, kad būtinai „*turi piemenėlis valgius suvalgyti pirmąją ganymo dieną, o įduotą bandelę - paskutinę. To nepadarius gali nepasisiekti*“³⁹⁶. Anykščių apylinkėse (Rubikių k.) „*ustovui per Šv. Jurgį kiekviena šeiminkė duodavo kiaušinių po porą, po dvi poras. Duodavo ir piemenims*“³⁹⁷. Rokiškio apylinkėse (Sedžiūnų k.), „*piemenims išvirdavo kiaušinių*“³⁹⁸. Kupiškio rajone „*piemenukui duodavo porą kiaušinių, duonos ir druskos*“³⁹⁹ arba „*žalią kiaušinį, kad tas jį sveiką vakare namo parneštų*“ (Zarasų r.)⁴⁰⁰. Lenkijoje piemeniui duodavo kiaušinį. Pastarasis kiaušiniu glostė karves, kad būtų apvalios (veršingos). Vakare, parginus gyvulius, piemeniui į akis purškė vandenį, kad jis nepramigtų.⁴⁰¹

Lietuvoje apie II pasaulinio karo pabaigą piemenys, ganę kaimo bandą, nesilaikė jokių draudimų, susijusių su kiaušinių nešiojimu ar valgymu ganyklose, išliko tik kiaušinių davimas pirmą kartą genantiems bandą. V. Milius pateikia aprašymą maždaug XX a. pr., kur fiksuojamas apeiginis piemenų valgymas: „*Tverečiuje piemenys per Jurgines nešdavosi į laukus miltų ir virdavo su sviestu košę, kurią valgydavo su šakaliukais, minėdami Šv. Jurgį, košės puodeliu privalgydimusį visus vilkus, - ir tikėdavo, kad, taip padarius, vilkai nekliudysią jų karvių ir avelių*“⁴⁰². XX a. pabaigoje, egzistuojant bendruomeniniam gyvulių ganymo būdai, fiksuojamas tik vaišės ganykloje, kuomet kaimų vyrai, varydami gyvulius į ganyklas, atsinešdavo vaišių ir spiritinių gėrimų, susėdę tiesiog lauke paminėdavo ganymo pradžią, prie jų, „apsiėjusios ūkyje“,

³⁹⁵ Merkienė R. Išginimo ritualų analogijos bei arealai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje: (XIX a. antroji – XX a. pirmoji pusė). // Iš lietuvių etnogenezės. V., 1981, p. 107.

³⁹⁶ ŠvKM, b. 2, I, 82.

³⁹⁷ LII BR, b. 102, I, 208.

³⁹⁸ LII BR, b. 854, I, 67.

³⁹⁹ LII BR, b. 887/ I, I, 42, 73, 89, 98, 105, 137.

⁴⁰⁰ LII BR, b. 2336, I, 7.

⁴⁰¹ Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды русских украинцев и белоруссов. Москва: Издательство Наука. 1979, с. 162.

⁴⁰² Milius. V. Pirmosios gyvulių išginimo dienos papročiai. // MADA. t. 1, 1962, p. 206.

prisidėdavo ir moterys⁴⁰³. Pietryčių Aukštaitijoje buvo paprotys pirmąją ganymo dieną neštis vaišių į lauką. Pateikėjas, ganęs karves apie 1985 metus Svirkų kaime (Švenčionių r.), prisimena: „pirmąją ganymo dieną susirinkdavo į ganyklą visi gaspadoriai. Daugelis atsinešdavo duonos, sūrio, lašinių, pusbutelį ir pasivaišindavo“⁴⁰⁴. Pateikėjai, gimę 1980 – 1983 metais jau negali nieko pasakyti apie pirmąją ganymo dieną vykusias bendras vaišes ganykloje.

Sovietmečiu Šalčininkų rajono kolūkyje, dabartinėje „Baušių“ bendrovėje, pirmą kartą išginus gyvulius į ganyklas, buvo švenčiama šventė vadinama „Zapaski“. Kaip pasakoja pateikėja, pirmą kartą išginus gyvulius, po vakarinio melžimo, susirinkdavo piemenys ir melžėjos ir švėsdavo pirmąjį išginimą. Švenčiama esant blogam orui - fermoje, geram - ganykloje. Visi susinešdavo maisto ir išgerti, taip atšvėsdavo ganiavos pradžią⁴⁰⁵.

Dabartiniai ūkininkai retai kuris į laukus nešasi vaišes. Stambus ūkininkas Izidorius Balčiūnas dar prieš porą metų, pirmą kartą išgenant bandą, į ganyklas nešėsi varškės sūrio ir jį valgė lauke su darbininkais. Ganykloje vaišinosi, nes taip darė tėvai ir seneliai. Pateikėjo teigimu, tai šio krašto tradicija. Dabar eina su fermos darbininkais į ganyklą tik aptarti su ganymu susijusių darbų⁴⁰⁶. Ne vieno dabartinio ūkininko teigimu, po sunkaus darbo išgenant gyvulius, su talkininkais susėdama bendriems pietums. Vidutinio ūkio ūkininkė nurodo, jog pirmoji išginimo diena yra sunki. Riša karvėms virves ant ragų, veda po vieną iš tvarto. Išvarant gyvulius, ateina talka. Po išginimo susirenka pavalgyti pietų, pamini varginantį pirmąjį gyvulių išginimą⁴⁰⁷. Šios vaišės nėra susijusios su apeigine prasme, seniau egzistavusia bendruomeniniame kaime pirmojo gyvulių išginimo dieną.

III. 1. 4. Duona pirmojo gyvulių išginimo apeigose

Lietuvoje XX a. pradžioje pirmojo išginimo dienos papročiai susiję su apeiginės duonos kepimu, jos aukojimu ir apeiginiu valgymu. Dar XX a. pirmoje pusėje Jurginių dieną didelę apeiginę reikšmę turėjo duona, kuri buvo specialiai kepama tik šiai dienai. „Apeiginis duonos kepimas dar XX a. pirmaisiais dešimtmečiais buvo žinomas visoje Lietuvoje“⁴⁰⁸. Jau kepat duoną, skirtą ubagams, nebuvo galima niekam tešlos ragauti⁴⁰⁹.

⁴⁰³ ŠvKM E MF, b. 39, ap 06.

⁴⁰⁴ ŠvKM E MF, b. 39, ap, 016.

⁴⁰⁵ LII BR, b. 2348 (ap. RMC - 0007). Pateikėja g. 1971 m., Akmeninė k., Šalčininkų r. Užr: 2012 m.

⁴⁰⁶ LII BR, b. 2348 (ap. RMC - 0010). Pateikėjas Stambaus ūkio savininkas. g. 1962 m., Vaiciukiškė k., Švenčionių r., gyv. Senoji Pašaminė, Švenčionių r. Užr. 2011 m.

⁴⁰⁷ LII BR, b. 2348 (ap. RMC - 0248). Pateikėja g. 1960 m., Pyšiai k., Kupiškio r. Vidutinio ūkio ūkininkė. Ūkininkauja nuo 1996 m. laiko 59 melžiamas karves. Užr: 2012 m.

⁴⁰⁸ Dundulienė P. Lietuvių etnologija. V., 1991, p. 267.

⁴⁰⁹ Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 170.

Tokios duonos kepimas buvo paplitęs ir Rusijoje. Čia šeiminkė į duoną įkepdavo po plauką visų gyvulių ir išgindama duodavo gyvuliams ir piemenims.⁴¹⁰ Suomijoje specialiai tam šeiminkės kepė gyvulių paplotėlių *karjakakko*. Jis buvo kepamas iš pirmųjų derliaus grūdų arba kaip kalėdinė duona.⁴¹¹ Vienu ar kitu atvejais, ši duona, gulėjusi ant kalėdinio stalo, buvo nevalgoma, o nuimta ir padėta į aruodą. Ji būdavo padalinama visiems gyvuliams gyvulių išginimo dieną.

Arūnas Vaicekuskas akcentuoja, kad „kartu su grauduline žvake buvo naudojami universalūs skalsos ar gyvybingumo jėgų simboliai – apeiginė duona bei kiaušiniai“⁴¹². Nunykus graudulinės (vadinama *grabnyčine*) žvakės naudojimui išginimo papročiuose, apeiginės duonos bei kiaušinių naudojimas išlieka iki pat XX a. pabaigos. Tverėčiaus apylinkėse (Ignalinos r.) šeiminkės specialiai kepė duoną mažais kepalėliais kiekvienam gyvuliui: kiek arklių, tiek rivių padaro, kitą *kukele* (kepalą) už karves. [...] *Tas kukeles suraiko, išdalina ubagams ir prašo, kad prie Šv. Jurgio melstųsi*⁴¹³. Šiose apylinkėse buvo paprotys piemeniui skirtame duonos kepalu kepti kiaušinius, kuriuos valgyti reikėjo paskutinius⁴¹⁴. Rokiškio r., „*genant piemeniui pirmąsyk bandą, duodama riekelė duonos, kurioje esti išpjauinama skylutė ir įberta druskos. Vakare toji duona išdalinama gyvuliams, kad jie rastų savo namus (Obeliai)*“⁴¹⁵. Jei kepdavo didelį kepalą, tai padarydavo tiek griovelių, kiek turėjo gyvulių. Iš tos pačios tešlos kepdavo duoną su įkeptais dviem kiaušiniiais, skirtą padalinti piemenims, genantiems gyvulius į ganyklas. Pateikėjos, gimusios nuo 1924 iki 1940 metų, mini apie Jurginėms kepamą duoną su įkeptais kiaušiniiais, kuriuos nešdavusios į bažnyčią ubagams, kad pasimelstų už gyvulius⁴¹⁶. Duoną suraikydavo pagal įpjautus griovelius ir išdalindavo gyvuliams, kelis kepalėlius nešdavo prie bažnyčios elgetoms išdalinti. Vieną kepalėlį padėdavo ir prie Šv. Jurgio altoriaus. Duonos išdalinimas elgetoms, anot Arūno Vaicekausko, gali reikšti tai, jog „dar XX a. pirmoje pusėje lietuviškojo kaimo bendruomenės papročiai funkcionavo mirusių protėvių kulto semantiniame laike“⁴¹⁷.

Ilgainiui šis paprotys transformavosi ir apie XX a. septintą dešimtmetį, šeiminkės gyvuliams duodavo tik Šv. Agotos duonos riekelę, apibarstytą druska. Dar ir dabar pateikėjos, gimusios apie 1930 – 1935 metus, nurodo šio papročio gyvavimą. Dažniausiai duodavo atriektą

⁴¹⁰ Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды русских украинцев и белоруссов. Москва: Издательство Наука. 1979, с. 156.

⁴¹¹ Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды русских украинцев и белоруссов. Москва: Издательство Наука. 1979, с. 130-131.

⁴¹² Etninė dvasinė kultūra. / Parengė doc. dr. A. Vaicekuskas. K., 2004, p. 31.

⁴¹³ Dindulienė P. Duona lietuvių buityje ir papročiuose. K., 1989, p. 170.

⁴¹⁴ Ten pat, 170.

⁴¹⁵ Ten pat, p. 170.

⁴¹⁶ ŠVKM E MF, b. 27, l, 50.

⁴¹⁷ Račiūnaitė R., Senvaitytė D., Vaicekuskas A. Senovės lietuvių pasaulėžiūra. K. 2001, p. 102.

duonos riekę, pabarstytą druska ar pavilgytą švęstu velykiniu vandeniu. Zarasų rajone (Ažuraisčių k., Imbrado apyl.) pirmą kartą genamam gyvuliui duodavo duonos riekę, suvilgytą per Velykas šventintu vandeniu⁴¹⁸. Svirkų kaime (Švenčionių r.) pateikėjas, gimęs Vigarių k. (Vitebsko apsk., Baltarusijos Respublika), nurodo, kad Agotos duona su druska naudojama ne tik pirmąją gyvulių išginimo dieną, bet ir esant blogai gyvulio savijautai⁴¹⁹. Trečiūnų kaime (Švenčionių r.) naudojama ne Šv. Agotos dieną šventinta druska, o ta, kuri pasidaroma Didįjį ketvirtadienį. Gyvulio barstymas druska aptinkamas Vakarų Lietuvoje (Lankupių k., Šilutės r.). Pateikėja prisimena mačiusi tėvus druską ant gyvulių barstančius: „*Išgenamus gyvulius barstė druska, „sako, dėl raganu“* (iki 1928 m.)“⁴²⁰. Apeiginės druskos paplitimo arealas gana įdomiai išsidėstęs. Ten, kur išgenant gyvulius naudojama duona, kartu su ja duodama ir Šv. Agotos druska (Zarasų r.), o tenai, kur gyvuliams duonos neduodama, ypatinga reikšmė suteikiama *Didžiojo četvergo* (ketvirtadienio) druskai, kuri sugirdoma gyvuliams pirmąją išginimo dieną. Švenčionių rajone (Trečiūnų k.) išlikęs paprotys patiems pasigaminti druską, turinčią ypatingų galių, yra unikalus ir siekiantis net ikirikščioniškąjį klodą. Švenčionių apylinkėse daug ilgiau išliko duonos dalinimas Šv. Jurgio dieną ubagams, kurie turėjo melstis už gyvulių gerovę.

XXI a. pradžioje pirmojo gyvulių išginimo apeigoje duonos ir druskos panaudojimas teišlikęs Pietryčių Lietuvoje ir praktikuojamas tik kaime vyresnės kartos atstovų, individualiai kiekvieno asmens gyvuliams. Dabartiniai ūkininkai duonos ir druskos nenaudoja. Dažniausiai motyvuojama didelės bandos turėjimu, kai nepakanka laiko apeiti visus iš karto. Ši apeiginė duonos ir druskos naudojimą sieja su senomis tradicijomis, kurios egzistavo vyresnės kartos atstovų kasdienybėje.

III. I. 5. Apeigos su vandeniu

Pirmojo gyvulių išginimo dienos apeigoje nemenką funkciją atlieka vanduo. Šlakstymas vandeniu pirmosios gyvulių išginimo dienos apeigose buvo atliekamas dvejopai: šlakstomi/ šventinami gyvuliai ir piemenys. Šią dieną panaudojamas šventintas vanduo, daugiausia juo šventinami gyvuliai, bei tyras vanduo. Pastaruoju apliejami piemenys, į namus parginę bandą. R. Merkienės teigimu, „šlakstymu bei laistymu Lietuvoje, Baltarusijoje, kaip ir kitose Europos šalyse, bandyta padidinti karvių žvalumą, riebumą, piningumą, taip pat skatinti žolės augimą“⁴²¹.

⁴¹⁸ LII BR, b. 2336, l. 68.

⁴¹⁹ LII BR, b. 2336, l. 32.

⁴²⁰ LII BR, b. 102, l. 15.

⁴²¹ Merkienė R. Išginimo ritualų analogijos bei arealai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje: (XIX a. antroji – XX a. pirmoji pusė) // Iš lietuvių etnogenezės. V., 1981, p. 105.

Gyvuliai šventinami švėstu velykiniu vandeniu, kartu žegnojami. Dažnai tuo vandeniu gyvuliai apiprausiami. Apeiginis veiksmas atliekamas gyvuliams saugioje erdvėje (tvarte), prieš išvedant juos į lauką. Piemenys, atginę bandą (iš svetimos erdvės) tos dienos vakare, šlakstomi vandeniu iš šulinio bei vaišinami kiaušiniais, sūriu, sviestu. Piemenų šlakstymas vandeniu tarsi vainikuoja visos pirmojo gyvulių išginimo dienos apeigą. Tyrėjų duomenimis, „dar šio šimtmečio pirmaisiais dešimtmečiais Lietuvoje buvo praktikuojamas gyvulių šlakstymas šventintu vandeniu bei žegnojimas“⁴²². Šlakstymas ir smilkymas, greičiausiai, įgiję krikščioniškąjį pavidalą, kadangi visos priemonės yra bažnytinės sakramentalijos. Jonas Mardosa teigia: „etnografinė medžiaga liudija, kad XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės talkos, kaip ir visų žemdirbystės bei kitų papročių visuma, neturi krikščioniškojo sakralumo“⁴²³. Angelė Vyšniauskaitė rašo: „labai paplitęs mūsų senolių papročiuose ir kasdieninėje buityje įvairių daiktų peržegnojimas“⁴²⁴. Šlakstymu, kaip ir kitomis apeigoms naudojamomis sakramentalijomis, gyvulių šeimininkai tikėjosi užtikrinti ūkio sėkmę. Kadangi gyvulio šlakstymas turi krikščioniškųjų elementų, t. y. gyvulys žegnojamas, pateikėjų vadinamas *šventinimu*, *krapijimu*. Atitikmenų randame bažnytinėse liturgijose, kai kunigas laimina pamaldų metu tikinčiuosius. Todėl toliau nagrinėjant šią temą, šlakstymą vadinsiu *šventinimu*, nes šis įvardijimas labiau atitinka šiuolaikinių gyvulių augintojų pasaulėžiūrą.

Gyvuliai dažniausiai šeimininkų šventinami verbos šakele, ranka ar net iš buteliuko, kuriame laikomas vanduo. Iki XX a. vidurio rašytiniuose šaltiniuose didesnis dėmesys kreipiamas į piemenų šlakstymo momentą pirmosios gyvulių išginimo dienos apeigose. Maždaug po XX a. vidurio išryškėja kitokia šlakstymo intencija. Daugelyje Lietuvos vietovių, nustojus kaimams bendrai ganyti gyvulius, paprotys laistyti piemenis nyksta. Įsivyrąja gyvulių šventinimas per Velykas šventintu vandeniu bei kai kurių kūno dalių apiplovimas bei gyvulio žegnojimas, tariant tam tikrus žodžius. Šventinami gyvuliai visoje Lietuvos teritorijoje. Paprotys šventinti karves, išgenant jas į ganyklą, gyvuoja ir dabar. Avilių k. (Zarasų r.). gimusi pateikėja pasakoja, jog kunigas net drausdavo gyvulius šventinti švėstu vandeniu tvarte. Draudimo motyvacija – negerbimas švento daikto. Kadangi gyvulys šventinamas tvarto viduje, šventintas vanduo papuola ne tik ant gyvulio, bet ir ant mėšlo. Šio draudimo įtakoje, pateikėja vengia šventinti gyvulį, o tik išneša jam paprastos duonos riekę⁴²⁵. Švėstu vandeniu gyvuliai ne tik apšlakstomi, bet ir peržegnojami. Taip pat simboliškai plaunamos pačios svarbiausios gyvulio vietos: „*verba paimu parūkau, švėstos Agotos duonos, druskos paimu truputėlį ir šventinto vandenio ir apeinu visas karves. Peržegnoju su vandeniu visas, apšluostau visas ir tešmenį.*

⁴²² *Milius. V.* Pirmosios gyvulių išginimo dienos papročiai. // MADA. t. 1, 1962, p. 197 – 203.

⁴²³ *Mardosa J.* Krikščionybės elementai lietuvių talkose. // *Liaudies kultūra*. Nr. 2, 1996, p. 28.

⁴²⁴ *Vyšniauskaitė A.* Kryžiaus ženklas lietuvių liaudies papročiuose. // *Liaudies kultūra*. Nr. 5, 1997, p. 6.

⁴²⁵ LII BR, b. 2336, 1, 91.

*Viską padariusi, vedu karves laukan*⁴²⁶ (Zarasai). Zarasų apylinkėse išginimo apeigose naudojamas kombinuotas gyvulio pašventinimas: duonos riekės, suvilkytos švęstu vandeniu davimas ir gyvulio pašventinimas vandeniu bei peržegnojimas. Paribio zonoje, kaip antai Švenčionių rajone, dažniausiai išgenami gyvuliai aprūkomi, pašventinami šventintu vandeniu ir peržegnojami. Fiksuojamas tiesioginis švęsto vandens ir gyvulio kontaktas. Pasak pateikėjų, švęstu vandeniu prausdavo gyvulių snukius⁴²⁷. „*Išgenant karves peržegnodavo, o rūkyt nerūkydavo*“⁴²⁸ (Kupiškio r., Palėvenėlės apyl., Laukminiškių k.).

Sovietmečiu, egzistuojant kolūkinei sistemai, greičiausiai gyvuliai nebuvo šventinami. Apie kolūkio fermose per pirmąjį gyvulių išginimą atliekamas apeigas, susijusias su gyvulių apsauga ir jų gerbūvio užtikrinimu, buvusios melžėjos nemini. Kolektyvizmo ir ateizmo principai ugdomi, menkinant senuosius papročius, parodant juo kaip tamsumo išraišką – tokia buvo tuometinė ideologija. Dauguma melžėjų augo kaimo bendruomenėje, kurioje gyvavo kai kurie tradiciniai papročiai, todėl jos, išgindamos gyvulius, dar atlikdavo savo ūkyje apeigas. Tačiau jų greičiausiai neatlikdavo kolūkio fermoje, nes apie tai pateikėjos nekalba. Dažniausiai apklausiamos jos nurodydavo kažkieno daromus apsauginius veiksmus, bet pačios nėra to dariusios ar mačiusios.

XX a. pabaigoje stebimas pirmojo gyvulių išginimo apeigų atlikimo momentas, aptinkamas vienetiniais atvejais ir dabartiniuose ūkiuose, siejamas su bendruomeninio kaimo paprotinės kultūros palikimu. Vidutiniame ir smulkiame ūkyje atliekamas gyvulių šventinimas šventu vandeniu. Jis fiksuojamas Rytų Aukštaitijoje, kur ilgiausiai išliko bendruomeninio gyvulių ganymo tradicija, o likusioje Lietuvos dalyje nėra aptiktas. Išgenant gyvulius iš fermos jie yra pašventinami, darant kryžiaus ženklą arba tris kartus juo pašlakstant (Prienai, Švenčionių r.)⁴²⁹. XXI a. pradžioje stambių ūkininkų praktikuojamo gyvulių šventinimo vandeniu nebefiksuojama. Tačiau ši apeiga gyvuoja smulkių ūkių ūkiuose (Ignalinos r., Švenčionių r., Šalčininkų r.). Jaunesnės kartos ūkininkai vengia kalbėti apie apeigas, atliekamas jų ūkyje. Viena iš priežasčių galėtų būti senųjų apeigų traktavimas kaip praėjusio laikmečio atgyvena. Užfiksuotas atvejis, kai ūkininkė tvirtai aiškindama netikinti vadinamais prietarais, šventą daiktą visgi laikanti tvarte. Pateikėja tarp kitko užsiminė apie tokį daiktą, esantį jos ūkiniame pastate:

⁴²⁶ LII BR, b. 2336, I, 79.

⁴²⁷ LII BR, b. 2336, I, 12.

⁴²⁸ LII BR, b. 887/ I, 1, 72.

⁴²⁹ LII BR, b. 2348 (ap. RMC – 0221). Pateikėja g. 1957 m., Prienai, Švenčionių r. Vidutinio ūkio ūkininkė. 1993 m. laikė 50-60 melžiamų karvių. Užr: 2012 m.

„Švęsto vandens buteliukas stovi ūkiniame pastate ant palangės pastatytas. Teta davė prieš 6 metus. Iš bažnyčios atsinešė ir davė. Ji gimusi 1929 m. Laikau jį ir dabar.“⁴³⁰

Antrasis vandens panaudojimas pirmojo gyvulių išginimo apeigose - piemenų laistymas. Piemenų šlakstymo paprotys egzistavo ne tik Lietuvoje, bet ir kitose Europos šalyse. Kaip antai, Balkanuose piemenis, atginusius bandą, ir tuos, kurie gerė pieną ir valgė mėsą, apliedavo vandeniu, kad pienas kaip vanduo tekėtų.⁴³¹ Suomijoje piemenis ir jų pagalbininkus apliedavo vandeniu. Šeimnininkai taip pat šlakstydavo vandenį vienas ant kito. Šis veiksmas turėjo skatinti gerą primilžį.⁴³² Rumunijoje, kuomet piemenys grįždavo su banda, *goletaresos* juos kartu su gyvuliais apšlakstydavo švęstu vandeniu, tai saugojo nuo nužiūrėjimo.⁴³³

Piemenų apliejimo paprotys gana plačiai paplitęs ir Lietuvoje. Vakare, parginus bandą, šeimnininkė piemenis aplieja vandeniu. Svarbus apeigos atlikimo laikas: „*Piemenį vandeniu lieti reikia lauke, kol jis dar neperžengė gryčios slenksčio*“⁴³⁴. Buvo tikima, kad apliejus piemenį, karvė bus pieningesnė, žolė geriau augs. Kupiškio apylinkėse, pasak Balio Buračo, tik vakare, parginus bandą, šeimnininkė piemenis aplieja vandeniu. Piemuo apliejamas vandeniu grįžęs iš ganyklų, t.y. svetimos erdvės, vakare. Vidurio Aukštaitijoje (Rubikų k., Anykščių r.) „*dažniausiai mama ar tėtis apipila piemenį vandeniu, kad gyvuliai šokinėtų, o šlapiam piemeniui porą kiaušinių duoda*“⁴³⁵. Žeimelio apylinkėse „*grįžusį piemenį pirmą dieną su banda iš ganyklų apliedavo vandeniu, kad jis greičiau augtų. Kad suslapintas išdžiūtų, duodavo sūrio, sviesto, kiaušinių*“⁴³⁶. Kupiškio apylinkėse *piemeniui duodavo po porą kiaušinių, kad avelės vestų po du ėriukus*“⁴³⁷. Vakarų Lietuvoje žinomas paprotys šeimnininkei sutikti pirmą dieną pargantį piemenį „*su liesa varške, kad visus metus netrūktų nei sviesto, nei varškės* (Akmenės apyl.)“⁴³⁸ Butėnų k. (Anykščių r.) „*pirmą pavasario vakarą parginusį piemenį apipila vandeniu, kad „geriokai“ geriau šokinėtų*“⁴³⁹. „*Pirmą dieną parginusį piemenį laistydavo vandeniu, kad karvės pieno daugiau duotų*“⁴⁴⁰. „*Piemenuką laistė vandeniu, kad karvės daug pieno duotų, kad pats užaugtų per vasarą*“⁴⁴¹ (Anykščių r.). Vandeniu apipildavo piemenį ir

⁴³⁰ LII BR, b. 2348 (ap. RMC – 0248). Pateikėja g. 1960 m. Pyšiai k., Kupiškio r. Vidutinio ūkio ūkininkė. Ūkininkauja nuo 1996 m. laiko 59 melžiamas karves. Užr: 2012 m.

⁴³¹ Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. / *Весенние праздники*. Москва: Издательство Наука. 1977, с. 264.

⁴³² Ten pat, p. 131.

⁴³³ Ten. Pat. p. 310.

⁴³⁴ Buračas. J. Lietuvos kaimo papročiai. V., 1993, p. 40.

⁴³⁵ LII BR, b. 102, I, 232.

⁴³⁶ LII BR, b. 642, I, 16.

⁴³⁷ Bugailiškis P. Prietarai senovės gyvulių ūkyje. // *Gimtasai kraštas*. Nr. 2 / 3, 1939, p. 638.

⁴³⁸ Ten pat, p. 638.

⁴³⁹ LII BR, b. 587, I, 64.

⁴⁴⁰ LII BR, b. 887/ I, I, 105.

⁴⁴¹ LII BR, b. 2105, I, 132.

Paežerių k., Pakruojo r.⁴⁴² Apie XX a. 3-ąjį dešimtmetį Piemenų k. (Ignalinos r.) piemenuko vandeniui nelaistydavo, tačiau vaišindavo kiaušiniais, sūriu arba varške⁴⁴³.

Piemuo šios apeigos metu tiesiog yra laistomas, t.y. gausiai apipilamas vandeniui. Matomas skirtumas tarp gyvulių šventinimo, naudojant šventintą vandenį, ir piemenų apliejimo vandeniui, paimtu tiesiog iš šulinio. Laistomas piemuo gausiai: norima paveikti tiek gamtą, tiek gyvulį. Šis laistymas - tai similitinės magijos elementų užkodavimas: daug drėgmės – žolė žels labiau – karvės bus sotesnės - daugiau bus pieno. Todėl kaimo bendruomeninėje kultūroje gyvenančių asmenų suvokimu, vyravo apeigų atlikimo būtinybė. Tikėjimas, jog apliejus piemenį, karvės bus pieningesnės, žolė geriau augs, reiškia, ir ūkinė sėkmė bus užtikrinta, suteikė šiai apeigai gyvybingumo. Pirmosios gyvulių išginimo dienos apeigas, kuriose vyravo piemens laistymas, vainikavo piemenų vaišinimas. Šeimininge piemenis pavaišina gyvulinės kilmės produktais: sūriu su sviestu. Pasak P. Dundulienės, „senovinis apeiginis valgis, susijęs su gyvulininkyste, buvo sūris ir sviestas; pagonybės laikais jį aukodavo dievams“⁴⁴⁴. Vėliau piemens apliejimo apeiga egzistavo kaimo bendruomenės paprotinėje sistemoje ne kaip apeiga, turėjusi similitinės magijos prasmę, bet tam, kad piemuo būtų žvalus, nenorėtų miego. Po XX a. vidurio piemenų apliejimas nebefiksuoja.

Gyvuojant bendruomeninio gyvulių ganyto tradicijai, pirmojo gyvulių išginimo diena buvo neatsiejama nuo kaimo kultūrinio paprotinio gyvenimo būdo. Iki XX a. vidurio Šv. Jurgio dieną, nors ir trumpam, tačiau gyvuliai visgi buvo išvaromi iš tvarų. Šv. Jurgio, kaip gyvulių globėjo kultas ilgainiui gyvavo. Jam bažnyčioje buvo aukojamos gyvulinės kilmės aukos, vėliau dažniausiai peraugusios į piniginės išraiškos vienetą. Dar XXI a. pradžioje atskiri asmenys žino apie Šv. Jurgį, tačiau šios dienos apeigų laikosi pavieniai kaimo gyventojai, aptinkama jų apraiškų ir smulkiųjų ūkininkų tarpe. Rytinėje Lietuvos dalyje iki šių dienų dar fiksuojamas Verbos, šventinto vandens, jungiant su žegnojimu, naudojimas, išgenant gyvulį iš tvarto. Gyvulių ganyto tradicijoje apeiginos su duona ir kiaušiniais, naudojamų pirmojo gyvulių išginimo dieną, jau nebeegzistuoja. Aptinkami pavieniai atvejai, kuomet dar naudoja vyresnės kartos asmenys individualiai, pirmą kartą gyvulį išvesdami iš tvarto. Nunykus bendruomeninio gyvulių ganyto tradicijai, nebelieka ir apeigų, atliekamų pačių piemenų. Sovietmečiu egzistavusios pirmojo gyvulių išginimo dienos šventės yra tik kultūriniai, dažnai siejami su sovietine propaganda renginiai. XXI a. žemės ūkio bendrovėse, kaip vienetiniai atvejai, fiksuojami nuo kolūkinės sistemos laikų išlikusios pirmojo gyvulių išginimo dienos tradicijos elementai. Jie pasireiškia tik bendru gyvulių prižiūrėtojų ir melžėjų susėdimu prie

⁴⁴² LII BR, b. 495, l. 39.

⁴⁴³ LII BR, b. 2105, l. 4.

⁴⁴⁴ Dundulienė P. Lietuvių šventės, tradicijos, papročiai, apeigos. V., 2005, p. 151.

vaišių stalo. Dabartiniai ūkininkai pirmąją gyvulių išginimo dieną dažniausiai traktuoja kaip vieną iš sunkiausių ganymo pradžios dienų, niekaip nebesiejamą su seniau egzistavusia bendruomeninio gyvulių ganymo tradicija.

III. 2. Sekminių apeigos ir piemenavimo kultūra

Kaimo bendruomenėje Sekminės buvo viena svarbesnių artėjančios vasaros švenčių. Sekminės švenčiamos visoje Lietuvoje, tačiau kai kuriuose regionuose įvardijamos gan skirtingai. Pavyzdžiui, Pakruojo rajone Sekminės vadinamos „*Rožių Velykomis*“⁴⁴⁵. Pietryčių Aukštaitijoje jos vadinamos *Kupale, Kupalinėmis*. Adučiškio, Strūnaičio apylinkėse (Dvilonių, Karklinės kaimuose) terminas Kupalinė vartojamas iki šių dienų. Zarasų apylinkėse ši diena dar įvardijama kaip gyvulių švente, dėl šios priežasties jie ir buvo vainikuojami.⁴⁴⁶ Su piemenavimo kultūra susijusios apeigos būdavo atliekamos ir kitose kilnojamose pavasarinio ciklo šventėse, tačiau reikšmingumu nei viena jų neprilygo Sekminėms, kurios ir tarpukario, ir šiandienos literatūroje dažnai įvardijamos Piemenų šventės terminu.

Sekminės nuo seno buvo laikomos pavasario darbų pabaiga, sambarių ir piemenų švente. Krikščioniškajame kalendoriujė Sekminės švenčiamos penkiasdešimtą dieną po Velykų. Dar XX a. pradžioje tradiciniame kaime Sekminės švęsdavo tris ar net keturias dienas. „*Trečioj Sekminių dienoj nieko nereikia su gyvuliais dirbti, kad ledai neišmuštų javų*“ (Utena).⁴⁴⁷ Sekminių simboliu laikomi žali beržai. Seniau jiems buvo priskiriama vegetacinė bei augimo galia. Buvo tikėta, „*kad berželio gyvybingumas galīs persiduoti žemei, gyvuliams, javams ir apskritai visai augmenijai*“⁴⁴⁸. Sekminių dieną šeimininkas atsinešdavo į namus jaunų beržų. Juos apnešdavo triskart apie kiemą, kad *žmonės ir gyvuliai būtų sveiki ir laimingi*⁴⁴⁹. Berželiais puošdavo namus, bažnyčias. Dar ir XXI a. pr. Sekminių dieną galima aptikti namų, kur lubų balkiai iškaišyti berželiais.

Pagal Sekminių dienos orus spėdavo apie žmonių ir gyvulių būklę. Liaudyje sakoma: „*Jei Sekminėse pagada, tais metais bus sveiki žmonės ir gyvuliai*“⁴⁵⁰. Pietryčių Aukštaitijoje kaimo žmonės, nešini vaisėmis, Sekminių dieną eidavo į paruges pasižiūrėti, kaip žiemkenčiai „plaukia“.

⁴⁴⁵ LII BR, b. 1105, l. 40

⁴⁴⁶ LII BR, b. 2336. L. 64. Pateikėja g. 1940 m., Moldoniys k. Zarasų r. Užr. 2009 m.

⁴⁴⁷ Kupole rožė: Sekminių – Joninių papročiai ir tautosaka. V., 2003, p. 50.

⁴⁴⁸ *Dundulienė P.* Lietuvių šventės, tradicijos, papročiai, apeigos. V., 2005, p. 189.

⁴⁴⁹ Ten pat, p. 15.

⁴⁵⁰ Kupole rožė: Sekminių – Joninių papročiai ir tautosaka. V., 2003, p. 56.

Nors Pietryčių Lietuvoje Sekminės laikytos viena didžiausių kalendorinio ciklo švenčių, tačiau ir čia galima rasti atskirų vietų, kuriose Sekminių apeigos nebuvo populiarios. Pavyzdžiui, Sekminių apeigų šiandien neprisimena Švenčionių r. Adutiškio apylinkių gyventojai. Galbūt esamą situaciją galima aiškinti kaimynų slavų kultūrine įtaka, Adutiškio krašte fiksuojamos ir kitos apeigos, perimtos iš slavų. Pasak R. Merkienės, XX a. Adutiškio, Tverėčiaus, Dieveniškių, Druskininkų apylinkėse išliko paprotys, kai kaimo merginos tarpjurginių vakarais gieda ant tvorų ar parugėse, šaukdamos atšilimą⁴⁵¹. Daugelis šių apylinkių gyventojų yra iš mišrių šeimų, tad nieko stebėtina, kad kai kurie Sekminių papročiai buvo perimti iš kaimynų baltarusių.

Apytikriai iki XX a. vidurio Sekminės buvo glaudžiai susijusios su ganymo papročiais. Vakarinėje bei šiaurinėje Lietuvos dalyse jie nunyko greičiau. Ilgiausiai išsilaikė rytinėje Lietuvos dalyje, kur iki XXI a. išliko bendruomeninio gyvulių ganymo tradicijos. Svarbiausi Sekminių dienos apeigų vykdytojai buvo piemenys, tačiau jose dalyvavo ir gyvulių savininkai. Skirtingai negu pirmojo gyvulių išginimo dienos apeigose, Sekminėse gyvulių šeiminkai atlieka antraplanį vaidmenį. Tradiciniame kaime Sekminės buvo pati didžiausia piemenų šventė. Sekminių apeiginę struktūrą sudarė: karvių vainikavimas ir iškilmingas bandos parginimas, pargenamos bandos sutikimas, piemenų apiejimas vandeniu, apeiginis apdovanojimas maistu, namuose keliamos vaišės, vadinamųjų rytagonių metu imituojamos vestuvės bei kai kurios kitos apeigos. Tačiau patiems piemenims svarbiausiu Sekminių akcentu tapdavo kolektyvinės piemenų vaišės.

Šiaurinėje bei vakarinėje Lietuvos dalyse banda buvo vainikuojama ir per Devintines, dar vadinamos „*vainikų diena*“. Devintinių papročiai daugeliu apeiginių elementų panašūs į Rytų Lietuvos Sekminių papročius. Piemenys karves vainikuodavo Devintinių dieną ir tą vakarą vadindavo „vainikais“. „*Šventės būdava devintinėm. Karves būdava vainioks ant galvos. Būdava iš tokių, kokios žydėjava (ašarėlės, čiabačiuki). Gindava per ulyčia. Kieno karvė neapkaisyt, tas nieka negaudava. Vaikam duodava kiaušinių*“⁴⁵² (Paežerių k., Pakruojo r.). Anot B. Buračo, „[...] per Devintines būna piemenų pautienės baliai. Devintinių išvakarėse [...] piemenėliai pargena namo apvainikuotas karves. Už karvių vainikavimą gauna iš šeiminkės dovanų bent sūrį, kiaušinių ir pinigų atlaidų pirkinėliams. Už bulių turi gaspadorius piemenis apdovanoti, o už karves gaspadinė“⁴⁵³. Vyravo tikėjimas, jog „vainikuojant karves (per Dievo kūną), reik apvainikuoti visas ligi vienos, nes neapvainikuotoji pasiliks tįmet neapsivaisinus“ (Šačiai,

⁴⁵¹ Merkienė I. R. Atmosferos „valdymo“ būdai Lietuvoje XX a. pirmoje pusėje. Etnokultūrinio tapatumo savybės. / Etninė raiška ir tapatumo išraiška. V., 1999, p. 209.

⁴⁵² LII BR, b. 495, l. 39.

⁴⁵³ Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 210.

Telšių aps.)⁴⁵⁴. „Per Devintines piemenys puošdavo karves žolių, gėlių vainikais. Parginę namo gaudavo iš šeiminių kiaušinių“⁴⁵⁵ (Sutkūnų k., Pakruojo r.). Piemenų vaišės buvo keliamos panašiai kaip ir Rytų Lietuvoje Sekminių dieną. „Vainikų dienoje piemenys rengdavo vaišes ganykloje. Iš anksto pasiželdindavo „vainikų pievelę“, per Vainikus ten suvarydavo gyvulius, kad ramiau ganytųsi [...]. Sukurdavo laužą, pasikepdavo bulvių, iš vakaro prigaudytos žuvies, pakepindavo sūrio gabalėlių ir vaišindavosi. Visi čia sudėdavo gautas už vainikavimą dovanas ir bendrai valgydavo“ (Virgininkų k., Šilalės valsč.)⁴⁵⁶.

Piemenims, ypač ganantiems pirmuosius metus, Sekminių diena buvo išskirtinė, nes šią dieną sulaukdavo ypatingo dėmesio iš savo šeiminių, o svarbiausia tai, kad „iki pietų leisdavo nubėgti pas tėvus, bet daugiausia patys tėvai ateidavo“⁴⁵⁷ (Pasvalio r.) „Per Sekmines šeiminkė išleisdavo piemenukus pas tėvus“ (Vainiūnų k., Joniškėlio apyl.)⁴⁵⁸. Didžiausias džiaugsmas buvo, kai „Sekminių popietyje vyresnio amžiaus nesamdyti piemenys, pretenduoją į pusbernius, jau būdavo atleidžiami nuo ganymo, o juos pakeisdavo jaunesni jų broliukai“ (Vėžionys, Jiezno apskr., Prienų r.)⁴⁵⁹. Jei anksčiau kiekvieno paaugusio piemens didžiausia svajonė buvusi greičiau baigti ganyti ir tapti tikru bernu, tai XX a. antroje pusėje tai tampa visai neaktualu. Svarbu buvo ne sunki piemens dalia, o noras eiti kartu į vakaruškas, kadangi su piemeniu nė viena kaimo mergaitė neitų šokti. Rytų Aukštaitijoje Tverečiaus apylinkėse (Ignalinos r.) per gegužines piemenį išsventindavo į bernus, kuomet piemeniui „nurišamas“ pantis ir jis įrašomas į bernų knygą. Apeigas užbaigdavo sesuo, perrišdama liemenį savo austa juosta, kas reikšdavo, kad nuo šios akimirkos jis pilnateisis bernas⁴⁶⁰.

Šią dieną didesnę dėmesį ganomiems gyvuliams skyrė ne tik piemenys, bet ir gyvulių šeiminkai, laikydami tam tikrų papročių. Gyvulius geriau pašerdavo, duodavo duonos. Joniškėlio apylinkėse (Pasvalio r.) šeiminkė gyvuliams ryte, prieš išganant, duodavo po riekę duonos⁴⁶¹. Per Sekmines ant jų stengėsi mažiau rūgoti šeiminkai, piemenys ir skerdžius, o *Dzūkijoje Sekminių rytą karves pagirdydavo ruginių miltų raugu*⁴⁶². Didesnis dėmesys ganomiems gyvuliams piemenavimo kultūroje išlieka iki pat XX a. pabaigos.

⁴⁵⁴ Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 210.

⁴⁵⁵ LII BR, b. 1098, l. 18.

⁴⁵⁶ Kupole rožė: Sekminių – Joninių papročiai ir tautosaka. V., 2003, p. 63.

⁴⁵⁷ LII BR, b. 1105, l. 27.

⁴⁵⁸ LII BR, b. 681, l. 11.

⁴⁵⁹ LII BR, b. 892, l. 144.

⁴⁶⁰ LII BR, b. 1077, l. 229.

⁴⁶¹ LII BR, b. 681, l. 18.

⁴⁶² Kupole rožė: Sekminių – Joninių papročiai ir tautosaka. V., 2003, p. 22.

III. 2. 1. Sekminių dienos apeigų struktūra

Lietuvoje Sekminių apeigos pasižymi nusistovėjusia struktūra. Tačiau analizuojant atskirus apeigų aspektus, galima išvelgti ir regioninių skirtumų. Iki XX a. vidurio su ganymu susijusių Sekminių apeigų turinys liko menkai tepakitęs: esminius jo momentus sudarė gyvulių vainikavimas, iškilmingas bandos parginimas bei piemenų vaisės. Nuo XX a. vidurio Sekminių dienos apeigos palaiapsniui ima kisti. Pirmiausia sutrumpėja šventinių dienų skaičius. Šventimo laiko kaita ypatingai pastebima po XX a. 3-ojo deš., kuomet nebelieka trijų dienų šventimo. Sekminės švenčiamos jau tik dvi, o antroje XX šimtmečio pusėje tik vieną dieną. Tik pietrytinėje Lietuvos dalyje Sekminės iki pat XX a. pabaigos buvo švenčiamos dvi dienas: sekmadienį ir pirmadienį (Modžiūnų k., Švenčionių r.). Pirmąją Sekminių dieną piemenys keldavosi anksčiau, nes tikėjosi gauti geresnius pusryčius. Čia vis dar buvo išlikęs paprotys šventinę dieną geriau pamaitinti tiek šeimyną, tiek samdomus darbininkus.

Esminė šios dienos piemenų veikla buvo karvių vainikavimas. Per dieną supynę vainikus, vakare juos uždėdavo karvėms ant ragų. Vainikai pinami iš žalumynų: beržo šakelių ir lauko gėlių. Sekminių dieną karvės buvo parginamos anksčiau nei įprastai. Kerdžius visada eidavo priekyje, kartais grodavo dūdele ar švilpyne, o piemenėliai sekdamo iš paskos. Šeiminkės už apvainikuotas karves padėkodavo, duodavo vaišių. Vakare piemenys susirinkdavo kartu ir vaišindavosi, žaidavo įvairius žaidimus, dainuodavo⁴⁶³.

Karvių vainikavimo paprotyje tyrėjai dažniausiai išvelgia seniau egzistavusias ir išlikusias senųjų ritualų liekanas. Pranės Dundulienės teigimu, „prosenovinis paprotys, išlikęs iki nesenų laikų, yra parginti apvainikuotas bei apkaišytas berželiais karves“⁴⁶⁴. Jono Balio teigimu, „*ypač iškilmingai apvainikuojamas bandos bulius. Kai kur tas bulius po iškilmingo vedžiojimo papjaunamas Sekminių puotai*“⁴⁶⁵. Šaltiniuose minima, jog anksčiau „vainikais buvo puošiami aukoms skirti gyvuliai“⁴⁶⁶. Beveik visoje Lietuvos teritorijoje gyvuliai buvo vainikuojami per Sekmines. Žemaitijoje gyvuliai vainikuojami per Devintines, o Švenčionių rajono paribyje su Baltarusijos Respublika esančių kaimų (Cegelnės, Jacūnai, Vidautiškės, Čepukėnai, Cibulskai, Pagireikos, Adutiškis) pateikėjai neprisimena, kad būtų kada nors švestos Sekminės ar vainikuojami gyvuliai. Anot jų, „mes nepindavome karvėms per Sekmines jokių vainikų“⁴⁶⁷. Minėtose vietovėse labiau akcentuojamos Sambarių dienos⁴⁶⁸. Pasak Bronės

⁴⁶³ ŠvKM E MF, b. 27, l. 40.

⁴⁶⁴ Dundulienė P. Lietuvių etnologija. V., 1991, p. 273.

⁴⁶⁵ Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 195.

⁴⁶⁶ Biedermann H. Naujasis simbolių žodynas. V., Mintis. 2002, p. 453.

⁴⁶⁷ ŠvKM E MF, b. 39, ap. 115.

⁴⁶⁸ LII BR, b. 2336.

Kerbelytės, „vasaros švenčių cikle, per Jonines baltarusiai vainikavo karves, tuos vainikus saugojo kaip vaistus nuo gyvulių ligų“⁴⁶⁹. Etnokultūros reiškinius Švenčionių apylinkėse, besiribojančiose su Baltarusija, galima būtų įvardinti kaip kultūros reiškinių difuziją, kur vietovių geografinė padėtis greičiausiai ir nulėmė kitos etninės kultūros elementų paplitimą už savosios kilmės ribų⁴⁷⁰.

Kaip XX a. pradžioje, taip ir XX a. pabaigoje vyresnysis piemuo buvo visos šventės iniciatorius. Sekminių rytą apeigas pradėdavo kerdžius. Svarbų vaidmenį turėjo jo muzikiniai gebėjimai. Jis stengdavosi kuo anksčiau užgroti triūba. Kituose etnografiniuose regionuose Sekminių rytą užgriežiama Sekminių rageliu (Suvalkijoje ir Dzūkijoje)⁴⁷¹. Dzūkijoje (Merkinėje) tikėta, kad „*kas anksčiau išgines karves pirmas per Sekmines pagrieš dūdele (Sekminių rageliu), to karvės duosiančios daugiau pieno*“⁴⁷².

Daugelyje Lietuvos vietovių karvės būdavo vainikuojamos Sekminių išvakarėse. Rokiškio r. (Bajoriškių k.) XX a. pr. gyvuliai buvo išgenami Sekminių naktį, o pargenami apie 8 valandą jau vainikuoti, tuomet piemenys eidavo per kiemus, surinkdavo kiaušinius ir kepdavo kiaušinieneę.⁴⁷³ Žeimelio apylinkėse piemenys vainikus nupindavo iš vakaro, kad rytą gyvulius galėtų išginti jau pavainikuotus⁴⁷⁴. Anykščių rajone Sekminių pirmos dienos išvakarėse piemenys pindavo vainikus ir vainikuodavo karves. Sekminių dieną jos papuoštos taip ir pravaikščiodavo. Antrąją dieną piemenys rinkdavo produktus savo puotai, o trečios dienos vakare kepdavo kiaušinieneę.⁴⁷⁵ Jurbarko r. (Kunigiškių k.) taip pat gyvuliai vainikuojami išvakarėse⁴⁷⁶.

Sekminių dieną piemenys stengėsi kuo anksčiau atsikelti. Tai turėjo nemažos reikšmės pačių piemenų kasdienybei. Pramiegojusieji užsitraukdavo gėdą visam ganymo sezonui. Tokį piemenį vadindavo „spirgučiu“⁴⁷⁷. Joniškėlio apyl. piemuo taip skubėdavo, kad net nespėdavo apsiauti, nes „*jei kuris pramigdavo, tai jį pažemindavo, apjuokdavo ir vadindavo „paskutinis“*“ (Pasvalio apyl.).⁴⁷⁸ Švenčionių r. (Kirkučių k.) buvo sakoma, kad „*jei pramiegojai Sekminių rytą – miegosi visą vasarą. Tokį piemenį apmėtydavo eglį ar alksnių šakomis*“⁴⁷⁹. Pakruojo

⁴⁶⁹ Kerbelytė B. Slavų folkloras. Kaunas. VDU., 2012, p. 98.

⁴⁷⁰ Daugirdas V. Kultūros reiškinių difuzija: teritoriniai aspektai. / Rytų Europos kultūra migracijos kontekste. Tarpdalykiniai tyrimai./ Sudarė I. R. Merkienė. Kaunas. 2007, p. 37.

⁴⁷¹ Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 192.

⁴⁷² Ten. Pap. p. 198.

⁴⁷³ LII BR, b. 854, l. 71.

⁴⁷⁴ LII BR, b. 642, l. 18.

⁴⁷⁵ LII BR, b. 102, l. 279.

⁴⁷⁶ LII BR, b. 138, l. 79.

⁴⁷⁷ Buračas B. Lietuvos kaimo papročiai. V., 1993, p. 246.

⁴⁷⁸ LII BR, b. 681, l. 6.

⁴⁷⁹ ŠvKM E MF, b. 39, ap. 08.

rajone vėliausiai atsikėlusį piemenį pašiepdavo ketureiliu: „*Pirmutinė dangų veda, / Šalutinė midų geria, / Paskutinei pavaryt / Karvių uodegas laižyt*“⁴⁸⁰.

Detaliau analizuojant Sekminių apeigas, jas galima suskirstyti į du pagrindinius etapus: karvių vainikavimą su iškilmingu bandos parginimu ir apeigines piemenų vaišes. Rytų Aukštaitijoje per Sekmines svarbiausi veiksmo dalyviai buvo piemenys. Tai įtakojo jų darbinės veiklos specifika, nes pagrindinė pareiga - vasarą išsaugoti visus gyvulius sveikus, užtikrinant kuo didesnę pieno primilžį. Seniau gyvulininkystės ūkyje laikotarpis nuo Sekminių iki Joninių buvo svarbus, nes tuo metu dauguma karvių rujoja. Be to, vasaros pradžioje pats didžiausias jų pieningumas. Todėl šią dieną daugelis apeigų, tikėjimų ir maginių veiksnių skiriami būtent tam. Skirtingai nuo Jurginių dienos, kai išgenant gyvulius svarbiausias apeigas atlikdavo šeiminkai, Sekminėse svarbiausi apeigų dalyviai buvo piemenys, kurie savo veiksmais turėjo užtikrinti sėkmingą ganomos bandos buvimą ganyklose. Laikotarpis nuo Sekminių iki Joninių svarbus, nes dauguma karvių tampa veršingomis ir tuo metu yra pats didžiausias jų pieningumas. Apeiginę piemenų svarbą įtakojo jų pareiga vasarą išsaugoti visus gyvulius sveikus, užtikrinant kuo didesnę pieno primilžį. Todėl daugelis Sekminių apeigų, tikėjimų ir maginių veiksnių skirti buvo būtent pieningumui bei vaisingumui skatinti.

Tuose Lietuvos regionuose, kur Sekminių dieną karvės vainikuojamos ganyklose, pakankamai svarbiu apeigos momentu tampa atlikimo laikas. Visas Sekminių dienos apeigas, atliekamas ganykloje, iki pat XX a. pabaigos piemenys turėdavo atlikti greitai ir sumaniai. Rytų Aukštaitijoje karvės buvo vainikuojamos po pietų, kai jos pamelžiamos ir sugula pogulio. Prienų r. reikalauta visas apeigas atlikti iki tam tikro laiko, kai dienos metu saulė mesdavo trumpiausiai šešėlį. Šiam laikui nustatyti piemenys nuo pirmos gyvulių išginimo dienos turėjo saulės laikrodį. Piemenims pastebėjus, kad šešėlis yra trumpiausias, kerdžius duodavo signalą apvainikuotą bandą ginti į namus⁴⁸¹.

Sekminių dienos apeigoms buvo ruošiamasi iš anksto. Piemenys jau pavasari nusižiūrėdavo geriau išėlusią pievą arba specialiai priželdindavo ir į ją leisdavo gyvulius ganytis tik Sekminių dieną. Pavyzdžiui, Zarasų r. nuo pavasario piemenys užsilaikydavo kokią ganyklos kampą, ten neganydavo gyvulių iki Sekminių, kad per Sekmines galėtų gerai gyvulius priganyti⁴⁸². Tokio elgesio motyvacijoje galima išskirti du svarbiausius momentus: visų pirma, taip geriau prigamos karvės, kadangi Sekminių dieną buvo ganoma trumpiau nei įprastai. Antra priežastis – karvės labiau išėlusioje ganykloje buvo ramesnės, tuomet piemenys turėjo daugiau laiko vainikams pinti ir vainikuoti karves. Pietryčių Aukštaitijoje (Švenčionių r.,

⁴⁸⁰ LII BR, b. 1105, l. 40.

⁴⁸¹ LII BR, b. 892, l. 143.

⁴⁸² LII BR, b. 2106, l. 169.

Trečiūnų k.) dar XX a. 7-ajame deš. buvo išlikęs paprotys „prisilaikyti“ Sekminėms labiau įžėlusią pievą. Piemenys, vyresniųjų pamokyti, niekam nematant papildavo druskos ar pasišlapindavo, kad karvės ramiau vaikščiotų. Pateikėjų teigimu, tuomet iš tos vietos karvės niekur nesitraukdavo, o tuo metu buvo galima ramiai nusipinti vainikus ir apvainikuoti karves⁴⁸³.

Su gyvulininkyste susijusių Sekminių apeigų kulminacija galima įvardinti iškilmingą gyvulių parginimą į namus. Pargenant gyvulius, piemenis prie vartelių pasitkdavo šeiminkės. Pasitinkami piemenys būdavo apliejami vandeniu, jiems padėkojama, įteikiamos vaišės. Ganymo papročiuose piemenų apliejimas vandeniu turėjo similitinės magijos reikšmę. Vandens liejimas asocijavosi su lietumi, pastarasis skatino žolės augimą. Gerai įžėlusios ganyklos reiškė karvių pakankamą maitinimąsi, ko pasekmė buvo didesnis pieningumas. Todėl dažnai teigiama, kad piemenys liejami vandeniu tam, kad karvės duotų daugiau pieno.

Parginę gyvulius, piemenys pereidavo kaimą ir susirinkdavo iš šeiminkių įvairių maisto produktų. Maistas renkamas vadinamam piemenų baliui, kituose regionuose įvardinant „*piemenų pautienė*“ (Švenčionių apylinkės), „*melstuvėmis*“ (Kupiškio apylinkės). Skirtinguose Aukštaitijos regionuose piemenų puotos vykdavo namų kieme arba ganykloje. Greičiausiai „*piemenų pautienė*“, piemenų gaminama lauke ant laužo, yra seniausia šios apeigos forma. Nykstant Sekminių dienos apeigoms, pamažu sunyko ir maisto rinkimo paprotys. Rytų Aukštaitijoje maždaug nuo XX a. vidurio maisto rinkimas bendroms piemenų vaišėms jau nebeaptinkamas. Ilgiausiai išliko paprotys šeiminkėms pačioms juos pavaišinti.

Po XX a. 3 – ojo dešimtmečio palaiapsniui gyvulius imta vainikuoti tik Sekminių dieną⁴⁸⁴ (Zarasų r.). Šią dieną karves vainikavo Tverėčiaus apylinkėse⁴⁸⁵ (Ignalinos r.) bei Švenčionių r.⁴⁸⁶ Kupiškio apylinkėse „*per Sekmines karves vainikuodavo. Nustojo persikėlus į vienkiemius, kai karvės imtos rišti. Kolūkių gyvavimo metais kartais karves apvainikuodavo ir gaudavo sūrį. Piemenys ganė visą Sekminių dieną*“⁴⁸⁷. Paprotys kaimams bendrose ganyklose ganyti gyvulius ilgiausiai išsilaikė Pietryčių Aukštaitijoje, todėl šiame regione piemenų švenčiamos Sekminės išliko ir po Antrojo pasaulinio karo. Kai kuriose Švenčionių apylinkėse ilgiau nei kitur išliko ir paprotys švęsti Sekmines dvi dienas. Švenčionių krašto gatviniai kaimai (Miežionys, Kirkučiai, Senasis Strūnaitis) senąsias Sekminių šventės tradicijas išlaikė dar ilgiau.

⁴⁸³ ŠvKM E MF, b. 39, ap. 07.

⁴⁸⁴ LII BR, b. 493, l. 39.

⁴⁸⁵ LII BR, b. 118, l. 133.

⁴⁸⁶ LII BR, b. 2336.

⁴⁸⁷ LII BR, b. 887/ I, l. 13.

Po XX a. 5 – ojo dešimtmečio, susikūrus kolūkiams, kaimo bendruomenėje Sekminės švenčiamos vieną dieną⁴⁸⁸. Ši tradicija išliko iki pat bendruomeninio gyvulių ganymo nunykimo, t.y. kol nebuvo pradėtos individualiai rišti karvės padalintuose ganyklų plotuose. Sekminių tradicijų galutinį nykimo etapą apibūdina pateikėjai, ganę karves XX a. paskutinio dešimtmečio ir XXI amžiaus sandūroje. Rytinės Lietuvos dalies kaimuose, kur gyvulius ganė bendrose kaimo ganyklose, o jų buvo likę visai nedaug, šios dienos tradicijas palaikydavo *pastyrius* ar vyresnio amžiaus vietiniai gyventojai. Trečiūnų kaime beveik iki pat ganymo pabaigos (maždaug iki 1987 metų) gyvuliai ganyti, pasamdžius *pastyrių*. Čia Sekminės buvo švenčiamos tik vieną dieną – sekmadienį. Laiko atžvilgiu Sekminių tradicijos nekito, buvo ganyta ne visą dieną, jau vakarop banda genama į namus. Karvės vainikuotos laikantis tradicijų, t.y. vainikai pinami iš beržų bei lauko gėlių. Neišliko tradicijos visiems piemenims (ir tą dieną ganantiems, ir laisviems) vainikuoti karves, kadangi banda buvo ganoma pagal *kaleiką* (eilę) ir karves vainikavo tik tas piemuos, kuriam tekdavo ganyti Sekminių dieną. Kaimo moteriškės pasitikdavo karves patenkintos, jog jų karvė apvainikuota, duodavo vaišių piemenims.

Prie Sekminių dienos apeigų priskirtinos ir buvusios „*Rytelių*“ tradicijos, gyvavusios Aukštaitijoje. XX a. pradžioje per Sekmines, po piemenėlių baliaus, kitą rytą jiems buvo leidžiama ilgiau pamiegoti. Karves išgindavo mergaitės, vadinamos *rytelninkėmis* (*rytagonėmis*)⁴⁸⁹. *Ryteliais* dažnai neprižiūrimi gyvuliai laisvai vaikščiodavo po laukus, vasarųjų, pridarydami daug žalos. Tačiau šeimininkai, žinodami Sekminių tradicijas, patys saugodavo pievas ir pasėlius. Pasvalio apylinkėse „*per Sekmines mergos išgindavo karves naktį į geresnę ganyklą. Tada bernai juokais varydavo gyvulius iš tų pievų. Parginusios gyvulius, ryte merginos eidavo į bažnyčią*“⁴⁹⁰. Į bažnyčią⁴⁹¹ šią dieną eidavo ir piemenys.

Merginos turėjo savų motyvų bei priežasčių. Pirmiausia jos norėjo parodyti, kad yra visiškai subrendusios, nes jų jau neima miegas ir pačios gali susitvarkyti ūkyje. Kita priežastis - pademonstruoti, jog tai „tokios mergaitės, kurioms jau būdavo laikas tekėti“⁴⁹². Merginos tądien taip pat vainikavo karves, o jų parginimas namo irgi turėjo tam tikrų apeigų: „*kai rytelninkės pagaliau pargena bandą namo, vyrai ir samdiniai jas sveikina triukšmingai šaukdami, o šeimininkės pasitikdamos aplieja iš milžtavių šaltu vandeniu, kad pieningesnės karvės būtų*“ (Kupiškis)⁴⁹³. Liberto Klimkos teigimu, „*rytelninkės*“ aptaško vandeniu iš milžtavių – tegu vasara bus šilta ir lietinga, teaug gerai žolė, pašaro tenepritrūks, o karvės teduos daug

⁴⁸⁸ ŠvKM E MF, b, 39, ap. 07.

⁴⁸⁹ „Vos tik pradeda aušti, merginos jau varo gyvulius į ganyklą. Toks išginimas vadinamas „*rytagonėmis*“ (Anykščių r.). LII BR, b. 587, l. 42.

⁴⁹⁰ LII BR, b. 1098, l. 8.

⁴⁹¹ *Balys J.* Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 200.

⁴⁹² ŠvKM, b. 2, l. 86.

⁴⁹³ *Balys J.* Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 200.

pienelio⁴⁹⁴. Pasak P. Dundulienės, „iš *rytelninkių* apeigų matyti, jog pagrindinis jų tikslas buvo suteikti žemei vaisingumo jėgą, gyvuliams bei patiems žemdirbiams sveikatos, sukelti gerą žolės augimą, vasaros metu pasiekti to, ko žemdirbys trokšta“⁴⁹⁵.

Tarpukariu Sekminių šventimo paprotys, o ypač *rytelninkių* bandos išginimas, sparčiai nyko. Greičiausiai tai galima susieti su Rytų Aukštaitijoje bebaigiančia išnykti naktigonių tradicija, nes merginos išginusios gyvulius ryte dažniausiai susitikdavo su iš naktigonės parjojančiais bernais. Nelikus naktigonių tradicijų, neliko ir motyvacijos merginoms anksti ginti gyvulius: „vyresnės mergos neidavo susitikti su naktigoniais, nes jau ir į naktigonę berniukai tada neįdavo“⁴⁹⁶. Apie XX a. vidurį aptinkame, kad po piemenų puotos pačios šeiminkės gindavo gyvulius, o tokioms sakydavo: „*Kur tavo piemu?*“ „*Sekminės, tegul pamiega,*“ – *atsakydavo*“ (Rokiškio r.)⁴⁹⁷. XX a. pabaigoje piemenų ganybos sąlygos buvusios ir taip geros, tad tas šeiminkų pakeitimas Sekminių dieną nebuvo toks reikšmingas kaip XX a. pr., kai leidimas pamiegoti buvo tikra atgaiva samdytam piemenėliui, kuriam nuolatos trūko miego.

Sunykus bendruomeninio gyvulių ganybos tradicijai, sunyko ir Sekminių dienos apeigos. Kolūkio bandos piemenys kurį laiką dar apvainikuodavo fermos karves. Šio vainikavimo esminis motyvas buvo noras gauti vaisių. Nepriklausomos Lietuvos laikais, susikūrus naujiesiems ūkininkams, vėl aptinkamas karvių vainikavimas Pietryčių Aukštaitijoje (Švenčionių r.). Tačiau šis vainikavimas sietinas daugiausia su pramoga arba noru vaikams ar anūkams pademonstruoti seniau buvusias Sekminių dienos tradicijas.

III. 2. 2. Gyvulių vainikavimas

Kaip matėme aukščiau, vienu svarbiausių Sekminių dienos akcentų buvo karvių vainikavimas. Vainikuojant gyvulius, buvo laikomasi tam tikrų principų. Kuo svarbesnis gyvulių ūkiui buvo gyvūnas – tuo hierarchiniu požiūriu reikšmingesnis asmuo jį vainikuodavo. XX a. pr. dažniausiai gyvuliams vainikai būdavo dedami ant ragų, tačiau „*jaučiams ne tik ragai, dar ir šonai puošiami*“⁴⁹⁸, o kurie be ragų, tiems vainikus dėdavo ant kaklo⁴⁹⁹. XX a. pr. apvainikuodavo ir motinines avis. Svarbiausią bandos vedlį, bulių, apvainikuodavo kerdžius. Buliui išskirtinis dėmesys dėl to, kad paskatintų jo pajėgumą apvaisinti karves. Seniau bene visoje Lietuvoje gyvavo tradicija išleisti bulius kartu su karvėmis ganytis. Vakarų Lietuvoje

⁴⁹⁴ Klimka L. Tautos metai. V., 2008, p. 166.

⁴⁹⁵ Dundulienė P. Lietuvių etnologija. V., 1991, p. 276.

⁴⁹⁶ ŠvKM, b, 2, 1, 87.

⁴⁹⁷ LII BR, b. 102, 1, 308.

⁴⁹⁸ LII BR, b. 681, 1, 18.

⁴⁹⁹ LII BR, b. 892, 1, 142.

ūkininkai kartu su karvėmis ganydavo ir bulius. Apie XX a. 3 – ają dešimtmetį, kuomet karvės imtos rišti, šis paprotys beveik nunyko. Ilgiausiai, iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos, išliko Pietryčių Aukštaitijoje, kur bulius su karvėmis ganėsi maždaug iki 1950 metų, „*kol mūsų nesuvarė į kolchozus*“ (Kirkučių k., Švenčionių r.)⁵⁰⁰. Tačiau jau nebefiksuojamas gyvavęs bandos buliaus vainikavimo paprotys.

Karves visuomet vainikuodavo piemenys, tačiau pirmus metus ganantis dažniausiai būdavo atokiau. Labiau patyrusiems buvo patikimos aršesnės ir baikštesnės karvės. Tokia tvarka pirmiausia buvo skirta, norint užtikrinti pačių piemenų saugumą. Kitas variantas - dėl geriau savo darbą atliekančio piemens pagerbimo ir paskatinimo kitų piemenų atžvilgiu.

Vainikų pynimo technika išliko nepakitusi iki XX a. pabaigos. Nustojus kaimams bendrai ganyti gyvulius, kiekvienas piemuo individualiai puošdavo savo ganomus gyvulius (Zarasų r.). Vainikus pindavo visi piemenys, net ir tie, kurie tądien neganė. Vainiko uždėjimas galėjo rodyti gyvulio vertę bandoje: „*Karvėms vainikus dėjom ant ragu, o pernykščiam prieaugliui ant kakliuko*“ (Šakių r. Apirbiškių k.)⁵⁰¹. Sekminių dieną *kerdžius*, išreikšdamas simpatiją patinkančiai šeimininkei, gražiai apvainikuodavo josios karvę: „*Jis irgi kitas karves puošdavo, norėdamas įtikti kuriai šeimininkei, o taip pat iš jos gauti dovanų. [...] daugiausia būdavo ar visai nevedę, ar našliai, todėl, kai vyras šeimos neturėdamas glausdavos, kad ir per nevaliai, prie kokios našlės, neturinčios vyro*“⁵⁰². Kaimo gyventojų požiūris į tokį kerdžiaus elgesį dažniausiai būdavo netoleruojamas. Jis tapdavo apkalbų centru, iš jo pasišaipydavo ir vyrai, ir moterys.

Iki XX a. vidurio karvių vainikavimas buvo siejamas su bandos gerovės užtikrinimu. Todėl piemenų ar gyvulių savininkų atliekami veiksmai pinant vainikus turėjo maginės reikšmės. Visoje Lietuvoje paprotys gyvulius puošti žalumynais dažniausiai siejamas su pieningumo skatinimu. V. Miliaus teigimu, „pirminė, magiškoji karvių puošimo žalumynais prasmė buvo „užtikrinti“ karvių pieningumą⁵⁰³. Aukštaitijoje tikėta, kad „*po šito karvė daugiau pieno duos ir bus linksmesnės*“⁵⁰⁴, „*kad jos duotų daugiau pieno*“⁵⁰⁵ (Joniskėlis, Pasvalio r.). Tikėta „*kuo gražesniais vainikais aprėdzysi, tuo karvė daugiau pieno duos*“ (Daržininkų k., Varėnos r.)⁵⁰⁶. Vainikų pynime galima išvelgti ir tam tikrų similitonų elementų. Jie išryškėja piemenims renkantis vainikui nupinti skirtų gėlių spalvas: geltona gėlės žiedo spalva esą reiškusi riebesnį pieną, geresnę grietinę ar sviestą. Kupiškio r. (Driūnų k.) ir Varėnos r.

⁵⁰⁰ ŠvKM E MF, b. 39, ap. 03.

⁵⁰¹ Kupole rožė: Sekminių – Joninių papročiai ir tautosaka. V., 2003, p. 48.

⁵⁰² ŠvKM, b. 2, l. 158.

⁵⁰³ Lietuvių etnografijos bruožai. V. 1964, p. 102.

⁵⁰⁴ LII BR, b. 14, l. 31.

⁵⁰⁵ LII BR, b. 642, l. 18.

⁵⁰⁶ Ten pat, p. 54.

(Puvočių k.) piemenys į vainiką įpindavo geltonos spalvos gėlių: „*geltonų žiedų pridedam, kad sviestas gražiai geltonas būtų*“⁵⁰⁷. Zarasų r. karves vainikuodavo, tikėdami, „*kad pieno nesumažėtų, dar ir padalkas (pažemius) uždeda, kad veršiuotųsi kuo lengviau*“ (Dusetos)⁵⁰⁸. Norėdami geresnio primilžio, piemenys, tikėdami žalumynų galia, patys jais pasipuošdavo. Kaip antai, Pakruojo r. per Sekmines vainikais buvo puošiamos karvės, puošdavosi ir piemenys, manydami, kad „*po šito karvė daugiau pieno duos, linksmesnė bus*“ (Paliepių k.)⁵⁰⁹.

Kita karvių vainikavimo motyvacija – noras užtikrinti stabilų gyvulių bandos būvį ganymo metu. Vainikuojami gyvuliai, tikint, „*kad būtų karvės ramios, vaikščiotų visos krūvoj, kaip vainiku*“ (Tverečius, Ignalinos r.)⁵¹⁰. Vainikas akivaizdžiai simbolizuoja rato formos elementą, reiškiantį visus kaip vieną visumą.

Analizuojant gyvulių vainikavimą vėlyvoje tradicijoje, išsiskiria kelios priežastys, dėl kurių šis paprotys buvo atliekamas Sekminių dieną. Piemenys karves vainikavo ne tik norėdami užtikrinti bandos gerovę, bet ir siekdami asmeninės naudos, t. y. gauti už karvių vainikavimą vaišių bei užsitikrinti palankų šeiminingės elgesį. Zarasų r. „*Sekminių laike piemenys pina iš berželių vainikus ir deda ant karvių galvų dėl to, kad gospadinė dažniau duotų sūrio ir visus metus nesibartų* (Antazavė).⁵¹¹ *Jeigu atgydavo karves nevainikuotas, šeiminingė neduodavo vaišių, o dažnai ir apibardavo bei paniekindavo piemenį*“⁵¹².

Dažniausiai piemenys stengdavosi apvainikuoti visas bandos karves, pirmiausia dėl didesnio gaunamų dovanų kiekio. Tačiau pastebimas faktas, kad piemenys ne visas vainikuodavo, o tų šeiminingių, iš kurių tikėdavosi daugiau dovanų gauti⁵¹³. XX a. pirmoje pusėje piemenys apkaišiodavo beržų šakomis ir įnamininkų karves, bet su ta sąlyga, jeigu anas per Velykas duodavo 1 – 2 nudažytus kiaušinius, nedavusiam net tyčia karves pavarydavo šalin, kad anos nueitų į „*škadas*“⁵¹⁴. Išskirtinai papuošdavo mylimą karvę, kuriai nupindavo vainiką iš įvairiausių lauko gėlių, o kitų karvių ragus apsuksdavo berželiais. Karvė būdavo pamėgta dėl jos ramaus būdo ir elgesio, nekeliančio piemenims sunkumų ganymo metu. Pakruojo r. ganantys „*dažniausiai apvainikuodavo vieną gražiausią karvę*“ (Sodelišio k.)⁵¹⁵. Ganydami bandą, piemenys buvo labiau suinteresuoti svetimų, ne savų karvių apvainikavimu. Tokio elgesio motyvacija aiški: siekta gauti daugiau ir geresnių vaišių. Varėnos r. „*pirmiausia parėdo*

⁵⁰⁷ Kupole rožė: Sekminių – Joninių papročiai ir tautosaka. V., 2003, p. 53.

⁵⁰⁸ Ten pat, p. 53.

⁵⁰⁹ LII BR, b. 1098, l. 31.

⁵¹⁰ *Balyš J.* Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 195.

⁵¹¹ Ten pat, p. 195.

⁵¹² LII BR, b. 1105, l. 32.

⁵¹³ LII BR, b. 102, l. 279.

⁵¹⁴ LII BR, b. 208, l. 36.

⁵¹⁵ LII BR, b. 1098, l. 14.

priderėtas (svetimas), nes už kiekvieną gauna po du kiaušiniu, savų parėdo tik labiausiai mėgstamą karvę“ (Valkininkai)⁵¹⁶. Kad įgytų šeiminingų malonę, piemenys dažnai pasirūpindavo gyvulių higiena: „išplaudavo karvėms uodegas, nukirpdavo, iššukuodavo“ (Pakruojo r.)⁵¹⁷.

Po XX a. vidurio, kaimo bendruomenėje nykstant Sekminių dienos apeigų svarbai, nebefiksuojamas požiūris, jog karvės buvo vainikuojamos dėl pieningumo skatinimo ir kt. Kadangi Vidurio ir Šiaurės Lietuvoje gyvuliai imami rišti anksčiau, negu likusioje Lietuvos dalyje, karves čia iš viso nustota vainikuoti. Ilgiausiai karvių vainikavimo tradicija išliko Pietrytinėje Lietuvos dalyje. Pavyzdžiui, bendrai ganomą kaimo bandą prižiūrėjo *pastyrius* maždaug iki XX a. 8-ojo dešimtmečio (Trečiūnų k., Švenčionių r.), ir jis puoselėjo šią tradiciją⁵¹⁸. XX a. antroje pusėje karvės daugiausia vainikuojamos ne dėl tikėjimo vainiko magiška gاليا, bet dėl materialinių sumetimų – išprašyti kuo daugiau vaišių. XXI a. pr. karvių vainikavimas išliko tik kaip individualus paprotys Sekminių dieną uždėti savo karvei nupintą vainiką (Vaiciukiškės k. 2004 m.)⁵¹⁹. Kai kuriuose kaimuose iki XXI a. pr. (2004 m.) šeiminingai dar per Sekmines vainikuoja savo karves. Išlieka pavieniai karvių vainikavimo atvejai Rytų Aukštaitijoje⁵²⁰. Miežionių kaime, Adutiškio apylinkėse dar galima aptikti karvę, papuoštą vainiku. Pateikėjai, gyvenantys naujai įkurtoje Svirkų gyvenvietėje, teigia: „*Jokios šventės. Jokių tradicijų mes nesilaikėme, gal kokių aplinkinių kaimų seni gyventojai ir šventė Sekmines. Mes nešventėme jokių Sekminių. Neprisimenu*“⁵²¹.

XX a. pr. Rytų Aukštaitijoje apvainikuotą bandą iškilmingai pargindavo pasipuošę piemenys. Bandos priekyje eidavo vyresnysis piemuo, iš paskos kiti piemenys. Skambant dainoms ir muzikai, banda buvo parginama į kaimą, ir gyvuliai pristatomi į kiekvieno šeiminingo namus. Sutinkant bandą ypatingą reikšmę turėjo tarpuvartė. Ji svarbi buvo ir pirmojo gyvulių išginimo apeigose, kai per įvairias saugas būdavo perginami gyvuliai, užtikrinant jų gerovę visą ganyimo sezoną. Tai ribinė teritorija, jungianti savąją erdvę (kiemą) su svetima (ganykla). Šioje vietoje šeiminingai turėdavo elgtis prisilaikydami tam tikrų papročių: „*Kai vainikais apipintos karvės grįžta iš ganyklos, šeiminingė būtinai turi jas pasitikti tarpuvartėj, mielai pakalbinti piemenį, paklausti, ar „gervės nesukapojo jo kojyčių“, ar jis neišalko per dieną?*“⁵²². Tikėta, kad reikia maloniai sutikti piemenis todėl, „*kad karvės būtų pieningos, kad*

⁵¹⁶ Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 194.

⁵¹⁷ LII BR, b. 1105, l. 17.

⁵¹⁸ ŠvKM E MF, b. 39, ap. 03.

⁵¹⁹ ŠvKM E MF, b. 33, l. 104.

⁵²⁰ LII BR, b. 2336.

⁵²¹ ŠvKM. E. MF. b. 39, ap. 016.

⁵²² Kupole rožė: Sekminių – Joninių papročiai ir tautosaka. V., 2003, p. 27.

puodynėse nusistotų daug grietinės“, „vakarienei būtinai jiems duoti sviesto ir sūrio“⁵²³. Todėl kieme piemenų laukė šeimininkės su gausiomis vaišėmis. Jos dažniausiai būdavo gyvulinės kilmės: kiaušiniai, sūriai bei sviestas, o dažnai ir saldumynai.

Parginę karves, piemenys šeimininkams sakydavo žodžius, turinčius tam tikro maginio užkalbėjimo reikšmę: „*Sveikinu tavi, dėdula (cetula) su šventom Sekminėm ir žyčinu, kad Dievulis aprėdytų šitus tavo stotkelius blizgančia šersteli ir kad sveikus užlaikyt nuk žvėrių ir visokių nelaimių.*“ (Valkininkų apyl.)⁵²⁴. Veiksmas baigiamas šeimininkės rankos pabučiavimu, tai galima traktuoti kaip nuolankumo ir pagarbos ženklą. Už tai šeimininkė nuo kiekvienos vainikuotos karvės duodavo vaišių ar dovanų. Šeimininkės atsakymo piemeniui žodžiuose galime išžvelgti magiškų elementų: „*Tecis, vaikel, dovanoju šių mažų dovanėlių, kad Dievulis apdovanot dzidesnėm*“⁵²⁵. „Duodamą sūrį vadina „*vainikačiu*“⁵²⁶. XX a. pradžioje Pietryčių Aukštaitijoje (Švenčionių apyl.) piemenims buvo duodamas sūris, suslėgtas iš septynių puodynių pieno⁵²⁷. XXI a. pr. Pietryčių Aukštaitijoje piemenims dar duodami gyvulinės kilmės pieno produktai, tačiau vaišinimo apeigose pastebimas ir dovanojamas alkoholis bei saldumynai⁵²⁸.

Piemenų sutikimo pabaigą vainikavo laistymas vandeniu. Laistymas vandeniu sietinas su karvių pieningumo gausos užtikrinimu: „*liejam, kad karvės pieno daugiau duotų*“⁵²⁹. Vandeniui apipildavo ne tik piemenis, bet ir gyvulius⁵³⁰. Gyvuliai apipilami vandeniu, norint užtikrinti bandos pagausėjimą. Egzistuoja suvokimas, jog vanduo ne tik atgaivina, bet ir suteikia vaisingumą⁵³¹. Būtent tokiu metu karvės yra atsigavusios po žiemos ir pradeda rujoti. Todėl ir kaimo bendruomenės pasaulėžiūroje vandeniui suteikiama galia skatinti vaisingumą. Juk piemenų apliejimo paprotys aptinkamas ir pirmojo išginimo (Jurginių) dieną. Iš karvių buvo tikimasi kuo gausesnio pieno bei prieauglio, nes šio gyvulio nauda buvo vienas svarbiausių žmogaus pragyvenimo šaltinių. Sekminių vainikui buvo priskiriamos gydamosios galios. Nuimtas nuo gyvulio vainikas būdavo laikomas vaistams. Kai gyvuliai susirgdavo, iš jų virdavo arbata, ir galvijai pasveikdavo⁵³². Vainikus, nuimtus nuo galvijų ragų, šeimininkė užmesdavo ant stogo, o reikalui esant, jeigu gyvuliai susirgdavo, šio vainiko arbata buvo gydomi (Žeimelio

⁵²³ Kupole rožė: Sekminių – Joninių papročiai ir tautosaka. V., 2003, p. 27, 52.

⁵²⁴ Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 195.

⁵²⁵ Ten pat, p. 195.

⁵²⁶ Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 193.

⁵²⁷ Dundulienė. P. Lietuvių šventės, tradicijos, papročiai, apeigos. V., 2005, p. 111.

⁵²⁸ LII BR, b. 2336.

⁵²⁹ LII BR, b. 887/ I, 1, 105.

⁵³⁰ LII BR, b. 854. l. 52.; LII BR, b. 887/ I. l. 105.

⁵³¹ Biedermann H. Naujasis simbolių žodynas. V., Mintis. 2002, p. 458.

⁵³² Kupole rožė: Sekminių – Joninių papročiai ir tautosaka. V., 2003, p. 35.

apyl.)⁵³³. XX a. paskutinio deš. ir XXI a. pirmojo deš. nebeišlieka apeiginio bandos parginimo bei jos sutikimo. Sekminių dieną šeiminkės dažnai kerdžiui leisdavo pamiegoti ilgiau, o karves ryte išgindavo tie, kuriems buvo *kaleika* (eilė) ganyti⁵³⁴.

Sovietmečiu Sekminių tradicijos fiksuojamos kolūkiuose/ tarybiniuose ūkiuose. Kolūkio karvių vainikavimo tradicija buvo švenčiama kaip kultūrinis renginys bene visoje Lietuvoje. Tačiau, lyginant su kaimo bendruomenėje egzistavusiomis Sekminių tradicijomis, jos skyrėsi. Pirmiausia yra akivaizdūs sovietinės politinės ideologijos ir ateizmo propogavimo elementai. Kolūkio vadovybės ir kultūros darbuotojų organizuojama šventė dažniausiai buvo įvardijama kaip piemenėlių šventė. Šventės pavadinimas greičiausiai buvo siejamas su darbinės veiklos akcentavimu, o ne su tradiciniais Sekminių dienos papročiais. Tokio pobūdžio šventėje dalyvavo kolūkio administracija, įtakingi politiniai atstovai, asmenys, tiesiogiai susiję su gyvulių priežiūra⁵³⁵ (žiūr. priedas Nr. 3). Tokio pobūdžio šventėje, pagerbiant kolūkio bandos piemenis, akivaizdžiai idealizuojama buvusi socialistinė santvarka.

Rytinėje Lietuvos dalyje fiksuojamas individualus kolūkio piemenų karvių vainikavimas tradiciškai per Sekmines. Kolūkio etatiniai piemenys ilgainiui išlaikė kaimo bendruomenėje gyvavusias karvių vainikavimo tradicijas. Kolūkio fermos piemenys karves apvainikuodavo atsiktinai. Visų pirma, kolūkio bandos buvo labai didelės, dauguma karvių buvo baikščios. Dažniausiai piemuo stengdavosi apvainikuoti karves tos melžėjos, numanydamas jos dėkingumą ir dosnumą. Todėl tokį karvių vainikavimo motyvą galima būtų traktuoti tik kaip asmeninės naudos siekimą. Kolūkio bandos vainikavimo atvejų daugiausiai fiksuojama Rytinėje Aukštaitijos dalyje, kur kaimuose dar gyvavo bendruomeninio gyvulių ganymo tradicijos. Kolūkyje dirbę piemenys ir melžėjos pateikia duomenų apie Sekminių šventimą kolūkio laikais. Pateikėja, ganiusi ir melžusi kolūkio karves „*Bolševiko*“ kolūkyje Milkuškų kaime (Švenčionių r.), pateikia išsamų pasakojimą apie švestas Sekmines: „*Piemenys į vakarą puošdavo ir kolūkio karves. Vainikus pyne iš augalų, augusių netoliese: beržu, liepu bei lauko gėlių. Kadangi kolūkio karvės buvo baikščios, užmesdavo vainikus ant tų, prie kurių prieidavo. Vakare fermose bandos laukdavo melžėjos. Tos, kurių karvės buvo apvainikuotos,*

⁵³³ LII BR, b. 642, l. 18.

⁵³⁴ ŠvKM E MF, b. 39, ap. 03.

⁵³⁵ „*Piemenėlių šventė Veliuonoje*“. Nekasdieniškai atrodė tą dieną gražioji Veliuona. Skaidrios saulės nuauksintame miestelyje mirgėjo gėlėtos, baltos skarelės, įvairiaspalviai tautiniai rūbai. Tai merginos ir jaunuoliai, pagyvenę žmonės ir vaikai iš viso Vilkijos rajono susirinko į „Veliunos“ kolūkių atžymėti senovinę tradicinę piemenėlių šventę. Daug svečių susilaukė ir „Veliunos“ kolūkio kerdžius Juozas Palaitis – į ganyklą atėjo tautiniais rūbais pasipuošę jaunieji kolūkiečiai. Merginos apkaišė žalumynais visų karvių ragus, vaikinai uždėjo didžiulį vainiką kerdžiui, sveikino jo padėjėjus – piemenukus Arūną Palaitį, Vladuką Bakaną, Algį Baltrušaitį. Į ganyklą atėjo ir pats kolūkio pirmininkas Bronius Adomaitis. Visiems šios dienos didvyriams jis įteikė kolūkio vardu dovanas. Iki vėlyvos nakties linksminosi jaunimas, toli virš Nemuno aidėjo gegužinės dainos.“ *Žvaigždė*. Nr. 43 (712), gegužės 13 d., 1958, p. 3.

*apdovanodavo piemenis. Tradiciškai visos melžėjos atsinešdavo su savimi, ką turėdavo: sūrio, sviesto, dešros, o vyrai atnešdavo išgerti. Pamelžę karves, visi sueidavo į tuomet populiarius poilsio kambarius ir švęsdavo Sekmines. Palaikymas būdavo ir iš valdžios pusės, pirmininkas nedraudavo, o fermų vedėjai pasakydavo padėkos žodžius. Linksmybės tęsdavosi iki vėlaus vakaro*⁵³⁶.

XX a. pabaigoje, suirus kolūkinei sistemai, Lietuvoje išlieka žemės ūkio bendrovės ir kooperatyvai. Persiorientavę į diktuojamus ekonominės rinkos pokyčius, jos funkcionuoja iki šių dienų. Tačiau daugumos darbo veiklos principas analogiškas kolūkinei sistemai. Kaip pavieniai atvejai tokio pobūdžio bendrovėse fiksuojamos karvių vainikavimo tradicijos. Kolūkinėje sistemoje dirbę asmenys dar XXI a. pr., tęsdami darbą, palaiko Sekminių dienos tradicijas. Tačiau XXI a. pr. fiksuojami tik pavieniai atvejai. Šalčininkų r. žemės ūkio bendrovėje „Baušiai“ ir po šiai dienai gyvulių šėrikai apvainikuoja kai kurias bandos karves. Pateikėja, dirbanti šioje bendrovėje zootechnike, pasakoja, kad „jos vyras jau 10 metų dirba ir sakė, kad kiekvienais metais vainikuojamos karvės. Apvainikuojamos tos, kurias pavyksta sugauti. Vakare susirenka gyvulininkystės specialistai, zootechnikai, fermos vedėjos, piemenys ir melžėjos ir pabaliavoja.“⁵³⁷ Lyginant su egzistavusiomis kaimo bendruomenėje Sekminių dienos vainikavimo tradicijomis, kolūkinės santvarkos laikais ir XXI a. pr. egzistuojančių žemės ūkio kooperatyvų karvių bandos vainikavimas nėra sietinas su gyvulių gerovės užtikrinimu, pieningumo skatinimu ar vaisingumo kėlimu. Ši tradicija sietina tik su asmeninės naudos gavimu, t. y. noru gauti vaišių, kas egzistavo ir samdomų kaimo piemenų kultūroje.

Dar XX a. ir XXI a. sandūroje karvių vainikavimai Sekminių dieną fiksuojami pietrytinėje Lietuvos dalyje, tačiau tik kaip pavieniai atvejai. Švenčionių r. vidutinio pieno ūkio ūkininkas pasakoja, kad Sekminių dieną savo bandos karves vainikavo tol, kol jo vaikai buvo maži. Tokio vainikavimo esminė motyvacija - noras parodyti vaikams seniau gyvavusias karvių vainikavimo tradicijas⁵³⁸. Tame pačiame rajone stambaus pieno ūkio ūkininkė po šiai dienai per Sekmines vainikuoja savo bandos karves, žaliais berželiais iškaišo tvartą. Pateikėja savo bandą vainikuoja ne dėl pramogos, o tam suteikia *sakrum* reikšmę. Ji tiki, kad apvainikuota banda ir berželiai tvarte apsaugo gyvulius nuo blogio ir suteikia jiems sveikatos⁵³⁹. Šis atvejis traktuotinas kaip fenomenalus gyvosios Sekminių dienos tradicijos tęstinumas. Kituose Lietuvos rajonų ūkininkų ūkiuose nebefiksuojami bandos vainikavimo atvejai.

⁵³⁶ ŠvKM E MF, b. 39, ap. 06.

⁵³⁷ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0007). Pateikėja g. 1971 m., Akmeninė k., Šalčininkų r. Užr. 2011 m.

⁵³⁸ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0037). Pateikėjas g. 1944 m., Činčikai k. Švenčionių r. Užr. 2011 m.

⁵³⁹ LII BR, b. 2348 (ap. RMC-0009). Pateikėja g. 1953 m., Šutai k., Švenčionių r. Užr. 2011 m.

III. 2. 3. Vaišės Sekminių dienos apeigose

Detaliau analizuojant Sekminių dienos apeigų reikšmę kaimo bendruomenės kasdieninėje gyvensenoje, pastebimas maisto ir jo vartojimo sureikšminimas, t. y. šios dienos apeigose jam skiriama svarbi vieta. Išsiskiria ankstyvas pusryčių metas, kur maisto davinio kiekis turėjo tam tikrą simbolinę reikšmę. Sekminių apeiginiame maiste, kaip per Šeštines ir Devintines, dominuoja tam tikras skaičius. Tose vietovėse, kur karvės vainikuojamos išvakarėse, „*Sekminių rytą piemenys gaudavo už karvių apvainikavimą po septynis virtinius*“ (Kupiškis)⁵⁴⁰. Apskritai šią dieną dominavo skaičius septyni. Vyravo tikėjimas, kad „*per Sekmines būtina reikia suvalgyti septyni lašinėti arba varškėti kleckai*“⁵⁴¹. Tai buvo atliekama, norint užtikrinti gyvulių ūkio sėkmę ir piemenų fizinį pajėgumą ganant. Sekminių dieną šeimininkės pasirūpindavo piemenėliais, skirdavo jiems daugiau dėmesio. Tai išreikšdavo geresniu piemens pamaitinimu. Dažna šeimininkė bijodavo viešos nuomonės, nes Sekminių dieną nepamalonintas piemuio galėjo apie ją blogai atsiliepti kitiems kaimo gyventojams. Dar XX a. pr. buvo įprotis parginusį piemenį skaniau pamaitinti arba piemeniui kepdavo bandelę su mėsa, vadinamą „*riaušiuuku*“, kurią įdėdavo į lauką (Pasvalio r.)⁵⁴². Tą dieną piemuio turėjo gerai žinoti, „*kad genanc per Sekmines motulė indeda šmotelį sviesto, dziovyto sūrio atlaužia. Sako, reikia šitų viskų prie stotkų suvalgyt. O paskiausiai tai kiaušinių. Tep kap kokis zabobonas; būktai, kad pieno nesumažėt*“ (Mitiškių k., Varėnos r.)⁵⁴³.

Tačiau Sekminių dienos apeigos kulminacija buvo piemenų vaišinimosi paprotys. Pagrindiniu piemenų puotos valgiu laikyta piemenų *paucienė* (kiaušiniene). Užnemunėje ji dar vadinama *keptiene*⁵⁴⁴. Analizuojant piemenų vaišinimosi paprotį, išsiskiria maisto rinkimo būdai ir vaišinimosi vieta. Ilgiausiai šis paprotys išliko tose vietovėse, kur gyvavo bendruomeninio gyvulių ganyimo tradicija ir poreikis samdyti piemenis.

Piemenų baliaus organizavime svarbiu akcentu buvo piemenų maisto rinkimo paprotys. Tai pats smagiausias ir atsakomybės reikalaujantis momentas. Žemaitijoje, kur gyvuliai buvo ganomi kiekvieno ūkio individualiai, nebuvo maisto rinkimo papročio, o piemenims vaišių duodavo patys šeimininkai. Šis paprotys buvo paplitęs rytinėje Lietuvos dalyje, kur egzistavo bendruomeninis kaimo gyvulių ganymas. Tose vietovėse, kur gyvuliai buvo vainikuojami išvakarėse, Sekminių dieną piemenys maistą rinkdavo patys, kitur jiems maistą įduodavo gyvulių šeimininkės, tarpuvartėje sutikdamos vainikuotą bandą. Dar XX a. pr. Rytų

⁵⁴⁰ Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 196.

⁵⁴¹ Ten pat, p. 196.

⁵⁴² LII BR, b. 681, l. 35.

⁵⁴³ Kupole rožė: Sekminių – Joninių papročiai ir tautosaka. V., 2003, p. 52.

⁵⁴⁴ Lietuvių etnografijos bruožai. V., 1964, p. 104.

Aukštaitijoje *piemenų baliaus* maisto rinkimas prasidėdavo tik atginus bandą, kai šeiminkės piemenų laukdavo su dovanomis bei vaisėmis: kiaušiniai, sūriais, sviestu ir pan. Kupiškio ir Raseinių apylinkėse karvės buvo vainikuojamos išvakarėse, todėl kitą dieną piemenys buvo laisvi nuo ganyto ir eidavo po kaimą rinkti *Melstuvių* (Kupiškio r.), *sekminių* (Raseinių r.)⁵⁴⁵. „*Piemenys rinkdavo iš šeiminkinių Sekminių dovanas per pačias Sekmines. Šis dovanų rinkimas vadinosi Sekminpinigiais* (Marijampolės r. Šunėkų k.)⁵⁴⁶. Žeimelio apylinkėse piemenys sau maistą taip pat rinkdavo šeštadienį prieš Sekmines. Šiose apylinkėse piemenų puotą vadino „*Sambariais*“, ruošiamą kiekvienais metais vis pas kitą ūkininką⁵⁴⁷. Dažnai tai darydavo ir neturtingų šeimų vaikai, per kaimą eidami prašyti valgio, kurį dažniausia sudarydavo kiaušiniai (Stalonių k., Rokiškio r.)⁵⁴⁸.

Kaimo bendruomenės paprotinėje kultūroje buvo susiformavusi nuostata, jog šeiminkės privalėjo duoti piemenims vaišių. Viena tokio elgesio reikšmių - egzistavęs tikėjimas, jei neduosi piemeniui vaišių, „*to karvės mažai duosiančios pieno*“⁵⁴⁹. Greičiausiai šeiminkė, duodama piemenims vaišių, siekė užtikrinti gyvulių ūkio gerovę. Kita vaišingumo priežastis buvo geros šeiminkės pasirodymas kaimo bendruomenei. Kaimo bendruomenės socialinėje erdvėje yra svarbus žmogaus asmenybės bruožų, ypatingai geranoriškumo bei dosnumo, įvertinimas. Šeiminkės, žinodamos Sekminių dienos tradicijas, visuomet piemenis gerai pavaišindavo. Dažnai dorą piemenį, Sekminių dieną iškilmingai atginusį bandą, pamalonindavo, įteikdavo dovanų naujus drobinus baltinius ar kita⁵⁵⁰. Juos net apdovanodavo juostomis, šiaudinėmis skrybėlėmis, vyžomis, naujais baltais autais.⁵⁵¹ Blogus piemenis irgi apdovanodavo, įteikdamos naują botagą, pantį, rykštę ir pan.⁵⁵². Nedėkinga arba šykšti šeiminkė savaip buvo baudžiama piemenų. Dažnai jai būdavo kerštaujama, pajuokiant viso kaimo akivaizdoje: „*Jei kuri šeiminkė nieko arba mažą teduoda, jos karvėms prie uodegos pririšdavo šluotas iš medžio šakų arba iš dilgėlių*“ (Girkalnis k. Raseinių r.)⁵⁵³; „*karves kitais metais piemenys pajuokai apkaišydavo šaknimis, sausomis šakomis ar kaulais*“⁵⁵⁴; „*po Sekminių, varydami bandą namo, jos karvei pririšdavo prie ragų kelmą ar grįžtę šiaudų, kad visi žinotų, jog ji šykštuolė*“⁵⁵⁵. P. Dundulienės teigimu, „*piemenims nedavus „melstuvių*“

⁵⁴⁵ Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 194.

⁵⁴⁶ LII BR, b. 2105, l. 145.

⁵⁴⁷ LII BR, b. 340, l. 15.

⁵⁴⁸ LII BR, b. 2106, l. 100.

⁵⁴⁹ Dundulienė P. Lietuvių šventės, tradicijos, papročiai, apeigos. V., 2005, p. 165.

⁵⁵⁰ LII BR, b. 892, l. 144.

⁵⁵¹ LII BR, b. 2348. (ap. RMC-0105). Pateikėja g. 1942 m., Zarasai, Zarasų r. Užr. 2009 m.

⁵⁵² LII BR, b. 892, l. 144.

⁵⁵³ Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 194.

⁵⁵⁴ Lietuvių etnografijos bruožai. V., 1964, p. 103.

⁵⁵⁵ Dundulienė P. Lietuvių etnologija. V., 1991, p. 165.

blogai ganydavo, o kartais dar jų karves ir kamuodavo⁵⁵⁶. Dėl to kiekviena namų šeimininkė stengdavosi savo piemenis pamaloninti ne tik geresniu maistu ar apranga, bet ir maloniu elgesiu. XX a. 9-ojo dešimtmečio viduryje Švenčionių rajone vaisės už apvainikuotą gyvulį piemenims atnešamos vakare į namus. Jiems padėkodavo už gyvulio pagerbimą (taip vadino gyvulio vainikavimą). Šeimininkai, būdavo parengdavo stalą, tuomet visi piemenys ir šeimininkai, kurių gyvuliai buvo pagerbti, susėdavo apeiginio „piemenų baltaus“ (Trečiūnų k., Švenčionių r.)⁵⁵⁷. Vyrai atsinešdavo stipresnių gėrimų: alaus, degtinės. Pirmiausia buvo pagerbiamas *pastyrus* ir namų šeimininkas, vaisių metu visi aptarinėjo kasdieninius reikalus bei naujienas⁵⁵⁸.

XX a. pr. piemenų vaisėms duodamas maistas dažniausiai buvo gyvulinės kilmės. Dažniausiai pieno produktai, mėsos gaminiai, kiaušiniai ir saldumynai. Tokia maisto davinio sudėtis turėjo maginės simbolikos prasmę, tikint esant tam tikrų galių, įtakančių ūkinę sėkmę. Todėl „*Sekminėse šeimininkė duoda piemeniui sūrį, kad karvės pieno daugiau duotų* (Dusetos, Zarasų r.)⁵⁵⁹. Tikėta, „*jei per Sekmines kiaušinius valgysi, tai stotkas ramus bus, pieno netruks*“ (Mištukų k., Šalčininkų r.)⁵⁶⁰. Švenčionių rajone toks maisto davimo paprotys įvardijamas kaip išpirka: „*Mama išpirkdavo duodama vaisių*“.⁵⁶¹ Toks maisto asortimentas vyravo visoje Lietuvoje iki maždaug XX a. vidurio. Ilgiausiai šis paprotys išliko Pietryčių Aukštaitijoje Švenčionių rajone, tebegyvuojant bendruomeninio gyvulių ganymo tradicijai.

Po XX a. vidurio susikūrus kolūkinei sistemai, palaiptui nykstant Sekminių dienos apeigai, nnyksta ir maisto rinkimo paprotys. Ilgainiui išliko gyvuoti tose vietovėse, kur egzistavo bendruomeninio gyvulių ganymo tradicija. Išlieka piemenų vaišinimo tradicija, tačiau pakinta duodamo maisto sudėtis. Gyvulinės kilmės produktus keičia saldumynai ir vis dažniau imami duoti pinigai. XX a. apie 7-ąjį deš. dažniau fiksuojami alkoholio davimo atvejai. Sekminių dieną piemenų vaišinimo paprotys gyvavo ir kolūkyje. Melžėja, kurios karvė būdavo apvainikuojama, įduodavo fermos piemenims vaisių. Tik susikūrus kolūkiams, piemenys buvo vaišinami tradiciškai, kaip antai sūriu⁵⁶². Dažniausiai tai būdavo alkoholis ir užkanda.⁵⁶³ Saldumynus melžėjos atsinešdavo pačios. Dabartinių ūkininkų ūkiuose dažnai gyvuliai prižiūrimi pačių savininkų, jei yra samdomų gyvulių prižiūrėtojų-šėrikų, nebefiksuojami maisto davimo atvejai per Sekmines.

⁵⁵⁶ Dundulienė P. Lietuvių etnologija. V., 1991, p. 165.

⁵⁵⁷ ŠvKM E MF, b. 39, ap. 5.

⁵⁵⁸ ŠvKM E MF, b. 39, ap. 5.

⁵⁵⁹ Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 197.

⁵⁶⁰ Kupole rožė: Sekminių – Joninių papročiai ir tautosaka. V., 2003, p. 51.

⁵⁶¹ LII BR, b. 2348 (ap. RMC-0236). Pateikėjas g. 1936 m., Pavandenė, Švenčionių r. Užr. 2012 m.

⁵⁶² LII BR, b. 2348 (ap. RMC-0081). Pateikėjas g. 1939 m., Alguona k. Akmenės r. Užr. 2010 m.

⁵⁶³ LII BR, b. 2348. (ap. RMC-0091). Pateikėjas g. 1923 m., Jotiškiai k. Šakių r. Užr. 2010 m.

Detaliau analizuojant Sekminių dienos „*piemenų baliaus*“ struktūrą, išsiskiria dvi vaišinimosi erdvės: namuose arba jo kieme ir ganykloje, netoliese esančioje pamiškėje ar laukmėje. Namų aplinkoje buvo keliamos vaišės atginusiems bandą kerdžiui ir piemenims. XX a. pr. Kupiškio apylinkėse puotą keldavo viename iš tų kiemų, kuriam Sekminių dieną buvo išpuolusi eilė ganyti. Esant geram orui, puotaudavo dažniausiai kieme. Maistą gamindavo to kiemo šeimininkė, laikydama tai garbingu darbu. Į vaišes sueidavo visi tą dieną ganę piemenukai⁵⁶⁴. Ypatingai pagerbiamas buvo *kerdžius*. Jį pasodindavo stalo viduryje. J. Balys rašo, kad į šią puotą „*kožnas atsineša šaukštą ir duonos šmotelį, valug savo suvalgymo*“⁵⁶⁵. Iš savo indų Sekminių dieną piemenys valgydavo ir ganykloje keliamoje puotoje. Piemenys dažniausiai buvo vaišinami kiaušiniene, virtiniais, sūriu su sviestu. Tądien neapsieita ir be stipresnių gėrimų, pvz., naminio alaus. „*Piemenys nusiperka kiek alaus ir pasikviečia muzikantų*“ (Šiaulių r., Žardžiūnų k.)⁵⁶⁶. Dažnai piemenys alumi pavaišindavo ir kerdžių, tai buvo piemenų gero takto parodymas⁵⁶⁷. Vaišinantis namų aplinkoje, šventės pabaigos akcentas buvo įvairios linksmybės su dainomis, muzika bei šokiais. Pasitaikydavo atveju, kuomet kartais prisidėdavo ir suaugusieji⁵⁶⁸.

XX a. pr. Rytų Aukštaitijoje piemenų vaišių apeigos vykdavo ir lauke: ganykloje, pievoje, miške. Per Sekmines lauke kepdavo tradicinę kiaušinienę. Piemenų *pautienės* puotos, keliamos lauke, turi senųjų ritualinių elementų liekanų. Pasak P. Dundulienės, „*apeiginę kiaušinienę piemenys valgydavo, tikėdamiesi įgyti sveikatos, išvermės ir gyvumo*“⁵⁶⁹. Šias vaišes keldavo tik bandą prižiūrintys asmenys, gyvulių savininkai čia nedalyvavo. Galimybė dalyvauti buvo suteikta ir tiems piemenims, kurie šią dieną neganė. Tokios piemenų iškylos vadinamos piemenų *paucienėmis* (pautienėmis) ir buvo žinomos visoje Lietuvoje. Švenčionių apylinkėse šios vaišės dar vadinamos „*kupaline*“, kaip antai Dvilonių kaime piemenys turėjo „*Kupolinių akmenį*“, ant kurio ir kupoliaudavo.⁵⁷⁰ XX a. pr. atginę bandą ir gavę dovanų, piemenys viską nusinešdavo į savo namus. Kitą dieną, išginę gyvulius ir iš tų dovanų pasiėmę kai ką valgomo į lauką bei suėję su kitais piemenimis, darydavo savo piemenišką *kupalę*“⁵⁷¹. Ryte šeimininkė visiems piemenims dar duodavo kiaušinių, lašinių ir būdavo kepama kiaušiniene. Lazdijų rajone užfiksuotas poreikis saugoti savąjį valgymo įrankį: „*Aini paucienės valgyc ir nešies savo šaukštų. Pavalgai, tai pazdedzi ton vieton, kur sėdėjai. Namo aini, vėl už savo šaukšto grėbi...*

⁵⁶⁴ LII BR, b. 887/ I, 1, 43.

⁵⁶⁵ Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993, p. 197.

⁵⁶⁶ LII BR, b. 208, 1, 36.

⁵⁶⁷ LII BR, b. 892, 1, 143.

⁵⁶⁸ LII BR, b. 887/ I, 1, 32.

⁵⁶⁹ Dundulienė P. Lietuvių šventės, tradicijos, papročiai, apeigos. V., 2005, p. 192.

⁵⁷⁰ Karmonas. A. Lietuvos genties didkelis: Šiaurės Rytų Lietuva. Švenčionys. 2005, p. 216.

⁵⁷¹ ŠvKM, b. 2, 1, 157.

*Neduok Dzieve, sumaišysi*⁵⁷². Dzūkijoje fiksuojamas chuliganizmo atvejis, kuomet vyresnio amžiaus jaunuoliai kėsinosi į piemenų paruoštą maistą. Kuomet netoliese bernai arklius ganydavo, pasinaudoję fizinės jėgos pranašumu, bandydavo nuvaryti piemenis ir suvalgyti kiaušiniene. Tokio konflikto metu pasitaikydavo net kautynių akmenimis atvejų (Liepelingių k.)⁵⁷³.

Kerdžiui ta diena buvo labai atsakinga, nes jis turėjo prižiūrėti bandą vienas. Piemenys tuo metu puotaudavo⁵⁷⁴. Laužą kūreno ir kepė bulves. „*Pats kerdžius per Sekmines prižiūrėdavo gyvulių bandą, o piemenims duodavo tą vienintelę dieną per metus laisviau pakupaliuoti*“⁵⁷⁵. Tokios Sekminių dienos piemenų baliaus tradicijos, kepant bendrai ganykloje kiaušiniene, Zarasų rajone fiksuojamos iki XX a. 5-ame deš.⁵⁷⁶. Po XX a. 5-ojo dešimtmečio, susikūrus kolūkiams ir palaipsniui kaimui nustojant bendrai ganyti gyvulius, ima kisti ir piemenų vaišinimosi tradicija. Nors dar galima išvystyti išlikusių apeiginės piemenų puotos, kuri pakeitė anksčiau egzistavusią erdvę, apeiginius elementus. Tradicija Sekminių dieną kelti vaises ganykloje net iki XX a. 9-ojo dešimtmečio išliko Pietryčių Aukštaitijoje, kaimui dar bendrai ganant bandą. Švenčionių rajone „pirmą Sekminių dieną iš ryto išgindavo gyvulius, grįžę į namus apsitvarkydavo, apseidavo (apsišerdavo) kiaules, paukščius ir sugrįždavo į ganyklą. Šeiminkės pasiimdavo valgių: sviesto, sūrio, mėsos, dešros, kumpio, naminės duonos, pyrago. Vyrų pasiimdavo gėrimo – naminio alaus ar naminukės. Visi kaimiečiai – jauni, seni ir vaikai – susėdę pievoje prie besiganančių galvijų vaišindavosi ir dainavo“ (Kvėderiškės k.)⁵⁷⁷, o Trečiūnų kaime buvo paprotys vaikams ridentis nuo kalno, esančio ganykloje.⁵⁷⁸

Skirtingai nei kaimo bendruomenėje, kuomet piemenys vaišindavosi patys, kolūkio bandos piemenys vaišindavosi kartu su melžėjomis. Pietryčių Lietuvoje fermos etatiniai darbuotojai patys asmeniškai organizuodavo panašaus pobūdžio šventimą. Tradiciškai visos melžėjos atsinešdavo su savimi, ką turėdavo: sūrio, sviesto, dešros, o vyrai atnešdavo išgerti. Pamelžę karves, visi sueidavo į tuomet populiarius poilsio kambarius ir švėsdavo Sekmines. Palaikymas būdavo ir iš valdžios pusės, pirmininkas nedraudavo, o fermų vedėjai pasakydavo padėkos žodžius. Linksmybės tęsdavosi iki vėlaus vakaro⁵⁷⁹. Dažnai prie jų nevengdavo prisijungti ir zootechnikai, ir brigadininkai. Alytaus rajone apvainikuodavo karves ir švėsdavo

⁵⁷² Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. V., 1992, p. 206.

⁵⁷³ LII BR, b. 2105, l. 136.

⁵⁷⁴ ŠvKM, b. 2, l. 158.

⁵⁷⁵ ŠvKM, b. 2, l. 158.

⁵⁷⁶ LII BR, b. 2348 (ap. RMC-0119). Pateikėja g. 1940 m., Mildonys k., Zarasų r. Užr. 2009 m.

⁵⁷⁷ ŠvKM E MF, b. 33, l. 75.

⁵⁷⁸ Žodinė informacija: Pateikėja Jūratė Buinauskienė, g. 1966 m., Trečiūnai k., Švenčionių r. (2014 m.)

⁵⁷⁹ ŠvKM E MF, b. 39, ap. 06.

šventę, vaišes finansavo kolūkio pirmininkas⁵⁸⁰. Kolūkio vadovybė su kaimo klubo darbuotojais per Sekmines dažnai organizavo renginį „Piemenų šventė“, kur esminis akcentas buvo vakaronė ir vaišinimas (Plungės r.)⁵⁸¹. Pastebėtinas ir toks faktas, jog tose vietovėse, kur tradiciškai gyvuliai buvo vainikuojami per Devintines, sovietmečiu kolūkio darbuotojai jas vainikavo per Sekmines. Šis reiškinys sietinas su pramoga, pasinaudojant tos dienos švente.

Dar XXI a. pradžioje Šalčininkų rajone Žemės ūkio kooperatyve gyvuoja vaišinimosi paprotys per Sekmines: tai gyvulių šėrikų, melžėjų ir zootechnikų organizuojama slapta nuo vadovybės ir įvardijama kaip pabaliavojimas⁵⁸². Apie individualiuose pieno ūkiuose egzistuojančias Sekminių dienas vaišes žinių aptinkama Pietryčių Aukštaitijoje (Švenčionių r.). Stambaus ūkio ūkininkė Sekminių dieną rengia šventinį stalą, prie kurio sėdasi visa šeima ir samdomi darbininkai.⁵⁸³ Ši užfiksuotą faktą galima būtų traktuoti kaip fenomenalų tradicinės kultūros puoselėjimo faktą, kadangi jis sietinas su apeiginėmis vaišėmis. Susėdimas nėra tiesiog skanesnio maisto valgymas, gyvulių šeimnininkams tai šventinės Sekminių dienos vaišės, norint užtikrinti gyvulių ūkio sėkmę. Susirinkę sako palinkėjimus, susijusius su noru, kad geriau sektųsi ūkyje, oro sąlygos būtų palankios ir patiems pakaktų jėgų ir sveikatos per likusį ganymo sezoną.

XXI a. pradžioje Sekminių dienos apeigų kontekste visiškai nebelieka seniau egzistavusio piemenų vaišių rinkimo papročio bei bendrų vaišių ganykloje. Neiškilo ir šeimnininkų bandos sutikimo namų kieme bei vaišių įteikimo momentas. Išlikę tik kai kurie Sekminių dienos, kaip tradicijos tęstinumo, elementai, dar egzistavę nuo XX a. pr. bendruomeninio gyvulių ganymo tradicijoje, tačiau traktuojami kaip vienetiniai atvejai: išliko gyvulių vainikavimas Žemės ūkio bendrovėse ir šių dienų pieno ūkiuose. Čia gyvuoja ir samdomų gyvulių prižiūrėtojų – šėrikų paprotys susėsti prie bendro vaišių stalo. Tačiau šis vaišinimasis atlieka tik linksmybių funkciją, o ne seniau egzistavusią apeiginę prasmę.

III. 3. Žiemos šaukimo apeiga

XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje gyvulių ganymo sezonas paprastai trukdavo nuo Jurginių iki Visų Šventųjų dienos⁵⁸⁴, tačiau jeigu ruduo būdavo šiltas, ganiavą pratęsdavo iki pirmojo sniego arba stipresnių šalnų. XX a. pradžioje ir iki pat Antrojo

⁵⁸⁰ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0042). Pateikėja g. 1948 m., Ostampo k. Alytaus r. Užr. 2011 m.

⁵⁸¹ LII BR, b. 2348 (ap. RMC- 0155). Pateikėjas g. 1955 m., Alsėdžiai, Plungės r. Užr. 2010 m.

⁵⁸² LII BR, b. 2348 (ap. RMC-0007). Pateikėja g. 1971 m., Akmeninė k., Šalčininkų r. Užr. 2011 m.

⁵⁸³ LII BR, b. 2348 (ap. RMC-0009). Pateikėja g. 1953 m., Šutai k., Švenčionių r. Užr. 2011 m.

⁵⁸⁴ *Morkūnas V.* Nuo tamsos ligi tamsos. Vilnius: Mokslas. 1977, p. 45, 169; *Dundulienė P.* Lietuvių etnografija. Vilnius: Mokslas. 1982, p. 259.

pasaulinio karo pabaigos apie ganymo sezono užbaigimą sprendavo kaimo bendruomenės vyrų sueiga, o XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje - vyresnieji kaimo gyventojai. Ganymo sezono uždarymu labiausiai buvo suinteresuoti piemenys. Viena pagrindinių priežasčių, rudeniop, atvėsus orams, neturint tinkamos aprangos bei apavo, ganymas tapdavo nepakeliamas. Nors, atšalus orams, dažniau buvo kūrenami laužai pasišildymui, tačiau tai negelbėjo piemenų nuo nuolat jaučiamo šalčio. Piemenys bandydavo sušilti įvairiais įmanomais būdais: pastovėti karvės mėšle, patupėti ant saulėje įkaitinto akmens ar tiesiog į senus skudurus susukti nuo šalčio sustingusias kojas. Pietryčių Aukštaitijoje (Švenčionių r.) dar XX a. 8-ajame dešimtmetyje ganiusiems suaugusieji įduodavo subadytas metalines dėžutes, pripildytas žarijų. Pastarąsias piemenys nešiojosi su savimi, pridėdami pagaliukų ir įsukdami, kad nuolatos laikytūsi šiluma. Tokiu būdu buvo galima sušilti rankas. Lyjant dažniems rudens lietums, visi sumirkdavo, sušlapdavo, tad buvo labai suinteresuoti, kad greičiau ateitų šalčiai. Iškristus sniegui, gyvuliai buvo uždaromi į tvartus, ir taip pasibaigdavo ganiavos sezonas.

Belaukdami pirmojo sniego, piemenys spėliodavo apie žiemos pradžią pagal gamtos reiškinius, o kad greičiau pasnigtų, atlikdavo įvairius būrimus. Vienas paprasčiausių - stebint gamtos reiškinius, spėti apie pirmuosius žiemos požymius. Pasak Balio Buračo, „buria įvairiais būdais: sulig medžiais, žolėmis ir kitais augalais. Sulig paukščių skraidymu ir tupėjimu, sulig kirminų, vabalų ir kitų gyvių gyvenimu, pagaliau ir sulig savo bandos gyvuliais“⁵⁸⁵. Vienas labiausiai paplitusių spėjimų išlikęs iki šių dienų: „*Jei paukščiai žemai skrenda – greitai snigs*“⁵⁸⁶. Apie XX a. vidurį Pietryčių Aukštaitijoje (Kirkučių k., Švenčionių r.) piemenys, sugulus bandai, susikabindavo visi už rankų ir šokdavo ratu dainuodami dainą: „*Žiemužė žiemužė! / Ateik ateik greičiau! / Mum jau atsibodo ganycie, / Laukiam greičiau redenelio, / Kad ateitų*“⁵⁸⁷. Populiariausias apeiga – balto ožio ar avino vedimas aplink beržą.

III. 3. 1. Žiemos šaukimo apeigos kilmė ir prasmė

XX a. 3-iaje dešimtmetyje pasirodė pirmieji tyrinėjimai apie piemenų rudens metu atliekamą žiemos šaukimo apeigą. J. Elisonas straipsnyje „Ožio ceremonijos“ (1930 m.) pateikęs 16 žiemos šaukimo aprašų, ožio vedimo aplink beržą ceremoniją traktavo kaip iki tų dienų neišnykusį praeities pėdsaką. Autorius manė, kad piemenys perėmė seniau viešai suaugusiųjų atliekamas apeigas⁵⁸⁸. J. Elisono etnografiniais duomenimis, ši apeiga gana tankiai

⁵⁸⁵ Buračas B. Ožys Dievų sniego prašo. // *Naujoji romuva*. Nr. 155, 1933, p. 1023.

⁵⁸⁶ LII BR, b. 2337, 1, 1.

⁵⁸⁷ LII BR, b. 2337, 1, 1.

⁵⁸⁸ Elisonas J. Ožio ceremonijos. // *Mūsų tautosaka*. t. 2, 1930, p. 117–126.

paplitusi Panevėžio bei Pasvalio apylinkėse⁵⁸⁹. B. Buračas pateikia dar platesnį apeigos atlikimo arealą. Be Panevėžio, nurodomos ir Šiaulių bei Raseinių apskritys⁵⁹⁰. Autorius straipsnyje „Ožys dievų sniego išprašo“ (1933 m.) pasakoja apie tai, jog lietuviai rudenį, parvarydami gyvulius į tvartus, aukoja dievams ožį, dėkodami už riebių ir sveikų gyvulių užauginimą, o taip pat prašo jiems geros žiemos, pašarų skalsos bei kad saugotų nuo plėšrių kryžiuočių⁵⁹¹.

Straipsnyje pateikiama Žemaitijoje, Kvėdarnos apylinkėse, Veiviržėnų klebono kunigo Tamulevičiaus 1865 m. užrašyta ožio aukojimo daina. B. Buračas ją sieja su piemenų atliekamomis žiemos šaukimo ceremonijomis. Jis pastebi, kad tai „gilių senovės apeigų ir papročių atspindžiai, virtę lyg liaudies vaidyba“⁵⁹². Sąsajas su minėta daina akcentavo ir kiti balto ožio apeigą analizavę autoriai. Antanas Mažiulis straipsnyje „Rudeninė ožio šventė“ (1938 m.)⁵⁹³ pateikia ožio aukojimo dainą, kurią nurodo ir B. Buračas, tik čia minimas kitas jos užrašytojas – kun. Kazimieras Jaunius ir kita užrašymo vieta – Švėkšna. Daina datuojama XIX amžiumi. Straipsnio autorius, remdamasis Lietuviškąja enciklopedija⁵⁹⁴, teigia, kad „ši ožio aukojimo dainelė, kaip tik, rodos, atskleidžia paslaptinę uždangą, būtent piemenų daromos apeigos – iššaukti žiemą, labai lengvai galėjo kilti iš ožio aukojimo dievų garbei apeigų, o ožys kaip tik buvo dievų mėgstama auka.“⁵⁹⁵ Be to, jis daro išvadą, kad posakis „ožį išvedė“ ar „ožį paliko“ „išėjo iš krikščioniškosios išpažinties ir greičiau vestinas iš ožio aukojimo kulto, kur piemenų keliamos ožio šventės yra senų laikų ožio aukojimo apeigų atošvaita, nes apeigų likučius dar prisimenantys senosios kartos atstovai“⁵⁹⁶. Taip pat autorius į šiaurės rytus išplečia šių apeigų arealą, nuroydamas jų paplitimą Zarasų bei Rokiškio apskrityse⁵⁹⁷.

XX a. antrojoje pusėje šiam reiškiniui skirtų tyrinėjimų pasirodo daugiau. Apeigos funkcinę prasmę ir kilmę analizavo Dalia Urbanavičienė. 1997 metais publikuotame straipsnyje „Vasaros ciklo lietuvių etnochoreografija“ ji ožio varymo apeigą ir jo mušimą hipotetiškai sieja su gyvulių aukojimu rudeninėje derliaus šventėje. Papročio paplitimo arealą nutęsia į Latgalą (Kraslavos r.)⁵⁹⁸. Šias prielaidas, pasitelkdama Jono Vaiškūno asmeninio archyvo duomenis,

⁵⁸⁹ *Elisonas J.* Ožio ceremonijos. // *Mūsų tautosaka*. t. 2, 1930, p. 117–121.

⁵⁹⁰ *Buračas B.* Ožys Dievų sniego prašo. // *Naujoji romuva*. Nr. 155, 1933, p. 1023.

⁵⁹¹ Ten pat, p. 1023.

⁵⁹² Ten pat, p. 1023; J. Elisonas minėjo, kad jo aprašai daugiausia iš Panevėžio apskrities: J. Elisonas, p. 117. Detalesnį papročio aprašymą autorius pateikia 1943 metais publikuotame straipsnyje „Piemenėliai šaukia žiemą“: *Buračas B.* Piemenėliai šaukia žiemą. // *Ateitis*. Nr. 292, 1943, p. 4; tačiau šiame straipsnyje neanalizuojamos papročio sąsajos su auka.

⁵⁹³ *Mažiulis A.* Rudeninė ožio šventė. // *Ateitis*. Nr. 4, 1938, p. 225–226.

⁵⁹⁴ *Auka.* *Lietuviškoji enciklopedija*. Kaunas. t. 2, 1934, p. 147–156.

⁵⁹⁵ *Mažiulis A.* Rudeninė ožio šventė. // *Ateitis*. Nr. 4, 1938, p. 226.

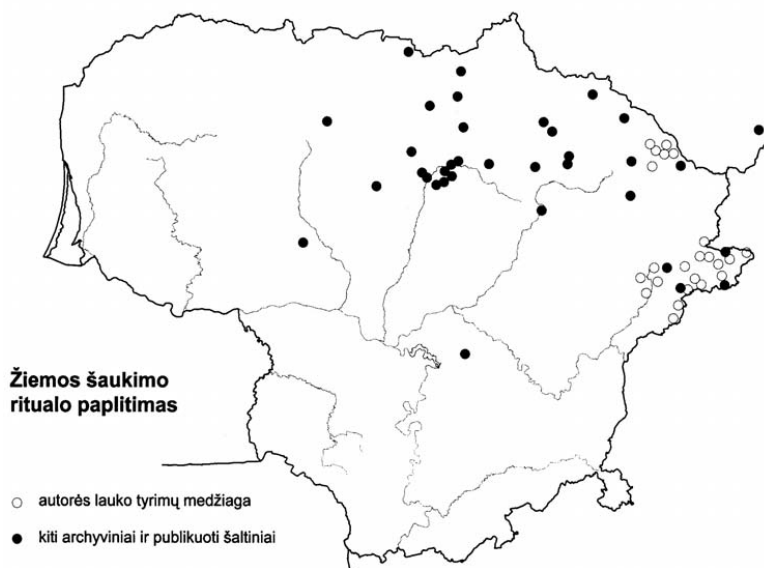
⁵⁹⁶ *Mažiulis A.* Rudeninė ožio šventė. // *Ateitis*. Nr. 4, 1938, p. 226.

⁵⁹⁷ Ten pat, p. 225.

⁵⁹⁸ *Urbanavičienė D.* Vasaros ciklo lietuvių etnochoreografija. // *Liaudies kultūra*. Nr. 5, 1997, p. 41.

autorė pakartoja ir monografijoje „Lietuvių apeiginė choreografija“ (2000 m.)⁵⁹⁹. Libertas Klimka knygoje „Tautos metai“⁶⁰⁰ (2008 m.), skyriuje „Šv. Martynas, baltojo oželio šventė“ šią apeigą vadina žiemos šauktuvėmis dėl dominuojančios baltos spalvos – baltas berželis, baltas oželis, vadinasi, greitai visur bus balta⁶⁰¹. Jis ožio vedimo apeigą sieja su padėkos auka gamtos dievybėms, sakydamas, kad tai esanti padėka už visas rudens gėrybes, lygina apeigą su suaugusiųjų dainose išaukštintu apdainuojamu ožiu. Autorius nurodo XVI a. Prūsijos kultūrą liudijančius šaltinius, taip pat Jono Basanavičiaus raštuose minėto Tamulevičiaus paskelbtą giesmę, kur pateikiamos žinios apie rudeninį ožio aukojimą. Po Lietuvos krikšto ši reikšminga rudens šventė, pasak L. Klimkos, sutapo su Šv. Martyno diena. Praeityje buvęs labai svarbus religinis ritualas virto vaikų žaidimu. Autorius atkreipė dėmesį į visoje rytinėje Lietuvos pusėje paplitusius piemenų žaidimus su oželiu. Atliktų etnografinių ekspedicijų metu piemenų atliekama žiemos šaukimo apeiga taip pat gana tankiai fiksuota ir Rytų bei Šiaurės Rytų Lietuvoje.

2009 metais atlikus etnografinę ekspediciją, šios apeigos paplitimo arealas (jis

fiksuojamas net XX a. 4–5 dešimtmečiais) nusidriekia į Rytų Aukštaitiją – dabartinius Zarasų, Ignalinos bei Švenčionių rajonus. Švenčionių r. fiksuota ir pati vėlyviausia šios apeigos atlikimo

data 1943–1945 metai (Kirkučių k.)⁶⁰². Be abejo, net iki XX a. vidurio gyvavusios ožio vedimo apeigos paplitimo arealas greičiausiai liudija gana seną šio papročio kilmę. Analizuodami senuosius baltų šaltinius, kuriuose minimas ožio ar avino aukojimas, galime pateikti nemažai papročio funkcinės prasmės interpretacijų. Kita vertus, kultūra gali būti perduodama ne tik

⁵⁹⁹ Urbanavičienė D. Lietuvių apeiginė etnochoriografija. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija. 2000, p. 376–381.

⁶⁰⁰ Klimka L. Tautos metai. Vilnius: Petro ofsetas. 2008, p. 333–335.

⁶⁰¹ Ten pat, p. 334.

⁶⁰² LII BR, b. 2337.

vertikaliai ar horizontaliai, bet ir trajektoriškai – migracijos būdu⁶⁰³. Balto ožio vedimo apeigos kilmės ieškojimus galėtume pratęsti kitų etninių grupių kultūrose, kaip antai totorių. Daugiau kaip prieš šešis šimtus metų į Lietuvą atvykę totorių tautybės žmonės mūsų šalies kultūrai padovanojo nemažai medžiaginės/ materialinės kultūros reiškinių. Daugelio tyrėjų duomenimis, totoriai gyveno gana uždariai. Pasak Tamaros Bairašauskaitės, „nuo galutinės integracijos, visiško susitapatinimo su Lietuvos visuomene totorius saugojo bendruomenės vidaus ryšiai, kuriuos stiprino visuomenės ir pačių totorių suvokiamas etninės kilmės ir tikybos atskirumas. Šis atskirumas trukdė svetimoms įtakoms intensyviai skverbtis į totorių religinio gyvenimo organizavimą, tradicijas ir papročius.“⁶⁰⁴

Šios etninės grupės papročius išsamiai išnagrinėjęs Stanislovas Kričinskis nurodė, kad totoriai turi su daržininkyste ir žemės ūkiu susijusį avino aukojimo paprotį. Autorius nurodo, kad siekiant sukelti lietu, prie upės aukojamas juodas, giedrą – ant kalvos baltas avinas. Ašmenos apylinkėse prie jų prisideda net valstiečiai stačiatikiai, tikėdami magiška musulmoniškų maldų galia. Pasak autoriaus, „kai derliui grėsė sausra, apylinkės totoriai susidėję pirko juodą aviną. Kai kuriose vietovėse (pvz., Ašmenos pavieta, Lostajuje) prie jų prisideda valstiečiai stačiatikiai. Jie šventai tiki šios totorių apeigos veiksmingumu ir nustebusiems svetimiams paklausus, kodėl jie dalyvauja musulmonų apeigose, trumpai atsako: „Dievas yra vienas“. Sutartą dieną į pavakarę totorių minia, laikydamą aviną už ragų, traukia ant upės arba upelio kranto. Ten eilėmis sustoję musulmonai, mulos arba muedzino vadovaujami, gieda maldą *tekbirq*. Mula vilki siūlėmis į viršų išverstą *džubq*. Apeigose dalyvaujantys valstiečiai krikščionys stovi atskiru būriu ir daug kartų žegnodamiesi meldžiasi. Po to vienas totorių papjauna aviną.“⁶⁰⁵ Dar 1937 metų birželį juodus avinus aukojo ir Lietuvoje esančių Nemėžio, Keturiasdešimties totorių kaimuose, baltas avinas aukotas rečiau, tačiau žinomi atvejai Nemėžyje (knyga parašyta 1938 m.). Avino aukojimas žinotas ir kitose netoli Lietuvos esančiose totorių gyvenvietėse, žinomas ir tarp Volgos totorių bei turkų osmanų⁶⁰⁶. Autorius šias apeigas sieja su šamanizmo laikais, teigia jas pereinančias iš senųjų tikėjimų, gaubiamų islamo kulto skraiste, nes Vidurinės Azijos piemenų gentims oro problema buvo beveik tokia pat svarbi kaip šių dienų tiurkams žemdirbiams⁶⁰⁷.

Ankstesniuose tyrimuose, susijusiuose su piemens kasdienybės aspektų nagrinėjimu, atskleidžiama, kad ši problema buvo aktuali ir XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo žemdirbių

⁶⁰³ Merkienė R. Gyvulių ūkis XVI–XX a. Etninės patirties ištakos. Vilnius: Mokslas. 1989, p. 6–9.

⁶⁰⁴ Bairašauskaitė T. Lietuvos totoriai XIX amžiuje. Vilnius: Mintis. 1996, p. 220.

⁶⁰⁵ Ten pat, p. 216.

⁶⁰⁶ Kričinskis S. Lietuvos totoriai. Istorinės ir etnografinės monografijos bandymas. Iš lenkų kalbos vertė Tamara Bairašauskaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 1993, p. 215–217.

⁶⁰⁷ Kričinskis S. Lietuvos totoriai. Istorinės ir etnografinės monografijos bandymas. Iš lenkų kalbos vertė Tamara Bairašauskaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 1993, p. 218.

vaikams. Piemenavimas buvo suvokiamas kaip sunkiausias gyvenimo etapas⁶⁰⁸. Katalikų ar stačiatikių tikėjimą išpažįstantys lietuviai, baltarusiai, lenkai bei rusai, baltą ožį arba aviną vesdami apie beržą, siekė sulaukti iškrintančio sniego. Panašumų aptinkame ir totorių atliekamoje apeigoje. Kaip ir totoriai, piemenys vadovavosi similinės magijos būdu (apeiga prie upės = lietus, apeiga ant kalvos = giedra, apeiga prie beržo = sniegas, aukojamas baltas avinas/ožys = sniegas, aukojamas baltas avinas = giedra, aukojamas juodas avinas = lietus). Kitaip nei totorių, lietuvių piemenų apeigai vadovavo vyresnis, didesnę autoritetą turintis piemuo, siekiantis greičiau užbaigti ganymo sezoną. Tokią piemens galios raišką galbūt paaiškina ir I. R. Merkienė, pastebėjusi, kad XX a. pirmojoje pusėje užrašyti tikėjimai apie perkūniją ir jos sukėlėją Perkūną, kurie ankstyvesniais amžiais funkcionavo tarp suaugusiųjų, vis labiau traukėsi į vaikų ir paauglių tikėjimo sritį⁶⁰⁹. Tiesa, greičiausiai aukos pobūdis kito, o auką imta tik imituoti. Tiesiog būtų sunku patikėti, kad to meto piemenims būtų leista aukoti gyvulį. Gyvulio aukojimo sąsajos su atliekama magiška atmosferos valdymo apeiga, o ne su kalendorine švente galbūt galėtų būti įtikinamesnė. Tai leidžia kelti naują hipotezę, kad šiuolaikinių piemenų atliekama žiemos šaukimo apeiga greičiausiai galėjo sietis su senųjų klajoklių kultūra. Šį teiginį sustiprina S. Kričinskio pastebėjimas apie musulmonų totorių apeigoje dalyvaujančius rusų sentikius. Etnografinių ekspedicijų metu užfiksuoti išsamesni rusų tautybės (tiesa, sentikių, ne stačiatikių) žmonių pateikiami ožio (su totorių gyvenamosiomis vietomis besiribojančioje Pietų Aukštaitijoje – avino) vedimo ceremonijos pasakojimai. Nors mitologijoje ožys dažniausiai minimas kaip aukojimo objektas, tačiau, Arūno Vaicekausko teigimu, „tikėjimuose ir apeiginėje praktikoje kai kurias mitologines ožio funkcijas dubliuoja avinas“⁶¹⁰. Gyvulio rūšis siekiamam rezultatui, atrodo, ir tarp totorių neturėjo lemiamos reikšmės. Juk ir Naugarduko totoriai šia intencija aukėjo jautį arba karvę⁶¹¹.

Kita vertus, ne visiškai sutampa papročio ir totorių apgyventų vietų paplitimas. T. Bairašauskaitė, remdamasi 1795 m. duomenimis, nurodo, kad Rusijos užgrobtose žemėse totorių gyvenamojo arealo ribos „siaura juosta tęsėsi per dabartinės Lietuvos pietryčių ir dabartinės Baltarusijos šiaurės vakarų pakraščius. Vakaruose jį žymėjo Gardinas, šiaurės rytuose – Pastovys, šiaurėje – Alytus, Kaunas, Trakai ir Vilnius, pietuose – Minsko apylinkės, Nesvyžius

⁶⁰⁸ Čičiurkienė-Mikštaitė R. Kai kurie piemens kasdienybės aspektai Aukštaitijoje. // *Liaudies kultūra*. Nr. 3, 2009, p. 28–36.

⁶⁰⁹ Merkienė I. R. Atmosferos „valdymo“ būdai Lietuvoje XX a. pirmojoje pusėje: etnokultūrinio tapatumo savybės. Etninė kultūra ir tapatumo išraiška. Etnologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992, 1993 ir 1995 metais. Vilnius: Mokslo aidai. 1999, p. 217.

⁶¹⁰ http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=893&kas=straipsnis&st_id=15978.

⁶¹¹ Kričinskis S. Lietuvos totoriai. Istorinės ir etnografinės monografijos bandymas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 1993, p. 219.

ir Slanimas. Natūralus šio arealo tęsinys buvo prie Prūsijos prisijungtos Užnemunės totorių gyvenvietės.⁶¹²

Turimais duomenimis, piemenų žiemos šaukimo apeiga paplitusi Šiaurės ir Šiaurės Rytų, Pietryčių Lietuvoje (žr. žemėlapi), o Lietuvos pietuose ir vakaruose (kur nemažai totorių gyvena ir dabar) jis nefiksuotas. Rašant apie ankstesnius laikus, akcentuojamas totorių paplitimas Šiaurės Lietuvoje. D. Karvelis, tyrinėdamas religines ir tautines mažumas Biržų krašte, mini, kad totorių apsigyvenimo pradžia maždaug „XVI a. paskutiniai dešimtmečiai ir XVII a. pradžia“⁶¹³. Tyrėjas, remdamasis P. Boravskiu, nurodo lokalų totorių paplitimą Radvilų valdose: „totoriai telkėsi dviejose Biržų kunigaikštystės vietovėse – Panemunėje ir Totoriuose“⁶¹⁴. Lietuvoje apsigyvenę totoriai buvo ne tik geri kariai, bet iš pradžių vertėsi ir gyvulininkyste, augino daug karvių, avių ir ožkų, reikalingų totoriams odadirbiams⁶¹⁵. Jie, matyt, išlaikė ir protėvių atmosferos valdymo apeigą. Galbūt, dalyvaudami magiškoje musulmonų totorių atmosferos valdymo apeigoje, krikščioniškųjų tikybų Lietuvos gyventojai galėjo suformuoti naują šio krašto gamtines sąlygas ir gyvulių ganytojų – piemenų poreikius atitinkančią apeigą. Šias prielaidas sustiprinti galima atlikus išsamesnius tyrimus už Lietuvos ribų, kartu analizuojant Lietuvoje ir gretimose valstybėse gyvenančių totorių papročius.

III. 3. 2. Bendrieji žiemos šaukimo apeigos bruožai

Apie kaimo bendruomenėje egzistavusius galimus atmosferos valdymo būdus rašė R. Merkienė 1999 metais straipsnyje „Atmosferos „valdymo“ būdai Lietuvoje XX a. pirmojoje pusėje etnokultūrinio tapatumo savybės“. Jame autorė analizavo lietaus, krušos ir perkūnijos *sutramdymo* būdus⁶¹⁶. Piemenų atliekama apeiga akivaizdžiai gali būti siejama su sniego iššaukimo būdu. Remiantis XIX a. pabaigos, tiek ir XX a. pirmosios pusės šaltinių duomenimis, vienintelė motyvacija, dėl kurios atliekama ši apeiga, siekis, kad iškristų sniegas ir baigtųsi ganiava⁶¹⁷. Matyt, jos veiksmingumu tikėjo ne tik vaikai. Apie poreikį atlikti apeigą piemenims

⁶¹² *Bairašauskaitė T.* Lietuvos totoriai XIX amžiuje. Vilnius: Mintis. 1996, p. 197.

⁶¹³ *Karvelis D.* Religinės ir tautinės mažumos Radvilų Biržų kunigaikštystėje XVI–XVII amžiuje. // *Biržų istorijos apybraižos*. Vilnius: Danielius. 2006, p. 97.

⁶¹⁴ *Karvelis D.* Žydai, karaimai ir totoriai Radvilų Biržų kunigaikštystėje XVI a. pabaigoje – XVII a. pirmojoje pusėje. // *Žiemgala*. Nr. 2, 2002, p. 10-15.

⁶¹⁵ *Kričinskis S.* Lietuvos totoriai. Istorinės ir etnografinės monografijos bandymas. Iš lenkų kalbos vertė Tamara Bairašauskaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 1993, p. 219.

⁶¹⁶ *Merkienė I. R.* Atmosferos „valdymo“ būdai Lietuvoje XX a. pirmojoje pusėje: etnokultūrinio tapatumo savybės. Etninė kultūra ir tapatumo išraiška. Etnologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992, 1993 ir 1995 metais. Vilnius: Mokslo aidai. 1999, p. 208–222.

⁶¹⁷ LII BR, b, 642(1); LII BR 2337(1–6); LTA 1772(109); Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Lietuvos tautosakos rankraštynas. B., 399, ap, 3 (19), B., 1039, ap, 65, B, 2255, ap, 30; LII BR, b, 340; LII BR, b, 887/II(27, 30); LII BR, b, 5(971); *Elisonas J.* Ožio ceremonijos. // *Mūsų tautosaka*. t. 2, 1930, 120

užsimindavo kerdžius⁶¹⁸, šeimininkai⁶¹⁹. Piemenys iš vyresnių piemenų ar tėvų žinojo, kaip reikia atlikti apeigą⁶²⁰. Kaip rašo E. Dulaitienė-Glemžaitė, dažniausiai vyresnis iš būrio piemenų arba pramušgalvis lipdavo į medį ir ragindavo greičiau vesti ožį⁶²¹.

Apeiga buvo atliekama pamiškėje, lauke, dažnai būtina vietos pasirinkimo sąlyga – netoliese augantis beržas. Apeigos neturėjo tiksliai nustatytos datos: jos atliekamos apie Visus Šventuosius arba maždaug savaitę po jų. Tik viename šaltinyje užsimenama, jog Žeimelio apylinkėse ganymo sezonas baigdavosi Šv. Martyno diena⁶²². Autorės tyrimų duomenimis, XX a. viduryje apeiga vykdavo karvėms sugulus po pietinio melžimo⁶²³ ar „*un vakarų prieš genunt namo*“⁶²⁴. Pagal pasirenkamą gyvūną apeigai atlikti išsiskiria Šiaurės bei Vakarų Aukštaitijos regionas (Panevėžio, Pasvalio, Rokiškio, Zarasų r.), kur dažniausiai pasirenkamas baltas ožys/ožka, ir Rytų bei Pietryčių Aukštaitijos regionas (Švenčionių, Ignalinos r.), kur pasirenkamas avinas/avelė. Kitas svarbus apeigos rekvizitas – medis. Piemenys iš daugelio medžių pasirinkdavo beržą; pasirinkimą greičiausiai įtakojo jo kamieno baltumas. Nesant apylinkėse beržų, pasirenkamas bet koks kitas medis ar krūmas, kaip antai kadagys (Salos k., Ignalinos r.)⁶²⁵. B. Buračas rašo, kad „*prieš šias apeigas netoli beržo sukuriamas laužas, tarytum žiemos dievams ką aukotų*“⁶²⁶. Apie piemenų sukuriamą laužą rašo ir P. Dundulienė, teigdama, kad Kupiškio apskrityje piemenys ožį vesdavo pagal senas protėvių tradicijas, „*pirmiausia susikurdavo prie beržo ugnį*“⁶²⁷. Ganiusių apie XX a. 4–5-ąjį dešimtmečius, teigimu, ugnis rudenį buvo kūrenama visada tam, kad piemenys tiesiog turėtų kur pasišildyti (Zarasų, Švenčionių, Ignalinos r.)⁶²⁸. Todėl galima manyti, kad laužo kūrimas galėjo turėti tik grynai utilitarinę prasmę.

p. 117–126; *Buračas B.* Ožys dievų sniego išprašo. // *Naujoji romuva*. Nr. 17, 1930, p. 1023; *Buračas B.* Piemenėliai šaukia žiemą. // *Ateitis*. Nr. 292, 1943, p. 4; *Tuskenytė O.* Ožkos vedimas aplink beržą. // *Anykščiai*. Nr. 3, 1992, p. 39; *Glemžaitė-Dulaitienė E.* Kupiškėnų senovė: etnografija ir tautosaka. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla. 1958, p. 201–202.

⁶¹⁸ *Buračas B.* Piemenėliai šaukia žiemą. // *Ateitis*. Nr. 292, 1943, p. 4.

⁶¹⁹ „Šeimininkė patarimą davė, aplink beržų ožkū reikia apvesti, greičiau užsnigs, nereikės ganyti.“: LII BR, b. 2337(5), l. 17. Kai kur apeigos atlikimo momentas, atvirksčiai, buvo nuslepiamas: *Buračas B.* Piemenėliai šaukia žiemą. // *Ateitis*. Nr. 292, 1943, p. 4.

⁶²⁰ LII BR, b. 2337, l. 17.

⁶²¹ *Glemžaitė-Dulaitienė E.* Kupiškėnų senovė: etnografija ir tautosaka. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla. 1958, p. 201.

⁶²² LII BR, b. 642, l. 26.

⁶²³ LII BR, b. 2337, l. 3.

⁶²⁴ LII BR, b. 2337, l. 8.

⁶²⁵ LII BR, b. 2337, l. 14.

⁶²⁶ *Buračas B.* Piemenėliai šaukia žiemą. // *Ateitis*. Nr. 292, 1943, p. 4.

⁶²⁷ *Dundulienė P.* Lietuvių etnografija. Vilnius: Mokslas. 1982, p. 259.

⁶²⁸ LII BR, b. 2337, l. 8.

III. 3. 2. 1. Apeigoje dalyvaujančių asmenų vieta ir funkcijos

Remiantis įvairaus pobūdžio šaltiniais, piemenų atliekamos apeigos eigą galima suskirstyti į kelis pagrindinius momentus: ji pradedama žegnone, vėliau vyresnis piemuo, įlipęs į medį, sakė pamokslą, gyvulys buvo vedamas aplink medį. Rytų Aukštaitijoje piemenys, panaudodami savo darbo įrankį, atlikdavo tam tikrą veiksmą: „*Dar prieš tai, kad mūsų burtai būtų tikresni ir kad juos pamatytų ir išgirstų pats aukščiausias Dievas, mes dar mesdavom į aukštį savo suvyniotus botagus. Tuos botagus mes stengdavomės mesti kaip aukščiau, nes gal kitam kaime, ar kur kitur gali kiti žmonės panašius burtus daryti, kad sniego nereikia, todėl pagal senų žmonių kalbas, kas tokį botagą ar botkotį išmes, tas bus pirmas išklausytas ir jam būrimai greičiau išsipildys.*“⁶²⁹ Šiuo veiksmu siekiama užtikrinti apeigos rezultatą bei užkirsti kelią kitų asmenų galimiems veiksams, siekiant atvirkštinio rezultato.

Pasirinkus tinkamą vietą bei gyvulį, piemenys pasidalydavo vaidmenimis. Svarbiausia figūra tapdavo labiau patyręs, vikresnis bei iškalbingesnis, dažniausiai jau ne pirmus metus ganęs, vyresnio amžiaus piemuo. Pati *negarbingiausia vieta* atitekdavo jauniausiam, pirmus metus ganančiam piemeniui, tam, iš kurio dažniausiai tyčiojamasi, ar kartu ganiusiai mergaitei. Pavyzdžiui, Naršėnuose (Dusetų v., Zarasų r.) „*kita mergaitė užpakaly šliaužė keliaklūpsta, įsikandus dantimis į jo uodegą*“⁶³⁰. Zarasų apylinkėse mergaitei apeigos metu vėlgi teko aviną stumti už užpakalio⁶³¹.

Apeigos pradžia skelbiama vadovaujančio piemens *žegnone*. Ji fiksuojama visame apeigos paplitimo areale. Šiek tiek varijuodamas žegnojimo tekstas išliko iki šių dienų: „*Hender varkos. Šender šarkos. Cia niekas. Cia griekas. Cia visa pakusa.*“⁶³². Piemenį, lipantį į medį sakyti pamokslą, J. Elisonas vadina *kunigu*⁶³³. Tai pagrindinis apeigos koordinatorius, dažnai pasižymintis išskirtinėmis charakterio savybėmis: gerais retoriniais ar organizaciniais gebėjimais. Šis asmuo J. Elisono ir B. Buračo vadinamas *ketvirtuoju dalyviu*, kurio svarbūs improvizaciniai gebėjimai leidžia pradėti apeigą: „*Ketvirtas įlipęs į medį spjaudo ant jų*“⁶³⁴ (Panevėžys); „*ketvirtas, įlipęs medin su balta terba, apsako vasaros vargus ir džiaugiasi, kad greitai sulauks visi žiemos. Paskum jis meta terbą iš medžio, sakydamas, kad jau tuoj sniegas*

⁶²⁹ LII BR, b. 1051, l. 131.

⁶³⁰ Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas. Lietuvos tautosakos rankraštynas. b., 1722, ap. 109.

⁶³¹ LII BR, b. 2337, l. 9.

⁶³² Etnografinė ekspedicija. Piemenavimo tradicija Švenčionių r. ŠvKM, E, MF, b. 39, ap. 03. Užr. 2009 m.

⁶³³ *Elisonas J. Ožio ceremonijos. // Mūsų tautosaka. t. 2, 1930, p. 121. Vėliau taip pavadina ir B. Buračas: Buračas B. Ožys dievų sniego išprašo. // Naujoji romuva. Nr. 17, 1930, p. 1023.*

⁶³⁴ *Elisonas J. Ožio ceremonijos. // Mūsų tautosaka. t. 2, 1930, p. 117.*

*snigs ir nereikės ganyti*⁶³⁵ (Pumpėnų v., Pasvalio r.); „*ketvirtas įkopia beržan, nusiima kepurę, persižegnoja ir ima sakyti pamokslą, prašydamas Dievą, kad greičiau sniegas snigtų*“⁶³⁶ (Subačiaus v., Kupiškio r.); vienas piemenų, dažniausiai didžiausias pramušgalvis, įlipdavęs beržan ir prašydavęs žiemos, kartais purtydamas lapus: „*Apsnikite, kad neberekėtų lauke ganyti, lauke šlapiam šalti, mums vasara jau nusibodo.*“⁶³⁷ (Zarasų–Rokiškio apyl.).

Vyresnio piemens sakomo pamokslo turinys panašus visame apeigos paplitimo areale. Daugiausia išsakomi piemenų vargai, patirti per visą ganymo laiką, lūkesčiai kuo greičiau baigti ganyti, motyvuojant ganymo nepatogumais rudenį, bei noras grįžti į namus. Tam, kad prašymas būtų įtikinamas, piemuo, sakydamas „pamokslą, išvardydamas visų piemenų vargus, vargelius, prašo Dievą ir liepia ožiui kartu prašyti, kad greičiau ateitų žiema“⁶³⁸. Pasvalio apylinkėse išsakomame piemenų pamoksle nėra užsimenama apie jų kasdienybės sunkumus. Jo turinys dialogo formos ir asocijuojasi su magiško užkalbėjimo/ užkeikimo tekstu: „*Juoda ožka, juoda karvė!- baltas pienas bėga! Ar ne dyvai? Balta karvė – Juodas pienas! Ar ne dyvai?*“⁶³⁹ Visi apeigoje dalyvavę piemenys atsakydavo: „*Dyvai, dyvai! Kaip ne dyvai!*“⁶⁴⁰ Šiame tekste užkoduotas kviečiamo sniego debesies atvaizdas. Perkeltine prasme išreiškiamas reikalavimas iškviesti/ suformuoti oro permainas. Asmenų dyvijimasis apeigoje greičiausiai sietinas su kaimo bendruomenėje vyravusiomis elgesio normomis. Egzistavo draudimas kuonors *dyvytis*, nes tokiu būdu buvo galima pakenkti, t.y. *nudyvyti*. Todėl šis draudimas ir pritaikomas piemenų atliekamoje apeigoje. Greičiausiai tai buvo daroma tikslingai, žinant galimas pasekmes.

Pamokslas dažniausiai sakomas vedant gyvulį apie beržą. Respondento iš Jurkiškio, Zarasų r., teigimu, piemenys kartu su vyresniuoju piemenu sakydavo: „*Ceni kozu na beriozu. Dai bog snegu i marozu.*“⁶⁴¹ (Trauksim ožką ant beržo. Duok, Dieve, sniego ir šalčio.) Pateikėjas nurodo, kad tose apylinkėse buvo sentikių kaimas, o nuo jų nusižiūrėję piemenys kartodavo apeigą sakydami rusiškai. Ganiusieji iki XX a. vidurio nebesakydavo sudėtingų oracijų bei neužsimenama, kad pamokslo sakytojas kada nors buvo vadinamas kunigu. Piemenys tiesiog kreipdavosi į Dievą: „*Dzieve duok, greičiau, kad ažušalt, / Kad mes namo graiciau nuvažiuotume.*“⁶⁴² Po XX a. vidurio ganę piemenys visai nebemini kada nors sakyto pamokslo. Nykstant apeigiškumui, tai greičiausiai perėjo į bendrą piemenų kreipimąsi į gyvulį. Kaip antai, XX a. viduryje Pietryčių Aukštaitijos regione (Kirkučių k., Švenčionių r.), prieš

⁶³⁵ *Elisonas J.* Ožio ceremonijos. // *Mūsų tautosaka*. t. 2, 1930, p. 118.

⁶³⁶ Ten. pat, p. 119.

⁶³⁷ *Mažiulis A.* Rudeninė ožio šventė. // *Ateitis*. Nr. 4, 1938, p. 225.

⁶³⁸ *Buračas B.* Ožys dievų sniego išprašo. // *Naujoji romuva*. Nr. 17, 1930, p. 1023.

⁶³⁹ *Elisonas J.* Ožio ceremonijos. // *Mūsų tautosaka*. t. 2, 1930, p. 120.

⁶⁴⁰ Ten pat, p. 120.

⁶⁴¹ LII BR, b. 2337, l. 10.

⁶⁴² LII BR, b. 2337, l. 14.

pradėdami apeigą, visi tą dieną ganę piemenys taip kreipdavosi į gyvulį: „*Baron baroneli barneli, pasakyk, kadu atais žiema.*“⁶⁴³, paskui vedavo jį aplinkui beržą.

Kiti apeigos vykdytojai buvo balto ožio ar avino vedantieji. Vesti būdavo išrenkami stipresni piemenys, nes gyvulys dažniausiai kiek įmanydamas priešinosi. Gyvulys būdavo renkamas ir pagal savo būdą, dažnai „*ramus, kuris prisileidžia prie rankų*“⁶⁴⁴. Jis buvo paimamas už visų kūno dalių: už ragų ima du piemenys, kurie traukia, vienas, dažniausiai jaunesnis ir lengvesnis ar ganiusi mergaitė pasodinami ant nugaros tarsi imituoja jojimą, gale vienas stumia arba įsikanda į uodegą. Pateikėja, pati dalyvavusi apeigoje, prisimena *jodavusi ant barono*, nes „*tai jau aš kap buvau paci maža, lingvesnie, tai mani būdava į daugiau stumdydava*“⁶⁴⁵.

Patį negarbingiausią apeigos dalyvio poziciją buvo įsikąsti gyvuliui į uodegą. Kadangi šios pozicijos nieks sava valia nenorėdavo užimti, vyresnieji piemenys išskaičiuodami nulemdavo, kam iš piemenų reikės tai padaryti. Išskaičiuodami dažnai tyčia parodydavo į tą piemenį, iš kurio norėjo pasityčioti.⁶⁴⁶ Dažnai į gyvulio uodegą reikėdavo įsikąsti pirmus metus ganančiam piemeniui.⁶⁴⁷ Tai atlikdavo ne tik berniukai, bet patirti tekdavo ir ganiusiom mergaitėm. Zarasų r. „*mergaitė užpakaly šliaužė keliaklūpsčias, įsikandusi dantimis į jo uodegą.* (Naršėnų k.)“⁶⁴⁸ Pasitaikydavo atvejų, kad mergaitei gyvulį reikėdavo pastumti iš užpakalio⁶⁴⁹.

Toks gyvulio vedimo būdas turėjo savų motyvų ir reikalavimų. Anot E. Dulaitienės-Glemžaitės, „*tam, kad gyvulys, vedamas aplink beržą, apsireikalautų: arba spyriotų, arba šlapintų, kitaip būrimas būtų nepavykęs*“⁶⁵⁰. J. Elisonas pateikia dar vienos sąlygos aprašymą: „*Kanda ožiui uodegos ir klauso jo rėkimo. Jeigu ožys rėkia, sako, kad greitai pasnigs.*“⁶⁵¹ Aukštaitija šiuo aspektu dalijasi į du arealus: Šiaurės bei Vakarų (apie Panevėžį, Pasvalį bei Rokiškį), kur dominuoja įsikandimas į gyvulio uodegą, siekiant, kad gyvulys apsireikalautų, ir Rytų bei Pietvakarių (apie Zarusus bei Švenčionis), kur ožys buvo stumiamas už užpakalio, norint, kad garsiau rėktų, nes „*kuo ožys labiau rėkia, tuo greičiau žiema ateis*“⁶⁵². J. Elisono duomenimis, pačios apeigos metu buvo tyčiojamas iš gyvulio: „*Pagauna ožką, uždeda jai ant*

⁶⁴³ LII BR, b. 2337, l. 2.

⁶⁴⁴ LII BR, b. 2337, l. 2.

⁶⁴⁵ LII BR, b. 2337, l. 5.

⁶⁴⁶ Glemžaitė-Dulaitienė E. Kupiškėnų senovė: etnografija ir tautosaka. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla. 1958, p. 202.

⁶⁴⁷ Buracas B. Lietuvos kaimo papročiai. V., 1993, p. 115.

⁶⁴⁸ Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Lietuvos tautosakos rankraštynas. b. 1722, ap. 109.

⁶⁴⁹ LII BR, b. 2337, l. 9.

⁶⁵⁰ Glemžaitė-Dulaitienė E. Kupiškėnų senovė: etnografija ir tautosaka. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla. 1958, p. 202.

⁶⁵¹ Elisonas J. Ožio ceremonijos. // *Mūsų tautosaka*. t. 2, 1930, p. 120.

⁶⁵² IIES, b. 2337. l. 8.

ragų tošę ir uždega ją⁶⁵³, jam grasinama: „Tu, ozy baltaplauki, prašyk Dievą, kad sniego būtų, o jei nebus, mes tave prilupsim“⁶⁵⁴ ar jis net kankinamas: Zarasų apylinkėse ožiui ne tik sušerdavo, bet ir pažnaibydamo, kad anas garsiau rėktų, t. y. geriau sniego prašytų⁶⁵⁵. Greičiausiai neatsitiktinai apeigoje fiksuojamas gyvulio kankinimas, nes „avino prestižas mitinių poetinių vertybių hierarchijoje kai kur atvirai ironizuojamas ar šaipomasi iš avino, neretai griebiamasi „žemesniosios“ tematikos – tam tikras vaidmuo suteikiamas avino spirioms, bliovimui.“⁶⁵⁶ Apie XX a. vidurį nebefiksuojami gyvulio kankinimo atvejai.

Šiaurės bei Vidurio Aukštaitijoje ožio vedimo apeigoje kiti piemenys dalyvavo kaip procesijos dalyviai, kas visai nebūdinga Rytų bei Pietryčių Aukštaitijai – čia, vedant aviną ar avį, procesija jau neminama. Procesija vyko gana iškilmingai. J. Elisonas mini, jog „keturi piemenys, susisukę tošes lyg žvakes, lydi jį iš abiejų pusių po du sustoję (Panevėžys)“⁶⁵⁷. B. Buračo teigimu, „kiti du piemenys eina šalyse ožio su uždegtais iš beržo žievės žibintais, lyg žvakėmis“⁶⁵⁸. Ona Tuskenytė pateikia duomenų apie Anykštėnuose vykusią procesiją su tekstu dainos, kuri buvo atliekama piemenų, einančių iš paskos, vedant gyvulį aplink beržą. Procesijos dalyviai pirmiausia išgirdavo gyvulį, tuo pačiu primindami jam, dėl ko visa tai vyksta: „Oi, ožkela, tu baltoja, / Kokia tu graži! / Aisma aplink boltu beržų, / Kad būt grait žiema!“⁶⁵⁹. Po apeigos pakartotinai išgiria ir pats „išmisliočius“, tačiau čia svarbūs savotiški garsiniai pakartojimai „hm“ ir „pir“, anot O. Tuskenytės, „kartojami kitų piemenų“⁶⁶⁰. Šiuo apeigos momentu ryškus piemenų hierarchijos principas – pirmiausia tekstą sako pats sumaniausias, o pakartojimų tinkamai nesugebėjęs pasakyti piemuo, paprastai jaunesnis, vos pirmus metus ganęs, „gaudavo su botagu per blauzdas“⁶⁶¹.

Apie XX a. 3–4 dešimtmečius Zarasų apylinkėse žiemos šaukimas tapo tik žaismingu gyvulio apvedimu, nes pateikėjai su šypsena lūpose prisimena apie jų atliekamą apeigą: „būdavo tūsau į avelį“⁶⁶². Zarasų apylinkėse, kur gyvulį vesdavo vienas piemuo, buvo sakomas prašymas/kreipinys į Aukščiausiąjį lenkų kalba: „Bjala bžoza, / Bjala koza. / Dai boženka sniegu.“ (Baltas berže, / Baltoji ožka./ Duok, Dievuli, sniego.) Didžiasalio kaime (Ignalinos r.)

⁶⁵³ Elisonas J. Ožio ceremonijos. // *Mūsų tautosaka*. t. 2, 1930, p. 118.

⁶⁵⁴ Ten pat, p. 121.

⁶⁵⁵ Rytų bei Pietryčių Aukštaitijoje apie XX a. vidurį, pateikėjų teigimu, gyvulio niekas nebekankino. LII BR, b. 2337, l. 10

⁶⁵⁶ Mitologijos enciklopedija. Psaulio tautų mitologinės būtybės ir vaizdiniai. t. 1. V., Vaga. 1997, p. 44.

⁶⁵⁷ Elisonas J. Ožio ceremonijos. // *Mūsų tautosaka*. t. 2, 1930, p. 120.

⁶⁵⁸ Buračas B. Ožys dievų sniego išprašo. // *Naujoji romuva*. Nr. 17, 1930, p. 1023.

⁶⁵⁹ Tuskenytė O. Ožkos vedimas aplink beržą. // *Anykščiai*. Nr. 3, 1992, p. 39.

⁶⁶⁰ Ten pat, p. 39.

⁶⁶¹ Ten pat, p. 39.

⁶⁶² LII BR, b. 2336, l. 89.

piemenys, vesdami telyčią, sakydavo tokius žodžius: „*Dzeve duok, greičiau, kad ažušalt, kad mes namo greičiau nuvažiuotume.*“⁶⁶³

Svarbi buvo ožio vedimo kryptis bei apvestų ratų skaičius, kuris liko nepakitęs iki apeigos nynykimo dienos. Dažniausiai gyvulys vedamas priekiu, pagal saulės judėjimo kryptį – „kap saulė teka“⁶⁶⁴. Tačiau pasitaikė atvejų, kai gyvulys buvo vestas atbulas. B. Buračas rašo, kad „du piemenys tempia atbulą ožį, užsirišę karklo pavadžius už ragų“⁶⁶⁵. Ignalinos r. taip pat gyvulys buvo vedamas atbulas: „*Tris kartus jį atatupsčiu apvesdavom aplink beržą*“ (Tverečiaus apyl.)⁶⁶⁶. Gyvulį, paimtą už trijų kūno dalių vietų, aplinkui beržą apvesdavo tris kartus. Apeigoje dominuojantis skaičius trys, greičiausiai yra susijęs su šio skaičiaus „mitinėje poetinėje tradicijoje laikomu tobuliausia bei pagrindine makrokosmoso, socialinės organizacijos konstanta, ypatingu, sakraliniu skaitmeniu.“⁶⁶⁷ Pateikėjai dažniausiai mini, kad apeiga buvo atliekama tik vieną kartą ir po jos laukiama rezultato. Jo nesulaukus, veiksmas nebūdavo kartojamas, nes greičiausiai dar gyvavo žinojimas, kad apeiga atliekama vienintelį kartą. Nesėkmės atveju buvo tikima, kad greičiausiai buvo atlikta netinkamai.

III. 3. 2. 2. Atliktos apeigos laukiamų rezultatų įžvalgos

Atlikus apeigą, svarbus buvo laukiamų rezultatų momentas. XX a. pradžioje apvedę ožį aplink beržą, piemenys linksmindavosi, šokdavo ir dainuodavo, džiaugdamiesi, kad greit pasnigs ir nebereiks ganyti⁶⁶⁸. Pirmuoju sniegu džiaugdavosi ir apie XX a. vidurį ganę piemenys.

Rezultatų laukimą galima suskirstyti į dvi grupes: momentinį ir ilgalaikį. Atlikus apeigą, iš pradžių piemenų stebimas momentinis rezultatas - gyvulio fiziologinė būseną. Šiaurės bei Vidurio Aukštaitijoje stebimos gyvulio akys, į kurią pusę jos žiūri: „*Jeigu į pietus – bus lietaus, jeigu į žiemius – ims snigti* (Panevėžys)⁶⁶⁹. Rytų bei Pietryčių Aukštaitijoje nebuvo stebimas gyvulio elgesys, piemenys apie greit ateisiančią žiemą sprendavo iš gyvulio garsaus rėkimo (Zarasų r.)⁶⁷⁰.

Ilgalaikio rezultato išdava būdavo greitai iškrisiančio sniego laukimas. Šis faktas paplitęs visame balto ožio apeigos areale. Zarasų r. fiksuojama, jog „*būdavo pastropiji, kad*

⁶⁶³ LII BR, b. 2337, l. 14.

⁶⁶⁴ LII BR, b. 2337, l. 15.

⁶⁶⁵ Buračas B. Ožys dievų sniego išprašo. // *Naujoji romuva*. Nr. 17, 1930, p. 1023.

⁶⁶⁶ LII BR, b. 1051, l. 131.

⁶⁶⁷ Stundžienė B. Medžių simbolika dainose. // *Darbai ir dienos*. Nr. 3 (12), 1996, p. 48.

⁶⁶⁸ Mažiulis A. Rudeninė ožio šventė. // *Ateitis*. Nr. 4, 1938, p. 225.

⁶⁶⁹ Elisonas J. Ožio ceremonijos. // *Mūsų tautosaka*. t. 2, 1930, p. 118.

⁶⁷⁰ LII BR, b. 2337, l. 19.

bevedant ožį pradėdavo snigt“ (Jurkiškio k.)⁶⁷¹; Švenčionių r. - „nu atrodo i snigdavo grait“ (Kirkučių k.)⁶⁷²; Ignalinos r. „kartais ir iš tikro, po tokių būrimų iškrisdavo sniegas“⁶⁷³.

Piemenys tikėjo šios apeigos sėkme. Tačiau pastebimas ir abejojimas, kad gyvulys gali iššaukti žiemą. Teigiama, jog tokiu laiku visuomet greitai pradeda snigti ir „*ku ti mes žinam, ar ti anas teisingai mum parodie, ar anas neteisingai. Kas jį žino*“⁶⁷⁴.

Aukštaitijoje balto ožio vedimo aplink beržą apeiga buvo gana gyvybinga iki XX a. vidurio. Apeiga piemenų buvo modifikuota, pritaikyta prie susiklosčiusių aplinkybių, ir taip išliko gyvuojanti. Toje dalyje, kur kaimai anksčiau buvo išskirstyti į vienkiemius ir gyvuliai buvo ganomi individualiai, ją atlikdavo vienas piemuo. Kitur ji išliko beveik nepakitusi, nes dar esant bendroms gyvulių ganymo tradicijoms, ją atlikdavo visi ganę piemenys, prisidėdavo ir iš kitų kaimų. Lyginant XX a. pradžią su XX a. viduriu matyti, kad išlieka nemažai nepakitusių elementų: apeigos tikslas, gyvulys ir medis dažniausiai pasirenkami pagal spalvą, dominuojantis apvedimo skaičius - trys. Tačiau nebeišlieka oratoriaus kunigo, kuris sakydavo žegnonę ir prakalbą, lieka tik kreipimasis į gyvulį, o labiau religingų asmenų – kreipimasis į Dievą. Kaip pastebi Regina Merkienė, „piemenys daugelyje Rytų Lietuvos vietų naudojo būdą žiemai parsišaukti – vesdavo ožį aplink beržą. Tačiau pastaruoju metu čia tėra išlikęs posakis, kuriuo erzina vaikus, kai rudenį pirmą kartą pargina. Tada sakoma: „jau vakar ožką vedei apie beržą.“⁶⁷⁵. Ilgiausiai apeiga išliko Pietryčių Aukštaitijoje, kur ir bendruomeninio ganymo tradicijos išliko bene ilgiausiai. XX a. pabaigoje ožio vedimo apeiga nebefiksuoja.

Turima medžiaga leido įvairiai interpretuoti žiemos šaukimo apeigą, iškeliant daugiau ar mažiau hipotezių. Piemenų atliekama sniego šaukimo būdo analizė, parodė galimą musulmonų totorių dvasinės kultūros poveikį krikščioniškąsias tikybas išpažįstančių Lietuvos gyventojų kultūrai. Remiantis 2009 m. etnografinių ekspedicijų metu atliktais tyrimais, kitų autorių rankraščiniais ir publikuotais žiemos šaukimo apeigą apibūdinančiais šaltiniais bei tyrinėjimais ir juos gretinant su totorių kultūrą tyrinėjusio Stanislovo Kričinskio⁶⁷⁶, Tamaros Bairašauskaitės⁶⁷⁷ bei Deimanto Karvelio⁶⁷⁸ pateikiamais duomenimis, bandyta iškelti naują tik piemenų atliekamos žiemos šaukimo apeigos kilmės hipotezę. Remiantis apeigos forma ir struktūra,

⁶⁷¹ LII BR, b. 2337, l. 11.

⁶⁷² LII BR, b. 2337, l. 6.

⁶⁷³ ŠvKM, b. 3, l. 166.

⁶⁷⁴ LII BR, b. 2337, l. 6.

⁶⁷⁵ Merkienė R. Gyvulių ūkis. Lokalinės kultūros universalumas ir savitumas. *Lietuvių valsčiai*. Muilinkinkai. Kernavė. Čiobiškis. V., 2005, p. 867.

⁶⁷⁶ Kričinskis S. Lietuvos totoriai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 1993.

⁶⁷⁷ Bairašauskaitė T. Lietuvos totoriai XIX amžiuje. Vilnius: Mintis. 1996.

⁶⁷⁸ Karvelis D. Religinės ir tautinės mažumos Radvilų Biržų kunigaikštystėje XVI–XVII amžiuje // Biržų istorijos apybraižos. Vilnius: Danielius. 2006; Karvelis D. Žydai, karaimai ir totoriai Radvilų Biržų kunigaikštystėje XVI a. pabaigoje – XVII a. pirmojoje pusėje. // *Žiemgala*. Nr. 2, 2002, p. 10-15.

musulmonų totorių apeigoje suteikiama galimybė dalyvauti krikščionims, galima daryti prielaidą, kad, dalyvaudami magiškame totorių atmosferos valdymo apeigoje, lietuviai galėjo suformuoti naują Lietuvos gamtines sąlygas ir gyvulių ganytojų – piemenų poreikius atitinkančią apeigą. Todėl analizuojant piemenavimo kultūros kasdienybės aspektus bei jų atliekamas apeigas, keltina hipotezė apie galimą musulmonų tikėjimą išpažįstančių totorių dvasinės kultūros poveikį krikščioniškųjų tikybų Lietuvos gyventojų kultūrai. Darbe yra suformuotas esminis ketinimas, analizuojant Lietuvos piemenų atliekamą žiemos šaukimo apeigą, prisidėti prie kultūrų sąveikos problemos gvildinimo, kas dar yra nauja etnologijos moksle.

* * *

Analizuojant piemenų kasdienybės aspektus, jų socializaciją kaimo kultūrinėje erdvėje, neatsiejamu tampa piemenų vaidmuo apeigose, susijusiose su gyvulių ūkiu - Jurginių, Sekminių ir ganiavos uždarymo. Puoselėjant pirmosios gyvulių išginimo dienos tradiciją, pirmaplaniame vaizdinyje dominantės poziciją užima gyvulių savininkai, siekiantys užtikrinti gyvulių gerovę per ganymo sezoną. Piemenys, dalyvaudami apeigose, užima antraplanį vaidmenį. Tačiau, perėmę vaidmenį į savo rankas, t.y. išginę gyvulius į ganyklas, piemenys tampa pagrindinio vaidmens nešėjai iki pat ganymo sezono pabaigos. Šiame etape egzistuoja tam tikri tik jų piemenų, grupei priklausantys papročiai. Pastarieji gyvavo maždaug iki XX a. 5 – ojo dešimtmečio.

Sovietizacijos proceso metu *piemens* vaidmuo tradicinėje kaimo bendruomenės gyvulių ganymo erdvėje palaiapsniui nyksta. Tačiau palieka pėdsaką – naują kultūrinį renginį kolūkio sistemoje. Daugelyje Lietuvoje gyvavusių kolūkių ir tarybinių ūkių pirmojo bandos išginimo dieną buvo organizuojamas kultūrinis renginys – Piemenėlio šventė ar pirmojo išginimo šventė. Ji neturėjo nieko bendro su tradicine, kaimo bendruomenėje egzistavusia pirmojo išginimo apeiga. Tai buvo paskatinamoji/ parodomoji šventė, kurios metu didžiuojamasi nuveiktais darbais. Pagrindiniai dienos „kaltininkai“ būdavo kolūkio bandos piemenys. Pastarieji už gerą darbą pagerbiami ar paskatinami materialiai. Vienas paskatinimo elementų buvo geriausio piemens rinkimai ir pereinamojo „piemens botago“ perdavimas naujam ganymo sezonui. Sovietmečiu kaimo bendruomenėje pirmojo gyvulių išginimo apeigose išnyksta piemenų vaidmuo. Pirmiausia dėl to, kad nebelieka *piemens* kaip samdomos darbinės kategorijos egzistavimo. Dažniausiai gyvuliai ganomi pačių savininkų, todėl pirmojo išginimo apeigose dalyvauja tik jie.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, susiformavus naujiesiems ūkiams, pirmojo gyvulių išginimo apeigos, egzistuojančios kaip tradicijų tęstinumas, fiksuojamos ir traktuojamos kaip fenomenas. Pastarosios užfiksuotos Rytinėje, Pietrytinėje bei Pietvakarinėje Lietuvos dalyse,

vidutiniuose ir mažuose ūkiuose. Kitoje Lietuvos dalyje ūkininkams pirmasis gyvulių išginimas susijęs su didžiule rutina. Dažniausiai pirmojo gyvulių išginimo dienos apeiga perkeliama į kitą kontekstinę erdvę – sceną. Kultūrinėje erdvėje šios dienos tradicijos egzistuoja kaip parodomoji ar edukacinė priemonė, informuojanti apie seniau gyvavusias tradicijas. Tokiame renginyje dalyvauja organizatorius su dalyviais ir žiūrovas, dingsta tikrasis dalyvis – *piemu*.

Sekminių dienos apeigos transformuojasi istoriškai panašiai kaip pirmojo gyvulių išginimo apeigos. Vakariniėje Lietuvos dalyje, esant individualiam ūkių bandų ganymui, šios apeigos nenyksta greičiau, maždaug iki XX a. 3-ojo deš. Rytinėje Lietuvos dalyje, ilgainiui gyvuojant bendruomeninio gyvulių ganyimo tradicijai, iki pat XXI a. sandūros, fiksuojamos egzistuojančios Sekminių dienos tradicijos. Jos fiksuojamos tik kaip elementas, pasireiškiantis karvių vainikavimu. Tačiau šios dienos apeigos jau neturi sakramentalios išraiškos, o tik parodomąją/ pažintinę reikšmę. Plačiausiai Lietuvoje Sekminių dienos apeigos traktuojamos kaip šventė, kultūrinis renginys.

Piemenų atliekama žiemos šaukimo apeiga daugiausiai buvo paplitusi Šiaurės Rytų bei rytinėje Lietuvos dalyje ir gyvavo iki XX a. vidurio. Apeigos tikslas - paveikti gamtos stichiją ir iššaukti sniegą, siekiant ankstyvesnio ganyimo sezono užbaigimo. Ši apeiga, seniau suformuota ir gyvavusi tik piemenų kultūroje, šiandien yra visiškai nenykusi *piemenavimo kultūroje* ir gali būti sutinkama tik teatralizuoto šou pavidalu folkloro kolektyvų koncertinėse programose.

IŠVADOS

1. Lietuvos kaimui būdingų *piemenavimo kultūros* formų tyrimas ne tik suteikia žinių apie tradicinės kultūros fenomenus, bet ir parodo glaudų kaimo gyvenimosi elementų sąlytį su konkrečiais laikotarpiais susiklostančia istorinių, socialinių, ekonominių sąlygų visuma. Pasikeitus kuriam nors iš kaimo gyvenimosi modelių sąlygojančių elementų – politinei ar ekonominei sistemai, socialiniam visuomenės modeliui, žemėvaldos bei žemėnaudos principams ir t.t. – kiekvieną kartą keisdavosi ne tik piemenavimo būdai, bet ir visuomenės požiūris į piemenavimą bei šia veikla užsiimančius asmenis. Platesniame socio-ekonominės kaimo raidos kontekste atlikta piemenavimo kultūros analizė leidžia tiriamuoju laikotarpiu išskirti tris esminius piemenavimo kultūros kaitos etapus:

1) *XX a. 1-as – XX a. 4-as dešimtmečiai* – dėl 1922 – 1939 m. įgyvendintos Žemės ūkio reformos Lietuvoje pradeda nykti bendruomeniniam kaimui būdingos *piemenavimo kultūros* formos. Dėl atskirų Lietuvos regionų raidos netolygumo, *piemenavimo kultūros* pokyčiai pasiekia nevienodą mastą. Didesnėje Lietuvos dalyje vyrauja individualus kiekvieno ūkio gyvulių ganymas, Rytų Lietuvoje vis dar ganoma bendrai. Požiūris, jog gyvulys asmeniui ir jo šeimai reiškė išgyvenimą, piemenavimui visur garantavo aukštą - visam kaimui svarbios ūkinės veiklos statusą.

2) *XX a. 4-as – 9-as dešimtmečiai* apima visą sovietmetį, atnešusi Lietuvai kolektyvizacijos procesus: kolūkių kūrimą, melioraciją, naujų, t. y. kolūkinių gyvenviečių steigimą. Šio laikotarpio pabaigoje sunyksta Rytų Lietuvoje kurį laiką dar gyvavusi bendruomeninio gyvulių ganyimo tradicija. Tuo pat metu kolūkinėje sistemoje greta tradicinio gyvulių ganyimo susiformuoja naujas – kolūkio bandos ganymas. Pradedamos diegti technologinės naujovės. Pirmiausia ganyklos aptveriamos, vėliau imamas naudoti *elektrinis piemuo*. Nepaisant plintančių inovacijų, bendruomeninė gyvulių ganyimo tradicija atskiruose Lietuvos regionuose išsaugo dalinį tęstinumą.

3) *XX a. 10-as - XXI a. 2-ojo dešimiesio pradžia*. 1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę ir 2004 m. Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą, piemenavimo kultūroje dar kartą vyko ženklūs pokyčiai. Visoje Lietuvoje panaikinta kolūkinė sistema, pradėjo kurtis naujieji individualūs ūkiai: stambieji, vidutiniai ir smulkieji. Šalia jų dar egzistuoja iš kolūkių persiformavusios bendrovės, žemės ūkio kooperatyvai. Pastarieji tęsia sovietmečiu susiklosčiusias gyvulių ganyimo tradicijas. Tačiau naujieji ūkininkai formuoja savitą gyvulių ganyimo tradiciją. Vidutiniuose bei smulkiuose ūkiuose gyvuliai ganomi savo šeimos jėgomis.

Šiuo laikotarpiu galutinai išnyksta sąvokos *piemuo*, kaip darbinės kategorijos reikšmės supratimas.

2. XX šimtmečio pradžioje prasidėjusi tiek pačios *piemenavimo kultūros*, tiek ir visuomenės požiūrio į piemenavimą kaita sąlygojo sąvokinės kategorijos *piemuo* konotacijų dinamiką: nuo pozityvios, išreiškiančios teigiamas sociumo nuostatas visai bendruomenei svarbios ūkinės veiklos ir ja užsiimančių asmenų atžvilgiu, link negatyvios, atskleidžiančios žemą piemenavimo ir piemens statusą šiuolaikinėje visuomenėje. Tradicinėje kaimo kultūroje tai atsiskleidžia per kaimo bendruomenėje gyvuojančias sociokultūrinės reikšmes: *tikro piemens* vaizdinį, vyriškumo ženklus, gebėjimą gerai atlikti savo darbą. Šių reikšmių interpretacija tiesiogiai sietina su specifinio darbo atlikimu - gyvulių ganymu. Sovietinės santvarkos metais atsiranda nauja piemenų kategorija – kolūkio etatiniai piemenys – šėrikai. Kolūkinės bandos ganymo kontekste keičiasi *piemens* suvokimas kaimo bendruomenėje. Ilgainiui viešojoje kaimo gyventojų sąmonėje tradicinei *piemenavimo kultūrai* būdingos *vyresniojo piemens – kerdžiaus* sąvokos reikšmė asimiliuojama ir niveliuojasi su kolūkio *piemens – šėriko* sąvoka. Ji pamažu praranda anksčiau turėtą kaimo bendruomenei svarbios darbinės kategorijos reikšmę. Maždaug nuo XX a. 8 – ojo dešimtmečio pradžios aktyvaus gyvulių ganymo būdo, kaip sudėtingos darbinės veiklos suvokimas pradeda nykti iš kaimo gyventojų sąmonės. Tuo pačiu pakinta ir *piemens*, kaip darbinės kategorijos reikšmių interpretacija.

XX a. pabaigoje Lietuvai atkūrus nepriklausomybę bei įstojus į ES, susiformavo naujos ūkininkavimo sąlygos. Šiuo laikotarpiu iki XXI a. pirmojo dešimtmečio vidurio *piemens kategorija* kaimo gyventojų akyse nebetenka anksčiau turėtos visai bendruomenei svarbios darbinės veiklos reikšmės. Stambūs ūkininkai ir vis dar gyvuojančios žemės ūkio bendrovės ar kooperatyvai samdo darbuotojus, vadinamus gyvulių prižiūrėtojais – šėrikais. Tokiame kontekste žodį *kerdžius* galima sutikti tik išimtiniais atvejais. Šiuolaikinėje visuomenėje žodis *piemuo* dažniausiai asocijuojasi su asmens įžeidimu ir neturi jokių sąsajų su tradicinės darbinės veiklos apibūdinimu.

XXI a. pradžioje miesto kultūrinėje ar ekonominėje erdvėje atsiranda visiškai nauji *piemens* įvaizdžio simbolinės interpretacijos būdai, apeliuojantys į daliai visuomenės aktualią nostalgiją tradicinio kaimo vertybėms, kuomet *piemenavimo kultūros* elementai panaudojami kultūrinių renginių organizavimui ar pramoniniai - prekybiniai rinkodarai.

3. Su ganymu susijusi ritualinė tradicija nuo kaimo gyvenimo modelio kaitos priklausė netgi labiau nei pats ganymas. Tradicinėje kaimo bendruomenėje visa išgyvenimui svarbi patirtis buvo ritualizuojama. Todėl, kol egzistavo bendruomeninio kaimo ūkinės veiklos modelį atitinkančios gyvulių ganymo formos, egzistavo ir jas atliepančios šventinės tradicijos formos. Keičiantis gamybiniam ūkiui, plečiantis žemės ūkio industrializacijai, veikiant kultūros

globalizacijai, bendruomeniniam kaimui būdingos ganymo formos ir su jomis susijusios šventinės apeigos laipsniškai sunyksta, tačiau atskiri *piemenavimo kultūros* elementai išlieka net ir miesto sąlygomis.

Tradicinis ganymo būdas kaimo gyventojų sąmonėje išsaugojo su ganymu susietos šventinės tradicijos elementus. Sovietų okupacijos metais pakito ne tik ganymo būdai ar *piemens* kategorijos suvokimas, bet ir *piemenavimo kultūrą* lydintys šventinės tradicijos elementai. Daugelyje kolūkių ir tarybinių ūkių pirmojo bandos išginimo dieną buvo organizuojamas atitinkamai ideologizuotas kultūrinis renginys – *Piemenėlio šventė* ar *Pirmojo išginimo šventė*. Tačiau tokios šventės neturėjo nieko bendro su XX a. pradžioje kaimo bendruomenėje gyvavusiomis pirmojo gyvulių išginimo apeigomis.

Sekminių dienos apeigų kaita *piemenavimo kultūroje* kinta panašiai kaip ir pirmojo gyvulių išginimo apeigos. Iki XX a. pradžios jos egzistuoja visoje Lietuvoje. Sekminių dienos apeigos buvo gyvos iki pat XX / XXI šimtmečių sandūros.

Vėlyvą rudenį atliekama piemenų žiemos šaukimo apeiga. Apeigos tikslas paveikti gamtos stichiją ir iššaukti sniegą, siekiant ankstyvesnio ganymo sezono uždarymo. Šiandieną žiemos šaukimo apeiga yra visiškai nnykusi *piemenavimo kultūroje* ir gali būti sutinkama tik teatralizuoto šou pavidalu folkloro kolektyvų koncertinėse programose.

Kultūrinėje erdvėje apeigos, susijusios su gyvulių ganymu, egzistuoja tik kaip parodomoji ar edukacinė priemonė, informuojanti šiandienos visuomenę apie seniau gyvavusias tradicijas. Tokie renginiai nuo šventinės tradicijos skiriasi tiek erdvės, tiek struktūros, tiek ir dalyvių kontekstais.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

ARCHYVINIAI ŠALTINIAI:

1. Kupiškio etnografinio muziejaus struktūrinio padalinio Laukminiškių kaimo muziejaus fondo archyvas. B., 122. *Gyvulių priežiūra*. Kupiškio r. Surinko Kupiškio r. Virbališkių ašt. mokyklos jaunųjų kraštotyrininkų būrelis. Vadovė mokytoja Aldona Čiurlytė. 1979 m.;
2. Kupiškio etnografinio muziejaus struktūrinio padalinio Laukminiškių kaimo muziejaus fondo archyvas. B., 3. *Gyvulių priežiūra*. Kupiškio r. Surinko Kupiškio r. Virbališkių ašt. mokyklos jaunųjų kraštotyrininkų būrelis. Vadovė mokytoja Aldona Čiurlytė, 1979 m.;
3. Kupiškio etnografinio muziejaus struktūrinio padalinio Laukminiškių kaimo muziejaus fondo archyvas. B., be numerio. *Iš liaudies veterinarijos*. Kupiškio r. Surinko Kupiškio r. Virbališkių ašt. mokyklos jaunųjų kraštotyrininkų būrelis. Vadovė mokytoja Aldona Čiurlytė, 1984 – 1985 m.;
4. Kupiškio etnografinio muziejaus struktūrinio padalinio Veronikos Šleivytės paveikslų galerija. B., ne numerio. *Buvusių piemenėlių prisiminimai*. Kupiškio r. Surinko Paulina Irena Dluckienė, gyv. Viktoriškių k., Kupiškio r., 2008 – 2009 m.;
5. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Lietuvos tautosakos rankraštynas. B., 485, ap. 15.;
6. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Lietuvos tautosakos rankraštynas. B., 1432, ap. 99.;
7. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Lietuvos tautosakos rankraštynas. B., 1722, ap. 109.;
8. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Lietuvos tautosakos rankraštynas. B., 2237, ap. 115.;
9. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Lietuvos tautosakos rankraštynas. B., 399, ap. 3 (19).;
10. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Lietuvos tautosakos rankraštynas. B., 2442, ap. 391.;
11. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 102. *Šeimos, kalendorinių švenčių, žemdirbystės, gyvulininkystės, architektūros papročiai, valgiai*. Šilutės, Pagėgių, Anykščių, Rokiškio r. Surinko VVU IFF istorijos specialybės III kurso studentė Ingė Luošaitė, 1960 m.;

12. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 102. *Šeimos, kalendorinių švenčių, žemdirbystės, gyvulininkystės, architektūros papročiai, valgiai*. Šilutės, Pagėgių, Anykščių, Rokiškio raj. Surinko I. Lukšaitė, 1960 m.;
13. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 1073. *Etnografinės ekspedicijos po Varnių apyl. kaimus medžiaga*. Surinko Telšių raj. Kraštotyros draugija ir Telšių kraštotyros muziejus, 1984 m.;
14. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 1105. *Kalendoriniai švenčių papročiai, 58 aprašai*. Pakruojo r., Pašvintinio apyl. Surinko Vilniaus V. Kapsuko universiteto „Ramuvos“ kraštotyrininkų klubas, Pašvintinio ekspedicija Surinko S. Laučiskytė, R. Bilkšytė, J. Busilaitė ir A. Matulevičiūtė, 1982 m.;
15. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 115. *Etnografiniai užrašai*. Įvairūs rajonai. Surinko J. Slavinskas, 1962 m.;
16. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 118. *Parkalėdžių grįžusių vaikų-piemenėlių džiaugsmas ir pasakojimai. Seredžiaus apyl. XIX a. pab. - XX a. pr.* Jurbarko r. Surinko R. Virakas.;
17. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 138. *Autobiografiniai užrašai*. Kaunas-Seredžius. Surinko Pranas Virakas, 1960-1961 m.;
18. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 14. *Dzūkų maistas ir namų apyvokos daiktai*. Alytaus, Varėnos, Druskininkų, Radūnės r. Surinko Vacys Milius, 1952 m.;
19. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 158. *Piešiniai įv. temomis: žemdirbystė, gyvulininkystė, tekstilės tematika, baldai, namų apyvoka, architektūros detalės, gelež. kryžių viršūnės*. Ukmergės r. Etnografinė ekspedicija. Surinko V. Milius. Piešė Lipskytė, 1964 m.;
20. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 16. *Lietuvių valstiečių maistas, jo paruošimas ir namų apyvokos daiktai*. Latvija, Daugpilio r. Surinko Vacys Milius, 1952 m.;
21. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 161. *Piešiniai įv. temomis: žemdirbystė, gyvulininkystė, tekstilės tematika, baldai namų apyvoka, architektūros detalės, gelež. kryžių viršūnės*. Kaimai prie Nemuno vidupio. Etnografinė ekspedicija. Surinko V. Milius. Piešė A. Domereckas., S. Petrauskas, R. Tarabilda, 1963-1965 m.;
22. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 17. Kaišiadorių r. Surinko Vacys Milius. 1953 m.

23. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 186. *Kolūkiečio šeimos anketos*. Ignalinos raj. „Apvadu“ kol. J. Buro vadovaujami Vilniaus moksleiviai, Kraštotyros draugija, 1966 m.;
24. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 189. *Žeimelio apyl. papročiai. I sąs. Rudens-žiemos švenčių ciklas*. Žeimelio apyl. Surinko J. Šliavas, 1967 m.;
25. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 208. *Etnografinė medžiaga*. Šiaulių r. Surinko Leokadija Paškūnaitė, 1968-1978 m.;
26. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 209. *Etnografiniai aprašai (pirminis linų apdirbimas, gyvulininkystė, pastatai gyvuliams laikyti, kraitis ir pasoga, drabužiai, knygnešys [gal karaičvežys])*. Šakių raj., Sudargo ap. Surinko Vilniaus Cent. Vaikų ekskursinės-turistinės stoties organizuotų mokytojų – kraštotyrininkų kursų metu, 1968 m.;
27. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 210. *Etnografiniai aprašai (pirminis linų apdirbimas, gyvulininkystė, tvartai, kraitis ir pasoga, drabužiai, vestuvių papročiai)*. Jurbarko raj., Dainių ap. Surinko Vilniaus Cent. Vaikų ekskursinės-turistinės stoties organizuotų mokytojų – kraštotyrininkų kursų metu, 1968 m.;
28. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 2105. *Gyvulių ganymas, šėrimas, maistas*. Įvairūs rajonai. Surinko VU istorijos fakulteto studentai, 1992 m.;
29. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 2106. *Kalendorinės šventės, vardo diena*. Įvairūs rajonai. Surinko Jaunųjų etnografų mokyklos mokiniai, 1989 m.;
30. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 214. *Gyvulininkystės aprašai*. Įv. Rajonai, 1968 m.;
31. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 256. *Užkalbėjimai, B. Juodzevičiaus padaryti nuorašai*. Utenos raj. Kuktiškių ap. Bareišių k. Surinko A. Kviklys, 1969 m.;
32. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 277. *Tverčėnų senovė I-II-III-IV*. Ignalinos raj. Tverčiaus aps. Prisiminimai A. Bielinis, 1945-82 m.;
33. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 294. *Piešiniai įvairiomis temomis: gyvulininkystė, amatai, tekstilės technika, baldai, namų apyvoka, mediniai kryžiai, kopolytėlės, gelž. antkapiniai kryžiai, gel. kryžių viršūnės*. Žemaitija. Etnografinė ekspedicija. Surinko V. Milius. Piešė: O. Andriuškevičiūtė, K. Arne, K. Karkaitė, I. Turčinavičiūtė, 1969 m.;
34. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 296. *Piešiniai įvairiomis temomis: žemdirbystė, gyvulininkystė, amatai, linų apdirbimo įrankiai*. Įv. rajonai. Etnografinė ekspedicija. Surinko A. Vyšniauskaitė. Piešė: R. Butvilienė ir A. Butvila, 1969 m.;

35. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 3. *Etnografinės ekspedicijos medžiaga. I pluoštas*. Rytinės Lietuvos sritys. Surinko Angelė Vyšniauskaitė, 1949 m.;
36. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 323. „*Pirčiupio*“ *kolūkiečių kolūkiečių materialinė kultūra*. Varėnos r. Etnografinė ekspedicija. Surinko V. Kulikauskienė. Braižė K. Zubovas ir I. Kaziukaitytė, 1961, 1964, 1965 m.;
37. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 334. Etnografinė medžiaga. Novosibirsko, Vengerovo raj. Menšikovo ap., Baisiogalos ir Šeduvos kaimai. Surinko Vilniaus Valst. Universiteto ir Kauno Politechnikos in-to žygeiviai, 1969 m.;
38. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 340. *Žeimelio apylinkės papročiai, liaudies medicina, meteorologija, kalendorius*. Žeimelio apyl. Surinko Žeimelio vid. m-klos mokiniai. Vadovas J. Šliavas, 1968 m.;
39. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 341. *Gyvulių ganymas. Nr. 1*. Kupiškio r., Palėvenėlės ap., Gindrylių k. Surinko J. Šliavas, 1968 m.;
40. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 341. *Žeimelio apylinkės etnografinė mozaika*. Surinko Žeimelio vid. m – klos mokiniai. Vad. Juozas Šliavas, 1968 m.;
41. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 347. *Prisiminimai*. Pakruojo raj., Linkuvos ap., Megučionių k. Pasakoja T. Paslavičiūtė, 1970 m.;
42. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 348. *Mano gimtasis Vinkšnupių kaimas XIX šimt pab. – XX pradžios*. Šakių r. Prisiminimai V. Gustainis, 1970 m.;
43. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 349. *Jankų apylinkė XIX a. pab. – XX a. pr. Šakių r.* Prisiminimai V. Gustainis, 1970 m.;
44. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 350. Aprašai įvairiomis temomis. Įvairūs r. Surinko V. Milius. 1970 m.
45. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 359. *Gyvulininkystė. Žemaitija ir Rytų Aukštaitija*. Surinko R. I. Merkienė, 1966-70 m.;
46. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 377. *Metiniai bei kalendoriniai papročiai*. Širvintų r., Kernavės apyl. Surinko M. Čilvinaitė, 1969 m.;
47. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 379. *Medžiaga apie nukeliamas sodybas iš melioruojamų plotų*. Anykščių r. Surinko Kraštotyros d-jos Anykščių skyrius, 1970 m.;
48. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 382. *Kolūkiečio šeimos anketos*. Eišiškių raj., Dargužių ir Macelių k. Surinko V. Kulikauskienė, 1952 m.;

49. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 384. *Piešiniai įvairiomis temomis (gyvulininkystė, baldai, namų apyvokos daiktai, gelž. kryžiai ir jų viršūnės)*. Švenčionių raj. Surinko V. Milius, 1971 m.;
50. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 390. *Kolūkiečių šeimos anketos*. Lazdijų raj., Abarauskų ap. Gauta iš Pamirklių apsaugos ir Kraštotyros d-jos prezidiumo, 1971 m.;
51. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 396. *Etnografiniai aprašai įvairiomis temomis*. Įvairios vietos. Surinko E. Stančikaitė ir jos vadovaujami mokiniai, 1971 m.,
52. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 403. *Aprašai įvairiomis temomis*. Kėdainių r., Dotnuva. Surinko VVPR V. Aganauskas, 1971 m.;
53. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 424. *Aprašai įvairiomis temomis (senieji ir dabartiniai lietuvių liaudies vestuvių papročiai, vaikų auginimas, kraitis ir pasoga, tekstilė, gyvulininkystė, šuliniai ir t.t.* Varėnos r., Trakų r., Dusmenų ap. Surinko Vilniaus ir Šiaulių kraštotyriminkai, 1971 m.;
54. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 430. *Aprašai įvairiomis temomis (vestuvių papročiai, šeimos narių tarpusavio santykiai, kalendorinės šventės ir kt.)*. Varėnos r., Pamerkiai. Surinko Vilniaus kraštotyriminkai, 1970 m.;
55. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 440. *Kalendorinių švenčių papročiai*. Astravo r., Gervėčių ap. Surinko M. Čilvinaitė, 1972 m.;
56. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 461. *Etnografiniai užrašai (papročiai, linų apdirbimas)*. Suvalkija. Surinko A. Vyšniauskaitė, 1972 m.;
57. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 462. *Etnografiniai užrašai (papročiai, linų apdirbimas)*. Biržų, Panevėžio, Joniškio ir kt. r. Surinko A. Vyšniauskaitė, 1972 m.;
58. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 493. *Įvairūs aprašai: įvairios vietos*. Surinko Zarasų r. Dusėtų k. Būgos vidurinės mokyklos kraštotyriminkai, 1970-1972 m.;
59. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 495. *Etnografiniai aprašai įvairiomis temomis*. Įvairios vietovės. Surinko kraštotyriminkai I – je jaunųjų kraštotyriminkų stovykloje, 1972 m.;
60. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 495. *Pakruojo r., Rozalimo apyl., etnografija*. Pakruojo r. Surinko I – os jaunųjų kraštotyriminkų stovyklos dalyviai, 1972 m.;

61. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 499. *Gyvulininkystė (aprašai)*. Rytų Lietuva ir Rytų Latvija. Surinko R. Merkienė, 1971-72 m.;
62. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 5. *Tautosakinė medžiaga*. Surinko Elena Karaliūnaitė Lietuvos istorijos instituto etnografinės ekspedicijos metu, 1949 m.;
63. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 500. *Gyvulininkystė (aprašai)*. Užnemunė. Surinko R. Merkienė, 1972 m.;
64. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 503. *Gyvulininkystė (aprašai)*. Širvintų r., Kernavė. Surinko R. Merkienė, 1970 m.;
65. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 504. *Gyvulininkystė (aprašai)*. Švenčionių r. Surinko R. Merkienė, 1971 m.;
66. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 505. *Gyvulininkystė (aprašai)*. Rytų ir Vidurio Lietuva. Surinko R. Merkienė, 1971 m.;
67. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 513. *Etnografiniai prisiminimai*. Šilalės r., Laukuvos ap. Surinko S. Vėlienė, 1973 m.;
68. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 515. *Aprašai įvairiomis temomis*. Akmenės raj., Vieکشنیų m-lis.ir ap.; Panevėžio raj., Švainikai. Surinko A. Urbienė, 1972 m.;
69. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 537. *Kolūkiečių šeimos anketos*. Įvairūs r. Surinko A. Mizarienė, 1973 m.;
70. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 539. *Darbininkų butis ir kultūra*. Įvairios vietos. Surinko VVPI Istorijos fak. studentai-neakivaizdininkai, 1973 m. ;
71. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 54. *Smulkūs aprašai*. Įvairūs rajonai. B TSR, Lydos PS. Baranovo vals., Lašelių k. Surinko Vacys Milius, 1948 m.;
72. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 545. *Etnografiniai aprašai įvairiomis temomis, I-II*. Įvairios vietos. Surinko V. Stankevičius, 1973 m.;
73. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 546. *Merkinė-kalendoriniai papročiai ir kita*. Merkinės apyl. Surinko M. Čivilytė, 1973 m.;
74. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 547. *Kernavės apylinkių kalendoriniai papročiai*. Kernavės ap. Surinko M. Čivilytė, 1973 m.;
75. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 553. *Aprašai įvairiomis temomis*. Akmenės r., Veikšnių ap. Surinko A. Urbienė, 1973 m.;
76. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 553. *Kolūkiečių šeimos anketos*. Eišiškių r., Pirčiupio kol. Surinko etnografinės ekspedicijos dalyviai, 1962 m.;
77. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 554. *Gyvulininkystė (atsakymai į anketą)*. Molėtų r. Surinko J. Buro vadov. studentai, 1968 m.;

78. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 556. *Vilkiautinio kaimas XIX a. pab.-XX a. pr.* Varėnos r., Liškiavos ap. Surinko A. Kėrys, 1974 m.;
79. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 560. *Etnografiniai papročiai ir kt.* Alytaus, Daugų, Varėnos, Eišiškių raj. Surinko A. Vyšniauskaitė, 1956 m.;
80. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 563. *Etnografiniai papročiai.* Anykščių, Utenos, Šilutės r. Surinko A. Vyšniauskaitė, 1960 m.;
81. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 567. *Gyvulininkystė ir namų apyvoka.* Švenčionių r. Piešė G. Marijošiūtė, 1972 m.;
82. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 579. *Varduvos aprašymai įv. temomis.* Plungės r. Surinko K. Bružas, 1974 m.;
83. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 587. *Etnografiniai aprašai įvairiomis temomis.* Anykščių r. Surinko Anykščių r. kraštotyrininkai, 1973 m.;
84. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 587. *Etnografiniai aprašai įvairiomis temomis.* Anykščių r. Surinko Anykščių r. kraštotyrininkai, 1973 m.;
85. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 590. *Svirniškių kaimo istorija (samdinių anketos, senų žmonių pasakojimai, dainos).* Vilkaviškio r. Gauta per Centrinę vaikų ekskursinę – turistinę stotį, 1974 m.;
86. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 592. *Papročiai.* Zarasų r. Gauta per Centrinę vaikų ekskursinę – turistinę stotį, 1974 m.;
87. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 599. *Gyvulininkystė.* Gauta per Centrinę vaikų ekskursinę – turistinę stotį, 1974 m.;
88. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 610. *Aprašai įvairiomis temomis.* Įvairūs r. 1974 m. Surinko L. Piškinaitė-Kazlauskienė, 1974 m.;
89. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 614. *Aprašai įvairiomis temomis.* Akmenės r. Surinko A. Urbienė, 1974 m.;
90. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 62. *Dzūkijos valstiečių papročiai.* Surinko A. Vyšniauskaitė, 1956 m.;
91. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 620. *Viena visame kaime. Autobiografiniai prisiminimai.* Kretingos r. Prisiminimai B. Buivydaitės, 1974 m.;
92. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 621. *Rudaičių kaimo istorija.* Prisiminimai B. Buivydaitės, 1974 m.;
93. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 626. *Kolūkiečių šeimos anketos.* Vilkaviškio r., Šeimenos kol. Surinko Vilkaviškio kraštotyrininkai, 1973 m.;
94. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 642. *Žemelio apylinkių papročiai.* Surinko J. Šliavas, 1976 m.;

95. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 648. *Aprašai įvairiomis temomis*. Raseinių r., Tendžiogala. Surinko P. Šleževičius, 1975 m.;
96. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 649. *Naujausios Lietuvos kaimo gyvenvietės*. Marijampolės, Šakių, Vilkaviškio, Lazdijų raj. Surinko I. Butkevičius. Braižė: A. Graušinius, A. Jarmulka, S. Mėmaitė, G. Kuginis, 1975 m.;
97. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 650. *Naujausios Lietuvos kaimo gyvenvietės*. Įvairūs rajonai. Surinko I. Butkevičius. Braižė: A. Linauskaitė, D. Rakickaitė, N. Karakevičiūtė, A. Kardišius, A. Krivickaitė, 1975 m.;
98. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 651. *Gyvulininkystės aprašai*. Jurbarko, Šilutės, Kėdainių, Pakruojo, Lazdijų, Kapsuko, Vilniaus, BTSR Astravo raj. Surinko R. Merkienė, 1969-70 m.;
99. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 652. *Gyvulininkystės aprašai*. Akmenės, Mažeikių, Ignalinos raj. Surinko R. Merkienė ir A. Albavičiūtė, 1971 m.;
100. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 681. *Joniškėlio apylinkės*. Pasvalio raj., Joniškėlio apyl. Surinko Vilniaus universiteto Kraštotyrininkų klubas, 1974 m.;
101. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 79. *Piešiniai įvairioms temomis: žemdirbystė, matai, gyvulininkystė, žvejyba, bitininkystė, baldai, tapytos skrynios, namų apyvoka, tekstilės technika, kryžiai ir jų viršūnės*. Kaišiadorių, Vievio ir Jiezno raj. Etnografinė ekspedicija. Surinko V. Milius, piešė V. Monkevičius, 1958 m.;
102. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 80. *Piešiniai įv. temomis: žemdirbystė, gyvulininkystė, bitininkystė, amatai, baldai, namų apyvoka, tekstilės technika, kryžiai ir jų viršūnės*. Kuršėnų, Akmenės, Mažeikių ir Telšių raj. Surinko V. Milius. Piešė V. Monkevičius, 1958 m.;
103. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 854. *Kalendoriniai papročiai*. Rokiškio r. Surinko Danutė Daleckaitė ir Stasė Laučiskytė. Vilniaus V. Kapsuko universitetas, Kraštotyrininkų klubas, Panemunėlio ekspedicija, 1979 m.;
104. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 887. *Atsakymas į 5 anketos klausimus „Gyvulių ganymas“*. Nr. 1. Kupiškio r. Surinko Kupiškio r. Virbališkių ašt. mok. Jaunųjų kraštotyrininkų būrelis. Vadovė A. Čiurlytė, 1979 m.;
105. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 892. *Pranas Juozapavičius*. Vėžionys. Prienų r. Jiezno ap. Suriko Pranas Juozapavičius, 1981 m.;
106. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 94. *Piešiniai įvairiomis temomis: žemdirbystė, medžioklė, gyvulininkystė, žvejyba, važis, amatai, namų apyvoka, baldai,*

- tekstilės technika, gelež. kryžiai, margučiai.* Alytus, Lazdijų, Veisiejų raj. Etnografinėje ekspedicijoje. Surinko V. Milius, piešė Mikalina Grabauskaitė, 1959 m.;
107. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 95. *Piešiniai įv. temomis: žemdirbystė, gyvulininkystė, žvejyba, amatai, namų apyvoka, baldai, tekstilės technika, kryžiai, jų viršūnės.* Klaipėdos, Plungės, Priekulės, Rietavo raj. Etnografinė ekspedicija. Surinko V. Milius. Piešė Saulius Ikamas, 1959 m.;
108. Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas. B., 993. *Gyvulių ganymas, šėrimas ir priežiūra.* Rokiškio r., Obelių apyl., Krapiškių k. Surinko I. Butkevičius, 1982 m.;
109. Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynas (LII ES). B., 2337. *Ritualai gyvulių ūkyje: kalendorinis ciklas.* Švenčionių r., Ignalinos r., Zarasų r., Daugpilio r., Latvijos respublika. Surinko regina Kikštaitė-Čičiurkienė, 2009 m.;
110. Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynas. B., 2336. *Baltojo ožio ceremonijos Švenčionių rajone.* Švenčionių r. Surinko Regina Mikštaitė-Čičiurkienė, 2009 m.;
111. Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynas. B., 2348. *Piemenavimo kultūra Lietuvoje: tradicinis ganymas, sovietmečio ir Nepriklausomų laikų ganymas.* Įvairūs Lietuvos rajonai. Surinko Regina Mikštaitė-Čičiurkienė, 2010-2012 m.;
112. Marijampolės laisvalaikio ir užimtumo centro Šunskų kaimo laisvalaikio salės archyvas. Kultūrinių renginių dienoraštis. B., *Piemenų diena.* Jame renginio detalus scenarijus, nurodyta pravedimo vieta (Šunskų kultūrinės ganyklos) bei nuotraukose (30) užfiksuoti renginio momentai su išsamia metrika. Surinkta 1981-05-14.;
113. Nalšios muziejaus Etninės veiklos skyriaus mokslinis fondas (ŠvKM E MF). B., 27. *Prikelkime senolių patirtį iš krašto praeities.* Švenčionių r. Etnografinė ekspedicija *Filantropijos plėtra Mėžionių gatviniame kaime.* Surinko Vanda Stanevičienė, 2003 m.;
114. Nalšios muziejaus Etninės veiklos skyriaus mokslinis fondas (ŠvKM E MF). B., 31. *Etninės kultūros tradicijų tęstinumas Švenčionių r. Modžiūnų gatviniame kaime ir Švenčionių rajono Švenčionių seniūnijos Kvėderiškės, Kretuonių gatviniai kaimai.* Švenčionių r. Surinko Vanda Stanevičienė, 2003 m.;
115. Nalšios muziejaus Etninės veiklos skyriaus mokslinis fondas. B., 39. 38 ap. *Piemenavimo tradicijos Švenčionių rajone* (ŠvKM E MF). Švenčionių r. Surinko Regina Mikštaitė-Čičiurkienė, 2007 m.;
116. Plokščių vidurinės mokyklos muziejaus fondas. Metraštinis *Akimirkos iš gyvulininkystės darbuotojų šventės „Piemenėlio dienos“.* Šakių r. Istorijos ekspozicija. Viso 19 nuotraukų su aprašais iš renginio, 1989 m.;

117. Plokščių vidurinės mokyklos muziejaus fondas. *Metraštis iš rajoninio mechanizuoto melžimo konkurso Antkalnišių komplekso*. Šakių r. Viso 18 nuotraukų.; 1987 m.;

PUBLIKUOTI ŠALTINIAI:

118. *Artojas*. Nacionalinė mokėjimo agentūra (NMA). 2012 m. rugsėjis-spalis. Nr. 2. (79).;
119. *Atvažiuoja Kalėdos: Advento – Kalėdų papročiai ir tautosaka.*/ Parengė: S. Valiulytė, N. Marcinkevičienė ir kt., V., 2000.;
120. *Balys J.* Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993.;
121. *Balys J.* Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai: lietuvių liaudies tradicijos. USA. Silver spring. Lietuvių tautosakos leidykla. 1986.;
122. *Baltic deal – geriausia žemės ūkio praktika aplink Baltijos jūrą 2012.* Lietuvos žemės ūkio konsultavimo tarnyba. 2012.;
123. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai XVI amžius. / Sudarė N. Vėlius, t. II. V., 2001.;
124. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. / Sudarė N. Vėlius, t. III V., 2003.;
125. *Bredelis K.* Piemenys ir ganymo papročiai. Plateliai. V., 1999, p. 322-324.
126. *Bugailiškis P.* Galvijų ganymas ir piemenų būklė. // *Gimtasias kraštas*. Nr. 2, 1935, p. 266-273.;
127. *Bugailiškis P.* Prietarai senovės gyvulių ūkyje. // *Gimtasias kraštas*. Nr. 2/3, 1939, p. 634-639.;
128. *Buračas B.* Gyvulių išgynimo apeigos: Senovės kaimo papročiai. // *Gimtasias kraštas*. Nr. 2, 1934, p. 99-102.;
129. *Buračas B.* Lietuvos kaimo papročiai. V., 1993.;
130. *Buračas B.* Ožys Dievų sniego prašo. // *Naujoji romuva*. Nr. 155, 1933, p. 1023.;
131. *Buračas B.* Piemenėliai šaukia žiemą. // *Ateitis*. Nr. 292, 1943, p. 4.;
132. *Buračas. B.* Kai aš mažas buvau, šile ožius ganiau: Ganymo papročiai Aukštaičiuose. BLKP. V., 1993.;
133. *Burdulis J.* Parduoti metai. // *Aušra*. Nr. 4, 1993, p. 11-13; Nr. 5, p. 16; Nr. 6, p. 21-22.;
134. *Čiurlytė A.* Virbališkiečių darbai. Kupiškio kraštas. V., 1997, p. 286-301.;
135. *Donelaitis K.* Metai. V., Žaltvykslė. 2004.;
136. *Dovydatė M.* Piemenystės atsiminimai. // *Gimtasias kraštas*. Nr. 1(21), V., 1939, p. 534-538.;
137. *Dulaitienė – Glemžaitė E.* Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka. V., 1958.;
138. *Elisonas J.* Ožio ceremonijos. // *Mūsų tautosaka*. T. 2, 1930, p. 126-177.;
139. *Jablonskis I.* Piemenėliai Šiaurės Žemaitijoje XX a. pradžioje. // *Liaudies kultūra*. Nr. 3, 1993, p. 17-19.;

140. *Jarašiūnaitė A.* Ralio, karvute, ralio. // *Liaudies kultūra*. Nr. 3, 1993, p. 15-16.;
141. *Karaliūnienė R.* Ganymas Jonavos krašte XIX a. pab. – XX a. pr. // *Mūsų kraštas*. Nr. 13, 2001, p. 144-145.;
142. *Karmonas. A.* Lietuvos genties didkelis: Šiaurės Rytų Lietuva. Švenčionys, 2005.;
143. *Kašėtienė- Senkutė R.* Gyvulių ganymas, šerimas ir priežiūra. Obeliai, Kriaunos. V., 1998, p. 325-331.;
144. *Kašėtienė- Senkutė R.* Gyvulių ganymas. Sintautai. Žvirgždžiai. V., 1996, p. 132-134.;
145. *Katkus M.* Raštai. V., 1965.;
146. *Kompleksinės paramos reikalavimai.* Žemės ūkio ministerija. V., 2008.;
147. Kupole rožė: Sekminių – Joninių papročiai ir tautosaka. / Parengė: N. Marcinkevičienė, Loreta Mukaitė. V., 2003.;
148. *Lietuva skaičiais 2011.* Statistikos departamentas. V., 2011.;
149. *Lietuvos apskritys 2010.* Lietuvos statistikos departamentas. V., 2011.;
150. *Lietuvos ekonominė ir socialinė raida.* Lietuvos statistikos departamentas. V., 2011 (Nr. 1-12).
151. *Lietuvos statistikos metraštis (2011 m. katalogas).* Lietuvos statistikos departamentas. V., 2011.;
152. *Mano ūkis.* Lietuvos žemės ūkio konsultavimo tarnyba. Kaunas, 1995 m.;
153. *Mažiulis. A.* Rudeninė ožio šventė. // *Ateitis*. Nr. 4, 1938, p. 225 – 226.;
154. *Mickevičius J.* Gyvulių ganymas Žemaitijoje. *Tėvų ir protėvių žemė*. V., UAB „Petro ofsetas“, 2008, p. 169-185.;
155. Pasakoja kupiškėnai. V., Vaga, 1980.;
156. *Paškūnaitė L.* Žadziūnų kaimo piemenys. // *Kraštotyra*. Nr. 24, 1990, p. 71-74.;
157. *Pretorijus M.* Prūsijos įdomybės arba Prūsijos regykla. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. t. III. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 100-323.;
158. Piemenėlių šventė Veliuonoje. // *Žvaigždė*. Nr. 43 (714), 1958, p. 3.;
159. *Rudzinskis Z.* Kaip mes ganome galvijus. // *Žvaigždė*. Nr. 60 (627), 1957, p. 2.;
160. *Sčesnulevičius K.* Kaimo piemenys ir ganymas Valkininkų apylinkėse (Vilniaus krašte). // *Gimtasai kraštas*. Nr. 1-2 (17-18). Sausis-birželis, 1938, p. 229-236.;
161. *Stankūnas R.* Kolektyvinis gyvulių ganymas Lietuvos kaime XX a. pradžioje. // *Kraštotyra*. Nr. 24, 1990, p. 58-70.;
162. *Statkevičius V.* Gyvulių ganymas. Šilališkiai: darbai ir papročiai. Vilnius „Mokslas“, 1992, p. 35-42.;
163. *Šliavas J.* Žemimelio apylinkės. Kaunas: Šviesa, 1985, p. 85–86.;
164. *Švogžlys P.* Linksma „piemenėlių šventė“. // *Žvaigždė*. Nr. 67 (5375), 1957, p. 3.;

165. *Trinka V.* Piemenavimas Ramonaičiuose. Lygumai, Stačiūnai. V., 2001, p. 536-538.;
166. *Tuskenytė O.* Ožkos vedimas aplink beržą. // *Anykščiai*. Nr. 3, 1992, p. 39.;
167. *Ūkių veiklos rezultatai 2009*. Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas. V., 2010.;
168. *Ūkių veiklos rezultatai 2010*. Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas. V., 2011.;
169. *Ūkių veiklos rezultatai 2011*. Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas. V., 2012.;
170. *Ūkių veiklos rezultatai 2012*. Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas. V., 2013.;
171. *Urbienė A.* Gyvulių ganymas ir priežiūra Veikšnių apyl. Zaventės kaime. // *Kraštotyra*. 1975, p. 195-197. ;
172. *Varašinskas K.* Piemenėlio darbai ir vargai. // *Mūsų kraštas*. Nr. 2, 1994, p. 92-96.;
173. Velykų rytą lelija pražydo. / Parengė N. Marcinkevičienė, L. Sungailienė, A. Vakariniene. V., 2006.;
174. Žemės ūkis. Lietuvos žemės ūkio konsultavimo tarnyba. Kaunas, 1995.;
175. *Žvaigždė*. Nr. 51 (618), Birželio mėn. 29 d, 1957, p. 2.;

LITERATŪRA:

176. *Apanavičius R.* Pirmykštės bendruomenės išrinktasis? Kerdžius ir jo įvaizdis Šiaurės Europoje. // *Darbai ir dienos*. Nr. 11 (20), 1999, p. 17-25.;
177. *Apanavičius A.* Tradiciniai muzikos instrumentai lietuvių ganymo papročiuose. // *Lietuvių liaudies papročiai*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1991.;
178. *Apanavičius R.* Gyvulių ganymas ir piemenų muzikos instrumentai. // *Lydos krašto lietuviai*. t. 1. K., 2002, p. 309-315.;
179. *Apanavičius R.* Kerdžiaus „triūba“ ir kerdžiaus stereotipas Šiaurės Aukštaitijoje. // *Etografiniai tyrinėjimai Lietuvoje*. 1988, 1989, 1990. p. 114-122.;
180. Auka. *Lietuviškoji enciklopedija*. Kaunas. t. 2. 1934, p. 147–156.;
181. *Bairauskaitė T.* Lietuvos totoriai XIX amžiuje. Vilnius: Mintis, 1996.;
182. *Balsys R.* Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro. Klaipėda, 2006.;
183. *Balsys R.* Lietuvių naminių gyvulių ir paukščių dievybės: nuo apeigos iki prietaro. // *Liaudies kultūra*. Nr. 5, 2005, p. 17-30.;
184. *Bauer G.* Hütung und Hirtenleben – Ökonomische und Sociale Aspekte, Organisation. Hirten – herden-hütungsbrauch. Hirtenkultur in Litauen. 2005, p. 39-60.;
185. *Benediktas P., Bliznikas S. ir kt.* Galvijų ganymas įvairaus dydžio ūkiuose. *Gyvulių ūkis*. Kaunas: Aušra. 2001, p. 38-41.;
186. *Benediktas P., Paulauskas E.* Galvijų ganymas įvairaus dydžio ūkiuose. // *Galvijų ūkis*. Kaunas: Aušra. 2001, p. 38 – 41.;

187. *Biedermann H.* Naujasis simbolių žodynas. V., Mintis, 2002.;
188. *Čepaitienė A.* Atgaivinant etninį tapatumą: individas, simbolis, vieta. Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studija. t. 1(10). Vilnius: LII., 2001, p. 167-198.;
189. *Čiubrinskas V.* *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. 2007.;
190. *Daugirdas V.* Kultūros reiškinių difuzija: teritoriniai aspektai. / Rytų Europos kultūra migracijos kontekste. Tarpdalykiniai tyrimai./ Sudarė I. R. Merkienė. Kaunas. 2007, p. 35-48.;
191. *De Munck V. C.* Kultūros tyrimai: patirtis ir apibendrinimai. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. 2008.;
192. *Dundulienė P.* Duona lietuvių buityje ir papročiuose. K., 1989. ;
193. *Dundulienė P.* Lietuvių etnografija. V., 1982.;
194. *Dundulienė P.* Lietuvių etnologija. V., 1991.;
195. *Dundulienė P.* Lietuvių šventės, tradicijos, papročiai, apeigos. V., 2005.;
196. *Dundulienė P.* Senieji lietuvių šeimos papročiai. V., Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. 2005.;
197. *Emanuel le Roy Ladurie.* Montaju: gyvenimo būdas ir gyvenimo samprata: nuo gestų iki mitų. II dalis. V., 2005, p. 97-175.;
198. *Etnografija.* Nr. 11, V., 2001.;
199. *Fetterman D.* *Ethnography. Step by Step.* Second Edition. London. 1997.;
200. *Gučas A.* Vaiko psichologija. Kaunas: Šviesa. 1981.;
201. *Jonutytė J.* Tradicijos sąvokos kaita. Vilnius: Vilnius universitetas. 2011, p. 7-8.;
202. *Kalnius P.* “Kitokie” tarp “savų”: Lietuvos etnografinių grupių stereotipai. Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studija. t. 2(11). Vilnius: LII. 2002, p. 23-52.;
203. *Kalnius P.* Aukštaitijos ir Žemaitijos paribio vietinių gyventojų savimonė. Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studija. t. 6(15). Vilnius: LII. 2006, p. 95-121.;
204. *Kalnius P.* Statistikos taikymas etnologijoje. Kaunas. 1999.;
205. *Kargaudienė A.* Lietuvių tautodailės ir etnokultūros metmenys. K., 1997.;
206. *Karvelis D.* Religinės ir tautinės mažumos Radvilų Biržų kunigaikštystėje XVI–XVII amžiuje // *Biržų istorijos apybraižos.* Vilnius: Danielius. 2006, p. 89-114.;
207. *Karvelis D.* Žydai, karaimai ir totoriai Radvilų Biržų kunigaikštystėje XVI a. pabaigoje – XVII a. pirmojoje pusėje. // *Žiemgala.* Nr.2, 2002, p. 10-15.;

208. *Kerbelytė B.* Slavų folkloras. Kaunas: VDU. 2012.;
209. *Kirda A.* Ustovas. // *Liaudies kultūra*. Nr. 3, 1993, p. 16-17.;
210. *Kiškienė E.* Uteniškių keiksmi. Nr. 893, 2008.;
211. *Klimka L., Seliukaitė I.* Kalendoriniai papročiai Adutiškio apylinkėse. *Adutiškio kraštas* Sudarytoja V. Balčiūnienė. V., 2003.;
212. *Klimka L.* Tautos metai. Vilnius: Petro ofsetas. 2008, p. 333–335.;
213. *Kotrybutiak Z. J.* Hodowala zwieżąt domowych i pasterstwo w wileńskim i nowogródzkim. Wilno. 1936, p. 32.;
214. *Kričinskis S.* Lietuvos totoriai. Istorinės ir etnografinės monografijos bandymas. Iš lenkų kalbos vertė Tamara Bairašauskaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 1993, p. 215–217.;
215. *Kudirka J.* Jurginės. V., 1990.;
216. *Kudirka J.* Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos. V., 1993.;
217. *Klein M., Bauer G. (Hg.)*, Hirten – Herden – Hütungsbrauch: Hirtenkultur in Litauen, Münster: Monsenstein und Vannerdat. 2005.;
218. *Lietuvių etnografijos bruožai.* / Sudarė A. Vyšniauskaitė. V., 1964.;
219. *Lietuvos naikinimas ir tautos kova 1940 – 1998 m.* / Sudarė I. Ignatavičius. V., 1999.;
220. *Marčiauskas S.* Šunažolinio žolyno naudojimo bei priežiūros poveikis ganyklai. // *Gyvininkystė. Mokslo darbai*. 1998, p. 70-82.;
221. *Mardosa J.* Krikščionybės elementai lietuvių talkose. // *Liaudies kultūra*. Nr. 2. 1996, p. 26-30.;
222. *Mardosa J.* Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos verbos: liaudiško pamaldumo raiška XX a. antroje pusėje – XXI a. pradžioje. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla. 2009, p. 134 – 150.;
223. *Merkienė I. R.* Atmosferos „valdymo“ būdai Lietuvoje XX a. pirmoje pusėje. Etnokultūrinio tapatumo savybės. / *Etninė raiška ir tapatumo išraiška*. V., 1999, p. 208 – 222.;
224. *Merkienė I. R.* Lokalinė kultūra istorijos ir geografijos kontekste. // *Lietuvos etnologija*. V. LII. Nr. 7(16), 2007, p. 39-56.;
225. *Merkienė I. R.* Gyvulių ūkis. Lokalinės kultūros universalumas ir savitumas./ *Lietuvių valsčiai. Muslininkai. Kernavė. Čiobiškis*. V., 2005, p. 864-877.;
226. *Merkienė I. R.* Išginimo ritualų analogijos bei arealai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje: (XIX a. antroji – XX a. pirmoji pusė) // *Iš lietuvių etnogenezės*. V., 1981, p. 100 – 111.;
227. *Merkienė, I. R.* Gyvulių ūkis XVI a. – XX a. pirmoje pusėje: etninės patirties ištakos. Vilnius. 1989.;

228. *Merkienė I. R.* Between Copyright and Privacy: The experience of Ethnographic Research Ethnics in the 20th Century Lithuania. *Pro Ethnologia* 13, Ethnics in Cultural Studies. Tartu. 2002, p. 103-113.;
229. *Mickevičius J.* Tėvų ir protėvių žemė. V., UAB „Petro ofsetas“. 2008.;
230. *Mikškaitė – Čičiurkienė R.* Piemenavimas. *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*/ V. Savoniakaitė. Vilnius: LII leidykla. 2011, p. 330 – 334.;
231. *Mikškaitė-Čičiurkienė R.* Kai kurie piemenų kasdienybės bruožai XIX a. pabaigos - XX a. Aukštaitijoje. // *Liaudies kultūra*. Nr. 3, 2009, p. 28-36.;
232. *Mikškaitė-Čičiurkienė R.* Kategorija piemuo socialinės kultūrinės klasifikacijos principas. *LKMA Metraštis XXXIII 2010*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija. 2010, p. 133-154.;
233. *Mikškaitė-Čičiurkienė R.* Piemenavimas Švenčionių krašte XX a. Švenčionys: UAB „Firidas“. 2007.;
234. *Mikškaitė-Čičiurkienė R.* Žiemos šaukimo ritualas. // *Žiemgala*. Nr. 1, 2010, p. 28-33.;
235. *Milius V.* Gyvulininkystė. Lietuvių etnografijos bruožai. V., 1964, p. 90-108.;
236. *Milius V.* Kasdienybės darbų paskirstymas Lietuvos kaime XIX a. antroje pusėje – XX a. pirmoje pusėje. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studija*. t. 5(14). Vilnius: LII. 2005.;
237. *Milius V.* Žiemos šaukimo ceremonijos. Lietuvių etnografijos bruožai. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. 1964, p. 104–105.;
238. *Milius V.* Pirmosios gyvulių išginimo dienos papročiai. // *MADA*. t. 1. 1962, p. 197 – 208.;
239. Mitologijos enciklopedija. Pasaulio tautų mitologinės būtybės ir vaizdiniai. t. 1. V., Vaga. 1997.;
240. *Morkūnas V.* *Nuo tamsos iki tamsos*. V., 1977.;
241. *Motuzas A.* Kerdžiaus triūba. Piemenavimo tradicijos Dzūkijos pietryčiuose. // *Liaudies kūryba*. V., 1992, p. 57-64.;
242. *Löfgren O.* Past and Present in European Ethnology: A Swedish Perspective”. *Lietuvos etnologija: . socialinės antropologijos ir etnologijos studija*. t. 1(10). Vilnius: LII. 2001, p. 97.;
243. *Povilaitis B.* Žemės reformos ir ūkininkijos raidos ekonominės peripetijos. // *Žemės ūkio mokslai*. Nr. 1, 2007, p. 48-60.;
244. *Savukynas V.* „Maištininko“ figūros susiformavimo prielaidos postkomunistinėje erdvėje: Lietuvos atvejis. Dabartinės Lietuvos kultūros raidos tendencijos. Vertybiniai virsmai. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas. 2007.;

245. *Stankuvienė I.* Tradicinė Lietuvos kaimo dorovinė kultūra bei tradicinis ugdymas: idealusis ir realusis aspektai. Tiltai. Priedas. Edukologija: problemos ir perspektyvos. Nr. 11, 2002.;
246. *Stundžienė B.* Medžių simbolika dainose. // *Darbai ir dienos*. Nr. 3 (12), 1996, p. 27-28.;
247. *Šaknys Ž.* Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje. Vilnius: Pradai. 1996.;
248. *Šaknys Ž.* Kalendoriniai ir darbo papročiai XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje. Jaunimo vakarėliai. Vilnius: Diemedis. 2001.;
249. *Šmitas P.* Latvių mitologija. 2004.;
250. *Talve I.* Finnish folk Culture. Helsinki., Finish literature sočiety. 1997.;
251. *Thomas K. Schippers.* “Nuo daiktų prie ženklų: keičiant materialinės kultūros tyrinėjimo perspektyvas Europoje. Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studija. t. 6(15), Vilnius: LII. 2006, p. 31-44.;
252. *Tininis V.* Antroji kolektyvizacija: vienkiemų naikinimas. / Lietuva 1940 – 1990. V., 2005.;
253. *Tininis V.* Kolektyvizuoto kaimo padėtis. / Lietuva 1940. V., 2005.;
254. *Tininis V.* Lietuviai SSRS plėšiniuose ir statybose / Lietuva 1940 – 1990. V., 2005.;
255. *Urbanavičienė D.* Lietuvių apeiginė etnochoriografija. Vilnius, Lietuvos muzikos akademija. 2000.;
256. *Urbanavičienė D.* Vasaros ciklo lietuvių etnochoreografija. // *Liaudies kultūra*. Nr. 5, 1997, p. 42-45.;
257. *Vansevičius S.* Lietuvos valstiečių teisinė padėtis po 1861 m. reformos įvykdymo. / Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. 1957.;
258. *Vasiliauskas R.* Lietuvių liaudies pedagogika – jaunosios kartos socializacijos fenomenas. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas. 2006.;
259. *Vasiliauskas R.* Piemenavimas. Vaiko branda. Šiaurės Lietuvos kultūros paveldas. Papročiai. t. 1. Kaunas. 2007, p. 37-50.;
260. *Victor C. de Munck.* Kultūros tyrimai: patirtis ir apibendrinimai. 2008. Kaunas: VDU.
261. *Vyšniauskaitė A.* Kryžiaus ženklas lietuvių liaudies papročiuose. // *Liaudies kultūra*. Nr. 5, 1997, p. 5-7.;
262. *Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukšytė-Šaknienė R.* Lietuvių šeima ir papročiai. Vilnius: Mintis. 2008.;
263. *Дурасов Г. П.* Обряды, связанные с обиходом скота в сельской общине каргополья в XIX – начале XX в. Русский семейный и общественный быт. Москва. „Наука“. 1989, с. 336.;
264. *Зеленин Д. К.* Восточнославянская этнография. Москва. 1991.;

265. *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы/ Весенние праздники.* Издательство Наука Москва. 1977, с. 96.;
266. Крулгый год. Пуский земледельческий календарь. Москва, Правда. 1991, с. 168-176.;
267. *Ребов В.* Молитва скоту.// Олонецкий сборник. Петрозаводск. Вып. 2, 1986, с. 49-53.;
268. *Соколова В. К.* Весенне-летние календарные обряды русских украинцев и белорусов. Издательство Наука Москва. 1979, с. 155-184.;
269. *Улаццл Н. Н.* Скотоводство в Литве и Западной Белоруссии (1811-1861гг.) // Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР. М., т.4, 1960. с. 139-172.;
270. *Шаровалова Г. Г.* Егорьевский цикл весенних календарных обрядов у славянских народов и связанный с ними фольклор. // Фольклор и этнография: Обряды и обрядовый фольклор. Ленинград. 1974, с. 130-131.;
271. *Этнография восточных славян.* Очерки традиционной культуры. Москва, „Наука“. 1987, с. 387.;

INTERNETINIAI ŠALTINIAI:

272. <http://lkz.mch.mii.lt/identitetas/piemuo>.
273. <http://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/U/uzuoganimis>. Žiūrėta: 2013-09-12.;
274. <http://stat.gov.lt>. Žemės ūkio surašymai. Lietuvos statistikos departamentas. Žiūrėta: 2013-06-20.;
275. Žemės ūkio surašymai. Lietuvos statistikos departamentas. <http://stat.gov.lt>. Žiūrėta: 2013-02-05.;
276. http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=893&kas=straipsnis&st_id=15978. Žiūrėta: 2012-04-22.;
277. Etninės kultūros plėtros valstybinė 2010 – 2014 m. programa. LRS (<http://www3.lrs.lt>). Žiūrėta: 2011-11-03.;
278. www.zum.lt. Žiūrėta: 2012-07-30.;
279. www.paramakaimui.lt. Žiūrėta: 2012-07-30.;
280. www.nma.lt. Žiūrėta: 2012-07-30.;
281. www.kaimotinklas.lt. Žiūrėta: 2012-07-30.;
282. <http://www.ekoagros.lt>. Žiūrėta: 2012-07-30.;
283. Valstybinė maisto ir veterinarijos tarnybos veikla: maisto sauga, valstybinė maisto kontrolė, maisto produktai, maisto ženklinimas, maisto priedai, genetiškai modifikuotas maistas. Žiūrėta: 2013-04-11.

PRIEDAI

PRIEDAS NR. 1. Klausimynas „Piemenavimo kultūra Lietuvoje“

SUDARĖ: Regina Mikštaitė - Čičiurkienė, Vytauto didžiojo universitetas. 2009 m. Kaunas.

Klausimynas skirtas Lietuvos, ritualinės elgsenos elementų atskleidimui gyvulių ūkyje kalendoriniame cikle, tyrinėjimams. Aprėpus visą kalendorinį ciklą, galime išskirti du periodus: šiltąjį (vėlyvo rudens/ žiemos/ ankstyvo pavasario, kuomet gyvuliai yra savoje saugioje erdvėje ir prižiūrimi šeimininkų – nuo Šv. Mykolo iki Šv. Jurgio) ir šiltąjį (vėlyvo pavasario/ vasaros/ ankstyvo rudens, kuomet gyvuliai yra svetimoje jiems nesaugioje erdvėje ir prižiūrimi samdytų piemenų, kuriems gyvuliai nėra nuosavybė – nuo Šv. Jurgio iki Šv. Martyno). Vadinasi, išskiriamos dvi pagrindinės grupės susijusios su gyvulių priežiūra: gyvulių savininkai ir ganytojai (piemenys). Anketos pagalba siekiama atskleisti gyvulių augintojų (gyvulių savininkų) bei gyvulių ganytojų (piemenų) apeigas susijusias su gyvulių apsauga ir pan., kalendoriniame cikle, kurių pagrindinę esmę sudaro, elementai: apeiginis maistas, tikėjimai, apeigos, burtai, magiška prasmę turintys žodžiai, raganavimai bei kita.

ŽINIOS APIE PATEIKĖJĄ (pateikėjui pageidavus, gali būti anoniminė)

- I. Žinių pateikėjo vardas, pavardė (mergautinė pavardė), gimimo metai.
- II. Žinių pateikėjo (- jos) gimimo vieta (miestas, miestelis, kaimas, parapija). Kokiose vietose gyveno vėliau? (Nurodyti kuriais metais persikėlė).
- III. Gyvenate (Aukštaitijoje, Žemaitijoje, Dzūkijoje, Suvalkijoje, Mažojoje Lietuvoje) – tinkamą pabraukite.
- IV. Vietovė ir laikotarpis apie kurį pasakojama.
- V. Žinių pateikėjo (- jos) tautybė ir tikyba.
- VI. Žinių pateikėjo (- jos) išsilavinimas.
- VII. Jūsų profesija ir užsiėmimas.
- VIII. Klausimų užpildymo data ir vieta.

I. BENDRI KLAUSIMAI APIE PIEMENAVIMĄ:

1. Ar Jūsų kaime ganė/ gano gyvulius? Iki kada?
2. Ar bendrai ganydavo kaimas gyvulius, ar kiekvienas savo atskirai? Kodėl taip darė?
3. Kiek piemenų ganydavo bandą?
4. Kokio amžiaus pradėdavo ir baigdavo piemenauti (berniukai bei mergaitės)?
5. Kas sprendavo kaime ar reikia samdyti kerdžių ir kuo atsilyginti jam už gyvulių ganyimą?

6. Kokiais kriterijais vadovaujantis buvo renkamas kerdžius: patirtis, amžius, muzikalumas ar pan.?

7. Kaip sudera piemenis?

8. Ar piemenys turėdavo laisvų dienų ganymo metu? Kokios jos (šventinės ar savaitgaliai)?

9. Ar kerdžius ir piemenys privalėdavo atlyginti žalą šeimnininkams už kritusius gyvulius bei nuostolius, kuriuos padaro gyvuliai dėl piemenų kaltės?

II. PIRMOJI GYVULIŲ IŠGINIMO DIENA - JURGINIŲ DIENA

10. Kada Jūs/ Jūsų kaime pirmą kartą išgindavot/ išgenat gyvulius į ganyklas?

11. Ar Šv. Jurgis laikomas gyvulių globėju? Kodėl?

12. Kokias aukas tą dieną žmonės aukoja? Dėl ko taip daro?

13. Kaip apsirengia šeimnininkai pirmą kartą išgindami gyvulius iš tvarto? Kodėl?

14. Kokius veiksmus atlieka šeimnininkai išgenant gyvulius iš tvarto:

- a) aprūko gyvulį;
- b) iš tvarto išvaro su verba;
- c) apmuša gyvulį per strėnas;
- d) pašventina šventu vandeniu ir peržegnoja;
- e) deda po slenksčiu kiaušinius;
- f) užrakina spyną,
- g) pakloja virvę, kad gyvuliai per ją pereitų;
- h) ką dar daro?

15. Plačiau papasakokite kaip ir kodėl taip darė? [iki kokių metų].

16. Kokių tikėjimų, spėjimų ar gal būrimų laikėsi pirmąją gyvulių išginimo dieną?

17. Kaip šeimnininkai apsaugo savo gyvulį nuo blogų akių/ apraganavimo:

- a) ant ragų užriša raudoną skudurėlį;
- b) po uodega pririša gabalėlį džiovintos gyvatės;
- c) karvei sugirdo gyvatės nuovirą;
- d) apiplauna karvės snukį šlapimu;
- e) įgrežia į ragą specialius augalo, turinčio apsauginių galių (ko dar galima įdėti);
- f) kaip dar galima apsaugoti gyvulius.

18. Papasakokite plačiau kaip tai galima padaryti.

19. Ar šią dieną šeimnininkai laikosi kokių nors draudimų, galinčių užtikrinti gyvulių gerovę?

20. Gal kaip nors ypatingai šią dieną gyvuliai perduodami piemenims? Kaip?

21. Kokia būna piemenų apranga pirmąją gyvulių išginimo dieną? Kodėl?

22. Ar piemuose grojo specialiu tai dienai skirtu muzikiniu instrumentu? Kodėl?

23. Kas tą dieną buvo piemenims draudžiama:

- a) galąsti peilį;
- b) laužyti žalių krūmų šakeles;
- c) mušti vytele gyvulį;
- d) ką dar žinote.

23. Dėl ko buvo draudžiama taip elgtis?

24. Kaip tą dieną elgiasi šeimininkai su pirmus metus ganančiu piemeniu? Kodėl?

25. Kaip su tokiu piemeniu elgiasi kerdžius ir vyresni piemenys?

26. Kokių tikėjimų laikosi piemenys ganykloje pirmąją gyvulių ganymo dieną?

27. Kaip šeimininkai sutinka bandą vakare, pirmą ganymo dieną:

- a) sutinka tarpuvartėje;
- b) aplieja piemenis vandeniu;
- c) vaišina;
- d) padėkoja;
- e) ar kaip kitaip daro.

28. Kokį maistą duoda piemeniui pargynus gyvulius iš ganyklos? Kodėl?

29. Ar duodami piemeniui nauji drabužiai? Kodėl?

30. Ar buvo keliamos vaisės skirtos pirmajai gyvulių išginimo dienai? Kodėl?

31. Gal žinote kokių tikėjimų, spėjimų, būrimų būsimam sėkmingo ganymo sezonui?

V. DIDŽIOJI PIEMENŲ ŠVENTĖ - SEKMINĖS (pagal regioną: Šeštinės, Devintinės)

32. Kiek dienų Jūsų apylinkėse švėsdavo Sekminės? Iki kada taip buvo?

33. Ką piemenims, ganymo metu, reiškė Sekminės?

34. Ar per Sekmines baigdavosi piemenavimas paskutinius metus ganančiam piemeniui?

35. Kaip tuomet piemuo pažymėdavo šią dieną?

36. Kaip Jūsų apylinkėse vadindavo piemenį pramigusį Sekminių rytą?

37. Ar per Sekmines piemenys grodavo koku nors muzikos instrumentu? Kada?

38. Ar piemuo apsirengdavo švariais/ naujais drabužiais išgenant gyvulius į ganyklą? Kodėl?

39. Ar Jūsų apylinkėse piemenys vainikuodavo karves? Kada (išvakarėse/ Sekminių dienoje; ryte/ į vakarą)?

40. Iš ko buvo pinami gyvuliams vainikai? Kodėl?

41. Gal prisimenate kokius tikėjimus susijusius su vainikais:

- a) dedamos geltonos gėlės, kad grietinė geltonesnė būtų;
- b) ant vainiko dedami sijono pažemiai (padalkės), kad lengviau karvė veršiuotųsi;
- c) kad karvės vaikščiotu ratu ir niekur nesiskirstytų;

- d) kad karvės pieno daugiau duotų;
- d) gal dar žinote.
42. Ar piemenys vainikuojant išskirdavo melžiamas karves, prieauglį bei bulių? Kaip ir kodėl?
 43. Kas iš piemenų apvainikuoja bulių? Kodėl?
 44. Kaip šeimininkai sutikdavo Sekminių vakare piemenis?
 45. Ar parginusį bandą piemenį laisto vandeniu? Kodėl?
 46. Kokias vaišes piemenims duodavo šeimininkė už karvių apvainikavimą? Kodėl?
 47. Ar duoda piemeniui naujus drabužius? Kodėl?
 48. Gal kaip kitaip atsidėkodavo šeimininkai piemeniui už karvių vainikavimą? Kaip?
 49. Ar Jūsų kaime piemenys ganykloje keldavo puotą? Kaip ji vadinosi?
 50. Kas ir kaip rinkdavo vaišes piemenų puotai? Kodėl?
 51. Iš kokių vaišių ji susidėdavo? Kodėl?
 52. Kur ir kaip gamindavote vaišes? Kodėl?
 53. Koku metu ir kur valgydavote šias vaišes?
 54. Kas dalyvaudavo šiose vaišėse? Kam buvo draudžiama jose dalyvauti?
 55. Ar piemenys šią dieną lauke atlikinėjo kokias apeigas, kad gyvuliai būtų sveiki ar pan.?
Kaip?
 56. Kaip piemenys švėsdavo kitą Sekminių dieną? Kaip ji vadinosi?
 57. Gal dar žinote kokius nors tikėjimus, draudimus susijusius su Sekminių diena?

VII. VISI ŠVENTIEJI – GANYMO UŽBAIGIMAS

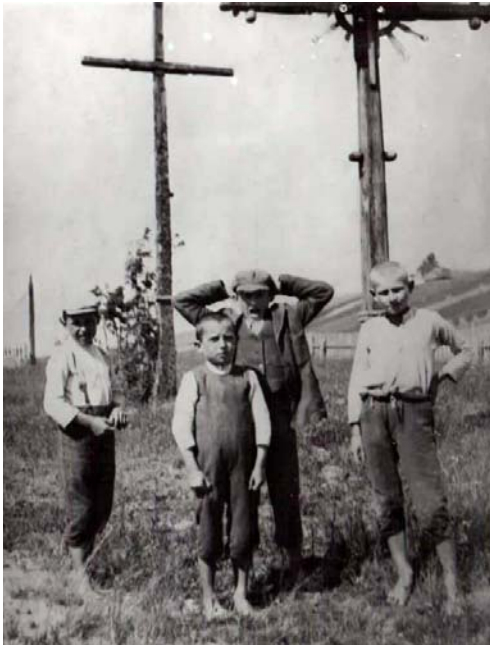
58. Kada Jūsų apylinkėse baigdavo ganyti gyvulius Kodėl?
59. Iš ko piemenys spėdavo apie artėjančią žiemą?
60. Ką darydavo piemenys, kad greičiau ateitų žiemą:
 - a) šaukdavo žiemą kaip nors;
 - b) dainuodavo dainas;
 - c) kalbėdavo užkeikimus;
 - d) kita.
61. Ar vesdavote baltą ožį/ aviną ar kitos spalvos kitą gyvulį, aplink beržą norėdami, kad greičiau pradėtų snigti?
62. Kokią dieną tai atlikdavo? Kodėl?
63. Kas buvo šios apeigos iniciatorius: kerdžius ar piemenys? Kodėl?
64. Iš kur jis sužinojo apie tai: senelių, tėvų, vyresniųjų brolių/ seserų, draugų, kaimynų ar pan.
65. Ar buvo svarbus paros metas atliekant šią apeigą? Kodėl?
66. Pagal kokius kriterijus išsirinkdavote gyvulį šiai apeigai atlikti?

67. Ar buvo gyvulys kaip nors puošiamas? Kaip?
68. Ar nupindavote gyvuliui pavadi, pavyzdžiui iš karklo žievės, eglės šakų ar panašiai? Kodėl?
69. Kaip tempdavote ožį ar kitą gyvulį aplinkui beržą? Kodėl?
70. Ar buvo svarbi saulės kryptis? Kodėl?
71. Kiek kartų reikėjo ožį apvesti aplinkui beržą? Kodėl?
72. Ar vesdami ožį sakydavote kokius nors tai apeigai skirtus žodžius? Kokius?
73. Ar mušdavote ožį norėdami, kad jis bliautų? Kodėl?
74. Ar ožio bliovimas reikšdavo gal, kad šis Dievo prašo sniego?
75. Ar žiūrėdavote ožiui į akis ir iš to sprendavote ar greitai snigs? Paaiškinkite.
76. Kiek kartų ar kitaip buvo kartojama ši apeiga ir kodėl?
77. Ar kurdavote laužą specialiai šiai apeigai atlikti? Kodėl?
78. Gal naudojote šioje apeigoje žibintus ar kokius nuodėgulus, ar ką kitą?
79. Kokią padėtį užimdavo vyriausias piemuo ir kaip jis buvo vadinamas:
- Vadovavo apeigai;
 - skaitydavo visiems pamokslą;
 - kita.
80. Koku metu tai pradėdavo daryti (apeigos pradžioje, eigoje ar pabaigoje)? Kodėl?
81. Ar lipidavo į medį sakyti pamokslo, ar tiesiog stovėjo ant žemės?
82. Gal prisimenate ką kalbėdavo tas piemuo?
83. Ar buvo sakoma kokia nors žegnonė prieš ar po pamokslo? (Pvz. „*Vardan šarkų. Čia nieks, čia grieks, čia visa pakūta*“).
84. Ką apeigos metu darydavo kiti piemenys?
85. Koks pirmus metus ganančio piemens vaidmuo šioje apeigoje?
86. Kas įsikasdavo į ožio uodegą einant iš paskos? Gal tokį piemenį išsirinkdavo burtais?
87. Jei piemenų tarpe būdavo mergaičių, koks buvo jų vaidmuo šioje apeigoje? Kodėl?
88. Jei ganėte su kerdžiumi, kaip jis tuomet elgdavosi?
89. Ar šią apeigą atlikdavote slaptai ar ne? Kodėl?
90. Kaip elgdavosi šeimnininkai, tėvai sužinoję, kad bus atliekama ši apeiga?
91. Ar šeimnininkės sužinojusios, kad jų ožys šios apeigos centrinė figūra, piemenims duodavo kokių vaišių? Kodėl?
92. Ar po šios apeigos tikrai iškrisdavo sniegas?
93. Ar tikėjote, kad būtent dėl šios atliktos apeigos iškrito sniegas?
94. Jeigu neiškrisdavo, kaip vertindavote tą apeigą?
95. Gal piemenys atlikinėjo ir kitokius veiksmus paskutinę ganymo dieną? Kokius?
96. Kaip šeimnininkai sutikdavo bandą ir piemenis paskutinę ganymo dieną? Kodėl?

PRIEDAS NR. 2. PIEMENŲ KASDIENYBĖ

Pav. Nr. 1. Piemenys eina pietų. Kretingos apskr., Kartenos v., Baublių k. 1931 m. LII Neg. Nr. 3968 KVDM

Pav. Nr. 2. Piemenys. Kretingos apskr., Kartenos v., Baublių k. 1931 m. LII Neg. Nr. 3965 KVDM

PLOKČIŲ KOLŪKIO GANOMŲ KARVIŲ BANDA IR Kerdžius 1986 M. (ŠAKIŲ R.)

Pav. Nr. 3.

Pav. Nr. 4.

Pav. Nr. 5.

Pav. Nr. 6. Kerdžius A. Orintas prisiminimais dalinasi apie kolūkio bandos ganymą ir jo ypatumus. 2010 m. Plokščiai Šakių r. (Nuotraukos autorė R. Mikštaitė-Čičiurkienė)

PLOKŠČIŲ BENDROVĖS KEDŽIAI 2010 M.

Pav. Nr. 7. Algimantas Matulis. G. 1954 m. gim. Plokščiuose, Šakių r. Kerdžiauja Plokščių bendrovėje. Plokščių kolūkyje pradėjo dirbti nuo 1977 metų.

Pav. Nr. 8. Algimantas Matulis su porininku kerdžiumi Gintu Vaitkevičiumi (g. 1965 m. gim. Brazdų k., Šakių r. Kerdžiauja nuo 1989 m.)

ŽEMĖS ŪKIO BENDROVĖS BAUŠIAI ŠĖRIKAI IR JŲ KASDIENYBĖ, 2011 M. (BAUŠIŲ
K., ŠALČININKŲ R.)

Pav. Nr. 9. Tadeuš Navaslovskij, g. 1977 m. gim. Bauškių k., Šalčininkų r. Dirba Žemės ūkio bendrovėje šeriku (gano karves).

Pav. Nr. 10. Ganykloje su šeriku Vatslov Gedroit (g. 1962 m., gim. Mikantonių k., Šalčininkų r.) etnologė Regina Mikštaitė-Čičiurkienė.

GANYKLOJE NAUDOJAMI ELEKTRINIAI PIEMENYS (MAITINAMI AKUMULIATORIUMI IR ASPAUGOTI NUO DRĖGMĖS) (Žemės ūkio bendrovė *Baušiai*, 2011 m.)

Pav. Nr. 11.

Pav. Nr. 12.

Šerkšnių k. Mažeikių r. ūkininko Vido Šakėno elektrinis piemuo, maitinamas akumuliatoriumi (kairėje). Ūkininko Rastislav Šiškovsky elektrinis piemuo, maitinamas elektros srove (dešinėje).

Pav. Nr. 13.

Pav. Nr. 14.

... Kerdziū kerdziūmi išrinktas
Albertas Klusas

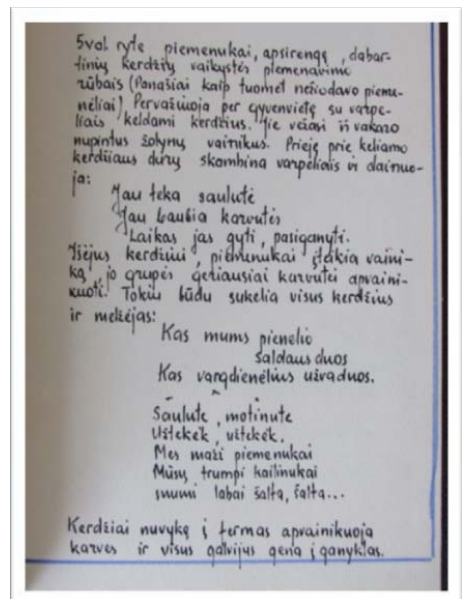
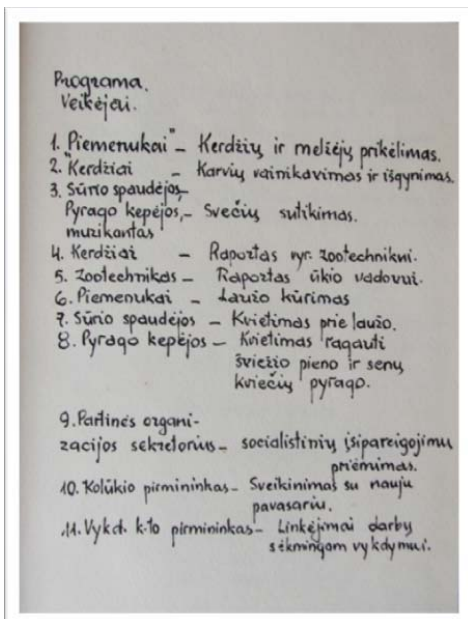
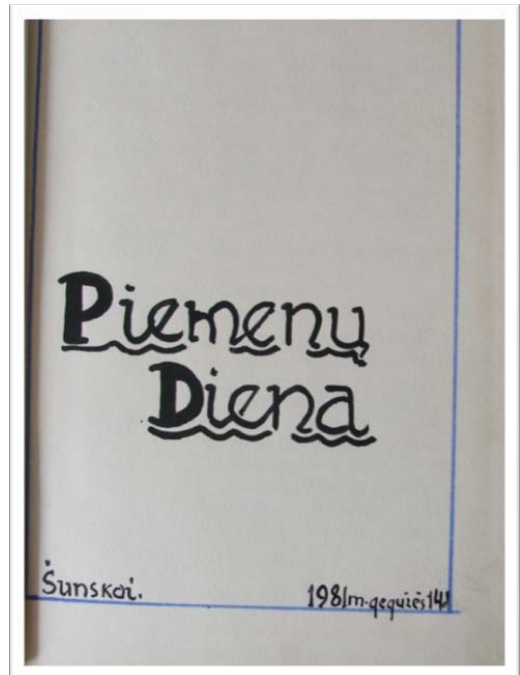
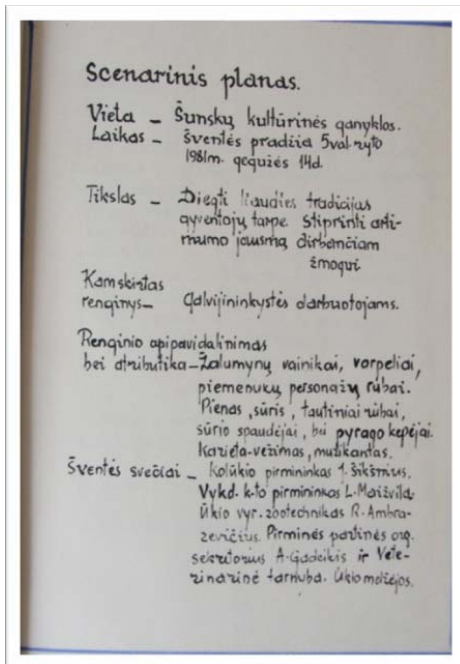

... šventės dalyvis sveikina
adiecinis piemenėlis iš
„Parduotų Vasarų“

... piemenėlis įteikia kerdziū kerdziū
tradicini botas.

ŠVENTĖ PIEMENŲ DIENA SCENARIJUS IR ŠVENTĖS AKIMIRKOS 1981 M. GEGUŽĖS
14 D. ŠUNSKAI, MARIJAMPOLĖS R.

Toliau šventė tęsiasi po pietų prieš vakarinių melėimų. 15 val. per gyvenvietę į kultūrinės gamyklos važiuoja: Priemenukai, surzio spaudejos, pyražo kepėjos, muzikantai.

Melėijos į šventę atvyksta kiek anksčiau, nei ūkio vadovai. Muzikantai sėdėdamas vežėsiuose, grodamos armonika, sutinka kiekvieną ateinantį.

Atvyko ir ūkio vadovai, juos šitaip sutinka minėti personažai.

-Paskanaukite ar geriau suspaudėme,
-Ar skanu iškepėme pyražą?
-Ar saldaus pieneio primelėme?

Kerdžiūs Jaras A. raportuoja vyr. zootechnikui apie sėkmingą gyvulų išginimą apie numatomus vasaros darbus rezultatus.

PRIEDAS NR. 4. DARBINĖS KATEGORIJOS *PIEMUO* SIMBOLINĖ IŠRAIŠKA
PRAMONINIAME KONTEKSTE 2013 M.

PREKYBOS TINKLO *NORFA* UŽSAKOMOJI IENO GAMINIŲ LINIJA „*PIEMENĖLIO*“

UAB „KAUNO JIESIA“ KAULINIO PORCELIANO GAMINYS – LĖKSTUTĖ SU
PIEMANAITE GANANČIA AVYTE, 2010 M. LAPKRIČIO 11 D., KLAIPĖSDOS
AKROPOLIS.

MAXIMA PREKYBOS CENTRE PARDUODAMA ŽOLELIŲ ARBATA VAIKAMS
PIEMENAITĖ

2⁹⁹
3⁹⁹

Žolelių arbata NATEJA
vairių rūšių; 1 dėž./ 20 pak. x 1,5 g
19,67 Lt/ 1 kg

Žolelių arbata vaikams PIEMENAITĖ
1 dėž./ 20 pak. x 2,5 g
59,80 Lt/ 1 kg

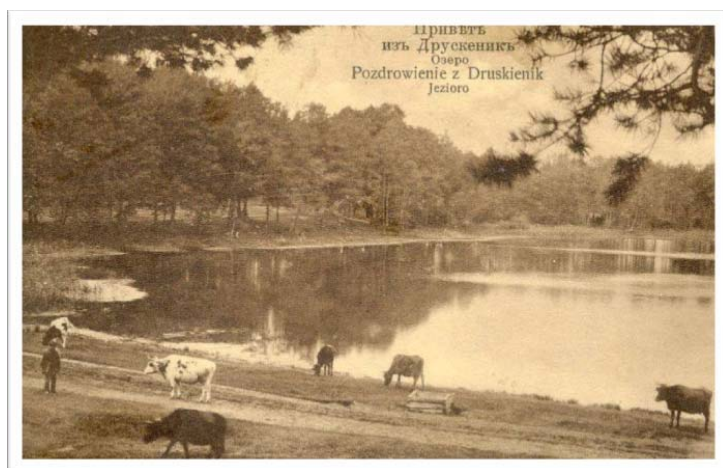
Leidinyje nurodytos kainos galioja prekybos centruose **MAXIMA**
Prekių kiekis ribotas.

Maxima
reklaminius
bukletus. 2010 m.
sausis.

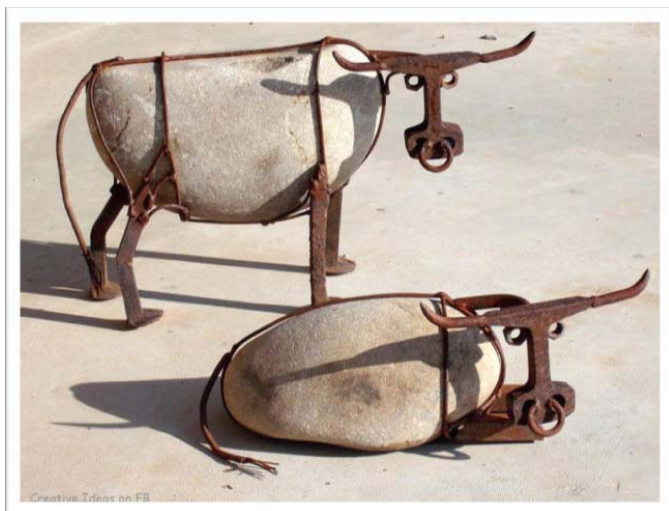
PRIEDAS NR. 5. PIEMENAVIMO TRADICIJOS SIMBOLIKA SOCIALINIAME
„FACEBOOK“ TINKLE

Panemunėje. Piemenukai apie 1939 m. Vytauto Augustino nuotrauka. Facebook socialiniame tinkle pasidalino Loreta Martynėnaite. 2013 m. gegužės 10 d.

Sveikinimas iš Druskininkų. Ežeras. XX a. pr. Facebook patalpino *Lietuva senose fotografijose*. 2013 m. lapkričio 29 d.

Karves akmenines. Autorius
Naudingos Smulkmenos.
Įkelta į Facebook 2013 m.
birželio 14 d.

PUBLIKACIJOS IR PRANEŠIMAI DISERTACIJOS TEMA

Straipsnis, publikuotas recenzuojamame periodiniame mokslo leidinyje, referuojamoje tarptautinėje duomenų bazėje (IndexCopernicus):

1. Žiemos šaukimo ritualas Aukštaitijoje. *Žiemgala*. Nr. 1. 2010. P. 28-33. ISSN 1392-3781. INDEX COPERNICUS;

Straipsniai, publikuoti recenzuojamuose periodiniuose, tęstiniuose ir vienkartinuose mokslo leidiniuose (su ISSN ar ISBN indeksu):

2. Kai kurie piemens kasdienybės bruožai XIX a. pabaigos – XX a. Aukštaitijoje. *Liaudies kultūra*. Nr. 3. 2009. P. 28 - 36. ISSN 0236-0551;
3. Kategorija piemu socialinės kultūrinės klasifikacijos principas. *LKMA Metraštis XXXIII*. Nr. 33. *Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija*. 2010. P. 133-154. ISSN 1392-0502;
4. Piemenavimas. *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*. Sudarytoja V. Savoniakaitė. Vilnius. 2011. P. 330-334. (UDK 39(474.5)(031) Li233. ISBN 978-9955-847-41-0);
5. Kaimo bendruomenė. *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*. Sudarytoja V. Savoniakaitė. Vilnius. 2011. P. 168-172. (UDK 39(474.5)(031) Li233. ISBN 978-9955-847-41-0. (bendraautorė su Arūnu Vaicekausku);
6. Актуальность исследования культуры пограничья в начале XXI века: продолжительность традиций общинного пастушества в окрестностях Гervят республики Беларусь. *Материали до української етнології*. 10(13). Київ. 2011. P. 374-377. (UDK 39-09 (477), ISBN 966-02-3167-9 (serija), ISBN 978-96602-6551-6). Rusų kalba.;
7. Ритуал закликання зими пастухами в Литві. *Народна мворчість та етнологія*. Nr. 3. 2011. P. 86-90. ISSN 01036936. Ukrainiečių kalba.

Mokslinė studija:

8. *Piemenavimas Švenčionių krašte XX a.* Švenčionys: UAB spaustuvė - leidykla Firidas. 2007. (UDK 39(474.5. Mi-165). ISBN 978-9955-590-50-7. 128 p. Iliustr.;

Mokslinės konferencijos tezės:

9. Pranešimo tezės „Bendruomeninio ganymo tradicijų tęstinumas Gervėčių apylinkėse XXI a. pradžioje: tyrimo aktualumas ir būtinumas“, tarptautinė mokslinė konferencija

Gervėčiai: istorinė atmintis ir kultūrinis tapatumas, Vilniaus universitetas, Vilnius, 2011 m. lapkričio mėn. 7, 8 d., p. 13-14;

Pranešimai disertacijos tema tarptautinėse ir nacionalinėse mokslinėse konferencijose:

1. Tarptautinė mokslinė konferencija *Сучасні художньо-мистецькі та етнокультурні процеси політичного середовища України*, Національна академія наук України Інститут мистецтва, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України (Кієве). 2011-12-7, 8, 9, 10, Tema „Актуальность исследования культуры пограничья XXI в.: продолжительность традиций общинного пастушества в округе Гервят республики Беларусь“;
2. Tarptautinė mokslinė konferencija *Etnologija: istorija, dabartis ir perspektyvos*, Vilniaus universitetas, Vilnius, 2010 m. spalio mėn. 10, 8, 9, 10 d., žodinis pranešimas „Žemos šaukimo ritualas Aukštaitijoje“;
3. Tarptautinė mokslinė konferencija *Gervėčiai: istorinė atmintis ir kultūrinis tapatumas*, Vilniaus universitetas, Vilnius, 2011 m. lapkričio mėn. 7, 8 d., žodinis pranešimas „Bendruomeninio ganymo tradicijų tęstinumas Gervėčių apylinkėse XXI a. pradžioje: tyrimo aktualumas ir būtinumas“;
4. Tarpdalykinė konferencija *Tradicijos ir modernumo dermė, priešprieša, raidos perspektyvos*, Klaipėdos universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas Baltistikos centras, Klaipėda, 2010 m. lapkričio mėn. 11, 12 d., žodinis pranešimas „Kategorija *piemu* socialinės kultūrinės klasifikacijos principas: tradicijos ir modernumo perspektyvoje“;
5. Mokslinė konferencija *Religinis simbolis-jo prasmė ir esmė baltų kultūroje*, Lietuvos kultūros tyrimų institute, Vilnius, 2010 m. spalio mėn. 27, 28 d., skaitytas žodinis pranešimas „Diena su piemenimis ekspedicijoje Gervėčiuose 2010 m.“;

Regina MIKŠTAITĖ – ČIČIURKIENĖ

**PIEMENAVIMO KULTŪRA LIETUVOJE
XX AMŽIUJE – XXI AMŽIAUS PRADŽIOJE**

Daktaro disertacija

Išleido ir spausdino – Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos Leidybos skyrius
(S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas)

Užsakymo Nr. K14-048. Tiražas 15 egz. 2014 06 26.

Nemokamai.